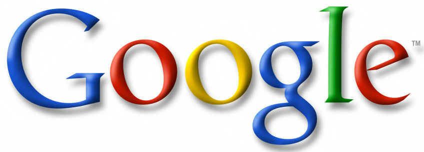
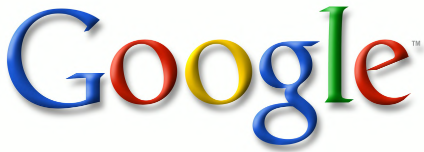

E HERTOG VAN BRUNSWIJK

EENE BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS
ÁN NEDERLAND GEDURENDE DE JAREN
1750–1784

DOOR

Dr. D. C. NIJHOFF

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1889

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

20/11 1939

DE HERTOG VAN BRUNSWIJK.

DE HERTOG VAN BRUNSWIJK

EENE BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS
VAN NEDERLAND GEDURENDE DE JAREN
1750—1784

DOOR

Dr. D. C. NIJHOFF

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1889

VOORREDE.

Te schrijven over onze vaderlandsche geschiedenis der achttiende eeuw, schijnt geene benijdenswaardige taak. De vergelijking met de zeventiende dringt zich onwillekeurig aan ons op, terwijl daarbij de wetenschap van hetgeen andere volken in de achttiende eeuw verrichtten, met dubbele zwaarte ons het gemis doet gevoelen van onze vroegere nationale grootheid. Onze worstelstrijd tegen Spanje, Engeland en Frankrijk had de oogen van gansch Europa op ons gevestigd, terwijl de staatkunde van Willem III ons een gewichtige rol in het Europeesch drama had doen spelen. In de achttiende eeuw treden we daarentegen langzamerhand van het wereldtooneel af en terwijl wij allengs geheel op den achtergrond geraken, nemen andere volken van Europa onze plaats in. Terwijl Engeland zijn hoogsten bloeitijd beleefde en Pruisen en Rusland zich tot veelbeteekenende natiën ontwikkelden, was het, alsof onze rol was afgespeeld.

Nogmaals, over dien tijd van achteruitgang te schrijven, schijnt geen benijdenswaardige taak. Nergens geboeid te worden door belangwekkende wereldgebeurtenissen, door verheven figuren, overal integendeel bladzijden op te slaan, waarop onze kleinheid ten duidelijkste zichtbaar is, schijnt niet uitlokkend.

En toch zijn er te midden van die algemeene onbeduidendheid nog genoeg punten, die de aandacht van den geschiedkundige in alle opzichten verdienen, genoeg feiten en momenten, die, ze mogen dan het grootsch karakter van vroeger ontberen, een geschiedkundig onderzoek ten volle wettigen. Hoogst belangrijk is het o. a. de dieper liggende oorzaken na te speuren van den val der Republiek in het eind dier eeuw; niet minder, de opkomst en de verschillende gedaanteverwisselingen der democratie van naderbij te beschouwen. Ook loont het zeer de moeite, mannen van eenige beteekenis, hetzij uit de Oranje-partij, hetzij uit de partij der patriotten, in hun doen en laten te volgen, die, ze mogen dan al niet hunne omgeving hebben kunnen bezielen, zooals de helden der 17[de] eeuw, toch eigenaardige vertegenwoordigers waren van den geest des tijds.

Onder deze mannen moet ongetwijfeld genoemd worden de hertog van Brunswijk, die, hoewel te kwader faam bekend, gedurende meer dan 30 jaren een invloed heeft uitgeoefend, die veel verder reikt dan de 18[de] eeuw. In een uiterst moeielijk tijdsgewricht in Holland gekomen, was hij gedurende al de jaren van zijn verblijf hier te lande, de grootste steun van het huis van Oranje en van de onafhankelijkheid van onzen staat. Ware hij door Willem IV niet geroepen in den dienst der Republiek, hoogstwaarschijnlijk zou de Staatsgezinde partij in de dagen van het regentschap wel niet verzuimd hebben, het oude spel van 1750—1672 en van 1702—1747 te herhalen. Hij was de getrouwe bewaker der rechten, die in 1747 aan den erfstadhouder in beide liniën waren afgestaan en die onder andere vormen in onze eeuw aan de nakomelingen van Willem IV zijn gewaarborgd. Jaren lang was hij de verde-

diger der staatkunde van Willem III, van de groote alliantie der Zeemogendheden met Oostenrijk en al bleek door de groote zwenking in Oostenrijk's politiek dit standpunt op den duur onhoudbaar, in zijne anti-Fransche, door de toekomst gerechtvaardigde, politiek bleef hij zich zelven steeds gelijk en ook op bescheidener gebied, een getrouw dienaar van den Staat en het huis van Oranje.

Als offer van den haat des volks gevallen, toen de oorlog tegen Engeland in 1781 zoo ongelukkig gevoerd werd, is hij sedert het voorwerp van verachting, spot en smaad gebleven en zijn bijnaam, «de dikke hertog», zelfs in ernstige vaderlandsche geschiedboeken hem gegeven, bleef bij het gros der natie zijn eenige geloofsbrief. Hoewel met veel talent een paar jaar na zijn vertrek door een geleerden Duitscher verdedigd, 1) heeft men hier te lande tot heden zijn leven en bedrijf geen geschiedkundig onderzoek waardig gekeurd, maar bleven zelfs historici van naam in het oordeel van Bilderdijk e. a. berusten, dat gansch niet ten voordeele van den hertog luidde. Afgaande op het eenzijdig en partijdig oordeel der echtgenoote van Willem V 2), kende ook Bilderdijk hem een nietswaardig karakter toe 3), noemde Gijsbert Karel van Hogendorp hem «un imbécile et un ambitieux 4); terwijl ook in de gedenkschriften van een voornaam Nederlandsch beambte 5) slechts dingen van hem verteld worden, die den spotlust kunnen gaan houden.

---

1) Ludw. Ernst, Herzog zu Braunschweig von A. L. Schlözer. Göttingen 1786. Tweede uitg. Ook in het Nederlandsch vertaald en uitg. bij Arends te Amst. 1787.

2) Zie bl. 96 vlgd. van dit werk.

3) Gesch. des vaderlands. XII. bl. 23 vlgd.

4) Gedenkschriften I, bl. 232.

5) Uit de Gedenkschriften enz. door Mr. A. v. H. Tiel. 1882. bl. 17—23.

De eerste der nieuwere geschiedschrijvers van ons vaderland, die begonnen is met deze traditie omtrent den hertog te breken is Groen van Prinsterer geweest. Hem waren dan ook de brieven, tusschen den hertog en den prins gewisseld, te goed bekend, om niet overtuigd te zijn van zijn invloed, zijne ervaring en bekwaamheid 1). In enkele losse stukjes door prof. Brill over hem geschreven, waardeert deze geleerde de veelszins miskende verdiensten van den hertog van Brunswijk 2). Terwijl in de Gids van deze maand, nadat mijn werk was afgedrukt, een artikel is opgenomen van wijlen Prof. Jorissen 3), waarin de schrijver zich voor een deel wel losmaakt van de traditie, maar overigens nog veel uitspreekt, dat zonder onderzoek der bronnen 4) aan twijfel onderhevig blijft.

Zulk een onderzoek van de archivalia, zooals Jorissen begeerde werd door mij ingesteld. Allereerst van de in het huisarchief van Z. M. den koning aanwezige correspondentie van den hertog; de groote welwillendheid van den directeur van dat archief den generaal Mansfeld, kwam mij daarbij zeer te stade. Op het Rijksarchief waren de bronnen minder talrijk, doch bij hetgeen ik daar onderzocht, werd ik met groote hulpvaardigheid door den rijksarchivaris jhr. mr. van Riemsdijk en den commies-charmeester den heer Hingman bijgestaan.

Eene maand lang bracht ik daarna door te Wolfenbüttel, om het daar aanwezig archief van den hertog te raadplegen.

---

1) Groen van Pr., Handboek der Gesch. van ons vaderland. 3de druk bl. 533, § 676.

2) Voorlezingen over de gesch. der Nederl. Dl. II. 5 stuk bladz. 61—116. Betwiste bijzonderheden op het gebied der studie van de gesch. van ons vaderland. Utr. 1889. bl. 167—193.

3) Gids. Nov. 1889. Het tijdperk der patriotten. bl. 242—267.

4) Op het noodzakelijke van dat nog steeds verwaarloosd onderzoek wijst Jorissen zelf, bl. 261.

De aanwijzingen door prof. Blok 1) gedaan, had ik slechts te volgen, om van het groot gewicht van die tallooze documenten mij te overtuigen. Daar mocht ik de hartelijkste bejegening ondervinden van den Landesarchivar van Brunswijk dr. von Schmidt Phiseldeck en van dr. Zimmermann Archivar te Wolfenbüttel. Ook te Berlijn was het mij door de voorkomendheid van onzen gezant jhr. mr. van der Hoeven vergund, op het Kön. Geh. Staatsarchiv te werken en raadpleegde ik de belangrijke correspondentie tusschen Prinses Wilhelmine en Frederik I, voor zoover die op mijn onderwerp betrekking had 2).

Dankbaar gedenk ik ook den steun, door prof. Fruin mij geschonken, door het afstaan van eenige voor mijn onderzoek gewichtige excerpten betrekkelijk d'Affry.

Door een en ander werd ik staat gesteld, mij een oordeel over den hertog van Brunswijk te vormen, bijna in allen deele verschillend van de gangbare meening. Voor de beoefenaars der vaderlandsche geschiedenis achtte ik de openbaarmaking van mijn onderzoek niet van belang ontbloot, te meer omdat het ruim dertigjarig verblijf van den hertog hier te lande, tegelijkertijd als een bijdrage kan worden aangemerkt voor de kennis van het tijdvak 1750—84, dat nog te veel in nevelen hangt. Zeker meer dan eene bijdrage daartoe is het niet. Met opzet heb ik mij onthouden van te veel gevolgtrekkingen, omdat die toestand dier dagen toch in menig opzicht duister blijft zoolang men niet nog andere onuitgegeven bronnen kent, zooals de papieren van de raadpensionarissen Steyn en van Bleiswijk, de gezant-

1) Verslag aang. een onderzoek in Duitschland naar arch. belangrijk voor de gesch. van Ned. 's-Grav., Nijhoff, 1888—89. 2 stukken, 1e stuk. bl. 238—255.

2) Zie Blok, Verslag. 1e stuk. bl. 267.

schapsberichten van den Engelschen ambassadeur Yorke, welke laatste nagenoeg even lang als de hertog van Brunswijk in ons land heeft vertoefd. Doch welk gewicht deze ook in de schaal zouden leggen, zonder kennisneming van de papieren van den hertog kan onmogelijk het beeld van dat tijdvak hersteld worden.

Aan alle belangstellenden zij derhalve deze arbeid aanbevolen, met den wensch, dat de schatten nog elders voor de kennis van de tweede helft der 18de eeuw te vinden, door anderer onderzoek mogen worden aan 't licht gebracht, teneinde het gebouw van onze historia patriae te helpen voltooien.

D. C. NIJHOFF.

's-Gravenhage, Nov. 1889.

INLEIDEND HOOFDSTUK.

Wanneer er gesproken wordt van onze roemrijke zeventiende eeuw, dan kunnen zonder eenig voorbehoud de eerste dertien jaren der achttiende bij dat roemvol tijdvak onzer geschiedenis gevoegd worden. Zeker in den Spaanschen successie-oorlog (1702—1713) vervulden we niet meer zulk een oorspronkelijke en zelfstandige rol als in de oorlogen der 17de eeuw en hadden we niet meer zulke boven allen uitstekende vlootvoogden en legerhoofden; maar het is de vraag, of de rol van machtige bondgenooten, die we toen speelden, niet meer overeenkomstig was met de orde der dingen, dan toen we in overspannen gevoel van nationale eigenwaarde, het middelpunt der wereldgebeurtenissen waren.

Als machtig lid der groote alliantie tusschen Oostenrijk en de Zeemogendheden, terwijl Heinsius staatkunde met de krijgskunde van Marlborough en Eugenius van Savoye samenwerkte, om den grooten koning van Frankrijk geheel in de engte te drijven, verwezenlijkte Nederland een hoog ideaal.

Dit krachtig verzet tegen de heerschzucht van Lodewijk XIV vloeide voort uit de impulsie door Willem III aan ons volksbestaan gegeven, eene impulsie, die onafhankelijk van zijn leven of dood, nog jaren lang bleef voortwerken en ons bleef bezielen tot de grootste offervaardigheid. Op het altaar der burgerlijke en godsdienstige vrijheid brachten we jaar aan jaar met de grootste eendracht honderdduizenden

manschappen en millioenen schats, om het groote denkbeeld van den koning-stadhouder, breideling van Frankrijk's macht, te verwezenlijken.

Doch na den gelukkigen uitslag van dien oorlog hield ook die impulsie op en maakte ze spoedig plaats voor een gansch andere geestesstrooming, die ons volk hoe langer hoe meer doortrok, om ons eindelijk geheel te verzwelgen.

Sinds den dood van den grooten koning leefde men in den waan, dat de gevaren van Frankrijk voor ons verdwenen waren, in plaats van diens onophoudelijke oorlogen als een onheilspellend voorteeken voor alle tijden aan te merken. In plaats van anti-Fransch werden onze zeden en onze politiek geheel van Franschen geest doortrokken. Dat het tweede stadhouderloos tijdvak zoo lang heeft geduurd, moet voor een groot deel aan den Franschen invloed worden toegekend. Deden de Engelsche gezanten steeds hun best, om den Frieschen stadhouder ook in Holland te doen aannemen, Frankrijk trachtte dit op alle mogelijke wijzen te te verhinderen. De voornaamste staatsgezinden waren op de hand van Frankrijk: de raadpensionaris Gilles, Wassenaar-Twickel, de gezant te Parijs van Hoey. Frankrijk trachtte steeds ons tot neutraliteit aan te sporen, ons ongewapend te houden en de stadhouderlooze regeering te handhaven. Zelfs te midden van den Oostenrijkschen successie-oorlog bleven de Franschen nog vriendelijk tegen ons; ja, zelfs toen de slag bij Fontenoi het Staatsche leger had vernietigd en de Z.-Nederlandsche vestingen in de handen der Franschen waren gevallen, wilden ze ons nog niet tot het uiterste brengen, uit vrees dat men hier een stadhouder zou benoemen. De oorlog was nog niet aan de Republiek verklaard, zij heette nog altijd slechts als bondgenoot van Engeland te strijden. Terwijl te Breda over den vrede werd onderhandeld waren onze ambassadeurs daar te plaatse, Gilles en van Wassenaar nog steeds de Fransche politiek toegedaan.

De oorlogsverklaring van Frankrijk 17 April 1747 werd het sein voor Holland en Zeeland, om Willem IV als stad-

houder te erkennen. Staats-Vlaanderen werd overrompeld, Bergen-op-Zoom belegerd en ingenomen. Ware destijds een Lodewijk XIV koning van Frankrijk geweest, we waren reddeloos verloren. Maar de vadzige Lodewijk XV verlangde zelf naar den vrede. Hier diende ons meer de fortuin, dan de deugd. Willem IV, die hartstochtelijk verlangd had naar den stadhouderlijken zetel, zou bij al den goeden wil, die hem eigen was, ons niet gered hebben. Veldheerstalenten bezat hij in geenen deele en zijne staatkundige bekwaamheden waren zeer middelmatig. Het volk meende, dat alleen de naam van Oranje als een toovermiddel zou werken; doch de impulsie, die een halve eeuw geleden van Willem III uitging, bleef weg. In 1748, toen de vrede nog niet was gesloten en een nieuwe veldtocht werd voorbereid, was zeker het begin niet kwaad. Blijmoedig stortte het volk 50 milloen als milde gift in 's lands schatkist. Doch toen de nood voorbij was, bleef alles bij het oude. Willem III was begonnen met eene totale omzetting der regeering en al maakte hij zich daardoor ook zeer verbitterde vijanden, voor het streng volgen zijner politiek was die verandering onmisbaar geweest. Willem IV daarentegen liet zich door zijne Friesche staatslieden wijs maken, dat zulk eene omkeering niet noodig was. Zelfs de raadpensionaris, voorheen de meest verklaarde vijand van den prins, bleef aan de regeering. Eerst moest er op verschillende plaatsen oproer uitbarsten, voor de prins tot het inzicht kwam, dat er heel wat moest veranderd worden. Er had toen een begin van uitvoering plaats op meer dan een gebied. Aan verschillende hervormingen legde Willem IV de hand. Doch hij leefde te kort, en had misschien ook te weinig staatkundig doorzicht, om die hervorming op den duur vruchtbaar voor het volksleven te maken. Personen werden ten deele veranderd, maar de misbruiken bleven.

Uitgeput door lichamelijk lijden en door zielskwelling bezweek de prins reeds in 1751.

Voor zijn sterven verrichtte hij nog een daad van groote

gevolgen voor de politiek van ons land der volgende jaren. Hij begreep, dat, mocht hij komen te vallen, een beschermer van de rechten van zijn huis, van den nieuwen regeeringsvorm onmisbaar was. Onberekend achtte hij zich daarbij, zelf als legerhoofd op te treden. Daarom wist hij, buiten zijne Friesche raadslieden om, te bewerken, dat een bekwaam veldheer uit den Oostenrijkschen successie-oorlog, tevens verklaard vijand der Fransche staatkunde, zich aan den dienst der Republiek verbond. Aan het hoofd der militaire macht geplaatst, zou deze ook bij zijn dood, een krachtige steun zijn van zijn huis en een waarborg voor de nieuwe constitutie en de onafhankelijkheid van den Staat.

Die veldheer was hertog Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttel, een man uit de oude school van Willem III, die zeker geen besef had van de rechten der opkomende democratie, doch die zeer juist doorzag, dat het toegeven aan den Franschen geest, eenmaal, gelijk gebleken is, de ondergang van onzen Staat zou worden.

Aan het leven van dien merkwaardigen man zijn de volgende bladzijden gewijd.

HOOFDSTUK I.

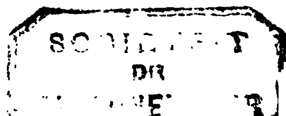
AFKOMST. — VROEGERE LOTGEVALLEN. — OVERGANG IN NEDERLANDSCHEN DIENST.

Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttel was een afstammeling van het beroemde vorstenhuis der Welfen, dat van de twaalfde eeuw af zulk een belangrijk aandeel heeft gehad in de staatkundige gebeurtenissen van geheel Europa. Zijn vader, de regeerende hertog van Brunswijk, Ferdinand Albrecht II, kon zich in het bezit van een achttal zonen en een zestal dochters verheugen 1). Lodewijk Ernst was

1) Verscheidene dier kinderen hadden merkwaardige lotgevallen, sommige vervulden zelfs een belangrijke rol in de gebeurtenissen der 18e eeuw. Het is daarom, dat het volgende aangaande hen in deze noot vermeld wordt.

De oudste van Ferdinand Albrecht's zonen was Karel, die, toen zijn vader na eene regeering van slechts 6 maanden stierf, in 1735 hem opvolgde en over Brunswijk tot 1780 regeerde. Het oordeel van tijdgenoot noch nakomelingschap over de regeering van dezen hertog is gunstig geweest. Zijn jongste biograaf, Dr. Paul Zimmermann, heeft in de Allgemeine Deutsche Biographie (15er Bd. S. 266—72) een poging aangewend, hem te rehabiliteeren. Gewoonlijk wordt de treurige financieële toestand van het hertogdom Brunswijk in de 18e eeuw geweten aan Karel's weelderige levenswijs. Zimmermann wijt dien meer aan de gevolgen van den 7-jarigen oorlog en aan andere noodlottige omstandigheden dan aan de kostbare hofhouding van dien vorst. Wel ontkent hij niet, dat Karel het levensgenot op te hoogen prijs stelde, maar hij wijst ook op diens groote verdiensten voor de inwendige ontwikkeling van zijn land en op een menigte nuttige zaken, die hij werkelijk tot stand bracht en die hij wilde in het leven roepen. Karel stichtte o. a. het zoogenaamde Collegium Carolinum te Brunswijk, die hoogere school, waar geene geleerden, maar praktische mannen worden gevormd. Ook om zijne hulp aan Lessing geschonken, verdient zijn naam een eervolle plaats in de Brunswijksche geschiedenis.

De tweede zoon van Ferdinand Albrecht was Anton Ulrich, op wiens huwelijk met eene zusters-dochter van keizerin Anna van Rusland, insgelijks

van dat achttal de derde. Hij zag het levenslicht op den 25 September 1718 te Wolfenbüttel, waar destijds nog het

Anna geheeten, een tijdlang de verwachting gebouwd werd, dat ook de Welfen den Russischen troon zouden bestijgen. Terecht zegt Joh. Scherr in zijne studie aan Catharina II gewijd: «Die Russische huwelijken! zij vormen een van de smartelijkste hoofdstukken in de Duitsche geschiedenis.» Niet het minst was dit het geval met het huwelijk van dien Anton Ulrich. Bij den dood van keizerin Anna (1740) werd Anton Ulrich's zoon, Iwan Antonowitsch, onder den naam van Iwan III in zijn eerste levensjaar tot Keizer uitgeroepen, eerst onder regentschap van Biron, hertog van Koerland, na diens val onder die zijner moeder. Doch het duurde niet lang, of de eenig overgebleven dochter van Peter de Groote, de beruchte Elisabeth, stootte Iwan van den troon (1741); zij hield hem 23 jaren gevangen en kort na haar dood werd hij in zijn gevangenis vermoord (1764). Ook Iwan's ouders waren verdreven. Anton Ulrich stierf in 1774 in ballingschap.

De vierde zoon was Ferdinand, de beroemde Pruisische veldheer uit den zevenjarigen oorlog. Hij was o. a. overwinnaar van de slagen bij Krefeld en Minden. De groote koning stelde hem op den hoogsten prijs. Na den vrede ontstond er tusschen hem en Frederik een gespannen verhouding, zoodat hij zich in het hertogdom Brunswijk op zijn lustslot Vechelde terugtrok, waar hij op 71-jarigen leeftijd in 1792 overleed.

De vijfde en zesde zoon van Ferdinand Albrecht, Albert en Frederik Franz waren eveneens generaals in Pruisischen dienst. De eerste sneuvelde in 1745, de andere in 1758.

De zevende en achtste zoon stierven op jeugdigen leeftijd.

Van de zes dochters waren er twee abdissen, doch de andere vier sloten vorstelijke huwelijken. Elisabeth Christine met Frederik den Groote. Op streng bevel zijns vaders moest deze zich in 1733 met die Brunswijksche prinses in het huwelijk verbinden. Dit huwelijk streed geheel met zijn neigingen, zoodat Elisabeth Christine, hoewel door Frederik zeer hoog geacht, van hem gescheiden leefde. Zij bereikte een hoogen leeftijd en stierf pas in 1797. Beroemder voor de geschiedenis is de tweede dochter van Ferdinand Albert geworden. Louise Amalia namelijk huwde met den broeder van den grooten koning, met August Wilhelm en werd derhalve de stammoeder van het tegenwoordig regeerend Pruisisch koningshuis.

Juliana Maria was de beruchte koningin-weduwe van Denemarken, die den val van Mathilde en van Struenzee veroorzaakte en Sophia Antonia huwde met hertog Ernst van Saksen-Coburg.

Herinneren we ons daarbij, dat de koning van Engeland, George II, mede afstammeling van Hendrik de Leeuw, Lodewijk Ernst uit de verte bestond, dat diens vrouw Carolina van Anspach aan hem verwant was en dat de moeder van Maria Theresia, de echtgenoote van Karel VI, Elisabeth van Brunswijk, eene zuster zijns vaders was, dan blijkt het, dat Lodewijk Ernst verwant was aan de meeste en beroemdste vorstelijke familiën van zijnen tijd.

hertogelijk hof gevestigd was. Evenals al zijn broeders en zusters ontving Lodewijk Ernst eene zorgvuldige opvoeding. Hoewel reeds vroegtijdig voor den soldatenstand bestemd, ontbrak het hem niet aan die hoogere ontwikkeling die de beoefening der klassieke talen en der nieuwe letterkunde met zich brengt. Op later leeftijd bezat hij eene bibliotheek, waarin bijna geen der beroemde staatkundige en letterkundige schrijvers van de 18e eeuw werd gemist. Van hen leerde hij ongetwijfeld die praktische deugd der verdraagzaamheid, die vooral in de vrijmetselarij der 18e eeuw zich uitte, bij welke vereeniging hij zich aansloot. In zijn vaderland doorliep hij allereerst verschillende militaire graden. Reeds in 1735 werd hij als ridder in de Johanniterorde te Sonnenburg opgenomen en een jaar later als «Komthur» van Supplingeburg gekozen, dat aan die orde toebehoorde. In 1737 was hij overste van het infanterieregiment «Alt-Wolfenbüttel», welk regiment in dat jaar door zijn broeder Karel aan den keizer van Oostenrijk, Karel VI, werd afgestaan, om hem in zijn oorlogen tegen de Turken te ondersteunen. In keizerlijken dienst nam de hertog deel aan die oorlogen tot den vrede van Belgrado in het jaar 1739. De keizer benoemde hem in 1740 tot veldmaarschalk in Oostenrijkschen dienst en in 1741 werd hij gekozen tot hertog van Koerland. Deze laatste aanzienlijke Russische benoeming had hij aan de volgende omstandigheden te danken.

In Rusland was in 1740 keizerin Anna gestorven en Iwan III (zie de noot bl. 2) tot keizer uitgeroepen. Drie weken slechts had dit kind gestaan onder regentschap van Biron, die sedert 1737 hertog van Koerland was, toen deze regent viel en in zijne plaats Iwan's moeder, de grootvorstin Anna optrad. Deze was gehuwd met den ouderen broeder van Lodewijk Ernst, met Anton Ulrich en nu wenschte de regentes aan een der broeders van haar echtgenoot het thans ook opengevallen hertogdom Koerland te schenken.

Frederik II werkte door bemiddeling zijner echtgenoote

vooral ten gunste van Ferdinand van Brunswijk, terwijl de keizerin van Oostenrijk al haar invloed aanwendde in het belang van haar veldmaarschalk Lodewijk Ernst. De overwinning in dien tweestrijd viel den laatste ten deel. Hij werd eenparig door de standen van het hertogdom tot hertog gekozen, doch had van die keuze niet lang genoegen. Naar Petersburg gereisd, om de approbatie van den koning van Polen af te wachten, werd de nieuwbenoemde hertog van Koerland niet minder dan zijn broeder en schoonzuster door de omwenteling van Elizabeth verrast.

Zijne benoeming viel met het optreden der nieuwe keizerin geheel in duigen; ja zelfs moest hij gedurende eenigen tijd deelen in de gevolgen, die de omwenteling voor zijn broeder en zuster na zich sleepte. Ook hij werd op zijne kamers bewaakt en eerst in Febr. 1742 mocht hij Rusland verlaten. Een jaar lang vertoefde hij daarop in het hertogdom Brunswijk, doch in 1743 riep de keizerin hem weder bij het leger en van toen af woonde hij de vermaardste veldslagen van den Oostenrijkschen successie-oorlog bij. Zoo nam hij deel aan den slag bij Dettingen en volgde hij Karel van Lotharingen in den Elzas en in Boheme. In den slag bij Soor (30 Sept. 1748) werd hij gevaarlijk gewond. Schijnbaar hersteld, was hij in het voorjaar van 1746 weder op het krijgstooneel in de Nederlanden, waar hem onder het opperbevel van Karel van Lotharingen, een reserve-corps werd toevertrouwd, dat tot bij Namen de voorhoede van de geallieerde armee moest uitmaken. Daar braken tengevolge van vermoeienissen zijne wonden weder open en hij moest zich naar Aken laten overbrengen, waar hij met zooveel succes de baden gebruikte, dat hij weder op den 11^en^ October 1746, bij den slag van Rocoux kon tegenwoordig zijn. Ook den slag van Lafeld woonde hij bij, in zijne nieuwe hoedanigheid van generaal der artillerie, waartoe hij na den slag bij Rocoux was benoemd. Beide slagen liepen zeker hoogst onvoordeelig voor het vereenigde Oostenrijksch-Engelsch-Nederlandsche leger af. Doch bij beide gelegenheden werd het

beleid en de dapperheid van den hertog zeer geroemd. En zoo bevreemdt het ons niet, dat, toen hij in Oct. 1747 bij Oudenbosch kampeerde, hij werd aangewezen om gedurende den daarop volgenden winter de troepen te commandeeren, die de grenzen van onzen staat moesten verdedigen, en dat de pas benoemde erfstadhouder Willem IV, den bekwamen generaal in die dagen leerende kennen, hem het aanbod deed, om als veldmaarschalk in Nederlandschen dienst over te gaan.

Willem IV toch mocht vol ijverzucht 1) de benoeming van zijn zwager, den hertog van Cumberland, tot opperbevelhebber over het Nederlandsch-Engelsche leger, moeielijk hebben kunnen verkroppen, in minder ijverzuchtige oogenblikken was hij te zeer overtuigd van zijne eigene militaire onbekwaamheid en van den ellendigen toestand der Nederlandsche troepen, dan dat hij niet met beide handen de gelegenheid zou hebben aangegrepen, om zich zelf en den Staat met het bezit van een bekwaam bevelhebber te verrijken, die orde in den chaos brengen kon. Tot drie malen toe herhaalde hij, van October 1747 tot Mei 1748 persoonlijk het verzoek aan den hertog. Deze liet zich echter niet zoo gemakkelijk daartoe bewegen. Het schijnen vooral drie redenen geweest te zijn, die hem in 1748 tot eene weigering deden besluiten. Ten eerste was hij sedert jaren in Oostenrijkschen dienst, en de keizerin was hem zeer genegen. Welk voordeel kon er voor hem in gelegen zijn, in den dienst van een ander land over te gaan, waar hij nog zijne sporen zou moeten verdienen, terwijl in Oostenrijk na den Successie-oorlog, dien hij bijna geheel had bijgewoond, de hoogste onderscheidingen hem wachten. Doch dit was niet zijn eenig motief. Hij was het geheel eens met de treurige beschrijving, door Cumberland aan New-Castle omtrent den jammerlijken toestand der Nederlandsche

1) Vgl. Gids 1885. II, p. 498, *Lord Chesterfield en de Rep. der Ver. Ned.*, door Prof. Jorissen. «De Prins van Oranje was, zij het ook met moeite, bewogen, om in het opperkommando van den hertog van Cumberland te berusten.»

troepen gegeven 1). «Die was zoo ellendig, dat Cumberland vreesde, dat het contingent der Republiek alleen op het papier bestond en dat hij naar Engeland schreef, dat ondanks de constante verzekeringen, er geen enkele maatregel was genomen, om de troepen binnen een behoorlijken tijd samen te brengen. Hij twijfelt, of ze wel in staat zijn 10.000 mannen binnen drie weken bij Breda te vereenigen, als hij let op de drie bataljons uit Geertruidenberg, die zonder wapenen, zonder kleeding, zonder uitrusting, zonder recruten zijn aangekomen. Hij had den prins van Wolfenbüttel (onzen hertog) en generaal Ligonier naar den prins van Oranje gezonden, om hem in zijn naam alles in de scherpste kleuren voor oogen te houden. Maar wat die generaals zeiden, maakten niet den minsten indruk.»

Toen Bentinck dan ook in 1749 met den Oostenrijkschen maarschalk Batthyany sprak over den overgang van den hertog in Staatschen dienst, zeide deze hem, dat die prins te goed den innerlijken toestand in Holland kende, en het zeer moeielijk zou zijn hem te overreden. «In de dagen, toen hij in Breda het commandement voerde, stond hem alles zoo tegen, dat hij meer dan eens op het punt was om zijne demissie te vragen» 2).

Behalve zijn persoonlijk belang en zijn overtuiging aangaande den rampzaligen toestand van het Nederlandsche leger, was er nog een andere beweegreden, die hem het vereerend verzoek van den stadhouder van de hand deed slaan. Hij had namelijk het karakter van Willem IV niet van gunstige zijde leeren kennen. Evenals de (overigens in dit oordeel minder geloofwaardige en partijdige) Engelsche staatslieden van dien tijd, lord Sandwich, New-Castle, Chesterfield e. a. in 1748 om strijd aan hunne verontwaardiging lucht gaven over de weinige vertrouwbaarheid van

1) Vgl. Gids 1885, Dl. II. p. 502 vlgd., in het bovengenoemd artikel van Prof. Jorissen.

2) Vgl. Aufzeichnungen des Grafen W. Bentinck über Maria Theresia, von Ad. Beer, S. 12.

den prins van Oranje, die eerst de stelligste verzekeringen had gegeven omtrent de groote sommen gelds en het groot aantal troepen, dat de Republiek voor een nieuwe campagne zou gereed hebben, maar weinig tijds daarna tot de treurige bekentenis moest komen, dat de Republiek was uitgeput 1), even ongunstig bijna laat de hertog zich uit over Willem IV. «De Prins, schreven die Engelschen, verknoeit zijn tijd met praten, in plaats van te handelen. Nu luistert hij weder naar de inblazingen van de Republikeinsche partij.» New-Castle schrijft zelfs: «Nooit werd iemand ter wereld zoo om den tuin geleid en bedrogen, als wij door den prins van Oranje en door de ijveraars zijner partij.» En zoo klaagt ook de hertog, die hem in Noord-Brabant van nabij had leeren kennen, over zijn wisselvallig karakter 2), terwijl hij in een eigenhandige memorie, waarin hij de bezwaren opsomt, die er voor hem in waren gelegen, om in den dienst der Republiek over te gaan, zonder omwegen zegt: «Ik kende te goed het persoonlijk karakter van den prins en de prinses en wist te goed, hoe weinig staat er op hen te maken was» 3).

Juist een tegenovergestelden indruk had Lodewijk Ernst op den stadhouder gemaakt. Hoe meer deze in de gelegenheid was, den hertog te leeren kennen, des te meer rees zijn achting voor diens karakter. Zijne verdiensten en talenten, zijn braafheid, oordeel en oprechtheid hadden zulk een indruk op den prins gemaakt 4), dat hij zich door de eerste weigering niet liet afschrikken, maar zijn verzoek in het volgend jaar door graaf Willem Bentinck aan het hof te Weenen met nadruk deed herhalen. Deze handelde er eerst over met den keizer en de keizerin. De keizer sprak met

1) Zie Gids 1885, II, p. 498 vlgd.

2) Zie Aufzeichnungen des Graf. W. Bentinck u. s. w., S. 21.
«Le prince Louis faisait des difficultés fondées sur l'état où il avait vu les choses en Hollande et sur le caractère variable du prince d'Orange.»

3) Archief Wolfenbüttel.

4) Zie de woorden van Larrey in de Bijlagen.

veel vriendschap en onderscheiding over den hertog en zeide tot Bentinck, dat hij wel zou begrijpen, dat dit een zaak was, die eenige overweging verdiende. De keizerin antwoordde aanstonds met meer beslistheid. Zij zeide tot Bentinck, dat hij van haar een groot offer vroeg, dat zij zeer veel van Prins Lodewijk hield en dat zij zelve slechts zeer weinig mannen in haar dienst had, bekwaam om aan het hoofd van een leger te staan.

Bentinck hernam daarop, dat, wanneer Maria Theresia hem aan de republiek afstond, zij hem niet verloor, maar dat zij integendeel nog meer diensten van hem kon hebben, dan wanneer hij in Oostenrijk bleef, dat de hertog te gelijker tijd èn de Republiek èn haar kon dienen, omdat de Republiek zeker nooit zonder haar, nog minder tegen haar oorlog zou voeren.

Glimlachend zei de keizerin daarop: «Als gij ten minste oorlog voert, als ik dat doe, want dat hebt gij niet gedaan» (daarmede zinspelende op de treurige houding der Republiek in den aanvang van den successie-oorlog, toen Maria Theresia meer dan ooit aanspraak mocht maken op den bijstand der zeemogendheden).

Met aandrang wees daarop Bentinck op de hulp, die de prins van Oranje, en op den steun, dien de regeering noodig had; waarop Maria Theresia te kennen gaf, dat zij gaarne den prins van Oranje een dienst bewees, doch dat dit een zaak was, waarop zij niet aanstonds antwoord geven kon.

Kort daarop (10 Oct. 1749) had Bentinck met den maarschalk Batthyany een gesprek over dezelfde zaak. Deze zeide wel te weten, dat de keizerin slechts met moeite afstand zou doen van haar neef, maar hij geloofde toch wel, dat zij er toe te bewegen zou zijn, doch hij vreesde dat de hertog zelf er niet toe zou zijn te overreden.

Bij eene andere gelegenheid zei de keizerin nog: «Waarom neemt gij niet liever den prins van Hilburghausen, dien zouden we u gaarne afstaan. Zijn godsdienst zal wel geen bezwaar maken, daar maakt hij zich niet druk mee».

«Van dat soort — hervatte Bentinck — hebben we er genoeg». 1). Kortom, het is boven bedenking verheven, dat de overgang van Lodewijk Ernst in Nederlandschen staatsdienst vrij wat voeten in de aarde gehad heeft en dat het Oostenrijksche hof liever den hertog van Brunswijk behouden had.

Maar wat gaf dan bij zoovele bezwaren toch den laatsten stoot, waardoor de hertog in Nederlandschen dienst overging? De hertog schreef 2) het vooral aan den invloed van Batthyany toe, dat de keizerin gemakkelijker werd in de onderhandeling. Hij noemt de namen van Batthyany en Uhlfeld niet zonder eenige verbittering en verdenkt hen van ijverzucht op den naam, dien hij zelf zich in de laatste veldtochten had verworven 3). Lodewijk Ernst was de lieveling zijner tante, de keizerin-weduwe en deze had nog grooten invloed. Bij de reorganisatie van het Oostenrijksche leger, die in de pen was, kon hem wel eens eene betrekking te beurt vallen, die hem boven zijne chefs verhief. Met gretigheid maakten dan ook die legerhoofden gebruik van het oogenblik, om hem uit Weenen verwijderd te krijgen. Uit vrees zelfs voor den invloed der Keizerin-Weduwe moest de hertog zoo spoedig mogelijk Weenen verlaten, toen de beslissing gevallen was, opdat zij niet nog zou weten te bewerken, dat hij bleef.

Maar Maria Theresia dan? Liet die zich zoo misleiden? Was zij, die zich eerst met zooveel kracht tegen het plan verzet had, korten tijd later de speelbal van hare legerhoofden?

Neen, de keizerin van Oostenrijk had nog geheel andere oogmerken met de toestemming, die zij den hertog gaf, om in onzen dienst overtegaan. Niet zijne persoonlijke be-

1) Zie Aufz. des Graf. Bentinck von Ad. Beer passim.

2) Korte eigenhandige opteekeningen van den hertog over deze zaak (Archief Wolf.)

3) «Ayant eu le bonheur de m'attirer l'approbation et en quelques rapports la jalousie de mes chefs dans les campagnes passées.»

langen, hoe ook ten slotte door haar voorgestaan, veel min de ijverzucht zijner hoofden gaven bij haar den doorslag. Maar zuiver politieke beweegredenen. Later schreef ze o. a. deze merkwaardige woorden aan hem 1): «Indien ik (tot uw vertrek) heb bijgedragen, dan was het wel contrecoeur; om u op te offeren, moest ik wel handelen als «bonne alliée et citoyenne d'Europe;» want als koningin van Hongarije zou ik het nooit hebben kunnen doen.» Uit dat oogpunt was derhalve de keizerin met het vertrek des hertogs verzoend. Willem IV mocht hem vooral om zijn militaire bekwaamheden hebben gevraagd naar Holland te komen; Maria Theresia dacht vooral aan de uitstekende diensten, die hij zou kunnen bewijzen, om het oude politiek systeem van het verbond der zeemogendheden met Oostenrijk te helpen handhaven. En van stonde aan was dan ook Lodewijk Ernst bij zijn intrede in Nederlandschen staatsdienst overtuigd, dat hij nog een ander doel moest beoogen, dan de hervorming van het leger; dat hij bovenal moest streven, om «dezen staat van zijn ondergang te redden en dit lid van de groote alliantie te doen herleven, opdat het niet geheel nutteloos zou worden» 2). Hij aarzelt zelfs niet aan Maria Theresia te schrijven: «Ik hoop dat God mij de kracht geve, mij zoo te gedragen, dat ik mij niets te verwijten zal hebben, en ik slechts zal werken «au seul, unique et véritable but», waarvoor Uwe Majesteit het nuttig heeft geoordeeld, dat ik in deze loopbaan trad» 2).

De voorwaarden, waaronder de hertog in den dienst der Republiek trad, en die de keizerin zelf in zijn belang had bepaald waren de volgende: Lodewijk Ernst van Brunswijk zou blijven Keizerlijk-Koninklijk veldmaarschalk, en tegelijk protestantsch generaal der artillerie van het heillige Roomsche Rijk, zonder jaarwedde. Zijn infanterie-regiment zou hij behouden, doch zijn gouvernement van Ath, dat hem in 1748

1) 25 Aug. 1751. (Arch. Wolf.)
2) Briefwisseling met Maria Theresia 8 Nov. 1751. (Archief Wolf.)

was opgedragen, zou hij verliezen, daarentegen in ons land het gouvernement Den Bosch ontvangen na het sterven van generaal Cronstrom. Als veldmaarschalk in den dienst der Republiek zou hij het gewone jaarlijksche inkomen van *f* 20.000 ontvangen, daarbij echter voor hetgeen hij in keizerlijken dienst verloor, een buitengewone jaarlijksche vergoeding van *f* 40,000 genieten.

Op den 15 December 1750 kwam de hertog in den Haag aan, en werd door den Prins en de Staten-Generaal van harte verwelkomd om de groote offers, die hij zich getroost had, met den Oostenrijkschen dienst voor dien der Republiek vaarwel te zeggen.

HOOFDSTUK II.

EERSTE ERVARINGEN IN DE REPUBLIEK. — WILLEM IV. — CORRESPONDENTIE MET MARIA THERESIA.

De betuigingen van gehechtheid aan den hertog van Brunswijk waren van den kant van Maria Theresia geen ijdele plichtpleging geweest. De keizerin bleef met hem vooral in den eersten tijd na zijn vertrek in levendige briefwisseling verkeeren. Het is vooral daaraan, dat wij de kennis verschuldigd zijn van de eerste ervaringen van Lodewijk Ernst in zijn nieuw vaderland. Deze waren verre van aangenaam; zijne grieven waren vele en niet zonder grond.

De troepen der Republiek vond hij niet anders dan hij verwacht had. Hij schreef reeds in Januari 1751 aan de keizerin: «De troepen zijn in den jammerlijksten toestand der wereld, slecht betaald, slecht onderhouden en in akelige verwarring» 1). Ook over den algemeenen toestand der Republiek liet hij zich in sombere woorden uit. Het duurde niet lang, of de hertog was overtuigd van de «langzaamheid, waarmede alles hier geschiedde en van de verwarring en den doodslaap waarin de Republiek was verzonken» en geheel in den geest van Slingeland schreef hij aan de keizerin: «On le faut regarder comme un corps, qui a été attaqué d'une violente maladie et dont presque toute espérance de reconvalescence était évanouï . . .» 2).

Ook zijne vermoedens omtrent het onbetrouwbaar karakter van den stadhouder bevestigden zich maar al te spoedig. Deze mocht, toen hij hem wilde winnen voor het vaderland

1) Archief Wolf.

2) Brief van 17 Juli 1751 (Archief Wolf).

zoowel mondeling als schriftelijk in den hoogsten lof van den hertog hebben uitgeweid; toen de bijna door hem afgesmeekte Oostenrijksche veldmaarschalk eindelijk had toegegeven en in December 1750 in den Haag was aangekomen, schreef de hertog op den 31 Jan. 1751 aan Maria Theresia: «Al wat ik u omtrent mijn persoon kan melden, dat is, dat ik nog op denzelfden voet hier ben, als bij mijne aankomst; te weten, de prins van Oranje heeft mij nog niets omtrent het militaire bevolen. Wij zijn altijd nog vreemden tegenover elkaar, mijne schuld is dat niet. Misschien zullen de tijd en de omstandigheden verbetering hierin aanbrengen, dat ook waarlijk wel mag, als ik hier niet volkomen nutteloos wil zijn» 1).

Wat was van die vreemde verhouding de oorzaak? Gedurende de lange afwezigheid van graaf Bentinck, die ook om persoonlijke redenen zich te Weenen had moeten ophouden, had de Friesche partij weder al haar invloed aangewend, om den prins in de voetstappen harer politiek te doen treden. Met Willem IV uit Friesland bij zijne verheffing in Holland gekomen, kostte het Gronsfeld, de Back, Grovestins, van Haren e. a. niet veel moeite om het vroegere ascendant, dat zij in hun gewest over den prins gehad hadden, in Bentincks afwezigheid te herwinnen. Zij waren de oorzaak, dat de Raadpensionaris Gilles tot in 1749 in zijn ambt werd gehandhaafd, dat de hervormingsmaatregelen, door den stadhouder begonnen, halverwege werden geschorst, dat een groot deel der Republikeinsche regenten in de stedelijke en provinciale besturen bleven, dat de Fransche gezant elken dag voet op het terrein van den Staat kon winnen. Kortom, «la parti Frisonne est dévoué d'âme et de corps à la France et à la Prusse» 2).

Niettegenstaande alles werd in het werk gesteld om dien invloed te keer te gaan, was de hertog in het eind van Febr. 1751 nog zoo weinig gevorderd, dat hij aan Maria

1) Archief Wolf.

2) Brief aan Maria Theresia van 8 Nov. 1751. (Archief Wolf.)

Theresia schrijft, dat hij niet anders dan bij gelegenheid van diners aan het hof komt en dat de onhartelijke bejegening, die hij ondervond, hem zeer griefde.

«De zwakheid van den prins, schrijft hij op den 28 Juni, staat hem niet toe zooveel over zich te verkrijgen, dat hij zich ontdoet van die onwaardige lieden; hij raadpleegt hen over alle zaken... en vertelt hun alles over, wat men hem meedeelt.» Wel was er in die maand reeds een andere raad des prinsen benoemd. Het Engelsche hof had tot de prinses vrij sterke vertoogen gericht ten opzichte van Bentinck en den hertog. De eerstgenoemde, de raadpensionaris Steyn, die in 1749 Gilles opgevolgd was en eenige andere van de goede partij hadden zelfs gedreigd, dat zij zich uit den dienst zouden terugtrekken, als de prins niet van gedrag en van beginselen veranderde. En dit had voor den schijn geholpen. Doch van een vertrouwelijken omgang tusschen den prins en den hertog is nog geen sprake. Men had zelfs den prins wijs gemaakt, dat Bentinck zich van den hertog, als zijn creatuur, wilde bedienen, om een partij tegenover hem te vormen. Daarbij kwam de jaloesie «van de kleine lui, die den prins beheerschen en die vreezen, dat, als ik op den voet kom te staan, die mij toekomt, zij veel van hun crediet en hunne inkomsten zullen verliezen» 1).

Het ligt in den aard der zaak, dat al deze verdachtmakingen en onaangename bejegeningen den hertog persoonlijk zeer hinderden en straks zullen we daarvan nog meer vernemen. Doch opmerkenswaard is het, dat hij in de brieven in die eerste dagen van teleurstelling aan de keizerin geschreven, dien toestand vooral betreurt om den wil van den prins zelf, voor wiens belang hij den dienst der keizerin had verlaten. «De prins handelt geheel in strijd met zijne belangen. Hij loopt gevaar zich zelf en zijn huis ten gronde te richten. De groote liefde, zoo schrijft hij aan de keizerin, die de prins eertijds onder

1) Brief van 28 Juni 1751 aan Maria Theresia, (Arch. Wolf.)

het volk genoot, is veranderd in koelheid en verachting, ja in nog iets ergers» 1).

In het voorjaar en den zomer van 1751 werd Holland beroerd door het wijnkoopers-oproer. Het woord van Chesterfield in zijn brief aan den Engelschen gezant in den Haag, zijn vriend Dayrolles van 11 Oct. 1748 bevestigde zich bij vernieuwing. «Er is meer geld noodig dan er kan gevonden worden en zelfs de wijze van inning van hetgeen nog kan gevonden worden zal niet gemakkelijk kunnen worden bepaald» 2). De wijnkoopers te Amsterdam, Dordrecht en Rotterdam waren namelijk zeer ontevreden, dat de impost hun niet, gelijk voorheen, in admodiatie gegeven, maar ook van 's lands wege gecollecteerd zou worden. Zij hielden bijeenkomsten om te overleggen, welken weg men diende in te slaan, om den impost der wijnen in admodiatie te bekomen. Sommigen, die men voor Doelisten hield, drongen er op aan, dat het collecteeren van den impost zou plaats hebben; terwijl vele gildebroeders het verzoek der wijnkoopers ondersteunden. De Gecommitteerde Raden, zoowel als de Staten besloten tot het collecteeren, terwijl de wijnkoopers verplicht werden den eed af te leggen, dat ze 's lands recht niet zouden verkorten, omdat de import der wijnen in 1750 veel minder had opgebracht dan men verwachtte. Over dien eed, dien men van de wijnkoopers eischte, viel in het jaar 1751 vrij wat voor. In Amsterdam en Rotterdam toonde men zich ongezind dien af te leggen; de wijnkooperskneehts die van de sluikerijen veel voordeel hadden, versterkten hunne meesters in die stemming. Zij, die zich naar de bevelen der hooge overheid wilden voegen,

1) 28 Juni 1751 (Arch. Wolf.)

2) De geheele plaats luidt: I do not consider the republic as a government or a nation. More money is wanted than is to be found, and even the methode of collecting what is there to be found, will not be easily fixed. The people will not have *pachters*. Collectors, without the powers of the *pachters*, will collect nothing and with those powers they become *pachters* themselves, in the most odious and oppressive sense of that word. Chesterfield, Misc. Works, cons. of letters to his friends Vol IV p. 65.

werden met plundering bedreigd. In Amsterdam, waar men alle samenrottingen verboden had, liep alles nog zonder opschudding af. Daar werd op den bestemden dag door eenigen de eed afgelegd en de overigen volgden. Te Rotterdam ontstond er een heftig oproer. Daar weigerde men eenparig; — een gevolg was, dat de handel stilstond en de pakhuizen gesloten bleven. Men besloot een vertoog tot den Prins te richten, om eenige verlichting te verkrijgen. Terwijl men bezig was, dit vertoog te teekenen, besloot één wijnkooper den eed af te leggen, die daarop aanstonds handen vol werk had met het afleveren van wijn. Aan hem koelde zich toen de woede van het gemeen. Zijn pakhuizen en woonhuis werden geplunderd, terwijl eerst gewapende tusschenkomst verdere onheilen voorkwam en de andere wijnkoopers tot gehoorzaamheid dwong 1).

Van deze beweging in den lande geeft de hertog op den 12 Juli 1751 een vrij omstandig verslag aan de keizerin en hij knoopt daaraan beschouwingen vast, die doen zien, met hoe weinig vertrouwen het bestuur van den prins van Oranje hem vervult. «Niettegenstaande die troebelen — zoo schrijft hij, gaat de prins voort lieden te raadplegen, die zijne vijanden zijn. . . . Zijne ware vrienden zijn dag en nacht bezig, om den storm, die zich verheft en dien de prins en de prinses zich zelf op den hals halen, te bezweren. De partijen beginnen zich zelfs reeds in de vergaderingen van de Staten van Holland, van de Staten-Generaal en van den Raad van State duidelijk af te teekenen en ik ben zeker, dat de minste gebeurtenis een geheele omwenteling zal doen uitbarsten.» Elders: «Men speelt hoog spel, indien deze zaak niet naar den wil van den Souverein afloopt, alle eerbied en gezag is dan verloren en ik geloof niet, dat men zonder de] strengste en uiterste maatregelen er in zal slagen, om het souverein gezag te handhaven». Een dieper inzicht in den staat van zaken verraden deze woorden: «De bin-

1) Wagenaar, Vad. Gesch. XX bl. 350—355.

nenlandsche toestand is in de grootste gisting; de zaak van de wijnkoopers is er het voorwendsel van; maar het ergste is dat men er de bron van in den prins en de prinses zelf moet zoeken. Het schijnt dat zij in hun eigen verderf willen loopen en ondanks hen moeten wij werken, om hen van den afgrond te redden».

Deze beschouwingen zijn zeker niet alle door de uitkomst bevestigd. Doch niemand kon berekenen, dat slechts een paar maanden later de prins niet meer in het leven zijn zou. Wie weet, waartoe anders zijne wankelmoedigheid nog zou geleid hebben?

In 1751 was de toestand van het land niet rooskleurig. De Friesche partij had geheel het oor van den stadhouder. Die partij was met hart en ziel Frankrijk toegedaan en hoe Frankrijk van de beroeringen hier te lande wist partij te trekken, dat hadden reeds vroegere dagen genoeg bewezen, om den hertog tot sombere beschouwingen te leiden.

Persoonlijk genoot anders de hertog gedurende de laatste maanden van het leven des prinsen eenig meerder vertrouwen bij Willem IV. Op 12 Juli kon hij aan Maria Theresia schrijven, dat de Prins hem had uitgenoodigd, om deel uit te maken van de conferentiën over de buitenlandsche zaken en hem bij zijn eerste komst had gezegd, dat hij er zooveel hij verkoos, bij kon tegenwoordig zijn. De militaire zaken bleven echter nog op denzelfden voet.

Omtrent een minder bekende en toch hoogst belangrijke zaak werd Lodewijk Ernst nog door Willem IV geraadpleegd. De graaf von Flemming, gezant van den keurvorst van Saksen, was in de maand Juli 1751 in den Haag, om over een subsidie-verdrag tusschen Saksen en de zeemogendheden te onderhandelen. Saksen was zeer begeerig naar geld en den meestbiedenden te koop. 1) Wilden Oostenrijk en de zeemogendheden op den duur op Saksen's hulp kunnen rekenen tegenover Frederik II, wilde daarbij de keurvorst

1) Vgl. von Arneth. Gesch. Maria Theresia's IVer Bd. S. 297 u. 298.

zijne stem aan den aartshertog Jozef als Roomsch-koning geven, dan moest — zoo luidde Flemming's eisch — Saksen een subsidie van 70, minstens 60.000 pond sterling ontvangen. Zeer realistisch schrijft de hertog daarover het volgende aan Maria Theresia: «Flemming had verklaard, dat hij geen stuiver meer zou afslaan. 60.000 was zijn laatste eisch. Wilde men nog meer chicanes maken, dan kon hij verzekeren, dat zijn hof met Frankrijk zich zou verbinden. Frankrijk toch had veel voordeeliger proposities gedaan; maar zijn meester zou een alliantie met H. H. M. M. boven een alliantie met Frankrijk verkiezen. Ieder weet, dat Saksen geld noodig had. Als men het hem niet toestond, dan zou Saksen wel verplicht zijn, zich in de armen van Frankrijk te werpen.» 1). Bekend is, dat deze subsidiekwestie aldus afliep, dat in Sept. 1751 het verdrag werd gesloten, waarbij den keurvorst 48 duizend pond sterling voor vier jaren door de Zeemogendheden werd beloofd, waarvan Engeland $^2/_3$, Holland $^1/_3$ op zich nam 2).

Het was echter niet over die zaak van Flemming, dat de hertog door Willem IV werd geraadpleegd, maar over de volgende niet minder onbeschaamde vraag van den Saksischen gezant. Deze had namelijk den prins van Oranje om zijne bemiddeling bij Maria Theresia gevraagd, ten einde er een dubbel huwelijk zou tot stand komen tusschen eene Saksische prinses en den aartshertog Jozef en tusschen een Oostenrijksche aartshertogin en prins Xavier van Saksen. «Daardoor zouden de beide koninklijke huizen nog nauwer verbonden worden; voor de gemeenschappelijke zaak zou het heilzaam zijn; terwijl het op de aanstaande keuze van een Poolschen en een Roomsch-koning grooten invloed kon uitoefenen. Frankrijk en Pruisen werkten Maria Theresia in het laatste in geheel Duitschland tegen; het zou dus van

1) Archief Wolf.
2) Von Arneth. l. l. S. 298.

belang zijn als de keizerin den keurvorst van Saksen op hare zijde had.»

De Prins van Oranje was blijkbaar met de zaak verlegen en kwam bij den hertog te rade, die het best het Oostenrijksche hof kende en met Maria Theresia biefwisseling hield. De hertog ontried den Prins ten sterkste, zich met die zaak in te laten. Hij kende den keizer en de keizerin te goed, dan dat deze die Saksische huwelijken zouden begeeren; hij wist ook, dat men in Weenen het Saksische hof weinig vertrouwde en dringend verzocht hij dus den Prins, zich van alle bemiddeling in dezen te onthouden 1).

De hertog had de keizerin goed begrepen. Kort daarop ontving hij van haar dit waardig antwoord: «Ik ben u oneindig verplicht voor de wijze, waarop gij den prins in zake Saksen hebt geantwoord. Ik denk er in de verste verte niet aan, dat dubbel huwelijk aan te nemen. Het komt volstrekt niet met mijne plannen overeen en het zou een dure koop zijn voor het roomsch-koningschap 2).

Kort voor den dood van den stadhouder ontving de hertog nog een bewijs dat hij ook op militair gebied allengs het vertrouwen van den Prins won, ook al werden nog geruimen tijd na dien dood de voorwaarden zijner aanstelling niet vervuld. Hij reisde met den prins naar Maastricht, om een geheel nieuw versterkingsplan van die stad ter plaatse zelve te onderzoeken. De hertog was weinig ingenomen met dat plan. De defensie-plannen zouden 12 à 15 jaren arbeids gevorderd hebben, hoogst kostbaar zijn en bij een onverhoedschen inval der Franschen niet gereed zijn. Deze hadden namelijk een straatweg van Givet naar Luik aangelegd, ten einde met voorbijgang van Namen, aanstonds Maastricht te kunnen aanvallen. Die straatweg

1) Brief aan Maria Theres. (Arch. Wolf.)

2) Arch. Wolf. Vgl. hierbij wat von Arneth verhaalt van de waardige houding van Maria Theresia ook tegenover andere Duitsche vorsten, die in die voor haar zoo bange jaren de hoogste eischen voor een verbond stelden. l.l. S. 314—317.

zou de hertog liever vernield zien, opdat de Franschen genoodzaakt zouden zijn met een belegering van Namen te beginnen. 1) De prins had den tijd niet meer, om aan dat door hem geliefkoosd plan van de versterking van Maastricht de hand te leggen. Op den 22 October 1751 stierf hij, na het gebruik der baden te Aken, nog zeer onverwachts, ook al liet zijne gezondheid sedert lang veel te wenschen over. De hertog gaf over dien dood een vrij uitgebreid verslag aan de keizerin. 2) Hij deelt haar mede, dat iedereen ten diepste er door geschokt was, dat de kwalijkgezinden geen tijd hadden gehad om er zich op voor te bereiden. Gelukkig waren door een bloot toeval de Staten van Holland nog in den Haag, zoodat men dadelijk alles kon regelen. Het sterven had 's nachts plaats gehad, zoodat er voor den morgen reeds maatregelen genomen waren. Bentinck vooral had grooten ijver voor de belangen der Prinses en haar gezin getoond. De naaste oorzaak van dien dood vindt de hertog in het gebruik der baden, die des prinsen overlijden hebben verhaast. Bij de opening van zijn lijk verbaasde men zich dat hij nog zoolang geleefd had. Ook klaagt de hertog nog in dat schrijven over zijne voortdurende achteruitzetting. Hij wil zijn oordeel nog opschorten, maar vraagt toch, of het niet beter ware geweest, hem juist op dat oogenblik zijne plaats aan te wijzen. Het verwondert hem echter niet; want hij heeft nog vele benijders.

Maria Theresia schreef hem als antwoord op dit doodsbericht o. a. deze vleiende woorden: «Ik vlei mij, dat Uw

1) Uit een brief aan Maria Theresia (Arch. Wolf.). — Later (1778) dacht de hertog geheel anders over die versterking. Toen raadde hij den Prins aan (11 Dec. 1778) om geene sommen te sparen, die Dumoulin vroeg voor de versterking van Maastricht, met deze argumenten «vu l'importance de cette place et encore plus le préjugé général où on est, que c'est la clef de la République; parceque si le malheur voulut, que cette place fut un jour prise, on l'attribuerait certainement, qu'on avait négligé ce qui avait été proposé pour la renforcer» (Huisarchief).

2) Zie dien brief in zijn geheel in de Bijlagen.

persoon den staat en de gewesten in rust zal houden. 1) Het vervolg zal leeren, of die hoog gespannen verwachting der keizerin omtrent Lodewijk Ernst gegrond was.

1) «Je me flatte que votre personne seule rendra tranquille les états et les provinces et si vous voulez, je continuerai à vous marquer de tems en tems nos idées, n'ayant rien de reservé à vous et souhaitant même à savoir vos sentimens sur les choses. (Arch. Wolf.)

HOOFDSTUK III.

PRINSES ANNA. — HAAR KARAKTER EN HOUDING TEGENOVER DEN HERTOG. — GESPREK MET GEORGE II. — GEDRAG VAN DEN HERTOG TEGENOVER DE PRINSES. — VOOGDIJ.

De oorzaak van de gespannen verhouding die tusschen den hertog en den prins had bestaan, lag, behalve in den invloed der Friesche partij, ook voor een groot deel in de Prinses. Deze toch koesterde een onverzoenbaren haat tegen Bentinck. Zij beschouwde Bentinck als haar mededinger en niet als haar steun. «Hij had zooveel eigenliefde, zei de Prinses later tot den gezant Yorke, dat hij van alles zelf de eer wil hebben en zich van haar slechts als zijn instrument bedienen wil». 1)

Natuurlijk werkte die verhouding van de prinses tot Bentinck ook op den hertog terug. De graaf had hem uit Oostenrijk gehaald, en het gevolg was dat de hertog in de ongunst van Bentinck deelde. Lodewijk Ernst ondervond dan ook aanstonds na den dood van den Prins slechts miskenning en terugzetting van hare zijde. Reeds vier dagen na dien dood maakte haar gunsteling, de Friesche geheimschrijver de Back, (een gevaarlijk voorstander der aristocratie) bekend, dat hij dezelfde ambten bleef bekleeden. Van de militaire zaken had de Prinses zich geheel meester gemaakt en met voorbijgaan van den hertog en den anderen maarschalk graaf Maurits van Nassau, drie generaals namelijk: Burmannia, Grovestins en Rousse geraadpleegd. De tegen-

1) Dagboek van den hertog (Arch. Wolf.) Zie over Bentinck en de prinses in het volgend hoofdstuk.

partij smeedde toen uit den godsdienst, door den hertog beleden, een wapen tegen hem. 1) Bij zijn benoeming was dit bezwaar van den Lutherschen godsdienst niet eens ter sprake gebracht. Men maakte zelfs de prinses wijs, dat de hertog aan het hoofd stond van eene partij tegenover haar en dat ze hem als haar gevaarlijksten vijand moest beschouwen.

Over die onaangename bejegening was Lodewijk Ernst ten hoogste ontstemd. De gedachte kwam zelfs in die dagen bij hem op, om den Nederlandschen dienst weder te verlaten. Toch wilde hij nog geduld hebben en zich liever tijdelijk in den Bosch, dat, toen Cronstrom 31 Juli 1751 in 90 jarigen ouderdom was gestorven, aanstonds zijn gouvernement was geworden, terugtrekken, om de besluiten van de Staten van Holland af te wachten. «Noch gebrek aan moed, noch onmatige eerzucht, noch wrevel zullen mij doen handelen, maar alleen de rede, mijn plicht, Uwe belangen en mijn eigen eer», aldus schreef hij aan Maria Theresia. 2)

De keizerin had met die pijnlijke ervaringen van haar beschermeling zeer te doen. «In het ergste geval, schreef ze op den 10en Nov. 1751, weet gij, dat gij ons toebehoort en dat wij u met open armen zullen terug ontvangen». Toch maande ze hem aan, om geduld te blijven oefenen en vooral met het oog op de kinderen van den Prins, Willem en Carolina, over wier lot het bij een mogelijken dood van de prinses, zijn roeping zou zijn te waken, te volharden. 3)

Die woorden der keizerin schijnen een diepen indruk op den hertog te hebben gemaakt. Want weinige dagen later schreef zij hem, dat ze hem bewonderde, dat hij zich zoo in de omstandigheden kon schikken en dat het haar verblijdde, dat hij, evenals zij, meer aan het algemeen belang,

---

1) Zie Bijlage van Hoofdstuk II aan het slot.

2) Arch. Wolf.

3) «N'était ce pas la une des plus fortes raisons, que Benting nous objecte, quand nous avions tant de diffculté à vous céder». (Brief van Maria Theresia 10 Nov. 1751) Arch. Wolf.

dan aan de bevrediging van bijzondere wenschen dacht 1).

Gelukkig duurde de beproeving voor den hertog korter, dan hij gemeend had. In de maand December 1751 reeds kon hij aan de keizerin melden, dat de prinses eenig meer vertrouwen in hem begon te stellen. Wel vreesde ze nog steeds, iets van haar gezag te verliezen. Maar de conseil privé, die reeds tijdens het leven der prinsen in de pen was en die met uitsluiting der Friesche partij, zou bestaan uit Bentinck, Steijn, Fagel, Larrey, den hertog en nog een paar aanzienlijke personen, begon reeds zijn zittingen. Bij die gelegenheden had de hertog de prinses nader leeren kennen en hij schreef zelfs tot haar lof deze woorden aan Maria Theresia:

«Zij dringt beter tot de kern der zaken door dan de overleden Prins. Ze is veel fermer en daarbij onvermoeid in den arbeid. Met bewonderenswaardigen spoed doet ze de zaken af» 2).

Wat echter het karakter der prinses aangaat, dienaangaande blijft de hertog zoowel in zijn dagboek 3) als in zijne brieven mededeelingen doen, die geheel overeenstemmen met hetgeen van elders 4) omtrent haar bekend is. Het volgend verhaal o. a. is te karakteristiek, om verzwegen te worden.

De nieuwe Fransche gezant, Bonac, zou in Dec. 1752 zijn intrede in den Haag doen en overeenkomstig het gebruik, niet de prinses, maar allereerst den kleinen prins als stadhouder bezoeken. Anna was daarover ten hoogste gebelgd en had naar aanleiding daarvan met den geheimschrijver

1) 26 Nov. 1751 (Arch. Wolf),

2) Elle entre non seulement beaucoup mieux dans les affaires que le feu Prince. Elle est aussi beaucoup plus ferme, infatigable dans le travail. Elle expédie les affaires avec une promptitude admirable (Arch. Wolf.)

3) Dagboek (eigenhandig) van Nov. 1752 — April 1753. (Arch. Wolf.)

4) Vgl. Walpole Memoires of the reign of George II p. 206—208. «De prinses was even onbekwaam, om te heerschen als om beheerscht te worden. Zij was hartstochtelijk heerschzuchtig. Ze moge niet onverstandig geweest zijn, de trots haar geslacht eigen en de hevigheid harer hartstochten

Larrey 1) het volgend curieus onderhoud. Larrey vroeg aan de prinses of er bij de komst van Bonac niemand in de kamer zou zijn, die als representant zou dienst doen. Kortaf gaf daarop de prinses een ontkennend antwoord. Larrey kon niet gelooven, dat dit de wensch der prinses was. «Maar de deuren zullen open blijven, hernam zij, en Burmannia en Grovestins zullen aan de deur blijven staan», Dit kon niet, meende Larrey, dan was het een publieke audiëntie. «De deuren zullen open blijven. Ik kan het kind toch niet alleen laten», was haar wederantwoord. «Juist daarom is er een representant bij noodig», hervatte de geheimschrijver. De prinses duldde niet langer tegenspraak; zij wilde er geen representant bij en indien Larrey nog meer praatjes maakte, dan zou ze niemand bij hem in de kamer laten dan zijn oude min.

Na afloop van het bezoek van den gezant, die, na den prins te hebben gecomplimenteerd, ook de prinses was gaan zien, vroeg de prinses aan Larrey, wat de gezant van haar had gezegd: «Hij was zeer met u ingenomen, maar — voegde Larrey er bij — vooral met den Prins. De prinses werd rood als scharlaken en zei tot hem: «Verbeeld u eens, wat die kleine jongen mij daareven zei; toen hij zag, dat ik mij aankleedde, vroeg hij, waar ik heen ging en toen ik hem antwoordde, dat ik naar den Raad van State ging, hernam hij: «Neen dat kan niet, want dat is mijn plaats en niet de uwe; ik ben Stadhouder en gij niet.» Of dit laatste meer de wijsneuzigheid van den

lieten aan haar oordeel slechts eene geringe plaats over. Zij was zoo hoogmoedig en eerzuchtig, dat zij, als kind, op een zekeren dag, toen haar moeder haar berispte, omdat ze wenschte geen broeders te hebben, tot antwoord gaf: «Ik zou morgen wel dood willen zijn, als ik heden koningin was».

1) Larrey, steeds in hoog aanzien bij den Hertog. «Larrey est un homme de beaucoup d'esprit, fort alert et habile dans les affaires ... Le Prince et la Princesse l'aiment et continuent d'avoir une entier confiance en lui. C'est le seul personne ici, sur qui toutes les affaires, surtout les étrangères et ceux du commerce roulent .... Si nous perdions Larrey, nous perdions tout». (Corresp. av. Maria Theresia).

vierjarigen prins 1) of de gekwetste ijdelheid zijne moeder verraadt, laat ik in het midden; doch typisch is het geheele verhaal voor het karakter van haar, die zelf in haar jeugd had gezegd: «Ik wil morgen sterven, als ik heden koningin ben.»

Korten tijd voor dat dit tooneel op het Huis ten Bosch plaats had, bezocht de hertog van Brunswijk George II, op zijn doortocht door ons land uit Hanover naar Engeland, te Helvoetsluis. Ook het verhaal, dat de hertog in zijn dagboek 2) daarvan geeft, is kenschetsend voor het karakter van Anna. Bekend is dat de verhouding tusschen vader en dochter veel te wenschen overliet. «Zij was even heftig, even trotsch, even ijdel als haar vader. Die gelijkheid van karaktertrekken stootte vader en dochter, gelijk later bleek, af.» 3) Na haar huwelijk heeft Anna slechts zelden haar vader weder gezien. Bij den dood harer moeder (1737), de voortreffelijke koningin Caroline, wilde ze zich als raadsvrouw aan George II opdringen, maar toen deze hare bedoeling begreep, werd ze bijna uit Londen verjaagd. «Ik geloof niet, zegt Walpole, dat ze twee nachten daar is gebleven.

---

1) Een ander staaltje van diezelfde vroegrijpheid van den jongen prins deelt de hertog mede in de volgende anecdote, die Yorke hem verteld had. Op een zekeren morgen vroeg Willem aan zijne moeder aan het ontbijt: «Wilt gij dat ik van u houd?» De prinses antwoordde van ja, maar gaf hem daarbij een kleine zedelijke vermaning over die vreemde vraag. De prins hernam daarop: «Maar waarom houdt gij dan niet van Uw vader?» De prinses stelde hem gerust, door te zeggen, dat ze dit wel deed. «Dat kan niet, was het wederantwoord, want anders zoudt gij hem wel zijn gaan bezoeken, toen hij in de buurt was.» De prinses zei daarop, dat dit deze keer onmogelijk had gekund; maar daarmee was de kleine prins nog niet tevreden. Zijne moeder moest hem beloven, dat ze den koning zou gaan zien, als hij weer terugkwam. Om hem tot bedaren te brengen deed de prinses dit ook. En daarop zei hij: «Nu, dat zou ik U ook aanraden, want indien gij niet van Uw vader houdt, dan zou ik ook niet van U kunnen houden.»

2) 12 Nov. 1752.

3) Prof. Jorissen. Nederland 1876 Dl. II bl. 360 in zijn artikel: Het ouderlijk huis van Anna van Hannover.

Vader en dochter waren voor goed gescheiden, George heeft het Anna nooit vergeven. 1)

Toch bleef hij belang in haar stellen en vroeg dan ook aanstonds aan den hertog, die hem bezocht, naar het gedrag zijner dochter. Hij mocht niets achterwege houden. George kende zijne dochter te goed, hij wist, dat ze trotsch, heerschzuchtig, valsch en dwaas was. Niemand kon hem betere inlichtingen, dan de hertog geven. 2)

«Ik zei hem aanstonds, zoo gaat het dagboek voort, dat ik Z. M. kon verzekeren, dat de zaken in het algemeen niets verloren hadden door den dood des prinsen; dat integendeel de zaken eer beter gingen. H. K. H. was zeer werkzaam; ze deed meer zaken af in één dag, dan de overleden prins in 14 dagen. Ze was zeer scherpzinnig en had eene groote gemakkelijkheid om hare denkbeelden te schikken en te verzamelen. Zij was het waar systeem geheel toegedaan en men kon niet zeggen, dat zij er nog in iets van was afgedwaald. Ook twijfelde ik, of ze ondanks alle slechte inblazingen, wel ooit door de kwalijkgezinden er toe zou kunnen gebracht worden van systeem te veranderen.

De koning hernam daarop, dat hij zijne dochter recht moest laten wedervaren, zij had geest en wel in 't bijzonder geest voor zaken. Hij had nooit den dood van den prins als een verlies aangezien. 3) Hij twijfelde niet, of de zaken gingen nu met meer spoed; maar hij was overtuigd, dat

1) Memoirs of the reign of king George II p. 208.

2) Anna kon zich bitter over haar vader uitlaten. Op een conferentie op het huis ten Bosch op 20 Nov. 1752 sprak ze in zulke onkiesche en verachtelijke woorden over den koning, dat het geheele gezelschap er door geërgerd was. Zij had er o. a. genoegen in gehad, de anecdote nog eens op te halen, dat er te Helvoetsluis, waar George II een nacht had doorgebracht, expres een «escalier dérobé» moest gemaakt worden om de gravin de Yarmouth toegang tot hem te verschaffen. (Arch. Wolf.)

3) Hierop volgt een hoogst ongunstig oordeel van George II over zijn overleden schoonzoon. Men vindt dit in de Bijlage bij dit hoofdstuk, waar dit geheele gesprek uit het dagboek van den hertog is afgedrukt. In den tekst geven wij slechts een uittreksel.

de prinses ze zeer dikwijls zou bederven door haar humeur en karakter. De hertog moest dus niets ontveinzen, maar hem juist zeggen, hoe ze zich gedroeg.

Door die dubbele aanmaning versterkt, kwam Lodewijk Ernst nu ook met zijne bezwaren te voorschijn. » Het ware te wenschen, dat H. K. H. slechts hare ware vrienden wilde raadplegen en volgen; het zou haar zeer gemakkelijk vallen, ze van de anderen te onderkennen. Het ongeluk was, dat zij iedereen hoorde, iedereen wantrouwde en dat ze zich verbeeldde, op die wijze zich niet te laten beheerschen, maar zelf iedereen beheerschte. Vooral was het zeer ongelukkig, dat ze zulk een ingewortelden haat tegen Bentinck had en dat ze zich zoo licht door de lieden, die haar omringden, die allen vijanden van Bentinck waren, liet opzetten. Op de vraag van den koning, wie die ellendelingen waren, die zijne dochter steeds in tegenstelling met Bentinck raadpleegden, gaf de hertog hem een schets van den invloed der Friesche cabaal, en inzonderheid van Grovestins en de Back, die wel eenigen tijd na den dood van den prins van hun invloed verloren hadden, doch die nu weer zeer in de schatting der prinses waren gestegen.

«Uit al wat gij mij daar zegt, hernam George, blijkt me toch, dat mijn dochter het ganschelijk eens is met hen, die de vijanden zijn van de goede zaak en ik twijfel dus, of ze wel zulk een voorstandster is van het oud politiek systeem, als gij mij wildet doen gelooven.»

De hertog kon den koning dienaangaande gerust stellen. Volgens den schijn is zij tegen de goede partij; maar als er sprake was van de gemeene zaak en van het vasthouden aan het verbond der Zeemogendheden met Oostenrijk, dan was ze het altijd eens met de welgezinden.

«Ze is scherpzinnig genoeg, om de noodzakelijkheid van dit verbond in te zien voor haar en haar Huis, zoowel als voor de Republiek.»

Daarop viel weder het gesprek op Bentinck, op de antipathie van de prinses tegen dezen en op de middelen, die konden

aangewend worden, om daarin verandering te brengen. 1)

Tegenover zulk eene vrouw met haar eigenaardig karakter, van elders bekend en door de beide medegedeelde verhalen bevestigd, een standpunt in te nemen, dat op den duur zou blijken in staats- en eigenbelang het beste te zijn, was niet iedereens werk. Daartoe behoorde een mate van zelfbeheersching, waarover de meesten niet konden beschikken. De aanzienlijkste leden van den Staat waren niet opgewassen tegen zooveel zedelijke inspanning, als van hen in zaken met de prinses werd gevorderd.

Op 21 December 1752 nam de gouvernante voor het eerst zitting in de hooge vergaderingen, in den Raad van State, in de Gecommitteerde Raden van Holland en West-Friesland en in de Staten van Holland. Bij die gelegenheid leverde zij in het laatstgenoemde Lichaam een plan van legervermindering in met het oog op de bezwaarde financiën van het land. 2) Wie het verhaal daarvan bij Wagenaar leest, zou meenen, dat dit van alle zijden met de grootste goedkeuring was ontvangen. Het werd zeker aangenomen, en in een besluit veranderd. Doch haar optreden met dat plan gaf tot vrij wat gemoedsbeweging aanleiding. Zoo komt op 22 December het adellijk der Staten, Hompesch bij den hertog. Hij is diep beleedigd door de handelwijze der prinses, die zoo eigenmachtig haar voorstel was komen doen. «Cela sentait le despotisme et la souveraineté!» Nooit was zoo iets gebeurd; nooit was de vrijheid van beraadslaging zoo in het aangezicht geslagen. Hij zou voortaan op zijn hoede zijn en ging nog heden naar Amsterdam, om te vragen, hoe men er daar over dacht. Hij had nog gehoopt, dat Steijn zich verzetten zou tegen het plan van de prinses; dan was hij tot demissie genoodzaakt en Gilles kon hem weer opvolgen. 3)

---

1) Zie de Bijlage, die, wat het laatste gedeelte aangaat, ook vooral dient tot opheldering van het volgend hoofdstuk.

2) Zie Wagenaar XXII bl. 18—24.

3) Dagboek van den hertog.

De hertog teekent er bij aan, dat Hompesch een goed glas wijn had gedronken en onder den invloed daarvan zoo hartstochtelijk gesproken had. Maar ook zonder een goed glas wijn gedronken te hebben, waren anderen er door gegriefd, Bentinck o. a. was er ten hoogste over vertoornd. Hij had zelfs reeds voor den 21 Dec. tot den hertog gezegd, dat hij zich met Amsterdam tegen de prinses en den Raadpensionaris zou vereenigen, om het plan te doen verwerpen en de prinses tegen wil en dank te noodzaken, haar voorstel terug te trekken. « Men moest althans, zeide hij, de prinses aan het verstand brengen, dat de manier, waarop ze die hervorming wilde doorvoeren, belachelijk was, dat zij zich bespottelijk maakte in ieders oog, vooral door zelf dat voorstel in de Vergadering te komen doen; dat het heele plan zoo ridicuul en zoo weinig voordeelig was, dat hij van oordeel was, dat men geen getrouw dienaar van het huis van Oranje, geen oprecht voorstander van het tegenwoordig regeeringstelsel kon zijn, zoo men de prinses niet belette, eene dwaasheid te begaan.»

De hertog gedroeg zich in deze zaak met meer overleg. Onmogelijk kon hij het, als toekomstig hoofd van het leger, geheel met die vermindering der troepen eens zijn, en toch voor zoover bekend is, bestreed hij het voorstel der prinses niet. Hij deed zelfs aan Hompesch gevoelen, dat « de prinses in hare qualiteit van gouvernante alle recht tot het doen van dit voorstel had» en de tijdelijke aansluiting van Bentinck e. a. aan Amsterdam, ten einde de willekeur der prinses te bestrijden, noemt hij kortom dwaas. « De Amsterdammers hadden eerst gedacht, dat die verbintenis hunne politiek zou bevoordeelen; maar toen ze zagen, dat ze daarin zich bedrogen hadden, waren ze weder hoogst verstoord, verbitterd en kwaad». Van zulke «sôts engagements» wacht hij dan ook niets dan ellende. Van een dergelijke houding tegenover de prinses zullen de gevolgen onberekenbaar zijn; de geheele vernietiging van de goede partij zon er onvermijdelijk uit voortvloeien.» 1)

1) Dagboek 1752.

Zijn standpunt was een geheel ander. Merkwaardig zijn vooral deze woorden van den hertog, om dat standpunt te kennen. «Indien de prinses iets deed, dat in strijd was met hare eigen belangen, dan moest men haar het onrecht voor den geest houden, dat ze zich zelf daardoor aandeed. Indien ze des ondanks daarmee voortging, dan kon men haar niet beletten, zich zelf in het verderf te storten; maar men had ten minste zijn plicht gedaan. Indien de prinses iets deed tegen haar plicht en tegen de constitutie van het gouvernement, dan moest men dat haar eveneens voor den geest houden. Had dit niet het gewenscht gevolg, dan moest men doen, wat plicht en eer geboden. Men kon namelijk zeer goed in een bepaald geval handelen tegen de prinses, zonder den geheelen vorm van de tegenwoordige regeering aan te tasten. Maar voordat men tot zulke uiterste maatregelen de toevlucht nam, moest men wel op zijn hoede zijn, om niet de dingen te verwarren en te zeggen, dat de prinses iets deed tegen haar plicht en instructie, terwijl ze misschien niets anders deed dan tegen het belang van haar huis te handelen».

Zulke woorden kenschetsen den staatkundige, die zich op den langen duur een grooten invloed wil verschaffen. Verzet tegen het plan der Prinses omtrent de legervermindering, ook al strookte het niet met zijn militaire begrippen, was van hem niet te wachten.

De hertog wist te goed, dat op dit oogenblik de financiën van het land die vermindering geraden achten; 2) in den allereersten tijd zou er wel van oorlog geen sprake zijn. Kwam die tijd, dan zou de prinses zelve, gelijk werkelijk in 1758 plaats had, wel weder op vermeerdering aandringen. Kortom de hertog toonde, dat hij de lofspraak op zijn karakter van Maria Theresia ten volle verdiend had. Hij leerde om te gaan ook met het hoogst grillige, vreemde en trotsche karakter van prinses Anna.

---

1) Dagboek (Arch. Wolf.)

2) Holland had in 1750 een te kort van ruim 70 millioen.

Dat toonde hij niet minder in een zaak, die ook in het eerste jaar van Anna's regeering veel beweging veroorzaakt en die nog veel meer samenhing met zijn persoonlijk belang. Reeds in Febr. 1752 was de hertog in Holland benoemd tot representant van den minderjarigen stadhouder als kapitein-generaal voor het geval dat Anna overleed. Doch het duurde tot 1756 eer alle andere gewesten zich daarmede hadden vereenigd. Het wekte ook buitenslands zeer de aandacht, dat de gouvernante niet meer haast met die voogdijschap maakte. Reeds 14 Jan. 1752 schreef Chesterfield aan den Engelschen gezant Dayrolles: «Indien de gouvernante niet met allen ernst en spoed een bijzondere voorziening maakt voor het mogelijk geval van haar dood, dan moet ze wel gek zijn. Van die tijdige zorg zal misschien het leven, maar zeker de macht van haar zoon afhangen. Het *quomodo* zal niet zoo moeielijk zijn, als hier, omdat er geen ooms in zijn betrokken». En Chesterfield voegt er deze voor ons hoogst merkwaardige woorden bij: *Naar al wat ik hoor van het karakter van den prins van Brunswijk, zou ik wenschen, dat hij onder bepaalde restricties tijdelijk stadhouder werd.* 1)

Ook Anna's vader stelde natuurlijk veel belang in die zaak. Bij zijne ontmoeting met den hertog, waarvan reeds gesproken werd, vroeg hij hem naar de schikking van de voogdijschap. De hertog antwoordde, dat die in Holland reeds geregeld was, maar dat in de andere provinciën nog veel haken en oogen waren en dat waarschijnlijk daar die zaak niet zoo spoedig zou zijn geregeld. De koning verbaasde zich over de zorgeloosheid dier gewesten en van de prinses. «Kan, zoo vroeg de koning, mijn dochter op die zaak niet wat aandringen?» Waarop de hertog hem reeds zeide, dat het hem voorkwam, of H. K. H. niet bijzondere

---

1) Chesterfield, Letters to his friends IV pag. 112.

«By all that I have heard of the character of the prince of Brunswick, I should wish him to be the intermediate stadhouder under proper restrictions.»

haast maakte, om die zaak tot een eind te brengen. «Dan is mijn dochter wel «une folle alliée»; daar begrijp ik niets van. Ze zal zichzelf en hare kinderen nog in het verderf storten».

Ook Karel Bentinck uit Overijsel, broeder van Willem, lid der Staten-Generaal, maakte zich erg bezorgd over deze kwestie. «De onwaardige manier waarop men U behandelt, schrijft hij op 9 Jan. 1753 aan den hertog, bedroeft mij uitermate .... Wij zijn nu wel op een kwade zee ingescheept, waaruit de Voorzienigheid alleen ons zal kunnen redden ... Uit alles blijkt, dat de prinses verkocht en overgeleverd is aan de oude cabaal. Men zou zeggen, dat zij den ondergang van hare kinderen en van den tegenwoordigen regeeringsvorm heeft gezworen. Aan haar gedrag kan alleen deze uitlegging gegeven worden, dat zij door middel van die cabaal langzamerhand een willekeurig gezag wil vestigen en absoluut wil gaan regeeren. Als het dat niet is, dan kan ik het onmogelijk begrijpen. Maar ik zal in de bres springen, al bleef ik alleen over; en ik zal het in het openbaar doen en niet door de middelen, die H. K. H. aanwendt... Ik hoop uit den grond van mijn hart, dat in den loop van dit jaar uwe positie in dit land zal veranderd zijn. Gij hebt tot heden met bewonderenswaardige grootheid van ziel uwe achteruitzetting gedragen». Karel Bentinck was zelfs zoo mistroostig over de algemeene politiek van het land en had daarbij persoonlijk zoovele teleurstellingen en bittere ervaringen gehad, 1) dat George II zelfs het gerucht reeds gehoord had, dat hij zijn vaderland verlaten en zich in Engeland vestigen wilde. 2)

Nu was het zeker niet te verwonderen, dat mannen, die het vaderland liefhadden, zich ergerden over het gedrag der prinses, ook weder in deze kwestie der voogdij. Zij had een zeer wankelbare gezondheid; was het dan niet onverantwoor-

---

1) Er hadden o. a. in Overijsel benoemingen plaats gehad, geheel in strijd met zijn wensch.

2) Zie Bijlage.

delijk, dat er niet meer spoed werd gemaakt met het vaststellen dier bepalingen, die elken dag konden in werking treden? De vijanden der Republiek echter, die zeker meenden eenmaal in troebel water te kunnen visschen, werkten echter dat uitstel zeer in de hand. Zoo verhaalt de hertog in zijn dagboek, dat o. a. de Friesche partij de Prinses in den waan bracht, dat Holland blijkbaar mėt zijn project hetzelfde spel wilde spelen als een eeuw geleden met de acte van Seclusie. Bij onderzoek bleek, dat geen der projecten van de andere provinciën meer macht aan den stadhouder verzekerde dan Holland.

De hertog zelf liet zich echter door dergelijke cabalen niet tot eenige hartstochtelijkheid verleiden. Al gold het hier meer dan bij eenige andere zaak zijn eigen belang, hij toonde ook hierin met het vreemde karakter der gouvernante te kunnen omgaan; hij zàg zich wel verplicht, aanmerkingen te maken op artikels in het plan van andere provincies, die inbreuk maakten op het gezag, dat aan hem zou worden toegekend; maar hij bleef toch overtuigd, dat successievelijk alle gewesten, ondanks alle cabalen, met het voorstel van Holland zouden instemmen.

Over het algemeen was de eerste tijd van de regeering der gouvernante een vrij onstuimige tijd, en waren de meesten niet in staat, hunne hartstochten te bedwingen. Zoo verhaalt de hertog van een gesprek, door hem gevoerd met van Borselen, lid der Staten-Generaal voor Zeeland, naar aanleiding van het besluit van 20 Jan. 1753, waarbij het licent- of verlofgeld op de goederen, die de Zeeuwsche stroomen moesten doorvaren, dat een tijdlang willekeurig door de Zeeuwsche admiraliteit alleen was ontvangen, weder gelijk vroeger tusschen Holland en Zeeland moest worden verdeeld. 1) «De Zeeuwen zouden misschien verplicht zijn, zei van Borselen, het juk van Holland te torsen, maar ze zouden er een diepen wrok tegen Holland om blijven koesteren. De prinses handelde geheel tegen haar belang.

1) Zie Wagenaar XXII 68—71.

Dat belang bracht mee, dat ze zich met de zes andere gewesten tegen Holland verbond, waar de grootste vijanden van het huis van Oranje woonden. De Hollanders deden dat alleen, om de Zeeuwen te straffen, omdat door hun invloed weer de stadhouder was aangesteld 1) . . . Het zou wel weer zoo worden, als in het jaar 1688, toen Zeeland geen zijner waren naar Holland zond. Men haastte zich dan ook in zijn gewest niets met de voogdij. Kwam de prinses te vallen, dan zou in Zeeland toch alles onderste boven gekeerd worden; de jonge prins zou moeite hebben, de zaken in orde te houden en misschien werd het geheele stadhouderschap wel omvergeworpen».

De hertog hoorde al dergelijke ontboezemingen aan, maar zorgde wel, dat hij, ook al vond hij op de prinses veel af te dingen, zich niet aldus liet vervoeren. Klaagde Temminck of Hope uit Amsterdam over willekeurige verkiezing van schepenen; of stortten de Bentincks hun gevoel van verontwaardiging in gesprekken of brieven bij hem uit over den invloed der Friesche en Fransche partij op de prinses, dan wachtte hij zich wel, hoe hij het ook met hen betreurde, zich aan dergelijke hartstochtelijkheid schuldig te maken. Hij baande zich op andere wijs een weg. In zijn dagboek teekende hij o. a. aan 2), dat hij aan haar ter lezing had gegeven de «Négotiations du comte d'Avaux, Ambassadeur du Roi de France à la Haye dep. 1679—1684», ten einde hare oogen te openen voor de intrigues dier partij. Hij teekent er bij aan, dat de lectuur er van veel indruk op de prinses gemaakt had. Verder wist hij, dat zij, hoe vreemd ze vaak handelde, toch niet licht ontrouw zou worden aan het oud staatkundig stelsel en voor het overige was zijn zeer verstandige stelregel tegenover haar de volgende, dien hij aldus

1) «De quoi vous plaignez vous, c'est votre Stadhouder bien-aimé, que vous nous avez forcé d'accepter, qui nous venge présentement«. Zoo spottend begroetten, volgens v. Borselen, de Hollanders de Zeeuwen, als er spraak was van die twistzaak.

2) 26 Febr. 1753.

tegenover Karel Bentinck uitsprak: «Ik beken, dat ik ook wanhoop of wij in staat zullen zijn, de prinses van hare gebreken te genezen; maar wij andere stervelingen zijn niet geroepen, om de karakters onzer medemenschen te verbeteren; wij moeten er de beste partij van trekken, die we kunnen. Ons doel is het welzijn van den Staat, de handhaving van den tegenwoordigen regeeringsvorm en van het algemeen politiek systeem. Gaan we voort daaraan te werken, zooveel wij kunnen en laten wij het veld niet aan onze vijanden over, dan in de uiterste noodzakelijkheid». 1)

Zou in het opvolgen van dezen stelregel niet het geheim zijn gelegen van des hertogs langdurigen en grooten invloed op onzen staat?

---

1) J'avoue, que je désespère, que nous serons capables de corriger la princesse de ses défauts; aussi nous autres mortels, nous ne sommes pas fait à changer les caractères de nos prochains; mais nous devons en tirer le meilleur parti que nous pourrons. Notre but est le bien de l'Etat, le soutien de la présente forme du gouvernement et celui du système général. Continuons à y travailler, autant qu'il est dans notre pouvoir, n'abandonnons pas le champ de bataille à nos ennemis, qu' à la dernière extremité». (Arch. Wolf.).

HOOFDSTUK IV.

GRAAF WILLEM BENTINCK EN DE ONDERHANDELINGEN OVER DE BARRIÈRE.

Het wordt tijd, dat meer van nabij het oog gevestigd wordt op een persoon, dien we reeds meer dan eens ontmoetten en die zeker door het gezag aan zijn naam verbonden en door zijne groote diensten aan de Republiek bewezen in het midden der gebeurtenissen dier dagen stond. Bedoeld wordt de man, die de opdracht vervulde, om den hertog van Brunswijk in Nederlandschen dienst te doen overgaan, graaf Willem Bentinck, Heer van Rhoon en Pendrecht. Zoon van den beroemden Willem Bentinck, graaf van Portland, den boezemvriend en steun van koning Willem III, evenaarde hij dezen in aanhankelijkheid aan en liefde tot het huis van Oranje. Het bloed van William Temple (zijn moeder Sara Maria Temple was een dochter van dien bekenden staatsman) stroomde daarbij door zijn aderen.

Als lid der Ridderschap van Holland en der Staten-Generaal en als voorzitter der Gecommitteerde Raden van Holland, oefende hij sinds jaren grooten invloed uit op de stemming in de Republiek. In de herstelling der stadhouderlijke Regeering in 1747 had hij een belangrijk aandeel en als vertegenwoordiger der Republiek bij den vrede te Aken en meermalen als gezant bij verschillende hoven werkzaam, scheen hij bestemd in de buitenlandsche politiek van ons vaderland een groote rol te zullen vervullen.

Toch hadden reeds in de jaren 1747 en 1748 de Engelsche staatslieden zijn politiek karakter goed doorzien.

Het was op het benarde oogenblik, toen Bergen-op-Zoom

door de Franschen werd belegerd en geheel Holland met eene invasie werd bedreigd, dat Bentinck naar Londen werd gezonden, om Engeland tot nieuwe krijgstoerustingen te bewegen. Gouden bergen van medewerking en hulp werden namens de Republiek door hem beloofd, ook al moest een half jaar later zijn broeder Karel met de beschamende boodschap naar Engeland gaan, dat de Republiek machteloos was en uitgeput 1) en om vrede smeekte.

Chesterfield gaf van Willem Bentinck met al zijn grootsche beloften de volgende schets. «Er is met dien man geen praten. Sympathie of antipathie is zijn eenige maatstaf; hij luistert naar geen feiten of redeneeringen, die er mede strijden. Hij heeft wel eenige talenten; maar er is geen fonds in.» Of zoo men dit getuigenis van Chesterfield, die Bentinck niet genegen was, mocht verdenken, Pelham, die hem meer mocht lijden, getuigde: «Hij schijnt een heel eerlijk man te zijn en goed geïntentioneerd, maar een vreeselijk enthousiast op zijn stokpaardje. En uit politieke overtuiging en uit genegenheid is hij zeer gehecht aan den stadhouder en beschouwt alle dingen, goed of slecht, praktisch of onpraktisch, uit het oogpunt van dat bijzonder belang.» En elders: «Hij spreekt over deze dingen, zooals hij over alles doet. Hij oordeelt over alles volgens zijne wenschen, zonder behoorlijk te onderzoeken en zonder te letten op de krachten van het land.» 2).

En inderdaad die karakterteekening is volkomen juist. Ook wat wij weten van zijn verdere politiek bevestigt dit ten volle. Voor de kennis van den hertog van Brunswijk, die jaren lang zijn grootste vriend, maar later zijn geslagen vijand was, is het onmisbaar, zijn portret nader uit te werken. Bentinck was een man, die «welgezindheid en talenten sedert vele jaren aan den dag legde, de ziel der stadhoudersgezinde meerderheid», gelijk Groen van Prin-

1) Zie de beschrijving van die zending van Bentinck in het reeds vermeld artikel van prof. Jorissen, Gids 1885 II bl. 477—508.

2) Coxe, Memoirs of Pelham. I. 374.

sterer zegt, 1) maar wiens opgewondenheid en grenzenlooze eigenliefde al zijne voortreffelijke eigenschappen met onvruchtbaarheid sloeg, gelijk dezelfde schrijver vergeet op te merken. Bentinck was ongetwijfeld een man van veel talenten, die daarbij karakter genoeg had, om, wanneer hij den Prins of prinses, wier zaak hij met den grootsten ijver voorstond, staatkundige fouten zag begaan, dit zonder omwegen aan hen te zeggen.

Terwijl de prins nog twee jaren den raadpensionnaris Gilles aan het bestuur liet, wees Bentinck hem telkens op de noodzakelijkheid zich van een persoon te ontdoen, dien de prins zelf wantrouwde. Zelfs liet hij zijne stem hooren tegen de afschaffing der pachters, niet als op zich zelf verkeerd, maar als ontijdig, omdat er geen aequivalent voor was aangewezen. Hij onderhield den prins over de dringende noodzakelijkheid om in de behandeling der zaken door middel van departementen van bestuur orde te brengen. Met oprechte droefheid zag hij, hoe dwaas in menig opzicht de prinses na den dood des prinsen bleef handelen, zich bleef werpen in de armen van de vijanden van haar huis en er een conseil de garde-robe op na hield, in plaats van een ernstigen raad en onomwonden zei hij haar dit ook telkens in het aangezicht. 2) Op den 23 April 1751 diende hij eene memorie bij de prinses in over de dringende noodzakelijkheid, om eene partij te vormen tegenover de oude partij, die door den geheimen invloed van Frankrijk en Pruisen ondanks den nieuwen regeeringsvorm van dag tot dag machtiger werd. 3)

Uit een en ander blijkt niet alleen de bekwaamheid en de welgezindheid, maar ook de groote oprechtheid en onaf-

1) Handboek 3e dr. bl. 517. 518.

2) Zie Bijlage, waarin een verslag is meegedeeld over den toestand der Republiek, door Bentinck opgesteld 30 Maart 1752 (Arch. Wolf.)

3) Zie deze memorie medegedeeld in het artikel van Mr. J. K. J. de Jonghe over baron Kinkel in het Nederlandsch Rijksarchief onder red. van Bakhuizen v. d. Brink enz. bladz. 51—53.

hankelijkheid van den graaf van Rhoon. Doch hoort thans de keerzijde. De prinses, het werd reeds vroeger gezegd, 1) was hem uiterst vijandig. Anna beschouwde hem als haar mededinger. Ze ging zelfs zoover, dat zij beweerde: «Ik zal op mijn hoede zijn, opdat hij mij niet van den troon werpe, ten einde er zich zelf op te plaatsen.» 2) Waren er geene andere uitspraken bekend, dan zouden we zeker recht hebben, een dergelijk overdreven oordeel op rekening van de jaloezie en partijdigheid van de prinses te stellen. Anna kon nu eenmaal Bentinck niet uitstaan. Doch anderer getuigenissen komen van verschillende zijden het ongunstig oordeel der prinses over de groote schaduwzijde van zijn karakter bevestigen.

Veel gewicht in de schaal legt hier niet het oordeel van Temminck, die beweerde, dat wel Bentinck onmisbaar was om zijn ascendant over de geesten, om zijn invloed tegenover de Friesche cabaal maar dat hij zoowel door zijn drift, als door zijn luiheid en zijn dwaasheden iedereen van zich afkeerig maakte. 3) Meer beteekenis heeft het oordeel van Steyn, die tot Larrey gezegd had, dat Bentinck iemand was, dien men onmogelijk ontberen kon, maar dat men van hem geenerlei hulp in het werk te wachten had. Hij was daartoe veel te lui en veel te veel op zijn gemak gesteld en aan zijn genoegens gehecht.

Larrey zelf, de geheimschrijver van de prinses, een vir probus in alle opzichten, om zijn karakter en bekwaamheden bij allen evenzeer gezien, schrijft den hertog 4) toen deze zich in 1752 in zijn gouvernement ophield o. a. over Bentinck. «Uwe opmerkingen over den graaf van Rhoon zijn zeer gegrond. Hij heeft een afkeer van alle raadgevingen, hij heeft me zelfs gezegd, dat hij ze niet wil... Ik heb een bezoek gehad van de Dieu uit Amsterdam. Hij beklaagde

1) Zie bladz. 22.
2) Uit een brief van de prinses (Arch. Wolf.)
3) Uit een gesprek van Larrey met den hertog (Dagboek. Arch. Wolf.)
4) Uit eene corr. van Larrey met den hertog 1752—53 (Arch. Wolf.)

zich erg over van Rhoon, met wien het hem heel moeielijk viel om te gaan en die veel te veel *grand seigneur* is, om tegenspraak te kunnen dulden». Elders schrijft Larrey: «Ik heb op Sorgvliet gedineerd. Wat een tijdverlies, maar daar is niets aan te doen, hij moet in een goede stemming blijven». Op 10 Sept. 1753 schrijft hij spottend:

«ZExc. (van Rhoon) was vandaag allervreemdst. Alles ging zoo onstuimig in zijn werk. Hij moest op de jacht. Ook zei hij mij, dat hij in de Vergadering van Holland almachtig was, dat hij van Amsterdam zou maken, wat hij wilde, dat hij alleen zijn invloed en gezag wat moest bedekt houden, om aan de jaloezie der prinses geen voedsel te geven». En wat nog erger was: Bentinck kon niet zwijgen. Hij had met Steyn en Larrey afgesproken, om het stilzwijgen te bewaren over een handelskwestie, waar Fagel volstrekt niet van weten mocht. Wat doet van Rhoon? Hij verraadt het geheim toch aan Fagel en zoo iets gebeurde meer. «Kortom, schrijft Larrey, Bentinck is in gemoede altijd de dupe van zijn eigenliefde. Hij is onverbeterlijk».

En wat zeide de hertog van Brunswijk tot deze dingen? Jaren aaneen heeft er tusschen dezen en den graaf Bentinck eene warme vriendschap bestaan. Sedert de zending naar Weenen, waarvan in het eerste hoofdstuk gesproken werd, met zulk een goed succes werd bekroond, vinden we beide meestal eendrachtig verbonden. Zoowel Bentinck's liefde tot het huis van Oranje, als zijn ijver voor het instandhouden der groote alliantie waren punten van aanraking en overeenstemming, die veel deed over het hoofd zien. En toch was van stonde aan ook de hertog niet blind voor de schaduwzijde van des graven karakter, waardoor ook later de grootste staatkundige vijandschap tusschen beiden ontstond. In een staatsman moet de hertog het wel onvergefelijk geacht hebben dat Bentinck zich tegenover de prinses zonder eenige zelfbeheersching gedroeg. In het vorige hoofdstuk werden van die ongetoomde drift reeds eenige staaltjes verhaald. Ook in de bijlage bij dit hoofdstuk, in Bentinck's

memorie van 30 Maart 1752, komen er verscheidene voor. Onbesuisder en onbeschaamder echter liet zeker de graaf zich nimmer uit dan bij die gelegenheid, waarvan de hertog op de volgende wijze in zijn dagboek spreekt: «B. ging op de heftigste manier voort zich tegen de prinses uit te laten. Om haar van haar dwaasheden te genezen, zeide hij, moet men haar klappen in 't gezicht geven». 1)

Hoe afkeurenswaard de hertog zulk eene houding tegenover de prinses ook vond, toch was er in den aanvang van zijn verblijf hier te lande zeker niemand, met wien hij intiemer omgang had dan met graaf Bentinck.

Op 2 Nov. 1752 ontvangt de hertog een bezoek van hem en van Rhoon deelt hem in diep vertrouwen mede, dat hij met een bankroet wordt bedreigd. De graaf leefde namelijk op een hoogst gespannen voet met zijn vrouw, Charlotte Sophia gravin van Aldenburg, die van 1738 af op reis, uit louter afkeer van haar gemaal, hemel en aarde in Duitschland bewoog, om hem te doen uitsluiten van het beheer harer talrijke bezittingen. 2) Van zijn kant zat de graaf niet stil. Een der redenen van zijn verblijf in Weenen in 1749 en 1750 was ook de handhaving van zijn rechten tegenover zijne vrouw geweest. Hem was zelfs daar hulp en ondersteuning toegezegd. Dat scheen nu in 1752 alles te vergeefs. In hevige opgewondenheid komt hij zijn geldnood aan den hertog blootleggen en bij zulk een hartstochtelijk man was het natuurlijk, dat hij in die tijdelijke mislukking het spel zijner vijanden zag. «Door de intriges der prinses, van den koning van Pruisen, van Frankrijk e. a. was elke schikking afgebroken. Het was alleen te doen, om

1) Arch. Wolf.

2) Zij was erfgename geweest van de geheele Oldenburgsche allodiaalnalatenschap, de heerlijkheden Kniphausen, Varel enz. Aan de hoven van Berlijn en Weenen verkeerende, was zij zeer gezien om haar geest bij Frederik II zoowel als bij Maria Theresia. Zij liet een allerkostbaarste verzameling oude medailles na, waarvan de catalogus in 1787 verscheen in 3 deelen. Over de goederen, die zij naliet, werd in onze eeuw in Duitschland een merkwaardig proces tusschen haar nakomelingen gevoerd.

hem in het verderf te storten; het was een *coup de parti*, om zich van den handhaver van de groote alliantie te ontslaan. Ging hij toch bankroet, dan kon hij niet op het tooneel blijven en met hem viel het geheele Europeesch politiek stelsel». 1)

Het was nog in de dagen, dat de hertog veel vertrouwen op en groote vriendschap voor Bentinck had. En hoewel men uit den toon, waarop dit verhaal in het dagboek gedaan wordt, wel bemerken kan, dat de schrijver des graven ijdelheid en zelfverheffing zeer goed doorziet, hij is toch zelf diep overtuigd, dat het verlies van Bentinck voor de partij onoverkomelijk zou zijn. Vandaar dat hij op middelen peinst, om Bentinck te redden en de hulp van George II bij zijne ontmoeting met dien vorst voor hem inroept. Hij mocht dan met de prinses op een kwaden voet staan, dit was slechts persoonlijke vijandschap 2) en nam niets weg van zijn groote verdienste als handhaver van de groote alliantie. Eerlang zou hij weder geroepen worden, om van zijne diplomatieke kennis bewijs af te leggen en zijn ijver te toonen, om de bezwaren uit den weg te ruimen van het verbond tusschen Oostenrijk en de Zeemogendheden.

Men behoefde waarlijk omstreeks het midden der voorgaande eeuw geen droomer te zijn, ook al verraste Maria Theresia de wereld in 1756 met haar nieuw politiek systeem, indien men nog waarde hechtte aan de oude, de groote alliantie. Slechts even 20 jaar was het geleden, dat Simon van Slingelandt de merkwaardige woorden had geschreven: «Sedert twee eeuwen strekken de Oostenrijksche erflanden voor de Christenheid tot bolwerk tegen de Turksche macht,

---

1) Dagboek 14 Dec. 1752 (Arch. Wolf.)

2) «Si je vous ai declaré que Bentinck est mon ennemi, ne croyez pas, que par cela je veux me brouiller avec lui; bien loin de là, il est ennemi de moi personellement, mais il n'est pas ennemi de ma maison ni du système et je me servirai toujours de lui tant que je puis le soutenir». Zoo had de prinses in dit jaar (1752) aan den hertog over B. geschreven.

en tevens om tusschen de Europeesche mogendheden het staatkundig evenwicht te bewaren, waarvan aller veiligheid afhangt. 1) Slechts twintig jaren en zeker in dien tijd was er veel gebeurd, dat wel in staat was, aan die gedachte een knak te geven, maar niet om haar toen reeds tot het rijk der droombeelden te brengen. De meeste Europeesche staatslieden dachten dan ook omstreeks de helft der voorgaande eeuw niet anders dan dat het verbond tusschen Oostenrijk, Engeland en de Republiek zou blijven gehandhaafd en aan niemand kan het dus bevreemden, dat de hertog, door Maria Theresia afgestaan, om de groote alliantie door zijn invloed in Holland te versterken, 2) zich in 1751 in een brief aan de keizerin aldus uitliet: «Geve God dat alle oorzaken van ontevredenheid tusschen de Verbondenen mogen verwijderd worden! Ik sidder, als ik denk aan de gevolgen die het voortduren daarvan zou kunnen hebben. Wat een triomf voor Frankrijk en Pruisen en hunne aanhangers hier te lande, zoo zij slechts een schaduw van misverstand tusschen de Verbondenen konden waarnemen». 3)

Nu bestond er echter in dien tijd een hoogst moeielijk vraagstuk, dat opgelost moest worden, wilde het oude verbond op den duur levensvatbaarheid bezitten. Dat was de kwestie der Barrière. Oostenrijk had sedert jaren niet aan zijne verplichting voldaan; de achterstallige schulden van het keizerrijk aan de Republiek tot onderhoud der vestingen en der troepen van de Barrière bedroegen eenige millioenen.

Daarentegen had de Republiek zich in 1745 en 1746 onwaardig gedragen, door de barrière-steden zonder slag of stoot door de Franschen te doen bezetten. Bij de vredesonderhandeling te Aken bleef dit punt onbeslist. Wel konden de Oostenrijksche staatslieden niet ontkennen, dat het barrière-

1) Aanvangswoorden van de «Pensées impartiales». Zie prof. Jorissen Gids 1885 II bl. 114.

2) Zie bl. 10.

3) Brief van 26 Juni 1751. (Arch. Wolf.)

verdrag van 1716 van kracht bleef; maar van eene betaling der achterstallige subsidie kon geen sprake zijn, zoolang de vestingen, die in de macht der Franschen waren gevallen en die geslecht waren, niet waren hersteld. Zoolang, beweerde Oostenrijk, was er geen barrière meer en behoefde dus de schuld niet betaald te worden. Buitendien zag Oostenrijk er tegen op, om de Zuidelijke Nederlanden, die toch zoo schrikkelijk door den oorlog geleden hadden, voor die schulden aansprakelijk te maken.

Dit onbesliste vraagstuk bleef derhalve een der gewichtigste punten van onderhandeling tusschen Oostenrijk, Engeland en de Republiek in de zeven vredesjaren, die op den vrede van Aken volgden. Ik geloof zelfs, dat men moeielijk in de geschiedenis der diplomatie een tweede voorbeeld zal kunnen vinden van zooveel nuttelooze geestesinspanning en zooveel vruchteloos geschrijf, als waartoe in die jaren de Barrière-kwestie aanleiding gaf. Het verbond tusschen Habsburg en Bourbon van 1756, dat ieder verraste, vernietigde met één pennestreek de schoonst uitgewerkte projecten van de meest geslepen diplomaten, om dit vraagstuk tot behoud der groote Alliantie op te lossen. Welke rol vervulde daarin de hertog van Brunswijk? Welke zijn vriend graaf Bentinck?

Op 25 Aug. 1751 schreef Lodewijk Ernst aan Maria Theresia: «Met de zaak der Barrière staat het hier slecht; de partij die tegen het tractaat is, is aanzienlijk groot; dag en nacht werkt de Fransche gezant, om die partij te versterken. De Republiek moet volgens haar van haar oude bondgenooten gescheiden en gebracht worden tot een tractaat van neutraliteit. Indien de vijanden er ooit in slagen, dezen knoop te verbreken, dan is het met dezen staat onherroepelijk gedaan en Engeland wordt de eenige zeemogendheid.» De keizerin wees hem in hare antwoorden telkens op de rechten van Oostenrijk in dezen. Op 25 Aug. noemt zij Hannover als keurvorstendom van den koning van Engeland, de bron van alle leugens en ver-

zinsels die tegen haar in omloop zijn 1) en kort daarna schrijft ze hem: «Wat de barrière aangaat, gij behoeft niet te vreezen, dat Burmannia (gezant der Republiek aan haar hof) een gemakkelijk spel zal hebben. Van geen enkele onderhandeling is iets te hopen, tenzij men op voorwaarde van à bas (sic!) égale 2) ons in onze andere grieven tegemoet komt, hetgeen men tot dusver nooit heeft gedaan.»

Aan briefwisseling, voorstellen en tegenvoorstellen tusschen de staatslieden van de keizerin en van de Zeemogendheden 3) kwam in dat en in het volgend jaar 1752 geen eind, zoodat er besloten werd, dat graaf Bentinck zich in het begin van 1753 naar Brussel zou begeven, om met Kaunitz, die zich daar dan zou bevinden, mondeling te onderhandelen. De keizerin is met dat plan weinig ingenomen. Op 23 Nov. 1752 schrijft ze een brief aan den hertog, die in zake de barrière-kwestie volstrekt geen hoop geeft; zij verwacht niets van een samenkomst van Kaunitz en Bentinck.

Het plan ging echter door; de Hollandsche staatslieden, inzonderheid Bentinck, dringen er sterk op aan en verwachten er een goed resultaat van. Zoo iemand, dan was zeker Bentinck de aangewezen man, om die onderhandeling te voeren. Te Aken was vooral door hem de Barrière-kwestie, schoon vruchteloos, ter sprake gebracht en in 1750 had hij er meermalen te Weenen met de keizerin

1) Zij past dat in dien brief vooral toe op het gerucht, in Hanover verspreid, dat er op den Rijksdag geklaagd zou zijn over hare behandeling der Protestanten. «Ik zou wel wenschen, dat men in het geheele Duitsche rijk en in Holland zoo handelde met de Katholieken, als ik hier doe tegenover de Protestanten. In billijke zaken zullen ze zich nooit over mij te beklagen hebben.» Zij doet een beroep op den hertog voor «ces pauvres gens en Hollande.»

2) «à pas egaux,» c. a. d. qu'elle attendra pour payer les subsides, jusqu'à ce que tout le reste soit reglé. Zie A. Beer, Bentinck p. 113.

3) Portefeuilles vol over die zaak zijn evenals op het Rijksarchief, in het Archief te Wolfenbüttel en elders te vinden.

en anderen over van gedachten gewisseld. 1) De kansen, om tot een resultaat te komen, stonden echter thans niet beter. Met een man als Kaunitz over een netelige zaak als deze te onderhandelen, was geen kleinigheid.

In den winter van 1752—53 reisde Bentinck driemaal heen en weer naar Brussel, doch welke moeite hij zich ook gaf, om de Hollandsche staatslieden tot het aannemen van Kaunitz' voorstellen te bewegen, het baatte hem niet.

Alles stuitte reeds af op het eerste artikel, waarmede als conditio sine qua non de conventie, door Kaunitz voorgesteld, aanving, namelijk dat er binnen den kortst mogelijken tijd een handelstractaat tusschen Oostenrijk en de Zeemogendheden moest gesloten worden. Het was namelijk een der grootste grieven van de keizerin, dat zij, als souvereine der Zuidelijke Nederlanden, in haar streven, om ook die landen tot meerder welvaart te brengen, door het barrière-tractaat aan banden gelegd werd. Toen de gezant Williams haar aan het verstand wilde brengen, dat hare souvereine rechten over de Zuid. Nederlanden door de tractaten met de zeemogendheden beperkt waren, nam de keizerin dit zeer kwalijk en met zoo luide stem, dat zij in de aangrenzende kamer kon gehoord worden, hernam zij, dat zij «de souvereiniteit over de Nederlanden bezat en dat het haar plicht was, hare onderdanen te beschermen, die zoo lang door het barrière-tractaat waren onderdrukt en van alle natuurlijke rechten beroofd.» 2) De Zuid. Nederlanden door bevordering van handel, scheepvaart en nijverheid te verheffen, dat was haar vurige begeerte, waarmee zij natuurlijk geheel in strijd kwam met de baatzuchtige handelspolitiek van Engeland en de Republiek.

---

1) Zie A. Beer, die Aufz. des Grafen Bentinck, passim.

2) Vgl. von Arneth, Gesch. Maria Theresia's IV S. 259. Sir Williams aan den Hertog van New-Castle 15 Juli 1753. «This Her Imperial Majesty seemed also to take very ill and insisted loudly, so loudly, that the people in the next room heard Her, that She was the Sovereign of the Low Countries; and that it was Her duty to protect Her subjects, who had been so long oppressed bij the barrier-treaty, and deprived of the natural privileges, which all other nations enjoy.»

Van alle zijden werd Bentinck bij zijn terugkeer uit Brussel hevig aangevallen. De prinses vond het een verachtelijk stuk. « Het zette de Republiek het mes op de keel». De Fransche gezant deed, waar hij kon, zijn best, om met Bentinck en zijne zending den draak te steken. Verschillende pensionarissen van Hollandsche steden zeiden ruiterlijk, dat Bentinck aan het hof van Weenen verkocht was. 1) Kortom, Bentinck, dien men ook al beschuldigde, de zaak der barrière op het congres te Aken te hebben verwaarloosd, werd half als landverrader beschouwd. Hij moest naar Brussel terugkeeren, om betere voorwaarden van Kaunitz te bedingen. Bentinck kwam weer in den Haag met een ander eerste artikel, doch algemeen was men het er over eens, dat het slechts eene wijziging van woorden, geene verandering van inhoud was. 2)

In den hertog meende Bentinck in de Republiek zijn sterksten steun te vinden voor het welslagen zijner zending. En zeker niemand kon beter, dan de oud-Oostenrijksche veldmaarschalk én het belang van het oud verbond én het bijzonder belang van de keizerin begrijpen. Al wat in zijn vermogen was, heeft hij er tot 1756 toe bijgedragen, om dat verbond in stand te houden. Aan de diplomatieke onderhandelingen nam hij geen deel, maar des te meer ijver ontwikkelde hij voor de goede zaak in zijne briefwisseling met Maria Theresia. Het is hem echter evenmin als aan een der staatslieden van dien tijd gelukt, het expedient te vinden, dat beide partijen kon bevredigen.

---

1) Geheel uit de lucht gegrepen was die beschuldiging niet; want we lezen in een der brieven van Maria Theresia aan den hertog, dat zij de belofte doet dat ze eenige honderd duizenden gulden zou betalen, om de goede partij in de Republiek «et surtout les Bentincks» te ondersteunen. Bij mislukking van de conferentie zou ze tot de betaling niet verplicht zijn. Nemen we in aanmerking, dat Bentinck's geldnood in 1753 nog bestond, daar het proces tegen zijne vrouw pas in 1757 te zijnen gunste afliep, dan wordt het wel waarschijnlijk, dat B. niet onverschillig was voor die geldelijke belofte.

2) Vgl. in de bijlage het eerste artikel van Kaunitz' project in zijne eerste en tweede gedaante.

Maria Theresia stelde in hare brieven aan hem dezelfde voorwaarden als hare staatslieden aan de zeemogendheden deden. «Zonder het handelstractaat zou ze niets doen.» De hertog doorzag zeer goed, dat dit geheel in strijd was met de belangen der Republiek en hoe hij ook aanvankelijk partij trok voor het aannemen der Conventie, bij Bentinck's tweeden terugkeer uit Brussel, sprak hij het openlijk uit, dat ook hij de veranderde redactie van het eerste artikel zeer onbeduidend vond en dus onaannemelijk.

Overigens diende de hertog den graaf, die hem onophoudelijk in die dagen aanzocht en zijne meerderheid erkende, steeds van goeden raad. Hij vreesde o. a. dat Bentinck door zijn natuurlijke opgewondenheid er toe gebracht zou worden, om Kaunitz een zeer onduidelijk denkbeeld te geven van den toestand der Republiek. 1) «Dingen, zei hij op een zekeren dag tot hem, die voor mijnheer Bentinck zoo klaar als de dag zijn, zouden Kaunitz wel eens zeer duister kunnen zijn». «Hoe dat?» vraagt Bentinck. «Ik zal zoo duidelijk spreken, dat hij mij wel zal begrijpen». «Neen, antwoordde de hertog, hij zal u niet begrijpen, als gij op uw toon over de verschillende partijen in de Republiek spreekt. Als gij hem vertelt, dat gij tegenover de prinses staat en dat de partij der prinses niet is die van de keizerin en van Engeland; als gij hem zegt, dat wij een andere partij zijn, dan zal hij natuurlijk denken, dat er drie partijen in de Republiek bestaan, een vóór, een tegen het stadhouderschap en de onze en als hij dan vraagt, wat onze partij bedoelt, dan zult gij zeer verlegen zijn met uw antwoord. Het zal een slechte uitwerking op Kaunitz hebben, als gij zegt dat wij tegen de prinses zijn; hij zal daaruit de gevolgtrekking moeten maken, dat alles hier onderste boven ligt en dat er noch op ons, noch op de Republiek veel staat is te maken».

Of Bentinck zich wel aan dien raad gehouden heeft? Iets bepaalds daaromtrent is niet bekend; doch uit de wijze, waarop van Oostenrijksche zijde de onderhandeling gevoerd

1) Dagboek.

werd, zou bijna met zekerheid zijn op te maken, dat Bentinck als naar gewoonte zich niet heeft kunnen beheerschen en aan Kaunitz een denkbeeld van de Republiek heeft gegeven, dat hem in den waan bracht, haar wel tot speelbal van de Oostenrijksche politiek te kunnen maken.

Hoe ook geneigd om het oud verbond te blijven handhaven, van medewerking daartoe kan de hertog niet beschuldigd worden. Bentinck bleef halsstarrig volhouden, dat men zich moest schikken in den wensch van Kaunitz. Hoe weinig hij rekening hield met feiten, iets waarvan Chesterfield en Pelham hem desgelijks, gelijk wij zagen, beschuldigden, blijkt uit een brief, dien hij in die dagen tot de prinses richtte. 1) In vollen ernst deelde hij in dien brief mede, dat de Amsterdamsche heeren absoluut besloten hadden tot handhaving van het door het barrière-tractaat gevestigd systeem; dat zij, niettegenstaande alle bezwaren, aan dat stelsel verbonden, als beginsel voorop plaatsten, dat elk ander stelsel nog grooter bezwaren zou hebben.

«Ik durf u stellig verzekeren, gaat hij voort, dat dit de meeningen zijn van Amsterdam, dat men daar wenscht, dat gij zonder tijdverlies op die beginsels voortbouwt en dat gij op Amsterdam kunt rekenen». Alsof die geheele redeneering niet omverviel door hetgeen Bentinck daarop onmiddellijk laat volgen: «Wat echter de zaak van den handel aangaat, daaromtrent ben ik minder zeker». Had hij dan zoo weinig Kaunitz begrepen, dat het handelstractaat de conditio sine qua non van de afdoening der barrière-kwestie was?

Die kwestie bleef dan ook hangende. Nog bijna drie jaren lang zouden de Oostenrijksche, Engelsche en Hollandsche staatslieden met elkander wedijveren, om middelen uit te vinden tot handhaving van het barrière-tractaat. Wel werden jaarlijks de eerste minder toegefelijk en de tweede meer op het eigenbelang van Engeland bedacht; maar zoo

1) 4 Sept. 1753. (Rijksarchief.)

weinig dacht men aan een oplossing van de oude alliantie, dat nog in 1754 Kaunitz een schrijven richtte aan Bentinck met nieuwe voorstellen 1) en dat in Mei 1755 Kaunitz nog in naam van de keizerin den Engelschen gezant Keith mededeelt, dat Maria Theresia hare belangen onafscheidbaar acht van die van Engeland; terwijl hij van Frankrijk als van een vijandige macht gewaagt. 2) Behoeft het dan te verwonderen, dat de Hollandsche staatslieden, dat ook de hertog van Brunswijk aan de herleving van het oud verbond zijn blijven gelooven, tot dat het jaar 1756 allen uit den droom wakker schudde?

1) Dit schrijven met tal van aanmerkingen van de hand van Steyn na de behandeling er van in eene conferentie met de prinses, is te vinden in het Rijksarchief (Barrière-pakket.)

2) Von Raumer, Beiträge zur neuern Geschichte I. S. 287.

HOOFDSTUK V.

DE ZEVENJARIGE OORLOG. HOUDING VAN DE REPUBLIEK EN VAN DEN HERTOG VAN BRUNSWIJK.

Hoe verrast de Europeesche staatkunde ook was door de alliantie tusschen Oostenrijk en Frankrijk, 1 Mei 1756 te Versailles gesloten, geheel plotseling was die ommekeer niet tot stand gekomen. Reeds jaren te voren ging Maria Theresia met het denkbeeld om, Frankrijk te winnen, ten einde met des te meer kracht tegen Pruisen te kunnen optreden.

De kentering in het denken van de keizerin zou zelfs reeds dagteekenen van het jaar 1745 1), toen midden in den Oostenrijkschen successieoorlog Engeland en Pruisen de conventie van Hanover teekenden. Deze, hoewel in geenen deele tegen haar gericht, bracht Maria Theresia voor het eerst op het denkbeeld, om zich met Frankrijk te vereenigen; en die gedachte, hoewel telkens weer op den achtergrond gedrongen, herleefde ook weder gedurig, tot ze eindelijk ruim tien jaren later werkelijkheid werd. Nil natura per saltum.

In het jaar 1749 was het vooral graaf Kaunitz, die door zijn beroemd rapport 2) het denkbeeld in de ziel der keizerin deed herleven, om zich door vereeniging met Frankrijk tegen Pruisen te versterken. Zijn zending naar Parijs in 1780 bedoelde dan ook de verkenning van den toestand in Frankrijk en het onderzoek naar de mogelijkheid van zulk eene vereeniging. Het gevolg dier reis was echter niet

---

1) Le duc de Broglie, Marie Therèse (1744—46) Paris 1888. II. p. 399.
2) Vgl. von Arneth, Maria Theresia IV. S. 272—280 en S. 535.

schitterend. Kaunitz kon zich al zeer spoedig in Parijs overtuigen van den innigen band, die er tusschen Frankrijk en Pruisen bleef bestaan en bij zijn vertrek had hij niet de minste hoop meer, de regeeringen dier beide landen ooit te kunnen scheiden. 1) Gedurende de eerstvolgende jaren was derhalve Kaunitz weder geheel en al tot het oude stelsel teruggekeerd en wendde hij, schoon steeds met groote terughouding, alle pogingen aan, om, gelijk in ons voorgaand hoofdstuk werd aangetoond, door oplossing der Barrière-kwestie de alliantie met de Zeemogendheden te vernieuwen.

Toch was er gedurende dat laatste tijdsverloop eene nieuwe kwestie tusschen twee Europeesche volken ontstaan, die van jaar tot jaar ernstiger verhoudingen aannam en die allengs Oostenrijk in de armen van Frankrijk voerde: de strijd namelijk tusschen Engeland en Frankrijk over hunne koloniën in Amerika, die reeds in 1754 tot vijandelijkheden leidde. Groote vrees bestond er dat die strijd naar ons werelddeel zou overslaan, te meer omdat Oostenrijk slechts op eene gelegenheid wachtte, om zich over het verlies van Silezië op Frederik II te wreken. In 1755 verdubbelde die vrees op het bericht, dat Maria Theresia geweigerd had aan den koning van Engeland, als keurvorst van Hanover, de neutraliteit van het laatstgenoemde land te waarborgen, indien Frankrijk Engeland op het vaste land aanviel. Toen lag het namelijk voor de hand, dat Engeland zich tot Pruisen met hetzelfde verzoek zou wenden en Frederik II, die steeds op zijne hoede was voor de wraak van Maria Theresia, aangaande wie hij zoo sarcastisch kon zeggen, als hij op haar portret wees: «Deze dame wil oorlog en zal hem spoedig hebben,» 2) versterkte zijne positie in Duitschland zeer door het verdrag

1) Ibid. S. 318—342. Vgl. de Sonderabdruck aus der Allg. Deutschen Biographie van Maria Theresia door denzelfden Schrijver S. 27.

2) Mitchell papers. Zie Abhandl. u. Versuche von L. von Ranke Neue Sammlung 1888 S. 340.

met Engeland van 16 Januari 1756 tot wering van buitenlandsch krijgsvolk van het Duitsche grondgebied. 1) Voor Frankrijk, dat tot den jongsten tijd van den Pruisischen koning de plechtigste verzekeringen van zijn onverbreekbare trouw had ontvangen, was dat verdrag een groote teleurstelling. Het voelde zich de mindere van Engeland als zeemogendheid en wilde daarom juist zijn vijand op Europeesch gebied bestoken. Zoo werd het verdrag van Westminster het keerpunt zijner politiek; had het tot dien tijd toe alle aanzoeken van Oostenrijk afgeslagen, nu werd de diplomatie van Kaunitz met meer succes bekroond en kwam op den 1 Mei van hetzelfde jaar 1756 het defensief verbond tusschen Oostenrijk en Frankrijk tot stand, eenige dagen later gevolgd door de officieele oorlogsverklaring van Frankrijk aan Engeland.

Deze geheele ommekeer van politiek stelsel, in Europa sinds eeuwen gevolgd, dwong ook ons vaderland tot het aannemen eener nieuwe houding. Vooral Frankrijk en Engeland stelden er het hoogste belang in, te weten wat de Republiek zou doen. Reeds in December 1755 zond Frankrijk zijn buitengewonen gezant d'Affry, voorloopig om de stemming in de Republiek te polsen, spoedig gevolgd door de officieele vraag, welke partij Hunne Hoog Mogenden zouden kiezen, in geval de twisten tusschen Frankrijk en Engeland tot een oorlog zouden leiden.

Geen betere keuze had zeker Lodewijk XV kunnen doen voor zulk eene buitengewone zending. De graaf d'Affry toch was juist de man, om het spel, dat in de dagen van Willem III door d'Avaux in ons land gespeeld werd, te herhalen. Ook hij moest volgens zijne opdracht door schitterende feesten, door rijke giften en ridderorden, 2) door

1) Vgl. von Arneth. IV S. 416.

2) Op 27 Juni 1765 schrijft de Raadpensionaris Steyn aan den hertog over de decoratie van Meerman door den Franschen koning. Uit een lijst, die Meerman hem had doen zien, was hem gebleken, dat het aantal Nederlanders met Fransche ridderorden, vooral van de orde van St. Michel, be-

verspreiding van pamfletten de stadhoudersgezinde partij en de Engelsche invloeden bestrijden en bovenal moest hij door omgang met de eigenlijke regeeringspersonen in de provinciën en steden de besluiten der Staten-Generaal weten te leiden. Had Chesterfield zich eens op den volgenden sarcastischen toon uitgelaten over de wettige anarchie, die volgens de instellingen in de Republiek heerschte: «Te moeten handelen met omstreeks twee honderd personen van verschillend karakter en beroep, is al even vermoeiend als te handelen met een vrouw, die minstens twee honderd maal op één dag van humeur verandert;» 1) den vleienden, voor intriges geschapen d'Affry kostte dit niet zooveel moeite. Evenals d'Avaux moest hij daartoe slechts Amsterdam tot punt van uitgang nemen om daardoor zelfs op het inwendig bestuur der republiek een aanzienlijken invloed uit te oefenen. Zoowel door zijne innemende persoonlijkheid als door zijne schoonschijnende redeneeringen won hij de invloedrijkste regeeringspersonen voor de volstrekte neutraliteit, Frankrijk's eisch aan de Republiek in zijn ophanden zijnden oorlog met Engeland.

En wie was op dat hachelijk oogenblik Engeland's vertegenwoordiger in de Republiek? Was sir Jozef Yorke de man, om dien invloed van d'Affry te keeren? Chesterfield had wel naar waarheid aan zijn vriend Dayrolles bij diens vertrek als gezant uit Holland in 1751 geschreven: «Yorke zal u eerstdaags vervangen; hoe spoediger hoe beter; in den tegenwoordigen staat van zaken in de Vereenigde Provinciën en in Engeland is de post van een Engelsch minister in den Haag niet benijdenswaard: *elle sera scabreuse*» 2) Toch zou het grootendeels van de persoonlijkheid afhangen, of de belangen van beide landen door den nieuwen gezant met voordeel zouden worden behartigd. In die gespannen

---

gunstigd, in de laatste jaren tot een onrustbarende hoogte geklommen was. (Rijksarchief. Corr. Steyn).

1) Letters and Works III 70, 82.

2) 6 Dec. 1751. (Letters to his friends.)

dagen zou zeker een man als Harris hier op zijne plaats geweest zijn. Toen deze in 1784 uit Petersburg in Holland kwam, waren de toestanden reeds te ingewikkeld geworden, dan dat de uitbarsting meer kon gekeerd worden. Ware hij dertig jaren vroeger in plaats van Yorke hier gezant van Engeland geweest, dan had hij waarschijnlijk door zijn invloed veel kunnen voorkomen. Yorke was een ijdel, onhandelbaar man, die van 1751 af in de Republiek, nagenoeg 30 jaren, als Engelsch gezant werkzaam bleef. Hij is dus bijna even lang als de hertog van Brunswijk onze landgenoot geweest en meermalen zullen we hem ontmoeten. Doch reeds in 1755, derhalve na een driejarig verblijf hier te lande, had hij zich reeds genoegzaam doen kennen, om slechts weinig van zijn invloed tegenover de Franschen te wachten. Dat graaf Bentinck Yorke zeer vijandig gezind was, hem zelfs een ellendeling, een vijand van de goede zaak noemde 1), bewijst, na al wat van Bentinck gezegd werd, niet veel. Beiden waren hoogst ijdel en eerzuchtig. Gelijk Bentinck niet kon verdragen, dat hij niet steeds den meesten invloed had in den Staat, zoo kon Yorke het zijn geheele leven niet verkroppen, dat hij geen Staatssecretaris was geworden. De prinses gebruikte de vijandschap dier beiden, om haar wrok op Bentinck te koelen en hem door middel van Yorke in Engeland te bestrijden. Doch Bentinck was de eenige niet, die den Ridder had doorzien. Wijzer mannen, zooals Larrey 2), beschuldigden hem, dat hij vaak gezantschapsboodschappen verzon, om de zaken nog meer te «embrouilleeren», dat hij soms belachelijke voorstellen deed en zich schuldig maakte aan allerlei «dwaze en geïsoleerde demarches». In de barrière-kwestie liet hij zich meestal zoo dubbelzinnig mogelijk uit. De hertog noemt hem zeer onhandelbaar in zaken. Hij beschouwde hem als de oorzaak, dat Engeland, sedert zijn komst zooveel terrein had verloren in de Republiek en beweerde zelfs dat dit land,

1) Dagboek van den hertog 26 Nov. 1752 en 4 Dec. 1752.

2) Zie de noot bl. 25.

zoolang hij in Holland bleef, nooit meer iets goeds hier zou kunnen verrichten. In 1755 had de hertog dit zonder omwegen aan George II gezegd, toen hij hem te Helvoetsluis een bezoek bracht; doch al wat hij gedaan had, om hem verwijderd te krijgen, had niet gebaat 1). Later gebeurde het meer dan eens, dat men buiten hem om staatszaken met Engeland afdeed en door middel van onzen gezant in Londen met het Engelsche hof in onderhandeling trad, terwijl men er hem onkundig van liet. In 1756 was hij echter de man die de boodschap van de Engelsche regeering aan de Nederlandsche overbracht; doch hij ging in dat overbrengen eerst van den eisch van Engeland om de 6000 man hulptroepen en later van de klachten van Engeland over onze hulpvaardigheid tegenover de Franschen, zoo onmenschkundig en ruw te werk, dat het geen wonder was, dat door Yorke's optreden de invloed van d'Affry nog meer versterkt, dan verzwakt werd.

Trouwens, de Fransche gezant had hier een boodschap te doen, die veel meer strookte met de gezindheid des volks. Algemeen wenschte men niets liever dan buiten den oorlog te blijven. Van de prinses af tot den minsten burger toe, verlangde men onzijdigheid. In haar gewone hartstochtelijke taal had Anna op den 27 Nov. 1755 2). tot den hertog gezegd: « Ik wil de geallieerden niet verlaten, maar ik wil absoluut geen oorlog ». Zij was zelfs in staat, om in het geheim met de Fransche partij mee te werken 3),

1) Uit een brief van Oct. 1769 van den hertog aan den Prins (Huisarchief).

2) Brief van den hertog aan Maria Theresia (Arch. Wolf.).

3) De graaf d'Affry meldt in een depêche van 18 Jan. 1756, dat M. de Back, die in Friesland den grootsten invloed had, en in wien de Gouvernante het meeste vertrouwen stelde, ook zeer welgezind was; hij was de grootste vijand van Bentinck..... 10 April 1756 « de Back est l'ouvrier principal et le moins soupçonné ». d'Affry roemt verder zeer Nassau La Lecq, Wassenaer Twickel, Slingelandt (zoon van den Raadpens.) Meerman enz. als ijverige Republikeinen. (Rijksarchief).... 16 Dec. 1756 heeft d'Affry een onderhoud met de gouvernante, waarin zij zich zeer voor den vrede toont en voor de onzijdigheid der Rep. Toch zal zij niet licht de vermeerdering der landmacht opgeven, om de Rep. in staat te stellen, een aanval van wien dan ook af te weren. (Id.)

om den vrede te doen bewaren. De hertog doet althans eens aan de keizerin verslag van het volgend geval. Bij gelegenheid van een conferentie met de prinses doet een der leden de mededeeling dat hij door middel van een onderschepten brief er achter gekomen is, dat een zekere Gesseler, lid van de Staten van Groningen, in betrekking stond met den Franschen gezant Bonac, ten einde wederzijds elkander mededeelingen te doen. De vraag werd gedaan, of dat lid der Staten niet strafschuldig was; waarop de prinses tot haar niet geringe verlegenheid moest belijden, dat Gesseler een creatuur van haar was. De Raadpensionaris Steyn was een niet minder groot voorstander van de neutraliteit. Financier van groote bekwaamheid, begreep hij te recht, dat de republiek zich niet mocht wagen aan de roekelooze onderneming van een oorlog. «Eerlijk en degelijk, rustig en onverschrokken, behendig en omzichtig vermeed hij alle klippen en was hij met mannelijk beleid zeven jaren lang gelukkig en doeltreffend werkzaam ter afwending van een verwoestenden oorlog» 1). In alle regeeringsleden, hetzij stadhouders- hetzij staatsgezinden leefde de overtuiging dat de krijg het gemeenebest niet aanging. Kortom, vrede was aller wensch, onzijdigheid aller leus. Men achtte zich terecht onverplicht tot het naleven van het tractaat van 1678, tot het geven van 6000 man hulptroepen aan Engeland, daar men Frankrijk niet als den aanvaller beschouwde en buitendien de oorlog over de Amerikaansche koloniën gevoerd zou worden en de alliantie alleen gesloten was, «dans l'étendue de l'Europe seulement» 2).

---

1) Prof. G. W. Vreede, Voorouderlijke wijsheid in hachelijke tijden. bl. 29. d'Affry zegt van Steyn 2 Dec. 1756: «M. le Cons. Pens. est un très-honnête homme, reconnu pour tel. Toute la province a confiance en lui et les republicains surtout . . . Si le Cons. Pens. sauve la République, en lui faisant éviter la guerre, sa patrie devra plus à la sagesse de ce ministre, qu' à sa force. (Rijksarch.)

2) Zie Wagenaar, Verzameling van hist. en pol. tractaten. Brief van een koopman te R. bl. 80. — Groen van Pinsterers meening, dat wij ons nooit zoo verachtelijk hebben aangesteld, als in dien oorlog (Handb. 3e druk bl. 523)

Hoedanig was de houding van den hertog van Brunswijk in deze nieuwe fase van ons volksleven? Een rechtstreeksch aandeel had hij daarin niet; in de regeeringslichamen, die over vrede of oorlog beslisten, had hij geene zitting. Toch was hij ook in dezen hachelijken tijd de rechterhand van den Raadpensionaris, dien hij met raad en daad ondersteunde. Steyn heeft geen samenkomst met de vreemde gezanten, of hij stelt den hertog op de hoogte van de onderhandelingen, vraagt om zijne voorlichting en zendt hem alle stukken, den staatkundigen toestand betreffende 1).

De 1 Mei 1756 was zeker voor geen Nederlander pijnlijker dan voor hem. Hem, den vroegeren dienaar van Oostenrijk, den vriend en beschermeling van de keizerin, den beslisten aanhanger en verdediger van het oud politiek stelsel, trof de tijding van het verdrag tusschen Oostenrijk en Frankrijk als een donderslag. Ook hij had menigmalen in den onderlingen twist over de barrière niet geweten, waar zijn vroeger vaderland toch henen wilde, maar toch tot den laatsten dag niet kunnen gelooven, dat Oostenrijk zoo ontrouw aan zijn verleden worden kon en een verdrag met zijn ouden vijand zou sluiten, om Pruisen te weerstaan. Elke teleurstelling, door Kaunitz eerst van Frankrijk ondervonden, was hem een verlichting geweest. Des te grievender was het

is zeer eenzijdig. Weigering der hulptroepen was in dit geval geoorloofd. Toch zegt de S. te recht: «Onzijdigheid behoefde niet weerloos te zijn».

1) Brieven van Steyn aan den hertog (Rijksarchief). Deze zijn door de bekende bepaling van Mevrouw Steyn voor vernietiging bewaard. Jammer, dat de brieven van den hertog aan Steyn na de inwisseling zijn verbrand.

Prof. Vreede noemt in eene hartstochtelijke invective tegen den hertog (Vooroud. wijsh. bl. 25) zijn houding in die dagen «onedel», omdat hij «eene machtige stem in den Staat kunnende uiten, niet naliet in heftige taal over de regeeringloosheid hier te lande te klagen en daartegen met schimp en smaad uitvoer.» Den schrijver stond daarbij zeker voor den geest het woord uit d'Affry's brieven (d'Yvoy van Mijdrecht, Frankr. invloed bl. 71; «M. le prince de Brunswic se plaint des ménagements qu'on doit avoir pour le peuple et je sais qu'il a dit hier hautement que ce pays était sans gouvernement et n'était qu'une parfaite anarchie». Toch was het niet eigenlijk voor het hoofd van het leger, dat men zelfs in 1758 het land weerloos wilde laten?

voor hem, toen de officieele tijding van het verdrag ons hof bereikte. Op den 3 Juni was de koerier uit Weenen met de stukken in den Haag gekomen en de hertog was de eerste, die de tijding aan de prinses meldde 1).

Maria Theresia verdedigt hare handelingen in de bijgaande stukken door een beroep op den onwil der Zeemogendheden, om de Barrière-kwestie in het belang der Z. Nederlanden op te lossen. Zij had zich toen wel verplicht gezien, om uit zelfbehoud een verdrag met Frankrijk te sluiten, maar dit verdrag bedoelde niemand te beleedigen, moest alleen dienen om den vrede op het vaste land te handhaven en was voor haar daarom zoo voordeelig omdat Frankrijk haar al hare staten waarborgde, terwijl vroegere defensieve tractaten, die ze had gesloten, de Porte en den koning van Pruisen uitzonderden.

De hertog liet zich door deze en dergelijk officieele woorden omtrent de vredelievende gezindheid van Oostenrijk niet misleiden. Hij doorzag aanstonds de allertreurigste gevolgen, die het verdrag voor Europa hebben zou en begreep zeer goed, dat het hoofdmotief in de zaken van het Duitsche rijk te zoeken was. Kortom het maakte een treurigen indruk op hem. Wel waren er nog in den Haag, die meenden, dat de hertog wel geneigd zou zijn, de politiek van zijn hooge beschermvrouw te volgen 2). De gezant van Frankrijk o. a. gaf in de eerste dagen van Juni een groot souper ter eere van de nieuwe alliantie en met alle geweld drong Bonac er op aan, dat de hertog daaraan zou deelnemen. De geheele familie van den Oostenrijkschen gezant Reischach zou daar verschijnen en de hertog, de trouwe vriend der keizerin, mocht er, naar Bonacs meening, niet ontbreken. De Fransche gezant had zelfs, toen hij den hertog daartoe

1) Brief van den hertog aan de Prinses van den 4 Juni 1756. (Huisarchief). Zie Bijlage.

2) Brief van den hertog aan de prinses dd. 9 Juni 1756. (Huisarchief). Zie Bijlage.

te vergeefs uitnoodigde, met ronde woorden gezegd, dat zijn hof alle mogelijke moeite zou doen, om de Republiek tot het tractaat van Versailles te doen toetreden. Doch de hertog had, hoe zeer het hem ook smartte, zijn politiek ideaal te verliezen en de keizerin te verlaten, zelfs geen oogenblik twijfel, welke partij hij kiezen zou. Hoe weinig de persoonlijkheid van Frederik den Groote hem ook aantrok, hoe weinig hij ook met diens streven en karakter was ingenomen, het belang der Republiek mocht onzijdigheid eischen, zijne persoonlijke sympathie droegen van dit oogenblik af meer Pruisen en Engeland, dan Oostenrijk en Frankrijk weg 1). Zijn vijfjarig verblijf in de Republiek had zijn afkeer van Frankrijk slechts verdubbeld. Reeds in 1753 zei hij tot Larrey: «Alleen dan wanneer alle gezond verstand uit de Republiek verdwenen was, zou hij zich kunnen voorstellen, dat deze met Frankrijk zou kunnen samengaan en voor aanvallen van den koning van Pruisen was hij zoo weinig bevreesd, dat hij tot denzelfden persoon destijds reeds zeide: «In den tegenwoordigen toestand van Europa behoeven we niet bevreesd te zijn, dat de koning van Pruisen zijne overwinningen naar dezen kant zal trachten uit te strekken» 2).

1) Frederik de Groote was omtrent de stemming van den hertog goed ingelicht, toen hij aan zijn zwager, den regeerenden hertog van Brunswijk, 19 Juli 1756 schreef: «L'on m'ajoute qu'on saurait assurer et même en repondre que ce Prince était parfaitement bien intentionné et que le zèle avec lequel il avait soutenu autrefois la cour de Vienne, était le garant le plus sur qu'ayant été (trompé) cruellement, il soutiendrait la bonne cause aujourd'hui en sorte qu' il ne demanderait mieux que de lier la Rép. avec le Roi d'Angl. et moi etc. (Pol. Corresp. Friedr. des Grosz. XIII S. 93).

2) Dagboek (Wolf.) — Hoe men hier te lande de zaak van den koning van Pruisen aanhing, blijkt o. a. uit dit gezantschapsbericht van d'Affry na den voor Fred. nadeeligen slag bij Kollin: 1 Juli 1757. «Le peuple dans la plupart des villes de la Hollande et surtout à la Haye est partisan si outré du Roi de Prusse qu'on a été obligé de lui annoncer la défaite de ce prince par degrés et en faisant imprimer des mensonges, qui le consolent». 5 Juli «La consternation et le murmure que les succès des Autrichiens causent ici continuent encore et vont jusqu' à l'indécence (Rijksarch.)

Die staatkundige overtuiging was hem blijven beheerschen; zoodat het ons niet verwondert, dat hij in 1756 geenszins geneigd was, om zich met Maria Theresia in de armen van Frankrijk te werpen. Daarbij kwam nog, dat hij niet geheel ten onrechte de nieuwe alliantie eene «katholieke ligue» noemde en voor de Protestantsche belangen van Europa meer heil verwachtte van Pruisen en Engeland dan van Oostenrijk en Frankrijk.

Gaf deze persoonlijke denkwijze, die hij trouwens met velen in de Republiek, allereerst met de prinses deelde 1), den hertog ooit aanleiding dat hij gedurende het verloop van den oorlog iets deed, dat in strijd was met de neutraliteit van ons land? Meer dan eens kwam hij er toe in verzoeking, maar zijn plicht getrouw, heeft hij zich nooit door zijne voorliefde laten vervoeren, om in strijd te handelen met de belangen van onzen Staat. Reeds in de maand Augustus 1756 kwam die verzoeking tot hem in een zeer verleidelijken vorm. Hij ontving toen door bemiddeling van Yorke het officieele aanzoek van den koning van Engeland, of hij zich wilde belasten met het opperbevel over het leger, dat in Duitschland werd verzameld, om de Franschen te beletten, den Rijn over te steken. Van George II liet zich dit aanzoek zeer goed begrijpen. In Engeland herinnerde men zich levendig zijne militaire bekwaamheden in den Oostenrijkschen successie-oorlog getoond en daarbij had George hem verscheidene malen op zijn doorreis van Hanover naar Engeland in ons land ontmoet 2) en steeds van zijn karakter bij die ontmoetingen een hoogen dunk gekregen. Doch niet alleen die persoonlijke genegen-

1) Bekend is, dat de prinses gedurig den zevenjarigen oorlog zeer Pruisisch gezind was. In 1757 deelde zij aan Frederik II het gevaar mede, dat van Russische zijde hem dreigde, waarvoor de koning haar zeer dankbaar was. (Vgl. Ranke, Briefwechsel Friedr. des Groszen mit Wilh. IV u. seiner Gemahlin). Ook in 1752 liet de prinses zich tegenover Yorke, toen er een oogenblik spraak was van een oorlog tusschen Engeland en Pruisen, zeer ten gunste van het laatste tot groote ergernis van Yorke uit. (Dagboek 1752-53).

2) Vgl. bl. 26 v. v.

heid van den koning van Engeland was het, die dat vereerend aanzoek tot hem deed komen. Ook Frederik II had George ten sterkste aangespoord, om te trachten prins Lodewijk Ernst te overreden, om het opperbevel over dat leger te aanvaarden. 1) En het aanzoek van dien kant beteekende des te meer, omdat de grootste krijgskundige zijner eeuw hem dien belangrijken militairen post waardig keurde terwijl deze prins van Brunswijk de eenige der broeders was geweest, die niet in de legers van Frederik gediend had, integendeel in die van Maria-Theresia.

Het is wel zeker wat de Raadpensionaris Steyn veronderstelt 2), dat die vraag aan den hertog, inzonderheid op instigatie van den koning van Pruisen werd gedaan, om ons langs dien weg in den oorlog te trekken 3). Doch in elk geval bewijst het aanzoek dat de koning Lodewijk Ernst de noodige bekwaamheid toekende om dien post te kunnen op zich nemen, en kan het nooit tegen hem pleiten, tot wien het gericht werd.

Het kostte echter Lodewijk Ernst werkelijk moeite, om dat aanzoek afteslaan. Niet alleen was hij zeer gevoelig voor de eer, hem bewezen en voor de groote mate van vertrouwen in hem gesteld. Maar het zou ook een groote zelfvoldoening voor hem geweest zijn, als hij, gelijk hij aan Yorke in zijn antwoord schreef, daardoor in de gelegen-

1) Vgl. Extract of a private letter from the Earl of Holdernesse to Col. Yorke. (zie Bijlage). — « You will have observed by one of Mr. Mitchell's private letters . . . that the King of Prussia has prompted His Majesty, to try to engage Prince Lewis in their common service ».

2) Brief van Steyn aan den hertog dd. 21 Nov. 1756 (Rijksarchief).

3) Vooral van Fred. den Groote schijnt de gedachte te zijn uitgegaan. Hij hoopte in Aug. 1756, dat de Hollanders tot vermeerdering van krijgsmacht zouden overgaan en dat dan Lod. Ernst opperbevelhebber zou kunnen worden. In een Engelsch gezantschapsbericht komt dit woord zelfs voor: « I shall think, that Prince Lewis of Brunswick is *the fittest person* to command that army» en e'ders: «I would prefer him to either of the other two, we have been talking of (namelijk Ferdinand van Brunswijk en de prins van Pruisen). Ferdinand has not l'esprit décisif». (Pol. Corresp. Friedr. des Groszen XIV. Nov. en 12 Dec. 1756). « The king of Prussia has a-very high opinion of him. »

heid gesteld werd, zijn vaderland Brunswijk te verdedigen. Het zou misschien de eenige gelegenheid in zijn leven zijn, dat hij zijn ijver zou kunnen toonen, om dat vaderland, dat hem steeds dierbaar bleef, te kunnen dienen. En toch zouden de bezwaren wel niet te overkomen zijn, die er uit het oogpunt van zijne positie hier te lande bestonden tegen het aanvaarden van dat opperbevel. Wist hij maar een middel om zijn plicht en zijn wensch in overeenstemming te kunnen brengen, dan zou hij zonder aarzeling de opdracht aanvaarden. Maar hij betwijfelde, of dat middel zou te bedenken zijn 1).

De zaak heeft dan ook geen verder resultaat voor den hertog gehad en zijn broeder Ferdinand, toen door de beide koningen aangezocht, behaalde in den oorlog de lauweren, die bestemd waren voor de slapen van Lodewijk Ernst 2).

Uit deze mededeelingen blijkt ten duidelijkste, dat, zoo ons vaderland gedurende den zevenjarigen oorlog geen passieve houding had aangenomen, het ons niet zou ontbroken hebben aan een bekwaam opperbevelhebber van ons leger, die onze wapens nieuwen roem zou hebben verschaft. Nergens blijkt echter, dat de hertog, toen eenmaal de neutraliteit voor ons land was aangenomen, in strijd daarmee zou hebben gehandeld of raad zou hebben gegeven, om haar te verbreken 3). Integendeel wordt hem telkens in

---

1) Zie den brief aan den hertog van Yorke in de Bijlagen (Huisarchief).

2) 8 Oct. 1756 schrijft Fred. de Groote aan Karel van Brunswijk: «J'ai été bien faché d'apprendre par la lettre que vous m'avez faites, que votre frère le Prince Louis n'a plus pu se dispenser de suivre le sentiment du comité secret des Etats-Généraux, pour s'excuser de l'offre que le Roi de l'Angleterre lui avait fait.» Frederik hoopt het nog wel eens nader op het tapijt te brengen; de oogen zullen in Engeland wel open gaan voor de gevaren, die Duitschland bedreigen en dan zal misschien ook Holland zich wel niet meer verzetten tegen het plan. (Pol. Corresp. Friedr. des Gr. XIII. dd. 8 Oct. 1756).

3) Wel deelt d'Affry op 24 Febr. 1758 aan zijn gouvernement mede, dat, als er weder pogingen werden aangewend van den kant van Pruisen en Engeland,

de brieven van Steyn, den grooten voorstander der onzijdigheid, lof gegeven over zijne flinke raadgevingen en, waar het noodig was, over zijne beleidvolle onderhandelingen met de gezanten in het belang van ons land 1). Doch wilde hij dan ook ons land geheel weerloos laten? Moet ook op zijne nagedachtenis de beschuldiging drukken, dat ons vaderland «door ondergeschiktheid aan Frankrijk zich verachtelijk gedroeg? 2) Het zal ons later uit meer dan eene bladzijde blijken, hoevele vergeefsche pogingen helaas! door den hertog zijn aangewend, om, als het noodig was, land- zoowel als zeemacht te versterken 3). En ook gedurende den zevenjarigen oorlog was hij een voorstander van gewapende onzijdigheid 4).

Reeds in Maart 1755, toen men allengs begon te begrijpen, dat er van eene conventie met Oostenrijk over de Barrière niets zou komen en toen de Fransch-Engelsche oorlog reeds dreigde, leverde hij eene memorie in bij de Regeering, waarin hij zijne denkbeelden uiteenzette omtrent hetgeen er met de troepen, die in de Z. Nederlanden aanwezig waren, naar zijn meening moest gedaan worden. De barrièresteden waren en bleven geslecht en het gevaar bestond, dat bij den eersten inval van de Franschen, de Nederlandsche troepen, die nog daar aanwezig waren, zonder slag of

---

om de Republiek in den oorlog te betrekken, het eenige kwade teeken is dat Brunswijk zich 's avonds afzondert met een Zwitsersch officier, M. de Cornabé, met wien hij werkt, denkelijk aan voorbereidenden arbeid, zoo misschien de Republiek in den oorlog betrokken wordt. (Rijksarchief.) Doch dit kan niet in zijn nadeel worden uitgelegd.

1) 4 Sept. 1756. «Tous ont admiré la prudente direction de V. A. S. dans cette affaire.» (Rijksarchief.)

2) Groen van Prinsterer, Handboek 3e dr. bl. 523.

3) Vgl. o. a. de brieven van den hertog aan den prins van 7 Febr. 1770 en 31 Jan. 1771, later te bespreken.

4) Zie o. a. de petitie van oorlog voor het jaar 1757, die terecht eene mannelijke en echt staatkundige petitie genoemd is. De schrijver van Reinier Vrijaarts openhartige brieven, die in Stuk II. p. 62—87 haar geheel mededeelt, noemt het een meesterstuk. Het aandeel van den hertog aan dit werk van den Raad van State zal wel niet kunnen worden ontkend.

stoot, omdat ze geheel zonder defensie waren, door de Franschen zouden worden genomen. Hij raadt dientengevolge aan, de plaatsen Yperen, Furnes, Knokke, Doornik en Warneton te evacueeren; ze zooveel mogelijk ter defensie van Namen, de sleutel der Republiek van den kant der Maas, daarheen te doen brengen; die vesting van het noodige te voorzien en onder den schijn van garnizoensveranderingen, die het minst achterdocht omtrent de zwakheid der Republiek zouden doen ontstaan, het grootste deel van dat leger binnen de grenzen van onzen Staat te doen terugtrekken; terwijl hij daarbij niet minder sterk aandringt op de versterking van de grensplaatsen van Noord-Nederland, op vermeerdering van het leger 1).

De hertog was het dus volkomen eens met Chesterfield, die reeds in 1753 in een brief aan Dayrolles den wensch had uitgesproken, dat de Hollanders hun eigen inwendige barrière ontoegankelijk mochten maken en de zorg voor Vlaanderen geheel aan het huis van Oostenrijk overlieten 2). Chesterfield had er bij gevoegd: «As they easily might». Dat ging inderdaad onze krachten niet te boven. Wel, als een would-be groote Mogendheid, op de Europeesche slagvelden met onze legers te verschijnen, waardoor, gelijk van de dagen van Willem III af, we telkens stonden aan den rand van financieelen ondergang. Niet om met de wapens in de hand de onzijdigheid van ons grondgebied te verdedigen. Dit militair ideaal, dat tot den huidigen dag door onze beste legerhoofden wordt gekoesterd, was ook de wensch van onzen toenmaligen kapitein-generaal, Lodewijk Ernst van Brunswijk. Niet aan hem de schuld, dat onze neutraliteit eer- en weerloos werd.

1) Deze memorie te vinden in de Barrière-pakketten (Rijksarchief).

2) Letters to his friends IV. 11 Maart 1753.

HOOFDSTUK VI.

VERLOOP VAN DE BEIDE OORLOGEN TUSSCHEN 1756 EN 1763. — DOOD VAN PRINSES ANNA. — AANSTELLING VAN DEN HERTOG TOT VOOGD EN TOT LEIDER DER VREDESONDERHANDELINGEN.

Zoo hadden de wapens dan slechts acht jaren gerust, toen in Europa en in Amerika in 1757 een oorlog uitbarstte, die niet minder dan zeven jaar aanhield. Engeland begon zijnen zeeoorlog tegen Frankrijk, die na tal van overwinningen te land en ter zee (Quebec, Quiberon) met de geheele verovering van Canada eindigde, en trots het Bourbonsch familieverdrag in 1761 gesloten, alleen in het voordeel van Engeland afliep. Hoe belangrijk die strijd ook moge zijn voor de wereldgeschiedenis, vooral omdat in de vernedering van Frankrijk een der oorzaken te zoeken is van het welslagen van den strijd der Amerikaansche koloniën, weinig meer dan 10 jaren later, de aandacht van Europa werd veel meer getrokken door den reuzenstrijd, dien Frederik de Groote gelijktijdig tegen half Europa moest volhouden. Bijna geheel Duitschland, Oostenrijk, Frankrijk, Rusland en Zweden vereenigden zich, om den Brandenburgschen parvenu te vernederen. De plannen waren reeds gemaakt, op welke wijze het rijk van den Silezischen veroveraar onder zijne vijanden zou verdeeld worden. Maar de groote veldheer kwam hen voor en maakte zich door een plotselingen inval in Saksen 1), meester van een sterke positie. Hoewel

1) Het is niet onwaarschijnlijk, dat de Hertog van Brunswijk mede den stoot heeft gegeven aan Frederik den Gr., om dien plotselingen inval in Saksen te doen. De Pruisische gezant Hellen meldde op 30 Juli 1756 aan zijn koning, dat «le duc de Brunswic semblait être du sentiment que ceque

hij in 1757 de nederlaag leed bij Kollin en de Franschen den hertog van Cumberland versloegen en Hanover binnentrokken, volgde in datzelfde jaar de eene overwinning van Frederik op de andere. In den wereldberoemden slag bij Rossbach versloeg hij de Franschen; bij Leuthen de Oostenrijkers, die reeds in Silezië waren binnengedrongen en bij Zorndorf in 1758 de Russen. Ondertusschen behaalde zijn beroemde veldheer, Ferdinand van Brunswijk, de overwinning bij Crefeld en in 1759 bij Minden. Vooral de laatste overwinning was voor Frederik een uitkomst; want in hetzelfde jaar was elders de oorlogskans gekeerd. Op den 12 Augustus van dat jaar werd hij bij Kunersdorf totaal verslagen en had de vereeniging der Oostenrijksche en Russische legers plaats, die hij met alle macht had willen voorkomen. Frederik was der wanhoop nabij, doch de heldhaftige koning zou niet ondergaan. Eenigermate herstelde hij zich door de overwinningen bij Liegnitz en Torgau en door het beleid van Ferdinand van Brunswijk, die nieuwe Fransche legers belette in Duitschland te vallen. Doch in 1761 stond zijn oorlogskans nog zeer slecht. Oostenrijk had zich een vast punt in Silezië verworven. Pruisen was in de macht der Russen en Pommeren in die der Zweden. De fortuin echter verlaat hare kinderen niet. Evenals Lodewijk XIV ten jare 1711 door den dood van Leopold I gered werd tegen verdere vernedering, zoo redde de dood van de Russische keizerin Elisabeth in 1762 Frederik van zijnen ondergang. Haar opvolger was een bewonderaar van het genie van den Pruisischen koning, trok zijn leger uit Pruisen

---

V. M. pourrait peut être faire de mieux, ce serait la (Maria Theresia) prévenir et de rompre ses mesures avant qu'elles puissent être portées à leur maturité et à leur plus grande consistance (Pol. Corr. Friedr. des Gr. XIII. S. 181. dd. 30 Juli 1756). Frederik had namelijk een groot vertrouwen op de denkbeelden van den hertog (zie noot vorig hoofdstuk). De brieven van den hertog die hij in die dagen ter lectuur ontving van zijn broeder Karel, noemt Frederik « intéressant à tous égards, l'on ne saurait mieux penser, *ni aviser* sur toutes les affaires que ce digne prince fait ». Zou uit dit laatste niet bijna met zekerheid zijn op te maken, dat die inval in Saksen mede op raad van Lodewijk Ernst geschiedde?

terug. Silezië werd heroverd; de rijkstroepen weken uit Saksen, de Franschen werden over den Rijn gedrongen en de vrede van Hubertsburg bevestigde den grooten koning in zijn bezit van Silezië.

Gedurende al den tijd, dat beide oorlogen duurde, doorleefde de Republiek hoogst moeielijke jaren, misschien moeielijker, dan, wanneer ze tot een der beide strijdende partijen behoord had. Midden tusschen de oorlogvoerende volken gelegen, kon het niet missen, of elk oogenblik moest zich een geval voordoen, waarin hare neutraliteit hetzij door de strijdende mogendheden, hetzij door haar zelve dreigde geschonden te worden. Dit kon wel niet anders, vooral bij een volk, dat voor een groot deel van zeevaart en handel leefde. Zij, die in die dagen den staat bestuurden en trots alle beschuldigingen van buiten en alle oneenigheid van binnen er in slaagden, onze onzijdigheid tot het eind toe te handhaven, verdienen onze bewondering zoo niet om al hunne beginselen en maatregelen, dan toch om het beleid, waarmee zij die toepasten en uitvoerden. Elken dag deden zich de moeielijkste vraagstukken op. Zal Nederland nog langer verduren de schandelijke rooverijen van Engelsche kapers? Zal Nederland zich laten beperken door Engeland in zijnen vrijen handel? Zal er door de grensplaatsen doortocht verleend worden voor de legerbehoeften van Frankrijk? Zal er convooi worden verleend aan de koopvaardijschepen? Zal de land- en de zeemacht worden uitgebreid, of een der beide of niet een der twee? Zal de Republiek Frederik den Groote helpen met hare troepen te leggen in Wesel en Gelder? Ontkend kan niet worden, dat bij de beantwoording dier vragen te veel de fransche invloed gold, die ons in later jaren deerlijk is opgebroken. Maar waren we minder voorzichtig tegenover Frankrijk geweest, de strijd van Ferdinand van Brunswijk tegen de Fransche legers ware ongetwijfeld op ons grondgebied overgebracht, en de vreeselijke verwoesting van Duitschland in die jaren ware ook ons niet gespaard.

Niet te kwader ure stierf prinses Anna. Haar eigenzinnigheid, meer dan haar zoogenaamde Engelschgezindheid, had ons nog duur te staan kunnen komen. In 1756 moest Steyn aangaande haar willekeur aan den hertog schrijven, dat die elk denkbeeld te boven ging 1). In 1758 bracht haar «point d'honneur» mede, elke vermeerdering der zeemacht te weigeren, zoo niet gelijktijdig de landmacht werd versterkt. Zij had zich dan ook in dat jaar zoo onbemind gemaakt 2), dat, zoo ze niet reeds lang door eene kwaal ondermijnd, op den 12 Januari 1759 ware gestorven, omverwerping van de stadhouderlijke regeering niet tot de onmogelijkheden had behoord. «Haar dood werd het behoud van haar huis» 3).

Twee mannen waren het vooral, die onder den indruk van dien dood, den staat hebben behouden en de gemoederen tot eensgezindheid stemden. Dat waren de Raadpensionaris Steyn 4) en de hertog van Brunswijk. De ster van den laatstgenoemde was in het jaar 1759 zeer gestegen. Hij had allengs bij de prinses zooveel invloed verkregen, dat niet alleen de Friesche raadslieden, zooals de Back, Gronsfeld, van Haren en andere langzamerhand geheel waren verwijderd, maar dat zij zelfs op haar sterfbed hare kinderen Willem en Carolina op den hertog wees, met de woorden: «Aan hem zult gij een vader vinden; volgt zijnen raad!» Zoowel bij staats- als bij stadhoudersgezinden had hij zeer veel gezag gekregen 5).

1) Sept. 1756. (Rijksarchief). «Il n'est pas seulement étonnant mais surpassant toute imagination que Mad. la princesse prend cette affaire sur sa compte seule, qu'elle ne consulte personne ni même ne veut pas être consulté».

2) Willekeurige verkiezing te Haarlem. Verachting van de klachten der kooplieden.

3) Groen, Handboek. bl. 574.

4) Vreede, Vooroud. wijsheid. bl. 35.

5) «Les députés de quelques provinces ont été prendre le serment chez lui, au lieu d'éxiger de ce prince de venir le prêter chez eux, comme cela se doit. Il y a même des députés qui ont eu la faiblesse de le consulter sur ce qu'il désirait qu'on déterminat dans les diètes particulières des provinces relativement aux intérêts du jeune pr. Stadh». (d'Affry. 30 Janv. 1759)... «Il est

De Staten van Holland zoowel als die der andere provinciën 1) deden hunne vroeger gemaakte voorziening omtrent de voogdijschap aanstonds in werking treden; en de Staten-Generaal, waar nog nimmer het staatsbesluit van Holland was ingebracht 2), keurden eenparig de voorziening goed, waarbij de hertog tot besturend voogd over den elfjarigen prins en tot kapitein-generaal van het leger tot de meerderjarigheid van dien prins werd benoemd. Wel waren ook George II en Maria Louise toeziende voogden en had de prinses ook voor alle gewesten afzonderlijke personen aangewezen, die eene stem hadden in die voogdij 3); maar in de werkelijkheid kwam alles aan op den hertog, die in dagelijksch verkeer met den prins hem moest leiden en raden. Ook werden er door de Staten vrij wat restricties gemaakt in den lastbrief, waarbij Lodewijk Ernst tot kapitein-generaal werd benoemd. Hij zou zich geenszins bemoeien met de zaken, de religie, de politie, de financie of de justitie rakende, noch met de Unie, noch met geschillen tusschen de bondgenooten. Ook het geven

---

certain que ce prince n'a pas donné jusqu' à présent aux republicains de prendre confiance en lui. Il tache de s'en disculper et a dit à quelques-uns des principaux qui me l'ont assuré, qu'il n'avait qas été libre jusqu'à présent de suivre son goût et qu'il lui avait été défendu de voir des gens, qui étaient opposés au parti de S. A. R. Il met en usage l'art de caresser qu'il possède très-bien et j'ai peur qu il ne séduise».

Messrs. les Gecomm. Raden ont eu une complaisance pour M. de Brunswick, en faisant passer par lui les ordres qu'ils donneront à la garnison ou à ses officiers. C'est toujours lui donner les dehors de l'autorité. (d'Affry 6 Fevr. 1759). (Rijksarchief.)

1) Over de onbeduidende poging van Friesland, om aldaar een regentschap van Maria Louise of Caroline te vestigen, vgl. het volgend hoofdstuk, aan O. Z. van Haren gewijd.

2) Men had dit onnoodig gekeurd, omdat allengs alle gewesten de noodige schikkingen, geheel op de leest van Holland, hadden beraamd en vastgesteld. Wagenaar XXIII. p. 12 vgl.

3) Voor Gelderland Jhr. A. Schimmelpenning; voor Holland Jhr. F. H. van Wassenaar en Mr. J. A. Krap; voor Zeeland Jhr. J. van Borssele; voor Utrecht J. D. d'Ablaing; voor Friesland Jhr. E. S. van Burmannia; voor Overijsel Jhr. J. S. S. Heiden en voor Groningen A. A. Iddekinge. Wagenaar XXIII bl. 16.

van patenten aan het krijgsvolk en de magistraatsbestelling bleef aan de Staten. Volgens zijne opdracht stond de Hertog onder toezicht van Hunne Hoogmogenden. Er was dus wel bij de wet gezorgd, dat zijn gezag niet onbeperkt zou zijn. En toch daar het niemand verboden was, om met hem in overleg te treden, zijn raad of bemiddeling in te roepen, hing het eenvoudig van de persoonlijkheid van den hertog af, hoe groot zijn invloed zijn zou. En «door ervaring, bekwaamheid en betrekkingen in en buiten het land werd die niet gering» 1).

In het voorgaand hoofdstuk zagen wij, dat de aldus na den dood der gouvernante tot zulke invloedrijke posten verheven Duitscher zijne persoonlijke sympathie voor de zaak van Engeland en Pruisen nooit zoover dreef, dat hij in strijd kwam met de belangen van zijn aangenomen vaderland. Ten scherpste keurt hij af en betreurt hij den roof, waaraan de Engelsche marine zich schuldig maakt en verdedigt hij den handel, dien onze schepen met Frankrijk drijven 2). Elders, waar hij een lans breekt voor een nieuwe aansluiting aan Engeland na afloop van den oorlog, spreekt hij duidelijk zijn overtuiging uit, dat er aan beide zijden is gezondigd 3). Eenstemmig is hij met al de ministers van Staat in de weigering aan Frederik den Groote, om de troepen van ons

1) Groen. bl. 533. — De Raadpensionaris zelfs wacht dikwijls zijn bevelen af. (Vgl. corr. van Steyn). De Fransche gezant was reeds in April 1759 zoo van dien invloed zich bewust, dat hij het als hoogst wenschelijk voor Frankrijk beschouwde, dat de hertog door den invloed van Weenen uit het land werd verwijderd. Dit was niet gelukt. «Ce prince n'a que trop d'influence dans le militaire par les emplois dont il est revêtu, mais on parait encore chercher à lui donner un pouvoir énorme dans la politique. On le regarde assez généralement comme le Stadhouder, sans avoir le titre et l'on croit qu'il conservera sur le jeune Stadh. un ascendant décidé. (d'Affry. 3 Nov. 1759). (Rijksarchief.)

2) In den brief aan de prinses van 9 Juni 1756. (Zie Bijlage voorgaand hoofdst.) Ook in zijne brieven aan zijn broeder Karel klaagde de hertog steeds, «sur la conduite dure et révoltante des Anglais contre la République». (Pol. Corresp. Friedr. des Gr. XIII. 15 Oct. 1756).

3) Vgl. de Memorie van den hertog van Januari 1760 in het vervolg van dit hoofdstuk.

land als bezetting in Wezel en Gelder te leggen, al geschiedt die weigering in den meest bescheiden vorm 1). Kortom hij was een oprecht voorstander van de neutraliteit, al had hij deze dan ook liever gewapend gezien.

Wel beschuldigde een zekere partij den hertog af en toe, dat hij pogingen in het werk stelde om de Republiek nog aan den oorlog te doen deelnemen; maar d'Affry zelfs noemde dit ongeloofelijk, daar hij te goed wist, wat daarvan de gevolgen zouden zijn.

Niet minder dan hier te lande was in 1759 de hertog ook in het buitenland in aanzien. Op den 30 Oct. van dat jaar richtten George II en Frederik II een tweede verzoek tot hem, dat evenzeer voor zijn karakter als hun eerste aanzoek, om zich aan het hoofd van het Rijnleger te plaatsen, voor zijne bekwaamheid pleitte. Op dien dag toch kwam de Engelsche staatssecretaris Holdernesse in naam der beide koningen met de vraag tot hem, of hij zich wilde belasten met de opening van eene onderhandeling omtrent een vredescongres. De hertog werd daartoe verzocht, aan de gezanten van Weenen, Parijs en Petersburg, die in den Haag resideerden, mededeeling te doen van den wensch der Engelsche en Pruisische koningen, om zulk een congres te doen houden. Het verzoek berustte op «het buitengewoon vertrouwen dat Z. M. te allen tijde gehad heeft op het doorzicht en de voorzichtigheid van den hertog» 2). Uitdrukkelijk wordt er de voorwaarde bijgevoegd, dat noch eenig staatslid uit de Republiek, noch de Britsche en Pruisische gezant in den Haag er van te voren kennis van mogen dragen.

De hertog neemt het vereerend voorstel aan, doch met het even uitdrukkelijk beding, dat hij er de ministers der Republiek met name Steyn, Fagel en Bentinck kennis van zou mogen geven. Het zou hem niet voegen, deze mannen

1) Vgl. bijlage I.

2) «La confiance extrême, qui S. M. a de tout temps reposé dans les lumières et dans la prudence de V. A. S.» (Zie den brief: bijlage II.).

onkundig te laten van zijne onderhandelingen, terwijl ze met hem steeds de buitenlandsche belangen bespraken. Noch zijn persoonlijk belang, noch dat van de goede zaak, waarvan hij de bemiddelaar zijn zou, zouden bij volstrekte geheimhouding kunnen winnen. Onmiddellijk volgt het antwoord van Holdernesse, waarin de toestemming tot die mededeeling aan Steyn, Fagel en Bentinck gegeven wordt, namelijk niet vóór, maar op denzelfden dag, dat de onderhandelingen zullen worden geopend. Het was den koning van Engeland er alleen om te doen, dat de Oostenrijksche, Fransche en Russische gezanten niet van te voren van een anderen kant van het plan verwittigd werden. Ook draagt Holdernesse den hertog op, om in alle opzichten met Yorke in overeenstemming te handelen, al is het de bedoeling niet van den koning, dat deze zal tegenwoordig zijn bij de samenkomst.

De verklaring, die de hertog in naam der beide koningen zal moeten doen, luidde:

«Hunne Britsche en Pruisische Majesteiten van medelijden getroffen met de rampen, die de sedert eenige jaren uitgebroken oorlog, reeds heeft veroorzaakt en noodzakelijk nog zal moeten na zich sleepen, zouden meenen ontrouw te zijn aan de plichten der menschelijkheid en bijzonder aan het belang, dat zij stellen in het behoud en de welvaart van hunne koninkrijken en wederzijdsche onderdanen, indien zij de middelen verzuimden aan te wenden, die den voortgang van dien vreeselijken geesel konden stuiten en die konden bijdragen tot de herstelling der algemeene rust. Met deze bedoeling en om de zuiverheid hunner oogmerken te bevestigen, zijn genoemde Majesteiten besloten de volgende declaratie te doen:

«Ze zijn bereid, om gevolmachtigden te zenden naar die plaats, die het meest geschikt zal worden geacht, om gezamenlijk te onderhandelen over een vasten en algemeenen vrede, met hen, die de andere oorlogvoerende partijen van hun kant zullen gelieven te autoriseeren, om tot zulk een heilzaam doelwit te geraken» 1).

1) Zie deze declaratie bijlage III.

Op den 25 November heeft dientengevolge op het kasteel te Rijswijk, waar de Russische gezant Gallofskin woonde, die zich wegens ongesteldheid moeielijk verplaatsen kon, de voorgenomen samenkomst plaats en deed de hertog aan dien Russischen gezant, aan d'Affry en aan Reischach mededeeling van de opdracht van den koning van Engeland.

Op den dag daaraanvolgende richtte de hertog een schrijven aan Maria Theresia, dat voor de verstandhouding, waarin hij destijds stond tot de keizerin, een merkwaardig getuigenis aflegt. Het lag in den aard der zaak, dat zijne briefwisseling met haar in den laatsten tijd niet levendig was geweest. Sedert het oud verbond was verbroken en de hertog wat zijn persoonlijk-staatkundige overtuiging aanging, partij had getrokken voor Engeland en Pruisen, dus voor hare vijanden, was natuurlijk de oude vriendschapsband tusschen hem en zijne vroegere beschermvrouw min of meer verbroken. Nu hij echter de opdracht van George II had aanvaard, om de onderhandelingen over den vrede te openen, gevoelde hij zich min of meer bezwaard, dat hij zijne oude vriendin daarin niet gekend had. Hij biedt zijne verontschuldiging daaromtrent der keizerin aan, maar vertrouwt, dat zij in aanmerking nemende de daad van menschlievendheid, die hij verrichtte, hem volkomen zal gerechtvaardigd vinden. Toch doet hij dit in zulke nederige en ootmoedige bewoordingen, dat alleen zijn groote aanhankelijkheid in vroeger tijd aan Maria Theresia in de geheel veranderde tijdsomstandigheden en de overdreven vleitaal, waarmee men in de 18de eeuw gewoon was hooger geplaatste personen te begroeten, den toon van dat schrijven verklaarbaar maken. De keizerin schijnt werkelijk min of meer getroffen te zijn geweest over zijne houding in dezen. Ze liet hem op antwoord wachten tot den 8 Maart 1760 en schreef hem toen:

«Ik heb in uw brief van 26 Nov. ll. de redenen gezien, die U schijnen te hebben bewogen, om U te belasten met

de declaratie van de koningen van Engeland en Pruisen over het houden van een congres. Ik kan ze niet anders dan gegrond vinden; het deed mij des te aangenamer aan, dat dat bericht door Uw kanaal tot mij kwam, omdat ik daaruit zie, dat Uwe gevoelens jegens mij niet gelijken op die, welke ik de gelegenheid heb gehad, tot nu toe op te merken, in het gedrag van de andere prinsen van uw huis te mijnen opzichte 1). Ik hoop, dat, gij mij steeds de bewijzen van uwe gehechtheid zult geven, waarvan gij mij de verzekering doet. Wat de zaak zelve aangaat, baron Reischach zal u wel de oorzaken der vertraging van zijn koerier mededeelen, alsook de opmerkingen, die ik hem heb meenen te moeten maken over de declaratie zelve.

Uwe Maria Theresia.

De vertraging, waarvan de keizerin sprak, heeft natuurlijk tot oorzaak gehad de weinige sympathie, die zij koesterde voor den vrede. Frederik II was wel te Kunersdorf verslagen, maar vernietigd was hij nog niet.

De Koning van Pruisen zelf begeerde oprecht naar den vrede. Wel antwoordde hij zijne zuster, de markgravin van Bayreuth op den 24 Aug. 1758: «Indien de Franschen, Oostenrijkers, en Russen iets te zeggen hebben, dan hebben ze slechts te spreken, maar ik voor mij bepaal mij er ioe, om hen te verslaan en te zwijgen. Moge ik slechts goede tijdjngen van U vernemen. Dat boezemt me meer belang in, dan alle onderhandelingen der wereld» 2). Trouwens, toen had de slag van Kunersdorf geen plaats had. In het begin van 1760 stond zijne zaak zoo hachelijk, dat de Engelsche gezant Mitchell schreef 3): «Als Engeland geen middel be-

1) Maria Theresia scheen wel erg vertoornd te zijn op Ferdinand, want ze voegt er in een P. S. bij: «De laatste bezending troepen onder den erfprins heeft mij zeer pijnlijk aangedaan; zij is wel een bewijs van de animositeit, die in uwe familie heerscht; dat heeft mij dan ook eindelijk genoodzaakt, om elke briefwisseling af te brekeu en den naam van zijn regiment in mijn dienst te veranderen. Zie den oorspronkelijken brief in bijl. IV.

2) Mitchell papers. Vol. IV. Vgl. F. von Raumer, Beiträge I S. 464.

3) von Raumer Ib. S. 473.

denkt, om Frankrijk van het verbond te scheiden, dan gaat de gelegenheid, vrees ik, om den koning van Pruisen te redden, onherroepelijk verloren. Ook zelfs na de beide overwinningen bij Liegnitz en Torgau, die zijne vijanden toch niet konden beletten in Berlijn te komen, bleef het Frederik's wensch vrede te sluiten, doch nimmer zou zijn hand «een vernederenden vrede onderteekenen» 1).

Dat derhalve Frederik II in het eind van 1759 met den koning van Brunswijk de opdracht deed, om de vredes-onderhandelingen te openen, is te begrijpen, ook dat hij persoonlijk dit antwoord schreef aan den hertog, toen deze zich met die taak had belast:

Waarde Neef! Door mijne gezanten in Londen gehoord hebbende, dat Uwe Hoogheid op hun verzoek zich wel heeft willen belasten met de taak, om aan de gezanten der oorlogvoerende Mogendheden de verklaring te doen toekomen, dat Z. Britsche Majesteit en ik het van pas geoordeeld hebben, om hun het houden van een congres voor te stellen, heb ik niet willen verzuimen, U mijnen dank daarvoor te betuigen en U te verzekeren, hoe gevoelig ik ben voor dit nieuw bewijs Uwer vriendschap. Steeds hoop ik het als een wezenlijken plicht te beschouwen, tegenover U dezelfde gevoelens te koesteren en in alle gelegenheid, die zich zullen voordoen, te bewijzen, dat men niet met meer vriendschap en achting dan ik, kan zijn

Uw zeer toegenegen Neef Federic 2).

Merkwaardig is ook het briefje, dat Frederik II op den 18 April 1760 aan den hertog schreef, waarin hij hem door zijn secretaris laat bedanken voor de toezending van de contra-declaratie van de hoven van Weenen, Petersbnrg en Versaillles en waar hij eigenhandig dit P. S. onder schreef:

«Of ik word bedrogen, of dit stuk is door Kaunitz ge-

1) Id. 479. «Jamais ma main ne signera une paix humiliante. Quand on a tout perdu, quand on n'a plus d'espoir, la vie est un opprobre et le mort un devoir».

2) Zie den oorspronkelijken brief Bijlage V. (Archief Wolf.) Gelijk bekend is, teekende de Koning van Pruisen zich meestal *Federic*.

dicteerd. Die lieden zijn opgeblazen door hun succes en zij willen geen vrede. Al dat uitstel heeft alleen moeten dienen, om den tijd te hebben, mij te verpletteren, maar ik hoop dat zij er zelve de dupe van zullen worden 1).

Freyberg, 10 April 1760.

Federic.

Op den 5 Juni ging Silezië door de overwinning van Laudon bij Landshut verloren. Doch toen gaf Frederik Saksen prijs, om het te herwinnen en bereikte zijn doel door de overwinning bij Liegnitz aan de Katzbach.

De koningen van Engeland en Pruisen waren derhalve zeer oprecht in hun streven naar vrede. Frankrijk, Oostenrijk en Rusland waren niet bijzonder genegen, om in onderhandeling te treden of trachtten althans door uitstel of het zoeken naar beletselen de bereiking van het doel tegen te houden. Wel hadden zich bij de eerste opening van den hertog te Rijswijk de drie gezanten verheugd getoond over die poging van de koningen van Engeland en Pruisen en had vooral de graaf d'Affry zijn voldoening niet kunnen verbergen 2); maar het duurde niet lang, of d'Affry toonde duidelijk, dat zijne regeering, hoe geneigd eenen afzonderlijken vrede te sluiten, niet bereid was, ook Pruisen daarin op te nemen. Tot Yorke zei hij op een zekeren dag: «De onderhandeling moet ten minste in tweeën gescheiden worden. Onze zaken moeten alleen behandeld worden buiten de andere om; daarna kunnen wij ook de anderen verplichten zich met ons te vereenigen. Zonder zulk eene scheiding komen we nooit aan een eind». En in een ander gesprek zei d'Affry: «Met

1) «Ces gens sont enflés de leur succès et ils ne veulent pas la paix. Tous ces délais ne sont amenés que pour avoir le tems de m'écraser; mais j'espère qu'ils en seront la dupe». (Archief Wolf.)

2) «Cette démarche de LL. MM. Britt. en Pruss. a fait un très-grand plaisir à ces trois ministres et surtout le comte d'Affry n'a pas pas caché son contentement» (Eigenhandig verhaal van den hertog. Arch. Wolf).

een hoop verbondenen in ons gevolg bereiken we ons doel nimmer 3).

Aan het Fransche hof was men niet met het denkbeeld van vrede ingenomen; men vleide zich daar reeds met het Bourbonsch familietractaat, dat Engeland in Spanje een nieuwen vijand verschaffen zou en ook al kwam daar niets van, men was niet geneigd, om den oorlog met Pruisen op te geven, al sloot men met Engeland vrede. Engeland daarentegen wilde hare zaak niet van die van den koning van Pruisen scheiden. Oostenrijk was evenmin bijzonder geneigd, om de vredesplannen te ondersteunen. Al lagen hare opperbevelhebbers steeds overhoop met de Russische, het begon juist toen met haar strijd op leven en dood tegen Frederik II pas goed te gaan. En wat Rusland aangaat, hare staatslieden en gezanten mochten aan de hoop op vrede voedsel geven, de keizerin sprak in 1760 tot den Oostenrijkschen gezant: «Ik zal den oorlog tegen Pruisen met mijn bondgenooten voortzetten, al was ik genoodzaakt, daarvoor mijn kleederen en juweelen te verkoopen».

---

1) Uit een brief van Holdernesse aan Yorke van 28 Jan. 1760 (Arch Wolf) «Il faut pourtant séparer la négociation en deux et traiter nos affaires seules... Avec un tas d'alliés à notre suite, nous ne vriendrons jamais à bout». Vgl. von Raumer I. S. 470, waar dezelfde woorden van d'Affry worden gemeld, ontleend aan de Mitchell papers. Vol. 15.

In die dagen had de hertog van Brunswijk met d'Affry een gesprek, waarin de houding van de Republiek gedurende de laatste jaren besproken werd. d'Affry erkent te weten, dat de gouvernante steeds van den oorlog afkeerig geweest was, tot het jaar 1758, toen prins Ferdinand den Rijn was overgetrokken; als Holland toen niet de augmentatie had tegengehouden, dan zou de Republiek in den oorlog getrokken zijn. Daarop antwoordde de hertog «avec beaucoup de vivacité que, si Pitt avait porté ces vues dans ce temps-la au continent, comme il l'a fait depuis et que l'Angleterre eut envoyé un nombre de vaisseaux er de troupes de débarquement aux Pays-Bas, la Republique aurait été entrainée sans pouvoir s'en dédire.... Le Pr. de Brunswic m'a parlé ensuite de l'extrême faiblesse de l'état des troupes de terre de la Republique, et m'a prouvé qu'elles suffisaient à peine pour les garnisons de Namur, de Maastricht et de Nimègue...» De Gezant gelooft, dat de hertog tot versterking van zijn invloed het leger gaarne vermeerderd zag maar dat hij er de Staten niet licht toe zal brengen.

(d'Affry. 4 Jan. 1760. Rijksarchief).

Toch werden de onderhandelingen in den Haag tot het eind van 1762 onder bestuur van den hertog ook met hulp van Steyn, Bentinck en Fagel met de gezanten voortgezet. Daar echter bij den onwil van Frankrijk, Oostenrijk en Rusland zich nog wantrouwen tusschen Engeland en Pruisen voegde en Yorke daarbij zeer onhandig te werk ging 1), is het niet vreemd, dat de onderhandelingen zeer langzaam vorderden. Het zou ons te ver afleiden, indien de loop dier onderhandelingen in den breede werd besproken. Alleen voor zoover die van ter zijde ons vaderland betroffen, mogen er nog de volgende bijzonderheden uit worden medegedeeld.

Graaf Bentinck had nauwelijks van de onderhandelingen over den vrede, die de hertog zou openen, gehoord, of hij begon weer geheel overeenkomstig zijne gewoonte, zich erg druk te maken over de gevolgen, die de onderhandelingen voor Nederland zouden kunnen hebben. Hij had het genoeg betreurd, dat gedurende de laatste jaren ons land zoo aan den leiband van Frankrijk geloopen had. Daar moest althans nu, op het oogenblik dat er sprake van vrede zon kunnen zijn, een eind aan komen. d'Affry zou wel niet nalaten, ons land weer op sleeptouw van Frankrijk te brengen en velen zouden zich hetzij uit politiek hetzij uit zwakheid door hem laten leiden. Ongevoelig zouden we door Frankrijk worden meegesleept, totdat we niet meer uit den modderpol (bourbier) te trekken zouden zijn. Daar moest een afdoend geneesmiddel tegen worden aangewend. Wij moeten den steun vau Engeland weder hebben, om gedekt te zijn tegen de verderfelijke oogmerken van Frankrijk. Dat zal niet gemakkelijk zijn; de staat van zaken in Engeland zelf, het nieuw ministerie, het karakter van Yorke, en andere oorzaken maken de toekomst duister. Hij stelt daarom den hertog voor, dat er iets moet bedacht worden,

1) Bentinck zei in die dagen van hem, dat, als hij nog eens Staatssecretaris wilde worden, hij nog heel wat veranderen moest, Het gerucht liep in die dagen, dat hij naar Madrid zou gaan. Jammer genoeg dat het niet gebeurde!

om Engeland te verplichten, de zaken van het vaste land niet te verwaarloozen. *Door goede of kwade middelen* moest dit worden bewerkt; zonder de Republiek is het vaste land voor Engeland een droombeeld. Misschien kan een Hanoveraansch argument dienst doen, of het vleien met de een of andere *hoop op uitbreiding van grondgebied.* Kortom, schrijft Bentinck, *elk middel is goed als het maar effect maakt.* 1) Met zulke onbekookte denkbeelden bestormde hij den hertog. De vrede, die trouwens nog ver in het verschiet lag, maakte hem ten hoogste zenuwachtig en hartstochtelijk, waardoor hij zichzelf liet brengen tot een Macchiavellisme, waarvan de cursieve woorden in het aangehaalde getuigenis afleggen.

Ook de hertog van Brunswijk dacht aan de toekomst der Republiek 2), doch vrij wat kalmer en meer beredeneerd. Hij schreef zelfs aan lord Bute, den opvolger van Pitt, in het jaar 1761, niet op den opgeschroefden toon, waarin Bentinck nog als 't ware den meester over Engeland wilde spelen, maar rekening houdende met de werkelijkheid en in het levendig besef, dat het gedrag der republiek haar waarlijk geen *recht* gaf, om tot het congres te worden toegelaten; en toch met aandrang de belangen van den Staat aan Engeland's minister op het hart drukkend en wijzende op het gemeenschappelijk belang der beide volken. Yorke kon dan ook in naam zijner regeering aan den hertog antwoorden, dat, indien de Republiek nog eenig bewijs van vriendschap van Engeland ontving, zij het alleen te danken zou hebben aan den hertog en aan hem alleen. Terwijl Bentinck's koortsachtige verbeelding zelfs allerlei kuiperijen in Engeland tegen de Republiek meende te ontdekken en hij het zoo helder als de dag vond, dat er van die zijde een plan was gesmeed, om ons in de armen van Frankrijk te werpen, greep de hertog elke gelegenheid aan, om de be-

---

1) De geheele brief, zeer kenschetsend voor de kennis van den graaf, te vinden. Bijlage VI.

2) Zie zijne memorie van Januari 1760. Bijlage VII.

langen der Republiek der winnende partij op het hart te drukken. Hij ontving dan ook van George III, die in 1760 zijn grootvader opvolgde, de plechtigste verzekeringen van zijn genegenheid voor den jongen erfstadhouder en van zijne belangstelling in het welzijn van onzen Staat.

Dwazen konden alleen verwachten, dat de barrière zou worden hersteld in de Z. Nederlanden of nog dwazer, dat ze zou worden uitgebreid tot in Duitschland, om ons te behoeden tegen de veroveringszucht van Pruisen. Het was al een bijzonder voorrecht voor de Republiek, dat zij bij den dubbelen vrede in 1763 ongedeerd uit de troebelen, die haar omringden, verrees. Haar roem was niet verhoogd, maar trots alle kaperrooverijen van Engelschen en Franschen haar welvaart in den afgeloopen oorlog vertienvoudigd. Hadden we die welvaart zelf aan de onverflauwde rapheid van onzen handelsstand te danken, haar grondslag lag in de staatkunde gevolgd door Pieter Steyn en Lodewijk Ernst van Brunswijk.

HOOFDSTUK VII.

DE HERTOG VAN BRUNSWIJK EN ONNO ZWIER VAN HAREN.

Het tijdvak der geschiedenis, dat in de beide voorgaande hoofdstukken ons bezig hield, bevat eene episode, waaraan afzonderlijk de aandacht moet worden gewijd, omdat de kennis daarvan samenhangt met het oordeel, dat we ons moeten vormen over het karakter van den hoofdpersoon van dit boek. In 1760 en 61 verdween de later als dichter zoo beroemde Onno Zwier van Haren van het staatstooneel en de naam van den hertog van Brunswijk is steeds in die bladzijde der geschiedenis gemengd. Aan hem wijt men vooral den val van genoemden Frieschen staatsman. Zoo men al niet meer gelooft, dat de hertog de beschuldiging tegen Onno Zwier, van bloedschande gepleegd te hebben, heeft verzonnen, wel wrijft men hem nog steeds de smet aan, dat hij de verspreiding der booze geruchten met welgevallen heeft gezien en er aanleiding in heeft gevonden, zich van dien staatsman te ontslaan en dus voor zich zelven daaruit alle mogelijke voordeel heeft getrokken 1).

Hiertoe, meent men, bestond reden. Onno Zwier zou den hertog als staatsman in den weg gestaan hebben en daarom zou deze arglistig en zonder genade van den familietwist hebben gebruik gemaakt, om hem in het verderf te storten. Tegenover deze vrij algemeen omhelsde voorstelling van die treurige zaak plaatsen wij de onze en hopen we te bewijzen, dat Onno Zwier een te weinig beteekenend politiek persoon was, om den hertog in den weg te kunnen staan, dat Onno Zwier zich zelven in het verderf gestort heeft en

1) Dr. H. J. Polak, Studien 1888. bl. 26.

dat de hertog van Brunswijk, hoe ook volkomen in zijn recht, om hem uit de Staten-Generaal te verwijderen, Onno Zwier en de zijnen steeds met veel verschooning behandeld heeft.

Ten einde het te doen voorkomen, alsof Onno Zwier van Haren een politiek slachtoffer van den hertog van Brunswijk zou geweest zijn, is men gewoon hem als staatkundige op een voetstuk te plaatsen, zoo hoog, dat hij als zoodanig boven de meesten zijner tijdgenooten uitmuntte. De grootste politieke daad, die van hem vermeld wordt, is deze, dat hij van de omstandigheden in 1747 aldus heeft weten gebruik te maken, dat de Friesche stadhouder stadhouder van Holland werd. In die omwenteling speelde hij zeker een voorname rol; doch met den vijand op de grenzen, met den angst in het hart der bevolking geslagen, met de radeloosheid, waarin zich op dat oogenblik Holland's regenten bevonden, was dit een gemakkelijke overwinning. Dat hij van 1739 in de Staten-Generaal gezeten, tot dat noodlottige jaar geen stap verder was gekomen, om zijn afgod gekroond te zien, pleit echter eer voor zijn zwakken, dan voor zijn sterken politieken zin. Zijn voortdurend lidmaatschap der Staten-Generaal, zijn zitting nemen in de gewichtigste generaliteits-commissie, zijn gezantschap der Republiek bij de Zwitsersche kantons bewijzen evenmin veel voor zijn groote gaven als staatkundige. Alleen voor hem zou dit iets bewijzen, die geheel vreemdeling was in de kuiperijen der benoemingen in onze stadhouderlooze en stadhouderlijke tijdvakken. Op het vredes-congres te Aken was hij zeker mede-afgevaardigde. Hij werd daar echter geheel overschaduwd door Graaf Bentinck, den eenigen Hollandschen vertegenwoordiger, die in den gang der onderhandelingen was ingewijd 1). Toen deze met Wassenaar Catwijk zich voor een poos naar den Haag had moeten begeven, liet de Engelsche gezant zich aldus uit, dat hij toen het oogenblik niet geschikt achtte, om in onderhandeling over het

1) Zie Adolf Beer, Zur Geschichte des Friedens in Aachen. Wien 1871. S. 29.

definitief tractaat te treden, daar toen de zaken in handen waren van van Haren en Hasselaar 1). Kaunitz schrijft op 31 Maart «Bentinck is door en door een eerlijk man, hij heeft uitsluitend de gemeenschappelijke belangen op het oog, is solide en oprecht; van Haren is een gevaarlijk man, hij zoekt alles te bestrijden, wat onzen naam draagt, hij heeft slechte beginsels en daarbij een onfatsoenlijke manier van leven 2). Dit laatste schijnt (en dat zegt nog al wat voor de 18de eeuw) zelfs zeer de aandacht te hebben getrokken, want de Fransche gezant deelde zelfs op een zekeren dag aan Bentinck een comisch geval mee, dat wel bewijst, dat van Haren meer den losbol, dan den staatkundige in Aken uithing. St. Severin vertelde namelijk, dat er een bal was geweest op het stadhuis, waar van Haren, die uit een kroeg kwam, dronken verscheen. Hij had zich zelfs toen te midden van het deftige gezelschap zoo onzinnig aangesteld, dat hij de muziek het zwijgen op wilde leggen en in zijn vest een contredans wilde dansen. Bij het weggaan had hij aan de deur allerlei brutaliteiten gezegd 3). Wij kunnen derhalve niet zeggen, dat hij een erg gunstigen indruk te Aken had achtergelaten. Teruggekeerd in den Haag had hij aan het hof Bentinck wel alle schuld gegeven, dat de vredesvoorwaarden voor Holland niet gunstiger waren, maar van eenige poging zijnerzijds om die op het congres, tegenover Bentinck, beter te doen uitvallen, geen spoor.

Aan het hof zeker bleef hij in den eersten tijd gezien. Zonder te kunnen beweren, dat hij het hoofd der Friesche partij was, die jaren lang de prins en de prinses beheerschte, maakte hij er toch een gewichtig bestanddeel van uit. De stadhouder nam hem zeer in zijne bescherming en zijne weduwe volgde althans in den eersten tijd dat voorbeeld. Tot 1756 was hij als lid voor Friesland van de Admiraliteit te Amsterdam gedurig met de prinses in briefwisseling over

1) Id. S. 151.
2) Id. S. 29.
3) Id. S. 108.

zaken, dat college betreffende, over benoemingen van officieren bij de Zwitsersche en Grisonsche troepen in dienst der Republiek, waarvan hij commissaris-generaal was. Ook over andere belangen, de W. Ind. Compagnie, convooien der handelsvloot in de Middellandsche zee enz. schreef Onno Zwier aan de gouvernante. Doch na 1756 schijnt zijn ster, niet minder dan die van de Back, Gronsfeld en anderen aan het hof der prinses te zijn verbleekt. De briefwisseling schijnt niet voortgezet te zijn 1). In den Raad der prinses werd hij niet opgenomen en tot voogd voor Friesland van den toekomstigen stadhouder werd niet Onno Zwier van Haren, maar Epo Sjuk van Burmannia benoemd.

Het schijnt wel, dat hij, verbitterd over deze achteruitzetting, tot allerlei onedele staatkundige handelingen vervoerd is. De gezant d'Affry schrijft zelfs in 1758 aan zijn Regeering, dat van Haren met hem in betrekking had willen komen. Hij had hem zelfs allerlei avances gedaan, die de gezant niet had afgeslagen, doch zonder zich geheel te verbinden, omdat hij hem ten eenenmale mistrouwde. Hij was een van de heftigste antagonisten van Frankrijk geweest en nu wierp hij zich in de armen van d'Affry. Ondertusschen had de gezant allerlei dingen van hem vernomen, waarvan hij voor zijne zaak voordeel had getrokken 2).

Dezelfde lage politiek tegenover Frankrijk volgde van Haren ook in 1759. Toen had Friesland Frankrijk zeer aan zich verplicht, door zich te verzetten tegen het verbod van doorvoer van contrabande. Onno Zwier bood zelfs den gezant aan, te bewerken dat het verbod werd ingetrokken, als men hem kon verzekeren, dat de koning van Frankrijk het

1) Zij loopt van 6 Maart 1753—20 April 1756. (Huisarchief).

2) « Il n'y a qu'un homme, (O. Z. van Haren) qui a cherché à faire liaison avec moi. Il m'a fait des avances auxquelles je ne me suis point refusé, sans me livrer en aucune façon à lui, parceque c'est un homme qui a été un de nos plus insultants antagonistes. Il est très-mécontent du conseil actuel de Mad. la Princesse et je crois que c'est parcequ'il n'y est point admis. Quelqu'en soit son motif, son mécontentement m'est utile et il m'a dit déjà plus d'une chose dont j'ai profité. (Rijksarchief.)

graafschap Hanau, waar een broeder van de oude prinses regeerde, sparen zou. d'Affry begreep zeer goed, dat van Haren's bedoeling niet zoozeer was Frankrijk's belang, maar zich zelf aangenaam bij de Friesche prinses te maken en zijn crediet in zijne provincie te verhoogen. Hij zag dan ook in, dat het onverstandig zou zijn, om den invloed van een man te vergrooten, die misschien later Frankrijk weer even vijandig kon worden, als thans goedgezind. Hij deelt dan ook niet aan Onno Zwier maar aan Bergsma, den eersten gedeputeerde van Friesland, mede, dat de koning de landen van Hanau en Nassau zooveel mogelijk zal sparen, ter wille dier provincie; waarover van Haren weinig gesticht was, daar hij alleen de eer bij de prinses-douairière van Frankrijk's gunstbewijs wilde hebben 1). Even weinig kan eene andere bladzijde uit de geschiedenis van 1759 tot de meening leiden, dat Onno Zwier eene beteekenisvolle rol in de politiek vervulde. Wij bedoelen de doodgeboren poging, om na het overlijden van prinses Anna hare dochter Caroline tot gouvernante te verheffen. Deze poging, zonder twijfel voortkomende uit haat tegen den hertog van Brunswijk, en waarin behalve van Haren, Gronsfeld, de Back en van der Mieden de voornaamste rol vervulden, schijnt in den grond der zaak niet te veel te hebben beteekend. Noch de prinses-douairière, noch de staatsgezinde partij, die de genoemde mannen hebben trachten te winnen, wilden die poging steunen. De gezant d'Affry beweert wel 2) dat de hertog van Brunswijk er gevaar in zag voor zich zelf; doch aangezien hij dien twist als geheel nutteloos en onvruchtbaar voor Frankrijk beschouwde, kunnen zijne mededeelingen niet onvoorwaardelijk vertrouwd worden. Zooveel is zeker, dat de prinses-douairière er niet in heeft willen betrokken zijn en zonder hare medewerking was de poging van het begin af eene doodgeborene. Maria Louise stond niet vijandig

1) Zie in bijlage I verschillende fragmenten uit de depêches van d'Affry. (Rijksarchief.)

2) Zie dezelfde bijlage.

tegenover den hertog van Brunswijk. Jaren lang was zij in onafgebroken briefwisseling met hem over de opvoeding van Willem V 1). Zelfs hoogbejaard en ziekelijk, schreef ze nog vaak eigenhandige brieven, om den hertog te danken voor zijne goede zorgen voor haar kleinzoon. In de fatale zaak van Onno Zwier liet zij zich onvoorwaardelijk tegen hem uit. Zij prijst den hertog zeer over zijne handelwijze, verheugt zich over den ongunstigen afloop van van Haren's proces in Friesland en schrijft zonder omwegen: «Het schijnt wel dat men, om een slechte zaak te verdedigen, zich ook van slechte middelen moet bedienen» 2).

Kortom de hofpartij, die Onno Zwier reeds sedert 1757 was afgevallen, bleef den Frieschen staatsman ongenegen. De macht der partij was sinds lang gebroken. In 1760 stond van Haren den hertog niet in den weg.

Maar was er dan toch niet een andere politieke oorzaak van verschil tusschen beide mannen, waarom de hertog zich op hem wilde wreken? Onno Zwier zelf heeft beweerd, en in navolging van hem hebben velen hem dit nagezegd, dat er tusschen hen groot verschil bestond over de neutraliteit van ons land in den zevenjarigen oorlog. Reeds in de Deductie, die Onno Zwier te zijner verdediging in het licht gaf, wordt op dat verschil gezinspeeld 3). In het merkwaardig gedicht, waarin vele jaren later Onno Zwier een terugblik wierp op «zijn gepasseerd leven», zegt hij hierover:

1) Deze is te vinden in het Huisarchief.

2) Uit een brief van Maria Louise aan den hertog. (Huisarchief.) Zie verder bijlage II. Brief (Archief Wolf.).

3) De schoonbroeder van Mevr. van Haren, de heer v. d. Dussen, zou namelijk tot zijn zuster gezegd hebben:

«Ik raad u, zuster, om liever met uw man naar Friesland te gaan; laat hij aldaar een collegie zoeken, daar is hij niemand in den weg; daar is 't alles voor de neutraliteit; en wil hij daar niet blijven, laat hem in de Admiraliteit van Amsterdam gaan, in die stad is men ook voor de neutraliteit; waarom moet hij zoo noodzakelijk in den Haag wezen. In den Haag heeft hij met zijn neutraliteit zoovele vrienden gewonnen, dat ze met elkander wel op een ton kunnen dansen. (1 Deductie bl. 69).

De Franschen waren in Westphalen,
De prins in minderjarigheid.
Zij naderden aan onze palen,
Ik predikte neutraliteit.
De vrede bleef in Neerlands staten,
De rust werd land en volk gelaten
En iedereen werd rijk en vrij.

. . . .

d'Estrées was reeds de Wezer over,
Nam steden en nam landen in,
Bezette Brunswijk en Hanover
En plunderde naar zijnen zin.
Toen riep me' in Brunswijk langs de straten,
«Dat komt van dezen Fries zijn praten,
Wij zijn hier weg, of hij moet voort.
Dat van neutraliteit te spreken
Zal Brunswijks huis hem op doen breken
Door rottekruid of vadermoord».

Zoo ooit een dichter zijne daden door het vergrootglas der fantaisie heeft beschouwd, dan was het wel de dichter der «Geuzen» in de aangehaalde verzen. Het komt ons niet in gedachten, den dichter Onno Zwier in het minst te verkleinen. Men kan hem als zoodanig voor de 18de eeuw niet licht hoog genoeg schatten 1). Doch bij dien terugblik op zijn gepasseerd leven, speelde de ijdelheid hem geduchte parten. Alsof de handhaving der neutraliteit in den 7 jarigen oorlog dan hoofdzakelijk Onno Zwier's werk ware! Wij zagen immers in het voorgaand hoofdstuk, dat het aller wensch was, dat de Prinses en dus het geheele hof het begeerde, dat inzonderheid aan den Raadpensionaris Steyn de eer toekomt, de neutraliteit te hebben gehandhaafd en dat den hertog, mocht hij al in het begin misschien gewenscht hebben, dat de toestand zou veroorloven, dat hij zich met het opperbevel belastte, niet kan verweten worden, in al die jaren iets gedaan te hebben in strijd met den uitdrukkelijken wil des lands. Ik vermoed niet, dat men, toen d'Estrée den Wezer was overgetrokken en Brunswijk verwoestte, in dat hertogdom één oogenblik gedacht heeft

1) Zie de gedetailleerde kritiek van dr. Polak in zijn genoemd werk.

om «dezen Fries zijn praten», evenmin als men ooit in later dagen in Brunswijk veel meer om Bilderdijk zich heeft bekommerd, al zal deze dichter zelf, toen hij er eenige jaren had doorgebracht, wel in het hoog gevoel zijner eigenwaarde gemeend hebben, dat hij er een onsterfelijk spoor achterliet.

Doch zoo zijn de dichters! Ter wille van hun talent en hun kunst vergeven we hun gaarne dergelijke buitensporige denkbeelden over zich zelf, als het den geschiedkundige slechts veroorloofd is over dergelijke uitlatingen te glimlachen en ze tot de sagen terug te brengen.

Wij herhalen: de eenige waarlijk veelbeteekenende daad van Onno Zwier als staatsman is zijn aandeel in de verheffing van Willem IV. Daarop heeft hij zich terecht ook durven beroemen 1). Overigens was hij ook voor zijn val reeds honderd maal meer moralist en dichter in kiem, dan staatsman.

Wat de beschuldiging zelve aangaat, die den val van van Haren heeft veroorzaakt, dienaangaande kunnen de volgende bijzonderheden aan het archief van den hertog te Wolfenbuttel ontleend, worden medegedeeld.

In een pakket, getiteld: Copiën van stukken, relatief tot de brouillerieën tusschen O. Z. van Haren en zijne familie aan mij door den Pres. van het hof, van der Mieden op 12 Juni 1761 overgegeven 2) komen voor allereerst brieven van verschillende Friezen aan elkander over die zaak geschreven.

Epo Sjuk van Burmannia, medevoogd van Willem V voor West-Friesland, een der Friezen, die het hoogst in de schatting van Willem IV en Anna stond aangeschreven, en van wien derhalve ondersteld kan worden, dat hij, zoo

1) Polak bl. 81. »Dat was het schoonste oogenblik van van Haren's leven geweest en bij meer dan eene gelegenheid zag hij er met steeds vernieuwd en innig welgevallen op terug».

2) Eigenhandig opschrift van den hertog van een pakket (Arch. Wolfenb.)

het een politieke kwestie was geweest, partij voor Onno Zwier zou gekozen hebben, betreurde wel, dat de hertog de persoon was geweest, die de bekentenis van van Haren aan de Staten-Generaal had doen mededeelen, maar hij hield toch de beschuldiging voor zeer gegrond. Hij schrijft in het besef van de schande, die van Haren aan den Frieschen naam berokkent, aan zijn neef, Burmannia Rengers: «De Harens zijn hier maar een familie insitiva; de beide laatsten zijn aan vreemden buiten de provincie en beneden hun fatsoen getrouwd; dus mag men denken, dat ze dit verbasterd bloed niet uit Friesche aderen alleen gezogen hebben. Frieslands grond teelt geen zoo groote weelde».

Over van Haren's deductie laat deze Burmannia zich aldus uit: «Zijne deductie is bij mij een stuk, 't welk alle onwaarschijnlijkheid met zich draagt, die een roman kan hebben en de bijlagen zijn te dwaas, om er regard op te slaan».

Aan Bergsma schrijft dezelfde: «Te gelooven, dat de hertog de occasie bij de haren heeft gegrepen, om Haren uit den Haag te boenen; men moest de maag van een struis hebben om zulke raisonnementen te kunnen digereeren; terwijl er hier (in Leeuwarden) niemand is, die met hem wil omgaan».

Kempenaer, die insgelijks voor een aanhanger van Haren gehouden werd en van wien men zelfs beweerde, dat het nu eerstdaags zijn beurt zou zijn, om uit den Haag gejaagd te worden, erkent zelf, dat het een leugen is, de bewering, dat de «poursuites tegen Onno Zwier van hoogerhand zouden worden gepousseerd».

Het sterkste bewijs, hoe men in Friesland over de zaak dacht, is wel gelegen in den brief van de oude Prinses aan den hertog, waarvan reeds met een woord gesproken werd, en die, in de bijlagen opgenomen, tevens een merkwaardig staaltje is van het eigenaardige fransch, door de Prinses geschreven 1).

---

1) Zie Bijlage II.

Verder is het bekend, dat kort nadat Onno Zwier zijn schuld erkend had en de door hem geteekende acte in het ijzeren kistje was geborgen, waaruit zij nimmer zou zijn te voorschijn gehaald, zoo de schuldige niet zijn woord had gebroken en weder in den Haag was gekomen, dat, zeg ik, kort na dien tijd Willem van Haren, de gezant te Brussel, alle moeite heeft gedaan, om in plaats van dat fatale stuk een gewijzigd stuk in ruil tegen het andere te geven, ten einde de beteekenis der afgelegde verklaring te verzwakken. De inhoud van dat gewijzigde stuk was echter niet bekend en evenmin het aandeel, dat de vrouw van Onno Zwier aan die poging gehad heeft. Eene copie van een afschrift van dat stuk werd door mij in het archief van den hertog gevonden 1).

In plaats van het crimen incestus, door Onno Zwier bekend, wordt in dat gewijzigd stuk alleen gesproken van «verscheidene gewichtige redenen van offensie en misnoegen», door hem aan zijne schoonzoons gegeven; en belooft hij op grond daarvan niet meer in den Haag terug te komen.

Willem van Haren onderteekende dit gewijzigde stuk mede als waarborg en neemt zelfs aan, in geval van schending dier belofte, zich mede als gelaedeerde partij bij de schoonzoons van Onno Zwier te stellen en met hen gemeene zaak te maken.

Dit stuk, door Willem van Haren opgesteld, werd, gelijk het onderschrift luidt, door Mevrouw van Haren aan kolonel van der Dussen eenigen tijd na het teekenen der akte ter hand gesteld, met verzoek, dat deze de heeren Sandick en Hogendorp zou overreden, de eerste acte te verbranden en daarvoor in de plaats deze te nemen. De kolonel van der Dussen bood het aan, doch te vergeefs. De schoonzoons wilden er niet toe besluiten; zij behielden, wat ze hadden.

Een merkwaardigen brief schreef ook op den 1 Mei 1761 Willem van Hogendorp aan den hertog. Volgens de ge-

---

1) Zie de copie bijlage III.

wone voorstelling zou deze behoord hebben tot het complot van den hertog van Brunswijk, ten einde van Haren te verwijderen. Hoe is daarmede vereenigbaar dat schrijven van dien schoonzoon, die daarin een beroep doet op de bekende grootmoedigheid van den hertog, om zijne familie, die door den terugkeer van Onno Zwier in den Haag was geschandvlekt, van den ondergang te redden? Van Hogendorp smeekt den hertog om zijne bescherming tegen de plannen van den griffier Fagel, om naar Friesland te schrijven 1).

Ook het schrijven van Crap, medevoogd voor Holl. van den prins, 28 April 1761 is belangwekkend. Deze schreef aan den hertog, dat hij mevr. van Haren had aangeraden, den Haag weder te verlaten en niet aldaar weder te keeren, vóór haar echtgenoot van den blaam, die op hem rustte, was gezuiverd, «hetgeen de ongelukkige vrouw aannam, haren man te zullen aanraden, mij biddende zooveel mogelijk voor haar talrijke bedroefde familie bij U. D. H. om derzelver consideratie te smeeken» 2).

Men heeft zich op die clementie van den hertog in zake van Haren nooit te vergeefs beroepen. Natuurlijk was hij onverbiddelijk op het punt van zijn terugkeer naar den Haag en van zijn weder zitting nemen in de Staten-Generaal. Hoe kon een man, die zelf alle schuld droeg van zijn openbare schandvlekking, verder in publieke betrekkingen eenig nut stichten? 3) Verder ging echter de hertog niet. De Raadpensionaris gaf hem den lof, dat hij die zaak juist met veel verschooning en omzichtigheid had behandeld 4). Zonder

1) Zie Bijlage IV. — Hierbij is als curiosum gevoegd een schrijven van denzelfden Hogendorp aan zijn schoonmoeder bij de bevalling zijner echtgenoote Caroline van Haren. Bijlage V.

2) Zie Bijlage VI.

3) De hertog moest het stuk wel indienen bij de St.-Gen. Steyn zegt te recht: «Comment V. A. S. ne poursuivant pas Haren, a pu répondre pour les délibérations de L. H. P. à qui cette affaire devait être porté? (Rijksarchief).

4) Steyn noemt het infâme, «que van Haren est assez impudent de débiter comme cette affaire provenait de V. A. qui a traité cette affaire avec tant de ménagement». (Id.)

eenige bijzondere hatelijke bijbedoeling teekende de hertog in een kalender, zooals hij ze meermalen voor een dagboek gebruikte, de bekende feiten uit die geruchtmakende geschiedenis op 1). En niettegenstaande Onno Zwier, toen hij zich weder in Friesland had gevestigd, niet ophield, om tegen Brunswijk samen te spannen o. a. bij gelegenheid van den 16[en] verjaardag van den Prins, toen hij het voornemen had, door eene vervroegde meerderjarigverklaring Willem V aan den invloed van Brunswijk te onttrekken, een plan, dat geheel mislukte, heeft de hertog hem financieel zijn geheele leven gespaard. Steeds bleef van Haren als commissaris van de Zwitsersche troepen in het bezit van een inkomen van *f* 15.000. Tot zijn dood behield hij dat. Overtuigd van het onrecht, dat daarmede anderen werd aangedaan, besloot de hertog niet voor, maar na van Haren's dood in 1779, het op te heffen 2).

1) Zie bijlage VII.

2) Zie bijlage VIII.

HOOFDSTUK VIII.

EINDE DER VOOGDIJ. — OPVOEDING VAN WILLEM V. — ACTE VAN CONSULENTSCHAP.

Op den 8 Maart 1766 had de pupil van den hertog zijn achttiende jaar bereikt en daarmede den leeftijd, waarop hij zijne gewichtige staatsambten kon aanvaarden. Voogdijschap en vertegenwoordiging van den kapitein-generaal hielden dus tegelijkertijd op. Eén stem was er in die dagen slechts over de getrouwe vervulling dier plichten door den hertog van Brunswijk. Niet alleen prees George III, die sedert den dood zijns vaders, (1760), den oom van den jeugdigen prins, met een zeker toezicht over de voogdij was belast, onvoorwaardelijk de zorg, die de hertog voor de belangen van den prins had gedragen. Maar ook alle regeeringslichamen hier te lande waren eenstemmig in lof. Om strijd getuigden zoowel de Staten-Generaal als de Staten van Holland en van de andere provinciën van den ijver, de vlijt, de wijsheid en de zorg, door den hertog als representant van den kapitein-generaal en als voogd ten toon gespreid 1). De Staten van Holland boden hem uit erkentelijkheid eene som van *f* 200.000 aan. Ook de andere gewesten volgden dit voorbeeld, de Prins voegde daarbij een geschenk even groot als dat van Holland, zoodat die erkentenis gelden te zamen een som van *f* 611.000 beliepen 1).

Was dit ongetwijfeld eene streelende handelwijze, nog grooter moet de zelfvoldoening van den hertog geweest zijn, toen men hem van wege de Staten-Generaal verzocht in

---

1) Als een staaltje van de overdreven vergoding zelfs, waarvan de hertog het voorwerp was, deel ik in bijlage I een gedicht mede, door mij gevonden in Steyn's corresp.

2) Wagenaar XXIV bl. 20.

den dienst van den Staat te blijven. De bewilliging daartoe, van het hof te Weenen gevraagd, werd aanstonds geschonken.

Bij een acte van 14 April 1766 werd buitendien op verzoek van Brunswijk door den stadhouder aan den griffier Fagel en aan den toenmaligen pensionaris van Delft, van Bleiswijk, opgedragen een verslag uit te brengen omtrent de opvoeding en de voogdijschap van den Prins. Op den 3 Mei daaraanvolgende werd daarop eene indemniteitsacte geteekend, waarbij werd bevestigd, dat de hertog zijne voogdijschap en administratie op zulk eene wijze had gevoerd, dat hij «in alle opzichten oneindig meer tot bevordering en ondersteuning van de wezenlijke belangen van den Stadhouder had gedaan, dan men bij mogelijkheid van alle menschelijke krachten van een administrateur ten beste van zijn pupil verlangen kon». Zijne trouw en nauwgezetheid, zijne wijsheid en waakzaamheid worden ten hoogste geprezen. Al de belangen van den prins, zoowel de financieele als de hoogere waren «met de grootste wijsheid, waardigheid en standvastigheid» door den hertog verzorgd, die op grond daarvan van alle verantwoordelijkheid gedurende zijne voogdijschap gedragen, werd losgemaakt.

Wanneer wij deze getuigenissen van tijdgenooten omtrent de opvoeding en de uitoefening der voogdij door den hertog van Brunswijk, naast die leggen van de meeste latere geschiedschrijvers van dit tijdvak, dan rijst van zelf de vraag bij ons op, hoe het oordeel daarover zoo is veranderd. Was het verschil minder omvangrijk, dan liet het zich wel verklaren, maar het is hier niet een verschil van meer of minder goed, maar van uitstekend en zeer slecht. Meer dan gewone invloeden moeten hierop hebben gewerkt. Ten einde deze op het spoor te komen, zij het ons vergund, te beginnen met den volgenden brief van de echtgenoote van Willem V, aan haar oom Frederik de Groote, in zijn geheel mede te deelen 1).

1) Uit de Immediat-Correspondenz Friedrich's mit Prinz. Wilhelmine (Kön. Geheimes Staatsarchiv. Berlin), 14 Maart 1785. Zie Bijlage II.

«Het is maar al te waar, dat een zeer slechte opvoeding de geheele ontwikkeling van den gelukkigen aanleg, dien de prins van de natuur had ontvangen, heeft belet; en dat zij den vrijen loop heeft gelaten aan neigingen en gewoonten, die hem steeds groot onrecht hebben aangedaan en het nog doen. Maar men zou zich zeer bedriegen, als men daaruit de gevolgtrekking maakte, dat het den prins aan talenten ontbrak en dat hij, zich bij voorkeur aan lichtzinnige vermaken overgevende, gemakkelijk de behandeling van zaken zou overlaten aan hem, die de kunst verstond er zich van meester te maken.....

«Het bovenmatig wantrouwen, dat de hertog hem tegen het geheele menschdom heeft trachten in te boezemen, belet op den duur een volledig vertrouwen; dat wantrouwen ontwaakt, welke voorzorgen men ook neemt, bij den minsten schijn, dat men de bedoeling heeft, hem te besturen; op hetzelfde oogenblik, dat men meent hem in zijn macht te hebben, ontsnapt hij u.

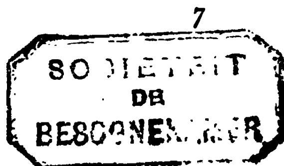
«De hertog had hem van der jeugd af aan zich onderworpen; door de gewoonte was dit wet geworden en niemand heeft dezelfde rechten, noch dezelfde middelen; men moet het hoogst verstandig aanleggen, om hem te vervangen.

«De inblazingen en het voorbeeld van den hertog, dikwijls in strijd met de natuurlijke eigenschappen des prinsen, hebben van zijn karakter een geheel gemaakt, dat ons elken dag zeer bijzondere tegenstrijdigheden doet zien....

«Zijn hart is goed, zijn oordeel zeer juist, zijn herinnering verbazend, zijne grondbeginselen zijn zuiver; hij begrijpt de dingen zeer snel; men kan niet beter over de zaken redeneeren, dan hij dikwijls doet. Zijn neiging tot achterdocht en tot wantrouwen echter is in mijne oogen, datgene, wat hem het meest onrecht doet.

«Alles wil hij zelf doen..... Sedert jaren heb ik alle denkbare middelen in het werk gesteld, om hem er toe te brengen, de inrichting van zijn werk te veranderen; ik had mij gevleid, dat dit gemakkelijker zou gaan na het

vertrek van den hertog, maar tot nu toe hebben noch mijne krachtigste pogingen, noch die zijner trouwste vrienden het gewenscht succes gehad. Die standvastigheid wordt stijfhoofdigheid. Een nieuw ministerie was wenschelijk». enz.

Deze hoogst belangrijke brief van de prinses aan Frederik den Groote verklaart geheel de geschiedkundige voorstelling, die omtrent de verhouding van den prins tot den hertog steeds heeft geheerscht en het nog doet. 1). Persoonlijk was de gemalin van Willem V met Bilderdijk, G. K. van Hogendorp e. a. later in gedurige aanraking en heeft zij natuurlijk den hertog tegenover dezen in hetzelfde licht gesteld, waarin zij dat hier bij haren oom doet. Het is echter de vraag, of die voorstelling geheel geloofwaardig is, of er geene bijzondere redenen bestonden, waarom de prinses zulk een oordeel over den hertog uitspreekt, dat de prins het aan zijne leiding alleen heeft te danken, dat hij een zinnelijk, wantrouwend, bedilziek en onzelfstandig mensch is geworden.

Allereerst moet hier het juger les écrits d'après leur date in toepassing gebracht. De brief is geschreven 1785, toen de hertog reeds een jaar het land had verlaten. Gelijk we later zullen zien, bleef de prins het offer, dat hij had moeten brengen, op den duur zeer betreuren en kostte het der prinses oneindige moeite, om na des hertogs vertrek eenigen invloed op haar gemaal en daardoor op den loop der zaken uit te oefenen. Sedert zij in 1779 zich met de staatkunde was gaan bemoeien en aan Frederik den Groote over de Republiek schreef, had de vroegere vriendschappelijke verhouding tusschen haar en Brunswijk plaats gemaakt voor een min of meer vijandelijke. Zij kon niet dulden, dat de hertog niet ophield op het gevaarlijke te wijzen, dat er in hare briefwisseling met den koning van Pruisen was gelegen. Ook diens herhaalde veroordeeling van

1) Zie o. a. W. H. de Beaufort Gids 1875. IV. bl. 232, 233 in zijne studie Oranje en de democratie.

Frederik's zienswijze 1) viel niet altijd in den smaak van de nicht, die een onvoorwaardelijken eerbied had voor haar oom en opvoeder. Buitendien achtte zij zich in haar brieven aan den koning telkens verplicht, haren echtgenoot tegen de beschuldigingen van Frederik in bescherming te nemen en wist zij geen beter middel, wanneer zij zelf overtuigd was van de zwakheid haars gemaals, dan de schuld van dezen te werpen op een man, die toch reeds uit het land was verwijderd, wien zij meende daarmee niet te kunnen deren, op den hertog en diens opvoeding van den prins. Eere het vrouwelijk hart, dat op die wijze den dekmantel der liefde trachtte te werpen over de zwakke zijde van het karakter van haar echtgenoot; maar de geschiedschrijver mag zich daardoor niet laten verblinden. Wetende, dat de prinses in haar schrijven niet is vrij te pleiten van partijdigheid, moet hij alleen de feiten raadplegen en vragen: Is werkelijk Willem V door den invloed van den hertog een zinnelijk, wantrouwend, bedilziek en onzelfstandig mensch geworden?

Volgens de prinses waren er in haar gemaal neigingen en gewoonten aangekweekt, in strijd met zijn gelukkigen aanleg. Wel ontkent zij dat de prins bij voorkeur lichtzinnige vermaken zocht; doch die neigingen zullen toch wel van zinnelijken aard geweest zijn. Waarvan de vijanden van den prins hem dientengevolge beschuldigd hebben, is bekend genoeg, om hier herhaald te worden. Doch hoe het daarmede ook geweest zij, in geen geval kan dat den hertog geweten worden.

Deze toch had zelf eene zeer regelmatige levenswijze; gewoonlijk stond hij te half zes ure op; omstreeks 7 uur ging hij naar het hof en dan te paard met den prins naar de parade van de «gardes du corps». Van 9—11 uur werkte hij; te 11 uur ging hij weder met den prins naar de parade van de Zwitsersche gardes. Vervolgens maakte hij visites en ontving ze of werkte hij nog wat tot het diner. Dit werd gewoonlijk met gasten genoten. Doch van acht uur tot midder-

1) Vgl. Hoofdstuk XIII.

nacht was hij in zijn kabinet; een enkele maal begint er te 8 uur een souper, maar dan arbeidt hij te voren 1).

Dat er derhalve van Brunswijk een slechte invloed uitging op het moreel gedrag des prinsen, kan ten sterkste ontkend worden. Integendeel in de krachtigste bewoordingen, bezweert hij in zijne brieven den prins, om toch zorg te dragen voor zijne kostbare gezondheid, zijn bloed niet te verhitten, de noodige rust te nemen; als hij in Dieren logeert toe te zien, dat hij geen koude vat en dat de vochtige vertrekken in zijne afwezigheid gelucht worden, enz. De vele maaltijden, die de prins gedwongen wordt bij te wonen, verontrusten den hertog buitengemeen 2).

Te meer omdat de manier van werken van den prins, zijn kleingeestig zich bemoeien met alles, hetgeen een verbazende en nutteloze inspanning vorderde, den hertog evenzeer als de prinses tegen de borst stuitte.

Voor politieke zaken van grootere proportie had Willem V geen gevoel, des te meer vatte hij zijn taak uit het oogpunt van het kleine op. Hoe dit den hertog hinderde, blijkt o. a. uit deze mededeeling 3): «Op 1 April kwam de hertog bij den prins, die juist een stuk van den raadpensionaris had ontvangen over de kwestie van den zeekapitein de Bruyn, die tot verwikkelingen met het Fransche gouvernement dreigden aanleiding te geven 4). De hertog staat er op, dat de prins dit stuk aanstonds leest. Doch deze had geen tijd. Hij moest zich aankleeden, om te kijken naar

1) Eigenhandige aanteeken. in almanakken. Zie ook Blok, Verslag aang. een onderzoek in Duitschland naar archivalia. Haag 1888, bl. 244.

2) Je sais très-mauvais gré à ces Messieurs, qui accablent V. A. de grands diners, tandis qu'ils ne peuvent pas ignorer qu'avec l'ouvrage dont elle est accablée, ces immenses diners ne peuvent et ne doivent que l'incommoder et être très-nuisible à sa précieuse santé». (Huisarchief. — 23 Juill. 1776). Nagenoeg in alle brieven van den hertog aan den Prins komen dergelijke raadgevingen voor.

3) Dagboek 1 April 1775.

4) De Bruijn had, liggende in quarantaine, op een Fransch schip geschoten.

den opmarsch van drie escadrons dragonders uit Leiden op het Buitenhof. De hertog stelt voor, het stuk hem voor te lezen, terwijl de Prins zich aankleedt. Doch toen het voor een derde gedeelte was gelezen, was deze reeds gekleed en moest de hertog de lectuur staken».

Des te meer tijd werd er door den stadhouder verbeuzeld aan militaire vertooningen, aan audienties, aan de eindelooze lectuur van allerlei stukken op de staatszaken betrekking hebbende. Met den Franschen slag moest hij zich nu en dan wel eens door dien berg van kleinigheden een weg banen. Zoo verbaast zich Brunswijk niet ten onrechte op 30 Juli 1776, dat in eene gewichtige aanhangige kwestie in Zeeland al de 14 brieven die hij van van der Perre had ontvangen sedert 19 Juni, bij ééne missive door den prins waren beantwoord. «Die nalatigheid van den prins verwonderde den hertog zeer. Het betroffen zaken, zoowel de provincie als de generaliteit rakende» 1).

Op welke wijze de hertog wilde, dat de prins de zaken behandelde, blijkt ten duidelijkste uit twee brieven van 7 en 9 Sept 1775 2), waarin hij den prins op het hart drukt, «om meer met de ministers van Staat samen te werken, opdat de prins zijne verantwoordelijkheid zou deelen met hen en niet onder den arbeid bezwijken. De zaken moesten eerst door die ministers gezamenlijk worden onderzocht en dan moesten hunne adviezen aan Zijne Hoogheid worden gezonden.

«Men maakt van U», zoo schrijft de hertog, «den raadgever van de ministers en de commissarissen, terwijl die heeren beginnen moesten met de zaken te onderzoeken en hunne denkbeelden op het papier te brengen; daarna er rapport van te doen aan U. H., die dan Hare consideraties of Haar beslissing aan hen kon meedeelen». Dat de prins praeadvies geeft, om dan nog eens opnieuw al wat de ministers

1) Dagboek 30 Juli 1776.

2) Huisarchief. Zie Bijlage III.

gedaan hebben, te herzien, dat was, volgens Brunswijk, een werk alle menschelijke krachten te boven gaande.

Met bijzonderen nadruk schrijft de prinses aan den koning van Pruisen in den aangehaalden brief over 's prinsen wantrouwend en achterdochtig karakter en kent zij ook daarvan de schuld uitsluitend aan des hertogs invloed toe. Doch was dit wantrouwen zoo geheel misplaatst? Onze geschiedenis was er waarlijk niet naar geweest, dat er tusschen den stadhouder en de regenten een vertrouwelijke omgang kon plaats hebben. Wat een strijd om het gezag van de dagen van den grooten Zwijger af! Maurits en Oldenbarnevelt, Willem II en de stad Amsterdam. Willem III en Jan de Witt, Willem Karel Hendrik Friso en de regenten van Holland, allen waren even tuk geweest op hun gezag. Twee stadhouderlooze tijdvakken gedurende nagenoeg drie kwart eeuw te zamen, me dunkt, er behoeft niet meer vermeld te worden, dan dit, om in te zien, dat een prins van Oranje onmogelijk ten volle vertrouwen kon op zijne tegenpartij. Wantrouwen op zichzelf is dan ook waarlijk geen ondeugd, maar voor ieder, inzonderheid voor den staatsman, een eerste les van levenswijsheid. Wat wantrouwen tot een ondeugd maakt, dat zijn de gevolgen, die er meestal uit voortvloeien, dat is de kleingeestigheid en tot deze helaas! voerde het bij den laatsten stadhouder. Dat er echter ook een wantrouwen kan bestaan, dat tot groote daden voert, bewijst wel het voorbeeld van Willem III, die zonder twijfel onder de leiding van Jan de Witt diep wantrouwend den staat van zaken zal hebben gadeslagen en uit wiens wantrouwen toch de bevrijding van onzen staat zoowel als die van ons werelddeel uit de macht van een Lodewijk XIV is voortgevloeid.

Op zich zelf mag er dus geen grief tegen Willem V gemaakt worden van zijn wantrouwend karakter. Alleen de kleinheid, waartoe dit bij hem leidde, is te betreuren. Zonder twijfel heeft de hertog van Brunswijk hem van der jeugd geen vertrouwen op de regenten ingeboezemd; zelf in abso-

lutistischen geest opgevoed, kon hij onmogelijk vrede hebben met de steeds naar meerder souvereiniteit strevende patriciërs en democraten. Was het hem gelukt, van zijn pupil een Willem III te vormen, men zou hem wellicht hebben toegejuicht.

Eindelijk — de gewichtigste beschuldiging van de prinses, duizendvoudig door de latere historici herhaald, dat de onzelfstandigheid des prinsen te wijten was aan de leiding van zijnen voogd. Voor de waarheid hiervan meent men een onomstootbaar bewijs te vinden in de dusgenaamde *Acte van Consulentschap*, door den prins na zijn meerderjarigverklaring met den hertog gesloten. Volgens die acte verbond Brunswijk zich om den prins in de leiding der zaken, zoowel in het militaire als in alle verdere departementen tot zijn gebied behoorende, met raad en daad bij te staan, zoo dikwijls de prins zulks zou eischen en dienstig voor hem achtte. De hertog zou daarbij alleen mogen te rade gaan met de belangen van den prins en van den Staat en zich door geen enkelen anderen invloed mogen laten beheerschen. Hij moest voortdurend in zijne nabijheid zijn, in 't bijzonder hem vergezellen op de reis, die hij eerstdaags door het land ging ondernemen. Van zijne zijde beloofde de prins in die akte den hertog van alle verantwoordelijkheid voor zijn raadgevingen tijdens 's prinsen leven en na zijn dood te ontslaan; terwijl ten slotte bepaald werd, dat dit alles bij provisie en tot beiderzijds wederopzeggen van kracht zou zijn 1).

Aan deze acte, die in 1769 slechts aan zeer weinige staatslieden bekend was, werd gelijk bekend is in den jare 1784 de hoofdbeschuldiging tegen den hertog ontleend, die, door de meeste Provinciale Staten erkend, tot zijne verwijdering uit het land heeft geleid. Daarin toch werd het bewijs gezocht, dat de hertog op hoogst ongeoorloofde wijze zich had meester gemaakt van het gezag, door zijn vroegeren pupil

1) Zie de geheele acte in Bijlage IV.

steeds aan zijn leiband te doen loopen en hij daardoor de oorzaak was van al de ellenden die den staat in de laatste jaren waren overkomen. Als een andere Wolfert van Borselen had hij alle zelfstandigheid in den jongen stadhouder gedood en dezen daardoor verplicht, ook toen hij zelf de teugels van het bewind aanvaardde, slechts door zijne oogen te zien. Kortom, dezelfde beschuldiging door de prinses aan Frederik II geschreven in dezen vorm: «De hertog had hem van der jeugd af aan zich onderworpen, hetgeen door de gewoonte wet was geworden».

Wat te denken van deze beschuldiging? Wat van de acte van consulentschap, waardoor de hertog zich bij vernieuwing aan den prins verbond? Was dat een misdaad, gelijk ze hem in 1784 werd toegerekend? Maar zoowel de Staten-Generaal als de Staten van Holland gaven hem niet alleen, gelijk we zagen, de rijkste geschenken bij het einde der voogdij, maar ze drongen er tevens met kracht op aan, dat de hertog zich nog langer aan de Republiek zou wijden, «opdat de Staat de heilzame vruchten van zijne uitstekende verdiensten nog langer zou mogen genieten».

Van daar dat zelfs de Amsterdammers, die in het jaar 1781 bij den prins er op aandrongen dat de hertog uit zijn dienst verwijderd werd, geen beschuldiging van die acte van consulentschap wilden maken. Zij meenden, dat het «iedereen vrij stond iemand om zijn wijsheid en kunde tot consulent aan te nemen, vooral waar het iemand gold als Brunswijk, die door de Staten als voogd was verkoren en ten wiens gevalle zij zelve de keizerin verzocht hadden, hem nog langer af te staan, om aan 's prinsen verlangen te voldoen, om nog eenigen tijd van zijn raad en adsistentie gebruik te maken» 1).

Wel beweert Rendorp, dat de hertog in de conceptakte had doen opnemen dat hij «ten allen tijde» Z. H. met raad en daad zou bijstaan en de duur der verbintenis op

1) Zie Rendorp, Memorien I bl. 208—215.

3 jaren zou worden gesteld 1); de hertog zou daarmede zijn voornemen hebben willen bewimpelen, en onder schijn van zich tot geven van raad te verbinden, zich genoegzaam tot eenigen raadgever hebben willen maken en anderen verwijderen 2). Doch deze insinuatie kwam uit den koker van van Rhoon-Bentinck, die, gelijk we in het volgend hoofdstuk zullen zien, zijne redenen had om tegen die acte te zijn. En in ieder geval hebben we niet te doen met hetgeen mogelijk gewenscht werd, dat daarin werd opgenomen, maar met die acte zelve en dan behield, blijkens de letter zelve, de prins zooveel macht, dat hij elk oogenblik zich van dien raadgever kon ontslaan en dat hij hem alleen dan te raadplegen beloofde, als het hem zelven goed dacht.

Overigens moeten hier weder alleen de feiten spreken. En dan beginnen we met deze erkenning, dat het in den aard der zaak lag, dat de hertog, die gedurende de minderjarigheid des prinsen als een vader voor hem gewaakt had 3), in het land en den dienst van de Republiek en den prins blijvende, een grooten invloed op zijn pupil behield en hing het alleen van de geestesgesteldheid van dien pupil af, of die invloed ten goede of ten kwade op hem zou werken. Hoe de prinses nu ook den oorspronkelijken aanleg van haar echtgenoot moge roemen, haar emphatische uitdrukkingen in dezen dwingen slechts een glimlach af. Intellectueel moge Willem V niet misdeeld zijn geweest, zijn karakter was van zijn geboorte af een mengsel van de ijdelheid en heerschzucht zijner moeder en de kleinheid en onberadenheid zijns vaders. De beste opvoeding kon deze aangeboren gebreken niet uitwisschen.

Ontkend kan niet worden, dat er van zijn vroegste jeugd af tusschen den prins en den hertog een verhouding heeft

---

1) Id. bl. 212.

2) Id. bl. 213, 214.

3) Woorden van Bentinck zelf aan het eind der voogdij.

bestaan, die den prins in Brunswijk als het ware zijn tweeden vader, na den vroegtijdigen dood van Willem IV en van Anna deed zien, en die natuurlijk tengevolge had een blijvend vertrouwen op de wijsheid van zijn voogd. Maar stellig onwaar is het, dat de hertog zou verlangd hebben, dat de prins op den duur slechts door zijn oogen zou zien. Zoo gebeurde het zeer dikwijls, dat beiden vooral in den zomer niet op dezelfde plaats vertoefden; de prins b. v. op het Loo, de hertog in den Haag, of, wat ook zeer dikwijls plaats had, in zijn gouvernement den Bosch. Bij zulke gelegenheden waren prins en hertog steeds in drukke briefwisseling over zaken. De laatste is zelfs overtuigd van het nuttige van zulk een tijdelijke verwijdering van elkander en meer dan eens schrijft hij aan den prins, dat «hij beseft, dat hij niet altijd meer in zijn onmiddellijke nabijheid kan noch moet wezen».

In 1770 bezocht een prins van Zweden den Haag. De prins van Oranje was op het Loo en de hertog schreef hem eenige bijzonderheden over het bezoek van dien vreemden prins. Deze was namelijk vergezeld van den senator Schwerin, die, volgens den hertog, een bespottelijke rol tegenover zijn hoogen reisgenoot vervulde. De Zweedsche prins was 22 jaar oud en dus juist van denzelfden leeftijd als Willem V. Maar zijn geleider behandelde hem geheel als een kind. Zijn eigen wil mocht die prins in 't geheel niet volgen. De hertog vond die verhouding zoo bespottelijk, dat hij dien Zweedschen senator de woorden had toegevoegd: «On se moque dans ce païs-ci d'un sénateur Suédois».

De Zweedsche prins wilde o. a. den stadhouder op het Loo een bezoek brengen, maar de senator, «l'âme damné de la France, sûrement à ses gages», wil dat eenvoudig niet hebben, uit vrees van Choiseul te mishagen. Kortom die senator Schwerin beheerscht den prins geheel. Indien de hertog nu in een dergelijke verhouding tot den stadhouder gestaan had, dan zou hij wel over dien Senator gezwegen hebben, terwijl hij integendeel in kleuren en geuren in een

brief naar 't Loo verzonden over dien dwaas uitweidt en hem bij Willem V bespottelijk maakt.

Hoe de hertog zijn consulentschap opvatte, kan o. a. blijken uit deze passage in een brief 1):

«Volgens mijn overtuiging mijn raad gegeven hebbende, durf ik mij vleien, dat Uwe Hoogheid te billijk is, om van mij te eischen, dat ik mijne raadgeving zal veranderen. Ik ben zelfs overtuigd, dat Uwe Hoogheid en met reden een zeer slechten dunk van mij zou hebben, als ik om Haar te behagen het eene oogenblik dezen en het ander genen raad zou geven . . . Doch het is in het minst mijn bedoeling niet, U. H. te verplichten tot het volgen van mijn raad . . . Indien Uwe Hoogheid overtuigd is, dat het plan, dat zij voorstelt, beter is, *dan moet mijn raad Haar daarvan niet terughouden* . . . Ik zal mij in stilte onderwerpen aan hetgeen U. H. het betamelijkst voorkomt en met zorg altijd uitvoeren de orders, die zij mij geven zal».

Dezen gedragsregel heeft hij steeds gevolgd, zelfs in de kritiekste omstandigheden van den Staat, ook dan wanneer zijn meening volstrekt niet met die van Willem V, gelijk o. a. in de kwestie der Schotsche brigade 2) overeenstemde.

Daarbij is het zoo weinig waar, dat hij zich als eenig consulent wilde handhaven, dat integendeel in bijna alle brieven, waarin zaken van belang worden besproken, de hertog den prins den uitdrukkelijken raad geeft, zich maar niet neer te leggen bij zijne gedachten, maar ook anderen, Bleiswijk, Fagel of andere hooge staatsdienaren te raadplegen.

De eerstgenoemde in 1772 na den dood van Steyn tot Raadpensionaris gekozen, wist zich op den duur zelfs zoo in de gunst van den stadhouder in te dringen, dat er tijden geweest zijn, dat de hertog in het geheel niet meer door den prins werd geraadpleegd, al keerde deze later steeds vol berouw tot zijn ouden voogd terug. Dat Brunswijk zulk

1) 6 Dec. 1776 (Huisarchief). Zie Bijlage V.

2) Zie afzonderlijk hierover Hoofdst. IX.

een voorbijzien van zijn persoon betreurde, laat zich begrijpen, temeer omdat de Fransch-Amsterdamsche staatkunde steeds meer door Bleiswijk omhelsd, volgens hem, de doodsteek voor het vaderland was 1).

Kortom — van een blindelings loopen aan den leiband van den hertog is geen sprake, ook al behield deze meestal een onweerstaanbaren invloed op den stadhouder. In alles lichtte hij den prins voor, zoowel in persoonlijke als in algemeene zaken. Het vervolg zal ons moeten leeren, of de opvolging van des hertogs raadgeving heilzaam voor het vaderland zou geweest zijn en of Brunswijk, het geoorloofde van de acte van consulentschap toegegeven, toch niet een daad van groote onvoorzichtigheid daarmede verrichtte, die door de kracht van het noodlot eenmaal op hem zou gewroken worden.

1) Lees de klachten van den hertog daarover uit zijn Dagboek Bijlage VI. (Arch. Wolf.)

HOOFDSTUK IX.

NOG EENS BENTINCK VAN RHOON EN DE HERTOG.

In een voorgaand hoofdstuk (IV.) werd door ons het beeld geschetst van den man, die van de komst van den hertog hier te lande af steeds tot hem gestaan had in zeer nauwe vriendschapsbetrekking en herinnerden we aan hunne gemeenschappelijke pogingen, om de oude alliantie te doen herleven en de barrière-kwestie op te lossen. Die oude vriendschapsband werd sedert het jaar 1766 verbroken en veranderde in zulk een hevigen haat, dat zelfs de dood niet in staat was dien te overwinnen. De oorzaak daarvan moet gezocht worden eensdeels in de groote macht, die de hertog zich had weten te veroveren in den staat, anderdeels in de ijdelheid en opgewondenheid van den graaf van Rhoon, waardoor, gelijk ook vroeger uitkwam, zijne groote gaven en bekwaamheden zelfs verduisterd werden.

Het moge waar zijn, dat Bentinck, aangaande de opvoeding van den jongen stadhouder gezegd heeft: «Van des hertogs vaderlijke zorgen was nauwelijks wederga» 1), over de wijze waarop zich Brunswijk ook na de meerderjarigverklaring van Willem V invloed had weten te verschaffen, liet de graaf zich al spoedig zeer ongunstig uit. In plaats, dat de hertog eenig consulent van den prins was geworden, had Bentinck gewenscht, dat in 1766 de oude conferentie weer was in het leven geroepen, die naar zijne meening onder Willem IV en Anna zooveel goeds had voortgebracht.

Eigenaardig is het te lezen in eene eigenhandige memorie 2)

---

1) Groen. pag. 539.

2) Zie deze in haar geheel Bijlage I. (Huisarchief.)

van den graaf uit het jaar 1768 hoe hij daarover denkt. Ook eene aanteekening van van Rhoon naar aanleiding van een bezoek door hem bij den prins gebracht, doet ons zijne denkwijze kennen 1). Wat hij bedoelde, moge op zich zelf goed zijn geweest, de vorm, waarin hij zijne gedachten uitte, is typisch voor de kennis van zijn ijdelheid en opgewonden karakter. In de memorie aan den prins begint hij zonder omwegen te zeggen: «Gij zijt de eenige prins zonder Raad. En gij zijt juist de persoon, die er het meest behoefte aan hebt, om uw leeftijd, om uw gemis aan ervaring, om de gebreken uwer opvoeding, om de vooroordeelen, om de valsche indrukken, om het gemis der ware beginselen en der kennis van den geest des volks, dat gij wilt regeeren en dat slechts op ééne wijze kan geregeerd worden. Ook de aard der verbintenissen, die gij met zeven verschillende souvereine provincies hebt aangegaan en den eed, dien gij hun hebt gezworen, maakt zulk een Raad voor U onmisbaar. Niet minder de physieke onmogelijkheid om U van uwe talrijke en ingewikkelde plichten zonder hulp te kwijten».

«Wat meer zegt. Gij moet een erkenden, een publiek erkenden Raad hebben. Een Raad of een voorname raadgever, achter een gordijn verborgen, heeft niet, noch zal ooit hebben het vertrouwen van het publiek». In vroeger jaren had hij in overeenstemming met den hertog een plan besproken, om zulk een Raad in het leven te roepen. Maar zijn voorstel aan den hertog in de eerste dagen der meerderjarigheid, gedaan om dat plan om te werken en ten uitvoer te brengen was zonder antwoord gebleven en in de maand Mei was plotseling de beruchte acte, waarbij de hertog zich aan den prins verbond, tot stand gekomen.

«Ik weet niet, zegt Bentinck, welken naam aan die acte te geven, noch aan de qualiteit, die de hertog daardoor heeft verkregen.

---

2) Zie ook deze aanteekening in de Bijlagen II.

«Ik begrijp er noch het doel, noch het nut van, noch de redenen, die den hertog er toe hebben geleid, om een acte of belofte van onverantwoordelijkheid te hebben, noch ook de redenen die den prins hebben bewogen, die aan hem te geven.

«Het is waar, dat ik haar slechts een enkele maal heb gelezen en dat de hertog er mij geen afschrift van heeft gegeven noch aangeboden. Toch komt het mij voor, dat in aanmerking genomen den voet, waarop de hertog in dit land gekomen is en den post, dien ik er bekleed', ik de eerste had moeten zijn, met wien hij alles had moeten regelen, zoowel wàt aangaat de zaak zelve als den vorm.

«Maar aangenomen het bestaan dier acte, die ik beschouw als een prul «Res inter alios acta», die den Staat, die er geen kennis van heeft, in het minst niet aangaat; dier acte die zoozeer beneden den rang en het karakter van den hertog is, dat hij haar niet zou durven aan het licht brengen; wat bewijst die acte dan nog? Niets».

Verder beschuldigt Bentinck in die memorie den hertog, dat hij den prins had geraden, tegenover Friesland en Zeeland met geen zachtheid en gematigdheid maar uit de hoogte en met geweld op te treden De hertog meende, volgens Bentinck, evenals wijlen de prinses, dat iedereen omkoopbaar was. Dit zou hem echter vroeg of laat berouwen. De tijd zou komen, dat zij, die door geld gewonnen waren, zich bij de eerste beste gelegenheid op hem zouden wreken, die hen aldus in verzoeking gebracht had.

Elders bestrijdt van Rhoon het, dat men den prins niet vrij laat in de keuze zijner vrienden. «Geen particulier zou zich aan zulk een dwang onderwerpen. Zelfs het staatsbelang eischt, dat de prins de menschen spreekt en ontmoet, die hij wil. «Le prince d'Orange verra qu'il lui plait, oû il lui plait, sans qu'il rende compte à qui que ce soit». Door die wijsheid hooren de vorsten dikwijls bij toeval de

waarheid; ze leeren uit hun eigen oogen zien, de menschen in hun karakter kennen en een grondige kennis van zaken kan alleen uit zulk een ongedwongen verkeer hun eigen worden. Ook dit voordeel zou het nog hebben, dat de prins meer bekend werd. «Onbekend maakt onbemind».

In de bedoelde persoonlijke aanteekening van van Rhoon over een bezoek van hem aan den prins in het begin van 1768 gebracht, gaat hij nog verder in zijne beoordeeling van des hertogs daden. Daar deelt hij mede, dat de prins zich zeer sterk uitliet tegen de oude conferentie, die volgens Bentinck een groote vastheid in de behandeling der zaken had gebracht. Volgens den prins had die conferentie een zeer slecht effect gehad. Hij had er niet verder met hem over willen spreken, omdat de prins zich erg warm over die zaak maakte. Maar Bentinck teekent er de volgende merkwaardige woorden bij aan: «Dat voorgewende slechte effect was, dat daardoor de hertog in toom zou gehouden worden. Zulk eene conferentie zou hem hinderen in de willekeurige behandeling der zaken en in de kleine handgrepen en verborgen intrigues, waaraan hij gewoon was. Toch zal de prins ondervinden, dat hij niet buiten de conferentie kan. Komt de hertog te vallen, of verliest hij, gelijk waarschijnlijk is, zijn crediet bij den prins, dan zal deze er wel toe moeten komen».

Daar ligt zonder twijfel waarheid ten grondslag aan deze felle kritiek over den hertog van Brunswijk. Daargelaten de vraag, of een raad uit meerdere personen bestaande, te verkiezen was, boven een enkelen raadgever, laadde ongetwijfeld de hertog zich door de acte van consulentschap, eene zedelijke verantwoordelijkheid op zich, die gelijk de uitkomst heeft geleerd, uiterst gevaarlijk voor hem zelven was. Doch veel, zeer veel moet er in dit oordeel van Bentinck van Rhoon op rekening gesteld worden van zijne gekwetste ijdelheid. Tegen zijn begeerte was het huwelijk van Willem V met de Pruisische prinses tot stand

gekomen 1); en in alles zag hij zich door den invloed van Brunswijk overschaduwd. Zich zelven beschouwde hij als den grootsten steun van het huis van Oranje; als lid van de Ridderschap van Holland, als voorzitter der Gecommitteerde Raden, kon hij zich niet met een tweede of mindere rol tevreden stellen. Van daar allerlei dwaze dingen, ergernissen over kleinigheden en wat het meest beduidde, allerlei cabalen en kuiperijen, door Bentinck op touw gezet. Zoo schreef hij o. a. op den 28 Mei 1767 aan den hertog het volgend briefje: dat den grooten man in al zijn kleinheid doet kennen: « Gisteren namiddag bij de exercitie zei een schildwacht van de Hollandsche gardes tegen mij, terwijl hij zijn elleboog tegen mijn borst stootte: *Terug!* Ik stuitte gelukkig, hoewel met moeite, dien stoot. Maar die in mijne buurt stonden, hebben het toch moeten zien. Daar het morgen algemeene revue is voor den prins, heb ik gemeend, u daarvan kennis te moeten geven, omdat ik niet, zonder de verachting van het publiek op mij te laden, mij een tweede maal aan een dergelijke beleediging mag blootstellen ». De hertog antwoordt hem daarop zeer verstandig, dat Bentinck toch wel overtuigd zal zijn, dat geen officier of eenig ander lid der Regeering hem zou willen beleedigen; maar hij vraagt hem eenige nadere aanwijzing, welke soldaat onder de 32 waaruit de schildwacht bestond, dat geweest is 2).

Vooral als voorzitter der Gecommitteerde Raden deed hij zich gelden. Als zoodanig kende hij zich allerlei rechten toe, in strijd met de constitutie, doch waardoor de macht van dat lichaam steeds meer, zelfs ten koste van den prins, moest worden uitgebreid 3).

---

1) Toen eenmaal dit huwelijk was bepaald, was van Rhoon als lid van Gecommitteerde Raden er vreeselijk op gesteld, om er aan Yorke kennis van te geven. Andere leden, wier taak dit eigenlijk was, lieten het gaarne aan hem over, maar lachten er hartelijk over, dat Bentinck zelfs in dergelijke bagatellen zich wilde doen gelden. (Rijksarchief Corr. Steyn.)

2) Uit de correspondentie van Bentinck met den hertog (Arch. Wolf.)

3) Groen, p. 541 § 687. « In Holland Gecomm. Raden zeer tot machtsuitbreiding, ten koste van den Stadhouder, gezind ».

De Raadpensionaris Steyn schrijft o. a. aan den hertog dd. 7 Juni 1767 over den eisch van Bentinck dat de brieven aan de Staten van Holland aan hem en niet aan Steyn moesten worden ter hand gesteld: «Ik neem de vrijheid, Uwe Hoogheid te verwittigen, dat alle brieven zoowel als andere stukken aan de Staten, hetzij ze tegenwoordig of afwezig zijn, aan den Raadpensionaris moeten worden gegeven, die de eenige is, die ze kan mededeelen, na ze te hebben geopend, waartoe hij is gemachtigd. De heer van Rhoon kan er noch in zijn qualiteit als lid van het lichaam der Edelen, noch als eerste lid van het college van Gecommitteerde Raden op aanspraak maken. In het laatste lichaam is hij slechts primus inter pares. Kon hij er dus als zoodanig recht op doen gelden, dan zou het eerste lid van dat lichaam in zijne afwezigheid hetzelfde recht hebben» 1).

Was dit van de zijde van Bentinck gericht tegen het wettig gezag van den Raadpensionaris, het spreekt dan ook van zelf, dat Steyn in zijne brieven aan den hertog niet in vriendelijke bewoordingen over hem schrijft. Hij vertrouwt Bentinck in 't geheel niet. Hij verdenkt hem van allerlei kwaadaardige streken en schrijft zelfs dd. 27 Aug. 1766. «Het gedrag van van Rhoon gaat van kwaad tot erger en hoewel men niet bang behoeft te zijn voor zijne kuiperijen, hij doet altijd kwaad aan den een of anderen kant, maar ongetwijfeld zal hij er zelf eens de dupe van worden.»

Dezelfde macht, die hij als voorzitter van Gecommitteerde Raden tegenover Steyn wilde misbruiken, wendt hij ook aan, om den stadhouder zelf in zijn rechten te verkorten.

«Ik beschouw», zoo schrijft hij 13 April 1766 2), «het collegie van Gecommitteerde Raden als belast, om in afwezigheid van den souverein te waken en om orde te stellen op alle onvoorziene gevallen; met den stadhouder, als hij aanwezig is en zonder hem in zijne afwezigheid, als er periculum in mora is». En dit bleef geen theorie. Zoo b. v.

1) Rijksarchief. Bundel brieven van Steyn aan den hertog.
2) Corresp. van Bentinck met den Hertog. (Arch. Wolf.)

kende dat lichaam zich in 1769 toe het recht van gratie, dat steeds een praerogatief van den stadhouder geweest was 1).

Vooral in 1769 liep het hoog. Een invalide in Woerden had in een vlaag van jaloezie zijne vrouw gedood. Dit geval veroorzaakte een hevigen strijd over de rechtsmacht van den prins. De kapitein der invaliden, een zekere J. Diepenbrugge, geeft daarvan kennis aan het collegie van Gecommitteerde Raden. Daar zijn de gevoelens omtrent den rechter, die in dat geval moet optreden zeer verdeeld. Bentinck van Rhoon, Huydecoper van Maarseveen, van der Dussen en van Hogendorp meenen, dat het een kwestie is, waarin de baljuw van Woerden moet voorzien, als zijnde de doodslag voornoemd geen militaire, maar een civiele misdaad. De overige leden van Gecommitteerde Raden zijn van gevoelen, dat de misdadiger moet terecht staan voor den Hoogen Krijgsraad en de prins, van het geval verwittigd, had den delinquent uit Woerden naar den Haag doen overbrengen, opdat de militaire rechtbank hem zou vonnissen. Eer het echter zoover kwam, had Bentinck met de zijnen hemel en aarde bewogen, om het gezag van Gecommitteerde Raden te handhaven. Gedurende de laatste maanden van het jaar 1769 maakte deze zaak een geweldig twistpunt uit, dat op eene wijze behandeld werd, die den toekomstigen strijd van 10 à 15 jaren later tegen den stadhouder als het ware reeds voorspelde 2). Zoo liet zich de Amsterdamsche pensionaris van Berckel na afloop van eene vergadering van de Staten van Holland op den volgenden hartstochtelijken toon tegen den Raadpensionaris over die zaak uit: «Ziedaar een nieuwe mooie zaak, die zaak van dien invalide, waarin men weer een fundamenteele wet van

1) Zie Bijlage III. Brief van den hertog aan deu prins (Huisarchief).

2) Zie over den loop dezer zaak Magazijn van stukken tot de militare jurisdictie betr. van F. A. v. d. Kemp. Dl. VI bl. 86—176. Vgl. v. d. Spiegel's Memorie over de Mil. jurisdictie (Vreede Dl. II p. 103—158). Deze wil de Mil. jurisdictie volstrekt niet als een *jurisdictio specialis*, maar wel als voortvloeiende uit de noodige krijgstucht gehandhaafd zien.

den Staat wil omverwerpen; en wat het meest om wraak roept, is, dat men dien man door den Hoogen krijgsraad wil doen vonnissen. Ik hoop dat die heeren van de Gecom. Raden, die den moed hebben, zich niet lafhartig aan het juk van het hof te onderwerpen, in hun voornemen zullen volharden om die zaak voor de Staten te brengen. Met ongeduld wacht ik dat oogenblik af, om dat monsterding, dien zoogenaamden Hoogen krijgsraad eens naar behooren aan te tasten. Het wordt tijd, om daar orde op te stellen. Men zal nu niet zoo gemakkelijk van die zaak afkomen als in 1755. Van Rhoon zal nu wel dezen keer fermer zijn. Alles komt op die manier in verwarring, onophoudelijk staat men maar rechten af aan den prins. Als er geen orde op gesteld wordt, dan zal spoedig de geheele regeeringsvorm zijn veranderd en in plaats van een stadhouder zullen we een despotiek souverein hebben; we zullen er erger aan toe zijn dan in den tijd der Spanjaarden» enz. 1).

Wat van Rhoon aangaat, die was in dezen ijverig medestander van van Berckel. In het collegie van Gecom. Raden bestreed hij met verwoedheid de rechten en praerogatieven van den stadhouder en van der Dussen, Maarseveen en van Hogendorp volgden hem hierin getrouw. Bentinck voer heftig uit tegen den Hoogen krijgsraad en tegen de usurpaties van den stadhouder 2). «De militaire jurisdictie was, volgens hem, een chimère; die was goed voor den eersten tijd van het stadhouderschap, maar tegenwoordig moet dat ophouden. De Hooge krijgsraad moet springen; en hij zal springen, dat beloof ik U».

Was Bentinck daarbij van meening, dat hij den prins vijandig was? Integendeel, hij gaf steeds hoog op van zijn aanhankelijkheid aan den prins en hij hield zich zelfs over-

---

1) Uit een brief van 31 Aug. 1769 van den hertog aan den prins, waarin de oppositie van verschillende gouvernementsleden wordt besproken. (Huisarchief).

2) «De Rhoon a dit mille pauvretés à ce sujet, se déchainant contre le Haut-Conseil de Guerre, contre les usurpations du stadhouder etc. (Corr. Hertog met den prins Aug. 1769. Huisarchief).

tuigd, dat, zoo hij den prins de zaak uit elkander zette, deze hem in 't gelijk zou stellen. In het najaar van 1769 gaat hij dan ook naar het Loo, al wist hij dat hij niet meer zoo hartelijk en gastvrij daar werd ontvangen als voorheen 1). De hertog heeft den prins natuurlijk op Bentincks komst voorbereid en hem aangeraden, niet in vele discussies met van Rhoon te treden, daar deze in staat is, van elk woord van den prins op zijne wijze gebruik te maken. Van dat bezoek is niets bijzonders bekend, doch uit een brief d.d. 16 Nov. 1769 van den stadhouder aan van Rhoon 2), blijkt voldoende, dat de prins niet was overtuigd, integendeel, dat hij meende, dat van Rhoon zijn gezag als kapitein-generaal over de troepen wilde verminderen, daar hij niet verantwoordelijk voor de krijgstucht kon zijn, zonder de militaire jurisdictie. De prins verbaast er zich over, dat een man, als Bentinck, die voorgeeft een vriend van zijn huis te zijn, zich op die wijze gedraagt.

Ook in andere zaken toonde Bentinck denzelfden geest van oppositie. Steyn weet daarvoor maar ééne verklaring te geven. Hij gelooft dat zijn voornaamste doel is, den prins te bewegen, dat hij zelf, noch Fagel, noch de hertog zonder hem, in zijn kabinet komen, dat alle zaken met hem moeten worden behandeld 3) en in Febr. 1770 schrijft de hertog aan den prins: «Het schijnt, dat de heer van Rhoon is geboren, om overal verwarring te stichten».

Zeker, de onaangenaamheden liepen dikwijls over verbazende kleinigheden. Zoo geeft de benoeming van een kerkekneeht van de Kloosterkerk den hertog ergens de woorden in de pen: «Het gedrag van van Rhoon is zoo

---

1) «Auparavant on lui avait donné le loisir d'y rester quelques jours et de lui faire avoir une chambre à sa commodité». (14 Aug. 67. Briefje van Steyn aan den hertog. Rijksarchief).

2) Zie den geheelen brief met de aanmerkingen van den hertog daarop in Bijlage IV. Naar het eigenh. M. S. van den prins (Huisarchief).

3) Corr. van den hertog en den prins; d.d. 8 Juli 1769. (Huisarchief).

onbeschaamd mogelijk, maar zijner waardig». Op een ander oogenblik geeft de aanstelling van een nieuwen geschutgieter in plaats van Verbruggen, die 23 slechte kanonnen gemaakt heeft, aanleiding tot allerlei onaangenaamheden. In 1772 hadden er hevige twisten plaats over het bouwen van een kruitmagazijn in den koekamp, waartegen van Rhoon zich verzet, en waarin hij zelfs het Fransche hof trekt, omdat de gezant in de buurt van den koekamp woont.

Van dag tot dag werd Bentinck daarbij hatelijker tegen den hertog. Een hevige scène had 'er tusschen beiden plaats in 1768, toen de koning van Denemarken, de zedelooze Christiaan VII op zijne reis door Europa, die hem uit zijne zedelijke en lichamelijke uitputting wat moest opbeuren 1), ook den Haag bezocht. De hertog van Brunswijk dacht zeker weinig op dat oogenblik, dat zijn eigen zuster, de koning-weduwe Juliana, reeds op de loer lag, om den bekenden staatsgreep tegen dien Christiaan te doen, die twee jaar later bij den dood van Struensee en de verbanning van Mathilde volgde. Juliana's broeder, Lodewijk Ernst, ontving dien vorst met alle mogelijke eerbewijzen, hetgeen echter tot heftige tooneelen met van Rhoon aanleiding gaf. Op de parade gekomen, liet de hertog den koning aanstonds de gewone militaire eerbewijzen brengen, die men aan een gekroond hoofd verschuldigd was. Nauwelijks had Bentinck dit vernomen, of hij viel den hertog daarover heftig aan in naam van de Gecommitteerde Raden, die in de afwezigheid van den prins het commando hadden over het garnizoen in den Haag. De hertog had hem daarop het noodige geantwoord en was zelfs, volgens zijn eigen verhaal 2), te driftig geworden. Men vreesde zelfs, dat het zijne gezondheid zou benadeelen. Bentinck dreigde, dat hij de zaak in de Staten brengen zou, waarvan hij echter, volgens zijn zeggen, op aandrang van den prins had afgezien. Daar van Rhoon een voorstelling van de zaak had wereldkundig

1) Joh. Scherr, Menschl. Tragi-komedie. Mathilde.

2) Zie Bijlage V.

gemaakt, geheel bezijden de waarheid, achtte zich de hertog verplicht den Oostenrijkschen gezant, baron Reischach, beter in te lichten, vooral omdat die zaak zelfs buitenlands veel éclat gemaakt had 1).

Eigenaardig is de toon, waarop vreemde gezanten dit feit aan hunne regeeringen vermeldden. Een gezant, blijkbaar zeer op de hand van Bentinck, schrijft 2): « De graaf Bentinck had de kat de bel aangebonden. Door velen werd de hertog beschouwd als een eerzuchtig man, die misbruik maakte van zijn invloed op den stadhouder om de zaken naar zijnen zin en naar zijne belangen te drijven. Die lieden waren verrukt dat zij een gelegenheid vonden, om hem te kwellen en tegen hem uit te varen. Nu heeft van Rhoon de kat de bel aangebonden en wacht men maar op meer gelegenheden om dien prins in den grond te helpen. Toch twijfel ik, of men daarin zal slagen».

«Voor het oogenblik, schrijft een ander gezant, is de twist bijgelegd, maar de vlam is slechts gebluscht, bij het eerste vonkje zal ze weder ontbranden . . . Die beide heeren zullen elkander in alle zaken wel dwarsboomen. Maar de hertog zal, in aanmerking genomen het crediet, dat hij bij het volk heeft verkregen en zijn invloed op den prins, wel altijd de balans naar zijne zijde doen overslaan.

Een derde gezant kent aan Bentinck alle schuld toe. «Deze is altijd geneigd, om de eerste te zijn»; volgens hem waren velen zeer verontwaardigd over de onvoorzichtigheid van den graaf en hadden ze hem het zwijgen opgelegd. Kortom de verhouding tusschen den hertog en Bentinck werd van jaar tot jaar meer gespannen. Ook op daden van meer beteekenis dan het doen begroeten van den koning van Denemarken, door den hertog, had de graaf allerlei te zeggen. In Juli 1770 gaf hij erg af op het vergelijk, dat getroffen was met den keurvorst van de Paltz.» Vrees voor Frankrijk en de

1) Zie Bijlage V.

2) Mededeeling uit verschillende gezantschapsberichten (Arch. Wolf.) Zie Bijlage VI.

slechte raadgevingen van den hertog hadden daartoe geleid. Ook de kwestie met Zeeland in zake Essequebo 1) gaf van Rhoon aanleiding tot verwijten. De hertog was de oorzaak van al het kwaad in Zeeland, hij was de grootste hinderpaal.

Bij eene andere gelegenheid stelt van Rhoon aan het college van besogne voor, om den hertog de les te lezen, omdat hij geen kennis heeft gegeven aan dat college van de komst van den prins van Zweden in 't land. «En allen waren laf genoeg, om zich met dat voorstel te vereenigen».

«Ik zal, schrijft de hertog aan den prins, geen commentaar op dit alles geven; ik heb zooveel gezegd over het gedrag van van Rhoon, dat ik geloof dat onderwerp te hebben uitgeput. Ik zie alleen met droefheid, dat die man, die algemeen veracht wordt, die door zijn woede meegesleept, tot de grootste extremiteiten in staat zou zijn, indien de vrees hem niet terughield, toch altijd een middel vindt, om kwaad te stichten en dat niemand zich er tegen verzet. Ik wensch uit gansch mijn hart, dat hij de slechte oogmerken niet zal kunnen uitvoeren, die hij in zijn hart voedt. Wat mij aangaat, ik bid God, dat we elkander nooit weder onder vier oogen zullen zien, ik zou den naam onwaardig zijn, dien ik draag, indien ik langer ongestraft alle beleedigingen verdroeg, die ik van dien man heb moeten ondervinden, als ik hem alleen moest ontmoeten».

De oude vriendschap was dus in onoverwinnelijken haat veranderd. Gelijk begrijpelijk is, verduisterde die haat ook des hertogs blik voor de goede zijde van Bentinck's streven. De hertog gaat zelfs zoover in zijne veroordeeling van den graaf, dat hij hem tot landverraad in staat zou achten. Nu eens vreest hij, dat Bentinck den slechten toestand der artillerie 2), dan weder den strijd over de ver-

---

1) Zie bl. 135.

2) In Febr. 1770 scherpt de hertog den prins in, dat hij zorg drage, dat de slechte kanonnen worden vergoten en dat van Rhoon, «n'exécute pas son plan de donner ouverture à l'Angleterre des mauvais canons de Verbrugge». En in 1773, als Bentinck naar Eugeland gaat, te midden van den strijd over

meerdering van land- en zeemacht in Engeland zal publiek maken. Hoe ijdel Bentinck ook moge geweest zijn, en hoe Engelschgezind daarbij, tot een diergelijk landverraad was hij niet in staat.

Uit alles blijkt, dat de hertog wel degelijk den invloed van Bentinck vreesde. Die invloed was toch lang niet gebroken. Hij gold nog bij een groot deel van het publiek voor de eerste en voor de almachtige in den Staat. Van Rhoon deed dan ook alles, om zich populair te maken en om een partij te vormen. Op 24 Juli 1770 schrijft de hertog spottend aan den prins, dat Bentinck alle visch had opgekocht in Scheveningen en geld onder 't volk had uitgestrooid. Hij rijdt met zes paarden op den Rijswijkschen weg. Hij verbiedt zijn schoondochter, de diners bij den hertog bij te wonen en geeft zelf alle dagen diners, nu eens aan politieke, dan aan militaire autoriteiten. Spottend voegt de hertog er bij, dat hij zelfs tweede luitenants en vaandrigs niet vergeet.

Doch ook in hooge kringen had van Rhoon gezag. De Oostenrijksche gezant von Reischach trok tegenover den hertog zijne partij. Met den griffier Fagel moge de hertog op goeden voet zijn, van diens zoon en zijn echtgenoote ondervond hij in den zomer van 1771, toen hij in zijn gouvernement den Bosch was, allerlei onbeleefdheden. Bijzonder groot was in dien tijd van Rhoon met Yorke, den Engelschen gezant. Natuurlijk was de familie van Bentinck op zijne hand. Het Overijselsche lid der Staten, Charles Bentinck vertrouwt de hertog al even weinig als zijn broeder. Ook bij dezen vermoedt hij allerlei adders onder het gras. Aangaande den generaal-majoor Bentinck schrijft de hertog: « Hoe meer men zijn brieven leest, destemeer ontdekt men de snood-

---

de augmentatie, dan schrijft de hertog aan den prins: « Le voyage de Mr. de Rhoon en ces circonstances met martel en tête à tout le monde hors du pais; c'est une démarche aussi mal calculée que possible pour l'intérêt de l'Etat et réveille ceux de nos voisins, qui ont intérêt de voir la République désarmée, à prendre des mesures soit secrettes, soit ouvertes pour empécher que l'état ne se mette en état de défense ». (Huisarchief).

heid van zijn karakter en de begeerte om alles in verwarring te brengen». Ook een zekere kolonel Musly is geheel bevangen in het vooroordeel omtrent de gewaande grootheid van Bentinck. Het college van Gecommitteerde Raden blijft voor hem 't grootste gezag behouden 1). Dezelfde pretensies blijft Bentinck maken tegenover den commandant van het garnizoen in den Haag, als de prins afwezig is. Generaal Maasdam was dan steeds aan de gevoeligste onaangenaamheden blootgesteld en de hertog verliet meestal expres den Haag, als de prins er niet was, teneinde zich niet aan allerlei beleedigingen bloot te stellen 2).

Toen de Raadpensionaris Steyn in 1772 stierf, stelde van Rhoon zich in al zijn gewicht op den voorgrond. Hij werd grootzegelbewaarder en tijdelijk raadpensionaris, om binnen eenige weken door Bleiswijk te worden vervangen. Fagel moest toen heel wat van hem verduren. Hij deed den griffier gevoelen, dat hij alleen dan op zijn steun kon rekenen, als hij alle banden met den hertog verbrak.

Op 9 Juli 1773 schrijft de hertog aan den prins: «Bentinck's eenig doel in de wereld is niet het staatswelzijn, maar alleen zijn eigen onverzadelijke ijdelheid voedsel te geven». Kort voor Bentinck's dood schreef de hertog: «Zijn karakter zal hij volhouden tot het einde en in het graf zal hij zijn haat en zijn boosaardigheid meenemen, terwijl het Coll. van Gecommitteerde Raden nog vrees zal hebben voor zijn schim» 3).

Nog twee maanden en reeds zou Bentinck's schim rondwaren, want op 13 Oct. 1774 stierf hij. Tot verzoening tusschen beiden kwam het niet. Wel kreeg de hertog op 11 Oct. een bezoek van Bleiswijk en den dag daarop een van den griffier Fagel, die hem kwamen polsen, of hij niet geneigd zou zijn, zich met Bentinck op zijn sterfbed te verzoenen. Maar de hertog begreep, dat dit verzoek niet tot hem kwam uit naam van den stervende of van diens familie.

1) Van Hogendorp was daarvan reeds teruggekomen. (zie Bijl. VII.)
2) Brief van den hertog aan den prins 7 Aug. 1774. (Huisarchief).
3) 26 Aug. 1774. (Huisarchief).

Mocht dit laatste nog het geval zijn, dan was hij bereid naar van Rhoon toe te gaan. Overigens ontkende de hertog het noodzakelijke der verzoening vóór Bentinck's dood; want wat hen gescheiden had, was geen persoonlijke, maar staatkundige vijandschap. Bentinck stierf dan ook, zonder den hertog nog te hebben gezien.

Kort na den dood van van Rhoon, werd er van verschillenden kant bij den prins groote moeite aangewend, om zijn broeder Karel, het Overijselsche lid der Staten, te doen opnemen in de Ridderschap van Holland. Doch al was de prins er niet tegen, door den invloed van Fagel en den hertog werd dit gekeerd. Brunswijk had genoeg van de Bentincks. Ook andere leden der familie vonden bij den hertog geen gunstig onthaal. Toen in 1775 een Bentinck uit Engeland bij den hertog zich kwam aanbieden, om bij het verlaten van den Engelschen dienst in den dienst der staten te treden, schrikte alleen reeds het denkbeeld, dat hij geheel in de voetstappen van den ouden van Rhoon zou treden, den hertog af. Spottend schrijft deze aan den prins over de «vivacité Angloise Bentinguoise», die hij ook bij dien loot van den Bentingschen stam had ontdekt.

Op 8 Maart 1779 teekent de hertog in zijn dagboek op 1):

«Dezen ochtend is overleden de heer Ch. Bentinck, broeder van den graaf Bentinck van Rhoon. Beiden waren zoons van wijlen den hertog van Portland, favorit van wijlen koning Willem. Deze beide broeders hebben in de Republiek principale rollen gespeeld, beiden hebben gepasseerd voor voorstanders van het huis van Oranje, maar immediaat nadat de prins in 1766 meerderjarig was geworden, hebben beiden zich met den prins gebrouilleerd, *willende zij denzelven despotiek gouverneeren*, en zulks hun niet reusseerende en zij het niet daartoe kunnende brengen, om den prins met den hertog te brouilleeren, hebben ze zich in alles tegen Z. H. verzet; de laatste jaren heeft Ch. Bentinck zich geheel van het hof geabsenteerd. Hij was 70 jaar en stierf op Sorgvliet».

1) Arch. Wolf.

HOOFDSTUK X.

DE HERTOG TEGENOVER DE UNIE EN DE PROVINCIËN.

Het was tijdens de Republiek de moeielijkste taak voor den stadhouder, het ware evenwicht te behouden tusschen zijne behartiging van de belangen der Unie en die der provinciën. De meesten waren daarin te kort geschoten en hadden in het een of ander opzicht gefaald. Geen wonder, want zelfs voor de regenten was dit het moeielijkste vraagstuk. Volgens de Unie van Utrecht waren de grenzen van de macht van den Staat en de gewesten niet nauwkeurig genoeg afgebakend. De generaliteit had op den duur de macht niet, om de bijzondere leden te houden tot nakoming der genomen resolutiën; terwijl elk lid der Unie, elke provincie de macht had, om de heilzaamste en noodigste resolutiën te stremmen. Wel bepaalde het 9e artikel van de Unie van Utrecht, dat, als de provinciën malkander niet konden verstaan over zaken, waarin geene overeenstemming plaats had, het verschil zou afgedaan worden door submissie, waartoe bij verschillende besluiten de respectieve leden van de Unie door dwang konden worden genoodzaakt. Doch die submissie en die dwang waren allengs zoo in onbruik geraakt, dat de Groote Vergadering van 1651 ze weer wilden invoeren. De provincie Holland wilde echter het stuk der consenten daarvan uitzonderen, zoodat dat groote gebrek in de huishouding van den Staat bleef bestaan 1).

In de 18de eeuw was dientengevolge de toestand zoo erg geworden, dat de raadpensionaris van Slingelandt, overtuigd van den ondergang der Republiek, zoo dat ge-

1) Zie S. van Slingelandt, Staatk. Gesch. II. bl. 9 vlgd.

brek in de constitutie niet werd weggenomen, steeds naar de geneesmiddelen zocht om dat gebrek te herstellen. Doch te vergeefs! Al zijne heilzame voorstellen stuitten af op den onwil der Regenten. Het land zou dan ook de waarheid ondervinden van het profetisch woord van Slingelandt: «Een rijk huishouden kan desorders velen, die een berooid huishouden overhoop werpen» 1) Wat geen der stadhouders, noch der raadpensionarissen ten volle had kunnen bereiken, de verzoening der rechten van Unie en gewesten, het zou wel een wonder geweest zijn, indien dit den hertog van Brunswijk gelukt ware. Krachtig voorstander van de Unie, heeft hij, ook trots zijne pogingen, om de rechten der deelen te handhaven, zich zelf een langzaam aanwassende oppositie in de gewesten bewerkt, die in 1784 zijn val ten gevolge had.

De belangrijkste aangelegenheid der Unie was ongetwijfeld de verzorging der gemeenschappelijke strijdkrachten; doch tevens was deze aangelegenheid een der moeilijkste. Ten eerste was het steeds de vraag: welke der beide deelen, de land- of zeemacht meer verzorgd zou worden en ten andere of de verschillende gewesten bereid zouden worden bevonden, het hun door den Raad van State opgelegde aandeel in de kosten te betalen. Hoe veel de goede regeling van deze hoofdaangelegenheid te wenschen overliet, moge blijken uit een paar opgaven. Van 1767—1782 was voor de marine geëischt een som van *f* 67,771,418; toegestaan was slechts *f* 38,606,337, doch in 1782 was van die toegestane gelden nog onbetaald gebleven *f* 12,073,153. De admiraliteit van de Maas bericht, dat op de petitie van 16 April 1771, om 24 oorlogsschepen te bouwen eerst 21 Mei 1778 een resolutie gevolgd was. Ook de Raad van State klaagt telkens, dat uit gebrek aan penningen de verbeteringen in het krijgswezen niet konden tot stand komen 2).

1) l. l. pag. 14.

2) Vgl. Reinier Vrijaarts Openhartige brieven, passim. Vgl. o. a. II bl. 62 vlgd. III bl. 37 vlgd. IV 64 vlgd. Vgl. Pestel, De Republica Batava p. 409.

Hoe heeft de hertog van Brunswijk zich in dezen gedragen? Zoo hem iets kan verweten worden, dan zou het zijn een al te groote lijdzaamheid. Doch niet opgehouden heeft hij, noch tijdens zijne voogdij, noch tijdens zijn consulentschap, om aan te dringen op de onmisbare verdediging, te land zoowel als ter zee. Slaan we slechts eenige bladzijden op uit de geschiedenis der generale petitiën. We zagen vroeger reeds, hoe hij om opportuniteitsredenen zich aan den aanvang zijner werkzaamheid gedrongen zag, om in vereeniging met de gouvernante op bezuiniging ook in het leger aan te dringen. Misschien was dit onjuist gezien, doch in elk geval was dit slechts een tijdelijke maatregel en niet zoodra bedreigde de zevenjarige oorlog ook onze grenzen, of hij drong ten sterkste op augumentatie aan. De generale petitie van het jaar 1757, die terecht als een meesterstuk is aangemerkt 1), was ongetwijfeld mede het werk van den hertog. Nog in onze dagen verdient die petitie herlezen te worden; zij bevat de overtuigendste argumenten voor de noodzakelijkheid van de defensieve maatregelen. Er komen o. a. de volgende onwederlegbare uitspraken in voor.

«Allianties kunnen geen gerustheid geven, zoo er niet bij komt eene militie, die sufficient genoeg is om ten minste een eersten aanval te wederstaan. Die geheel buiten staat is, zich zelf te weren, loopt groot gevaar, dat zijn geallieerde weinig lust zal toonen, om voor hem in de bres te springen.....

Niet minder noodig is een vloot voor deze republiek. De zee is het frontier van de voornaamste provinciën. De zee is de source van de welvaart der ingezetenen..... Maar dit frontier kan niet gesecureerd worden tegen een vijand als door een vloot, noch het gebruik der zee beveiligd worden tegen overlast, tenzij door schepen van oorlog» .. enz.

Met bedoeling, haalden wij die enkele zinsneden, ook omtrent de verzorging der vloot aan, omdat het ons blijken

1) Zie R. Vrijaart II bl. 62—87.

zal, dat, wat er ook aan moge zijn van het verhaal van het «point d'honneur» van prinses Anna in het jaar 1758 bij gelegenheid van het verzoek der Amsterdamsche kooplieden, in geen geval den hertog verweten kan worden, dat hij den prins in het denkbeeld zou gebracht hebben alsof de versterking der vloot niet noodig ware.

Slaan we daartoe eenige bladzijden op uit des hertogs correspondentie met den prins over de augmentatie van land- en zeemacht. Wel stond, gelijk natuurlijk was bij den veldmaarschalk, die eigenlijk met de zeezaken niets te maken had, de eerste op den voorgrond. Doch dat hij ook de laatste wilde vermeerderd zien, blijkt o. a. uit deze woorden aan den prins in het jaar 1771, toen een nieuwe vredebreuk Europa bedreigde.: «Het komt mij voor, dat men niet moet wachten met schepen te bouwen, tot die vredebreuk een fait accompli is, want dan zou men er al bitter weinig vruchten van trekken; zonder tijdverlies moet de hand aan dit werk worden geslagen, te meer omdat er eenige tijd noodig is voor den aanbouw. Bespottelijk zou uitstel zijn» 1).

Toch hield hij rekening met de omstandigheden. Opportunistisch was ook ten dezen de hertog. Hij kende het land en wist te goed dat door te groote offers aan de zeemacht de landprovinciën en door te groote offers aan de landmacht Holland werd gegriefd. Toen dan ook in 1770 het voorstel aanhangig was, om 6 oorlogsschepen *à pas égaux* met eene vermeerdering van de landmacht te doen uitrusten en de prins zich daartegen hevig verzette, ontried de hertog hem die oppositie ten sterkste. «Dat zou een zeer slechten indruk in Holland maken en op de beurs te Amsterdam niet minder. Doe liever aan den Raadpensionaris gevoelen, dat, wanneer Holland met te grooten aandrang staat op die uitrusting «à pas égaux», dat zulks dan door de andere provinciën zal worden beschouwd als een formeele weigering,

1) Huisarchief. 31 Januari 1771.

omdat men zeer goed weet, hoeveel moeite het in heeft, om de andere provinciën er in te doen toestemmen dat er op de oorlogsbegrooting een permanente post kwam voor de uitrusting van 6 fregatten, die jaarlijks *f* 777,600 zouden kosten. Tracht liever gedaan te krijgen, wat mogelijk is en in Holland zoo de zaken te besturen, dat men zich daar provisioneel tevreden stelt met een eenvoudige uitrusting van 6 schepen van 50 stukken, om te dienen ter bescherming van den handel in dezen kritieken tijd. Daarin zullen de andere provinciën wel toestemmen» 1).

In 1770 was er gedurende eenige maanden een hevig handelsgeschil tusschen de Republiek en den keurvorst van de Paltz. Deze had van de kooplieden van Dordrecht en Rotterdam, die op den Rijn hunne goederen vervoerden, hooger tolrechten geëischt, dan de oude tollijsten voorschreven, om zich zoodoende op de vaart en den handel van de ingezetenen dier beide steden te wreken, omdat de Staten-Generaal in het voorgaand jaar de gemalen tras hooger hadden belast en eenige vaten suiker hadden aangehaald. Over die willekeurige behandeling van die beide steden (want van Amsterdam en andere koopsteden werd het niet gevorderd) was men algemeen zeer gebelgd. Als weerwraak werd, trots het verzet van Amsterdam, door de Republiek de geheele vaart en handel op de Paltz voor 6 weken verboden 2). De keurvorst bleef onverzettelijk en eerst door bemiddeling der andere keurvorsten en van den koning van Pruisen werd het geschil in Juli bijgelegd 3). Hangende dat geschil waren de Dordtsche heeren echter zoo hevig, dat zij aan den keurvorst den oorlog wilden verklaren en Dusseldorf wilden gaan belegeren. Geestig schreef de herlog naar aanleiding daarvan aan den prins. «Wat zijn die heeren thans strijdlustig en dapper, ze zouden beter doen, eerst een weinig ernstig aan vermeerdering van

1) Huisarchief 7 Febr 1770.
2) Resolutie 29 Mei 1770.
3) Zie Wagenaar XXIV bl. 191—100.

troepen te denken, voor dat ze eene overwinning wilden behalen. Een belegering van Dusseldorf eischt minstens 20.000 man.»

In hetzelfde geval van den keurvorst van de Paltz schreef de hertog 25 April 1770: «Ik ben van meening, dat de Staat zich met wat fermiteit moet toonen, zonder welke hij verachtelijk zal worden».

Op den 5 Aug. 1771, toen Holland weer allerlei voorwendsels had gehad, om de werken aan den Helder niet te doen doorgaan, schreef hij, dat hij zich zeer bedroefde, dat men niets wilde doen voor de veiligheid van den Staat.

Toen in 1773 de oorlog hoe langer hoe meer dreigde, beklaagde hij zich weder zeer over de heeren van Amsterdam die alles deden, om de vermeerdering der krijgsmacht tegen te houden. «Maar dat verwondert me niets na hetgeen ik daarvan beleefd heb in 1756 en 1757; toen was onze Republiek omringd door twee legers van 200.000 man en men deed niets. Slechts met droefheid denk ik daaraan terug».

In 1774 maakte de hertog op het voorstel van den prins in zake de vermeerdering der zeemacht de volgende opmerking: «De som voor de marine zal men voor te klein houden en men zal zeggen, dat U. H. weer terugdeinst, daar Zij, als ik mij niet bedrieg, reeds in hare bijzondere correspondentie met Temming 700 duizend gulden had ingewilligd» 1).

In 1775 kwam de prins, na tallooze mislukte pogingen, om de provinciën met hunne tegenover elkander staande belangen op het punt der strijdmacht te verzoenen, met een conciliatoir voor den dag, waarbij van de 1½ millioen voortaan jaarlijks 9 ton voor de landmacht en 6 ton voor de marine zou besteed worden. Zelfs deze verzoenende poging stuitte af op den onwil van Amsterdam. Gelderland, Friesland, Overijsel, Groningen hadden het voorstel aangenomen, maar Holland bleef weigeren en Zeeland en Utrecht waren voor uitstel van behandeling 2).

1) Huisarchief. Briefw. v. d. prins en den hert. 19 April 1774.

2) In Bijlage I deel ik eenige bijzonderheden mede omtrent dat conciliatoir van den prins uit het Dagboek van den hertog (Arch. Wolf.)

Het lag in den aard der zaak, dat de hertog op den duur den prins meer sprak en schreef over de vermeerdering der land- dan over die der zeemacht. De laatste lag eigenlijk geheel buiten zijn werkkring, zoodat hij niet zelden, als hij er over schreef, tegelijkertijd den prins zijne verontschuldiging aanbood dat hij er zich mede bemoeide. Hij drong dan ook telkens met grooten aandrang op de vermeerdering der troepen, zoo dikwijls hij wezenlijk gevaar voor de grenzen vermoedde, doch bij alles hield hij rekening met de omstandigheden, iets dat de prins niet altijd deed.

Niet dan met de grootste droefheid nam hij den tegenstand tegen de petitiën van oorlog waar. In 1778, toen het gevaar van den Engelsch-Amerikaanschen oorlog hoe langer hoe dreigender werd en Frankrijk op het punt stond zich met Amerika te verbinden, schreef hij het volgende:

«Nu de zaken van Europa hoe langer hoe ingewikkelder worden en het gevaar voor de Republiek steeds dreigender, spreekt het van zelf, dat U. H. en allen, die het behoud van den staat ter harte nemen, moet denken aan maatregelen, om de Republiek in staat van verdediging te brengen en o. a. een vermeerdering van troepen voorstellen, die voor 't oogenblik althans voldoende zal zijn, om de grenzen der Republiek te waarborgen . . .» 1)

Toen het eindelijk in 1780 hoe langer hoe zekerder werd, dat wij met Engeland in oorlog zouden geraken, luidde zijn raad aan den prins o. a.: «Geen oogenblik moet er getalmd worden, het land in staat van verdediging te brengen, en onverwijld de hand aan het werk te slaan, ten einde U. H. zich niets te verwijten hebbe».

Hij raadt zelfs den prins «niet te wachten met maatregelen tot de toestemming der provinciën zal gekomen zijn; dat kan maanden duren en dàn kunnen uwe heilzaamste plannen met onvruchtbaarheid zijn geslagen».

Vooral Hollandsch Vlaanderen is van het hoogste be-

1) 15 Juni 1771. (Huisarchief).

lang . . . Het hof van Weenen zal van de omstandigheid willen profiteeren, om te trachten de Schelde te openen en zich meester te maken van de forten langs de Schelde . . . Verder geeft hij den prins den raad, generaal Dumoulin te raadplegen en de versterkingen te doen onderzoeken 1).

Terwijl aan de eene zijde uit dat schrijven ten overvloede blijkt, hoe de hertog de zaak der defensie trots allen tegenstand der laatste jaren, tot op het uiterste oogenblik met kracht is blijven verdedigen, pleit datzelfde schrijven hem ook geheel vrij van die zoogenaamde Oostenrijkschgezindheid, die men hem later en ook onlangs nog heeft verweten 2); terwijl zijn raad, om den bekwamen genie-generaal Dumoulin te raadplegen, destemeer de laagheid en verachtelijkheid van dien man doet uitkomen, die met de patriotten zijn ondergang heeft veroorzaakt. Hoe zeer de veldmaarschalk generaal Dumoulin op prijs stelde, blijkt uit menigen brief, door den hertog in vroeger jaren aan den prins geschreven. Herhaalde malen dringt hij er bij den prins op aan, om gehoor te geven aan de eischen, die Dumoulin stelde voor de versterking van Maastricht en om alles te doen, teneinde dien hoogst bekwamen ingenieur, die reeds aangezocht was, om in Pruisischen dienst te treden, aan den dienst der Republiek te blijven verbinden 3).

Zorg voor de Unie, voor de gemeenschappelijke belangen der gewesten, allereerst in militaire aangelegenheden kan derhalve den hertog van Brunswijk niet ontzegd worden. Doch hij ontging daarmede het noodlot niet, dat onze foederatieve Republiek en hare inrichting den bekwaamsten onder hare regeerders niet heeft gespaard. Al naar dat deze meer op de belangen der deelen of van het geheel den blik hadden gevestigd, vielen ze als slachtoffers van de Unie of van de gewesten. Het laatste lot trof den hertog van

1) Zie uittreksels uit den brief van 13 Nov. 1780 aan den prins in Bijlage II (Huisarchief).

2) Zie hoofdstuk XV.

3) Zie Bijlage III. (Huisarchief.)

Brunswijk, die bij al zijn ijver voor de Unie, met de gewesten te weinig rekening hield, ze niet goed kende, ze dikwijls verkeerd beoordeelde en hunne billijke wenschen en belangen vaak tegenstreefde.

Enkele voorbeelden mogen volstaan. In Friesland had de hertog de minste vrienden, ja zelfs vele tegenstanders. Dit dagteekende reeds van zijn komst hier te lande. De Friesche partij van Willem IV heeft hij den voet dwars gezet en vernederd. Onno Zwier's aanhangers bleven aan den hertog, schoon onverdiend diens ondergang toekennen. En al was ook de oude prinses op zeer goeden voet, gelijk we zagen, met den hertog, de Friesche adel kon den Duitscher niet uitstaan. Hij van zijn zijde liet zich dan ook meestal over de Friezen tegenover den prins op een bitteren toon uit. Schwarzenberg, du Tour, Bergsma e. a. hebben het allen hard bij hem te verantwoorden. Alleen Ouwens, een der weinige vertrouwden in Friesland, wordt door hem geprezen. De rest werd gewoonlijk door hem, zonder genoegzame kennis van personen en zaken, veroordeeld. Geen wonder, dat dit verbittering veroorzaakte, die later op 's hertogen eigen hoofd terugkwam.

Ook over Utrecht is Brunswijk niet zacht in zijn oordeelvellingen. De Staten van Utrecht traden in het jaar 1769 in de steeds moeielijke kwestie der rivieren op zulk eene wijze op, dat de hertog die zeer beleedigend achtte voor den prins. Deze had daarin te beslissen, aangezien de gemeenschappelijke belangen van drie verschillende gewesten: Gelderland, Holland en Utrecht daarmede gemoeid waren 1), In 1776 stierf in Utrecht het lid der Edelen, van Zuylen, een hoogst bekwaam regent, als zoodanig door den hertog geprezen, doch een voorstander van de Fransche politiek 2) en van de partij van Lockhorst, en nog al eens in oppositie tegen den prins. Een

1) 1 Aug. 1769. «La conduite de Mess. d'Utrecht est très-choquante pour V. A.; le droit de décider dans das cas pareils étant certainement une des prérogatives et l'essentiel du Stadhoudérat». (Huisarchief).

2) Zie Bijlage V.

zekere van Boetselaer van Asperen werd door den prins als opvolger van van Zuylen gewenscht. Dit keurt de hertog alleen dan goed, als de prins er zeker van is, dat hij door die keuze de meerderheid zal verkrijgen in het Lichaam der Edelen. Is dit onzeker, dan ontraadt hij dien persoon ten sterkste, op grond van zijn geringe bekwaamheid en zijn weinige achtbaarheid. Dit voorbeeld leert ten duidelijkste, dat het eenig doel van den hertog tegenover de provinciën was, des prinsen zaak te dienen, zonder 't minst te vragen naar de belangen van 't gewest. Ook in Utrecht was derhalve de latere geduchte oppositie tegen den hertog en den prins te verklaren uit het verledene.

Overijsel en Gelderland werden meestal door den hertog geprezen, hoewel over den Drost van Vollenhove en natuurlijk over van der Capelle tot de Poll alsook over anderen uit de eerstgenoemde provincie menig hard en onbillijk woord uit de pen van den hertog vloeide.

Bovenal was het echter Zeeland, dat gedurende het consulentschap van den hertog van Brunswijk groote moeielijkheden aan de Unie baarde, moeielijkheden, waarin ook de hertog gemoeid was, die hem later van die zijde den grootsten haat op den hals jaagde. Vooreerst is het hoogst waarschijnlijk, dat de hertog aandeel had in de groote verandering van regeering in Zeeland in het jaar 1766. Het plotseling aftreden van den bekwamen van Citters als raadpensionaris, (welk ambt hij van 1753 af had vervuld) als gevolg van zijne benoeming tot vertegenwoordiger van den prins als Eersten Edele in de Staten van Zeeland, maar vooral de in 1767 gevolgde benoeming van van der Perre tot het laatsgenoemde gewichtig ambt, zal wel niet geheel buiten den hertog zijn omgegaan. Er ligt veel duisters over die zaak verspreid, dat niet is opgehelderd; doch bedenken we dat van Citters een groot vriend was van Bentinck van Rhoon en daarbij dat ook de oppositie van dezen tegen den hertog van het jaar 1667 dagteekent, dan is het waarschijnlijk, dat de hertog liever in Zeeland mannen aan het hoofd

zag, die hem niet tegenwerkten en dat hij dus wel aandeel zal gehad hebben in de verwijdering van van Citters. Zoolang de hertog in 't land was, bleef van Citters geheel ambteloos; doch daarna ontmoeten we hem weder onder de oude Oranje-partij, die in 1786 bij Willem V een welkome gast was 1).

Nog meer kwaad bloed zette in Zeeland de financieele strijd met Holland en de Unie tusschen 1768 en 1772. Een dergelijke strijd, had er in het jaar 1759 plaats gehad tusschen Groningen en Holland, over het niet betalen van de rente van schuldbrieven; doch deze strijd was althans een jaar later beëindigd. Met Zeeland duurde deze wel vier jaren en geheel Nederland was er door in spanning. De aanleiding was te zoeken in een achterstal van Zeeland tijdens de expeditie naar Berbice in 1763, doch de oorzaak zat dieper. Zeeland was niet bij machte de quota haar opgelegd, te betalen. Allerlei besluiten werden er door de Staten-Generaal genomen en allerlei protesten door Zeeland opgezonden en eerst nadat de prins uit eigen middelen Zeeland was te hulp gekomen, werd de strijd beslecht 2).

Het behoorde volstrekt niet tot de roeping van den hertog zich met dien provincialen strijd te bemoeien. Toch blijkt uit zijne correspondentie met Steyn, dat hij in dezen twist de Staten-Generaal onvoorwaardelijk tegenover Zeeland in 't gelijk stelde. In 1768 ontving Steyn gedurig de stukken betrekkelijk Zeeland uit de handen van den hertog, en hoewel des hertogs brieven aan den raadpensionaris zijn verbrand, uit die van Steyn blijkt overal, dat beiden heftig tegen de financieele politiek van Zeeland waren 3). Of de

---

1) Vgl. hierover G. W. Vreede, L. P. van de Spiegel en zijne tijdgenooten. II. Inleiding bl. 14—17.

2) Id. I. Inl. bl. 48 vgl. verder bl. 56—273.

3) (Rijksarchief.) « La ville de Middelbourg reste opiniatre... tous les raisonnements presque dans l'avis de Middelbourg sautent aux yeux et font voir leur mauvaise volonté. (24 Fevr. 68.)

hertog zijn goedkeuring zal gegeven hebben aan de eind-beslissing van den stadhouder, betwijfel ik op grond van de zorg, die hij vroeger en later steeds getoond heeft in zake des prinsen financiën.

In denzelfden tijd van dezen financieelen strijd, viel het niet minder heftig verschil tusschen de W. Ind. Kamer te Amsterdam en Zeeland over Essequebo voor. De Zeeuwen beweerden, dat zij een afzonderlijk en uitsluitend recht hadden op de vaart naar Essequebo; de Amsterdamsche kooplieden wilden gehandhaafd worden door de Staten-Generaal in hun recht op die vaart 1). De prins als scheidsrechter in 1770 verzocht op te treden, bepaalde, dat «aan alle ingezetenen der Republiek het recht toebehoorde om op de volkplanting van Essequebo en Demerary vrij en onverhinderd te mogen handelen».

Stellig is deze uitspraak, in het belang der Unie gedaan, mede onder invloed van den hertog tot stand gekomen. Van Rhoon Bentinck deed den hertog allerlei verwijten in zake Esssequebo. «Onophoudelijk viel Bentinck den raadpensionaris lastig met de Zeeuwsche zaken. Steeds zei hij, dat die zaken slecht bestuurd waren, dat het gemakkelijk was, ze weer in orde te brengen, dat hij het middel wist en dat de hertog en niemand anders de oorzaak was van al de ellende in Zeeland» 2).

De hertog zelf gaf de schuld aan het ellendig bestuur in Zeeland. Toen er in 1775 een begin van oproer was op Walcheren, beweerde hij «dat al wat in Zeeland gebeurd was, zijn oorsprong had uit de kwade directie van het gouvernement aldaar» 3). En in 1778 schreef hij aan den prins: «Er zouden een menigte opmerkingen te maken zijn over de wijze, waarop in Zeeland de zaken worden behandeld; het schijnt wel, dat de wetten er in het geheel niet meer geëerbie-

1) Wagenaar XXIV. bl. 200 vlgd.

2) (Huisarchief).... Que ce n'etait que moi qui était la cause de tout le mal in Zélande, que j'étais le plus grand obstacle».

3) Dagboek 1775. (Arch. Wolf.)

digd worden . . . Mijn God! welk een treurig bestuur! De gevolgen zijn zeer te vreezen» 1).

Zoo is ons dan gebleken, dat de hertog bij al zijn ijver voor de belangen der Unie, de man er niet naar was, om de provinciale belangen met die van het geheel in overeenstemming te brengen. Hem de bekwaamheid te ontzeggen, algemeene zaken te besturen, ware dwaasheid. In zijn tijd was er in gansch Nederland niet een, die zulk een ruimen blik had op de algemeene toestanden van Europa en Nederland; maar in de hoogst moeielijke kwestiën, om de onderdeelen der Republiek te ontzien, tot hun recht te doen komen en aller belang tot één te maken, heeft hij ongetwijfeld veel te kort geschoten. Geen wonder dan ook, dat, waar de Staten-Generaal zich steeds voor hem zijn blijven verklaren, hij gevallen is als het offer van de provinciën, waar zich allengs zooveel haat en verbittering tegen hem had opeengehoopt, dat de uitbarsting eenmaal moest komen. Toen zich bij de provinciale oppositie de steun van Amsterdam voegde, waarmee in den eersten tijd de hertog op goeden voet was geweest, was het zeker, dat hij vallen moest. Over dat gewichtig onderdeel der Unie spreken we later; dan zal het ons blijken, dat, welk recht de hertog ook had in zijn strijd tegen Amsterdam uit het oogpunt der Unie, er ook daar bijzondere zaken waren, door hem niet begrepen, niet ontzien noch gewaardeerd. Vele prinsen van Oranje zijn, voor de rechtbank der historie gedaagd, van dezelfde fout te beschuldigen. Geen wonder, dat een vreemdeling nog in zijn eigen leven de gevolgen van deze eenzijdige staatkunde heeft ondervonden.

---

1) (Huisarchief). Brief aan den prins van 9 Oct. 1778.

HOOFDSTUK XI.

DE SCHOTSCHE BRIGADE.

Niet minder dan de Zwitsersche huurtroepen, hebben in den loop der nieuwere tijden de Schotsche regimenten in de militaire geschiedenis van Europa een belangrijke rol vervuld. Zoo behaalde in den 30-jarigen oorlog het regiment van Mackay, door Gustaaf Adolf gevormd tusschen de jaren 1626 en 1639 grooten roem 1). Ook in den dienst van de Republiek der Nederlanden was van den 80-jarigen oorlog af zulk een Schotsche brigade, die jaren lang een sieraad van ons leger uitmaakte. Geheel uit Schotsche officieren en oorspronkelijk ook uit Schotsche soldaten bestaande, heeft deze brigade in menigen krijg haar moed, beleid en trouw geopenbaard; en hoewel thans reeds lang tot het verledene behoorende, verraadt nog heden ten dage menige aanzienlijke familienaam in Holland, van deze brigade afkomstig, haar Schotschen oorsprong.

In het jaar 1775 was er over die brigade in ons land heel wat te doen. Een jaar te voren was de Amerikaansche vrijheidsoorlog uitgebarsten en de gevechten bij Lexington Bunkerhill hadden den Engelschen reeds geleerd, dat zij niet gemakkelijk over de Amerikanen zouden zegevieren. Engeland was genoodzaakt tot buitengewone maatregelen de toevlucht te nemen. Heinde en ver werden troepen gehuurd, die den opstand in Amerika moesten onderdrukken. Zoo richtte ook de Engelsche Regeering tot Willem V, het verzoek, om de Schotsche brigade in Nederlandschen dienst aan den koning van Engeland tijdelijk af te staan.

1) Vgl. An old Scots Brigade being the history of Mackay's regiment from 1626 to the battle of Nordlingen 1674 by Mackay. Edinb. Loud. 1885.

Bekend is de beweging, die deze vraag in ons land veroorzaakte. Vooral de befaamde patriot J. D. van de Capellen tot de Poll ijverde ten sterkste tegen dat aanzoek van den koning van Engeland. Zijn advies over het leenen dier brigade, (in de Staten van Overijsel uitgebracht en kort daarop tot groote ergernis van velen afzonderlijk in druk verschenen) voortkomende uit zijne gehechtheid aan Amerika en zijne sympathie voor den vrijheidsoorlog, gaf het sein 1). Het waren echter niet alleen de democraten, die zich tegen dien afstand verzetten (er waren er zelfs onder deze gelijk we nader zullen zien, die met bijzondere bedoelingen er zich voor verklaarden). Ook van een geheel andere zijde kwam verzet en wel in de eerste plaats van hem, wiens stem in militaire zaken waarlijk wel mocht worden geraadpleegd, namelijk van den hertog van Brunswijk.

In de onmiddellijke omgeving van den prins scheen deze echter van stonde af met zijne meening alleen te staan. Reeds voordat de prins hem raadpleegde, had die er over met den Raadpensionaris en met den griffier Fagel van gedachten gewisseld. De laatste Engelschgezind als hij was, had er met alle kracht op aangedrongen, dat aan het verlangen van Engeland zou voldaan worden. Hij had zich zelfs zoo sterk uitgelaten, dat de woorden hem ontvallen waren: «Het komt mij voor, dat de vriendschap van den koning van Engeland meer waard is voor Uwe Hoogheid en voor den Staat, dan de geheele Schotsche brigade» 2). Bleiswijk klaagde zelfs tegen den hertog over Fagel's bijzonder attachement aan Engeland en aan diens gezant hier te lande. «Hij liet zich op geheel ongeoorloofde en onbezonnen wijs ten gunste van Engeland uit» 3). Maar toch had ook Bleiswijk zelf er sterk bij den prins op aangedrongen, om in dezen

1) Zie: Brieven v. d. Capellen tot de Poll. Aanhangsel bl. 59. »Mon attachement à l'Amérique et ma conduite dans l'affaire de la Brigade Ecossaise m'ont rendu cher aux yeux de mes concitoyens».

2) Dagboek van den hertog (Arch. Wolf.)

3) Dagboek 26 Dec. 1775.

den koning van Engeland ter wille te zijn. De Raadpensionaris had er zelfs bijgevoegd, dat hij zich verzekerd hield, dat, als de prins er zich niet tegen verklaarde, men in de Staten van Holland met genoegen deze «complaisance» voor Engeland zou hebben 1).

Het was juist in die dagen, dat de Raadpensionaris den hertog min of meer bij den prins in de schaduw stelde 2). Ook begon, gelijk we zien zullen, Bleiswijk reeds omstreeks dien tijd met Amsterdam te heulen.

Toen dan ook de hertog geraadpleegd werd over de Schotsche brigade, meldde hij aanstonds den prins, dat het hem onbegrijpelijk voorkwam, dat de Raadpensionaris zich in dezen zoo faciel had getoond. Zich voorbehoudende, in eene uitgewerkte memorie zijne denkbeelden aan den prins mee te deelen, zond hij hem voorloopig een menigte stukken ter lectuur, waaruit den prins de soliede gronden zouden kunnen blijken, die tegen het verzoek van Engeland konden worden aangevoerd. In groote verlegenheid en zich aldus tusschen twee vuren bevindende, doet de prins den hertog het voorstel, om gezamenlijk met de ministers van Staat daarover eene conferentie te houden, waarop de hertog den prins antwoordt, dat hij die voor vrij onvruchtbaar hield, aangezien hij van te voren wist, dat hij geheel van meening van Bleiswijk en Fagel verschilde. Hij stelde nog voor, eene uitgebreider vergadering bijeen te roepen, waar behalve de ministers ook eenige notabele leden der Regeering zouden tegenwoordig zijn. Dan kon men het voor en tegen van de zaak wikken en wegen en aldus Z. H. in staat stellen, een finaal besluit te nemen ten beste der Republiek. Doch de prins scheen daar niet bijzonder op gesteld en zoo deed de hertog hem zijn advies in geschrifte toekomen.

De gronden, waarop hij den raad gaf, de Schotsche Brigade niet af te staan, waren tweeledig. Zoowel uit militair als uit politiek oogpunt, ontried de hertog den prins,

1) Dagboek 2 Oct. 1775.
2) Vgl. Hoofdst. VIII. Bijlage VI. Klachten van den hertog van Bleiswijk.

het verzoek van den koning van Engeland toe te staan. Hij zou het onverantwoordelijk vinden, de troepen, die tengevolge van den voortdurenden onwil om vermeerdering toe te staan, in rampzaligen toestand verkeerden, nog te verminderen met 6 bataillons, die men dan naar Engeland zou moeten zenden.

«Onze grenzen liggen overal open; de grensplaatsen zijn slecht voorzien en missen al het noodige voor verdediging. We zijn omringd door machtige en ijverzuchtige naburen die op het oogenblik, dat wij het het minst verwachten zouden, onze grenzen konden aanvallen». Engeland is met dien toestand niet onbekend en het komt den hertog daarom vreemd voor, dat van Engeland, dat verzoek om ons leger nog meer te verminderen, gekomen is. Het is waar, wel biedt Engeland aan, die Schotsche brigade door Hanoveraansche troepen te doen vervangen. Maar het vergeet daarbij al de verdrietelijkheden en moeiten, al de zorgen en ongelegenheden, die de Republiek zich daardoor op den hals zou halen. Welk een onuitputtelijke bron van klachten en twisten zou er niet ontspringen door de aanwezigheid van al die vreemde soldaten, die zich onmogelijk geheel zullen kunnen onderwerpen aan de militaire en burgerlijke wetten, gewoonten en ordonnanciën van de Republiek!

«Of meende soms de prins dat men in de Republiek wel geneigd zou zijn, om bij afstand van de Schotsche Brigade aanstonds onze eigen troepen te vermeerderen, dan acht de hertog zich verplicht, hem die illusie te ontnemen. Integendeel zullen er genoeg leden der regeering zijn, die uit het vertrek der Schotsche Brigade een nieuw argument zullen putten om de nutteloosheid van elke augmentatie te bewijzen.

«Kortom, uit militair oogpunt verzet de hertog er zich ten sterkste tegen. En niet minder uit politiek. Zeker niet, gelijk de patriotten, om de Amerikanen te believen, maar uit eerbied voor de onafhankelijkheid der Republiek tegenover Engeland. Meer dan eens zullen we in de volgende

hoofdstukken woorden van den hertog moeten aanhalen, die bewijzen, hoe de eer van onzen Staat hem ter harte ging. Ook in de memorie aan den prins over de Schotsche brigade komt dat ten duidelijkste uit. Hij toch beweert daarin, dat het verzoek van Engeland een doel heeft van veel grooter gevolgtrekking, dan het schijnt te hebben. De Engelsche Regeering toch voorziet zeer helder de gevolgen, die haar strijd tegen de koloniën op den duur met Europa hebben zal. Sedert 30 jaren heeft Engeland op allerlei wijze getracht, de Schotsche Brigade om zoo te zeggen onafhankelijk te maken van de orders van de Republiek en den Stadhouder, en haar te doen beschouwen als een regiment van den koning van Engeland, geleend aan onzen Staat. De Engelsche Regeering vleit zich nu, de Republiek door deze démarche te verbinden, om, als de Amerikaansche oorlog Engeland met de Europeesche volken in strijd brengt, Nederland niet weder dezelfde neutraliteit te doen kiezen als in den zevenjarigen oorlog.

«Kon het leenen der Schotsche Brigade dienen, om het verbond tusschen Engeland en Holland te consolideeren, zoodat de Staat bij elken aanval van naburige vijanden op Engeland's hulp kon rekenen, de hertog zou de eerste zijn, om den prins te raden, den koning van Engeland ter wille te zijn. Maar ongelukkig ziet hij niet veel neiging daartoe. Het streven van Engeland is blijkbaar alleen, om van deze gelegenheid gebruik te maken, om de brigade alleen in den dienst der Republiek te laten, onder voorwaarde dat zij te gelijker tijd een Koninklijk Britsch legercorps blijve, altijd ter dispositie van Zijne Majesteit 1).

Wie ook weder in deze kwestie en al wat er aan voorafging

---

1) Zie de geheele belangrijke memorie Bijlage I. In een brief (9 Sept. 1775) van den hertog aan den prins komt o. a. voor: «C'est proprement le but de la cour d'Angleterre d'avoir ici dans le pais un corps de troupes, qui qui seraient plutôt troupes de la Grande Bretagne que de la République, ce que selon moi ne conviendrait en aucune façon ni a l'Etat et encore beaucoup moins à V. A.» (Huisarchief).

en op volgde een noodlottige rol vervulde, dat was de ridder Yorke. Voor eene conciliante politiek tusschen Nederland en Engeland, kon het laatste geen slechter vertegenwoordiger dan Yorke bezitten. Dat was reeds zonneklaar in den zevenjarigen oorlog gebleken 1); dat bleek thans bij vernieuwing. Yorke dreef steeds de eischen en wenschen van Engeland op de spits; hij mocht al niet rechtstreeks handelen tegen de opdracht door hem ontvangen, de vorm, waarin hij die kleedde, was zeer stuitend voor het nationaliteitsgevoel der Nederlanders.

De hertog van Brunswijk was zoo overtuigd van de onwenschelijkheid, dat Yorke gezant van Engeland bleef, dat hij jaren geleden reeds alle moeite gedaan had, hem te doen vervangen en dat hij in 1769 aan den prins o. a. schreef: «Voor de belangen van Uwe Hoogheid en voor het welzijn van dezen Staat zou het te wenschen zijn, dat Yorke werd verwijderd» 2).

De manier, waarop Yorke de zaken behandelde, moest, volgens den hertog, hier van zelf kwade vermoedens tegen een volk doen ontstaan, «qui est absolument notre rivale et seule rivale aux Indes».

«Yorke's voorstellen zijn onbeschaamd en kunnen slechts dienen, om de antipathie tusschen Engeland en Nederland te vermeerderen» 3) en volgens den gezant der Republiek in Engeland, den graaf van Welderen, was Yorke de grootste vijand van de Republiek 4). Geen wonder dat de hertog in zijn dagboek 5) aanteekent: «Yorke was in langen tijd niet

1) Zie Hoofdst. V.

2) «Quant à la façon, dont M. Yorke traitte les affaires, je crois, que V. A. aura occasion de s'en appercevoir encore plus dans la suite, que c'est fort désagréable toujours.... Aussi longtemps, qu'il sera ici, l'Angleterre ne fera jamais de bon dans ce pays-ci... Il serait à souhaiter pour les intérêts de V. A. et pour le bien de ce pais-ci, qu'il fut éloigné d'ici». (Oct. 1769). Huisarchief.)

3) 9 Maart 1772 (Huisarchief).

4) 26 Aug. 1776 (Id).

5) 21 Febr. 1775. Hier zij opgemerkt, dat deze dagboeken, geschreven door den secretaris van den hertog, steeds over hem in den 3en persoon spreken.

bij den hertog geweest. Sedert een paar jaar had hij met hem over geen affaires hoegenaamd gesproken». Op dien dag kwam hij echter bij den hertog binnenstormen en met heel veel beweging deelde hij mede, dat hij zekere tijding ontvangen had, dat er in Texel twee schepen gereed lagen met 11.000 pond buskruit en 20.000 snaphanen, die men voorgaf, dat bestemd waren voor St. Eustatius, doch die men in Engeland wel begreep, dat eigenlijk moesten dienen voor de Amerikanen, daar ze in St. Eustatius niet noodig waren. De koning van Engeland zou dat volstrekt niet toestaan. «De hertog, zoo zegt het dagboek, deed Yorke zien, dat hij niet geloofde, dat de Republiek zou dulden, dat Engeland onder pretext van aan hare koloniën niets te furneeren, de vrije commercie met de koloniën van den Staat stremde».

Blijkbaar nam Yorke van den aanvang van den Amerikaansch vrijheidsoorlog af steeds zulk een hoogen toon aan. Hij had zelfs tegen den Raadpensionaris beweerd, dat Engeland bevoegd was, de schepen van de Republiek in de openbare zee te mogen visiteeren, dat van wege den Staat eene publicatie moest geschieden, om geen ammunitie hoegenaamd naar Amerika te verzenden en dat de kooplieden in de Republiek zich moesten gedragen naar hetgeen de koning van Engeland bij proclamatie had doen bekend maken, dat de kolonisten als rebellen te beschouwen waren 1).

Geen wonder, dat over zulk een taal de prins, de raadpensionaris en de hertog zeer gechoqueerd waren. Engeland kon aan de Republiek geen wetten voorschrijven. Wel gaven de Staten-Generaal in zoover toe aan Engeland's eisch, dat de toevoer van krijgsbehoëften naar de Amerikaansche volksplantingen werd verboden; maar de sluikhandel gaf te veel winsten, dan dat men er aan dacht, dien te staken.

De hertog had gewild, dat men tegenover Engeland wat meer op zijn recht had gestaan; «de beleedigende demarche

---

1) Dagboek 22 Febr. 1775.

van Engeland, dat met twee fregatten de haven van Texel als 't ware blocqueerde, had van onze zijde met meer waardigheid moeten zijn beantwoord» 1).

Was Yorke in dat geval in den aanvang van 1775 de booze geest van Engeland hier te lande geweest, niet minder buitensporig en beleedigend was de wijze waarop hij zich thans over het afstaan der Schotsche brigade uitliet. In plaats van het vrijheidsgevoel van Nederland te ontzien, had de gezant reeds aanstonds op den voorgrond gesteld, dat die Schotsche brigade in Amerika en tegen de Amerikanen zou gebruikt worden 2). Buitendien had Yorke den prins doen gevoelen, dat eene weigering de Engelsche Regeering en den koning zeer zou choqueeren.

Dat er dan ook besloten werd, om in deze kwestie min of meer buiten Yorke om te handelen, bevreemdt ons niet. Rechtstreeks zou de prins door het kanaal van den graaf van Welderen, zich tot den koning richten. Brunswijk kon zich daarmede wel niet geheel vereenigen. Yorke zou woedend zijn, dat men hem zoo had gepasseerd, ook al wilde men hem na eenige dagen op de hoogte van de zaak houden. Toch gaat het plan door.

De prins richt zelf een eigenhandigen brief aan den koning, die echter op den raad van den hertog met de noodige restrictie was geschreven. Men kon toch niet weten, hoe de Staten van Holland over het plan zouden oordeelen en de prins mocht den koning niet eerst in den waan brengen, dat de Brigade wel zou worden afgestaan en hem daarna aan eene weigering blootstellen.

Der vermelding waard is hetgeen de hertog op 30 Nov. 1775 omtrent die zaak in zijn dagboek opteekende: «Toen de prins den hertog meedeelde, dat alle ministers van Staat voor het accordeeren der Brigade waren, zei de hertog, dat hij niet tegen die mesure kon handelen, maar integendeel

1) Dagboek 31 Maart 1775.
2) Uit een brief van den hertog aan den prins dd. 24 Sept. 1775. (Huisarch.)

volgens zijn plicht zou moeten contribueeren, om dit plan te faciliteeren; maar hij verzocht Z. H. instantelijk, nooit te willen uit het oog verliezen, dat de hertog, toen het nog tijd was, als een trouwe raadgever Z. Hoogheid op het allerserieuste heeft afgeraden in dit plan van Engeland te komen, dat hij deze mesure tot nu toe desapprobeerde en altoos zou desapprobeeren, maar geen stem in staat hebbende en tegen deszelfs sentiment geresolveert zijnde, het aan den hertog niet meer convenieerde zich verder daarover uit te laten».

Onberispelijke houding! Met drang van redenen heeft de hertog het afstaan der Brigade ontraden. In overleg met de ministers van Staat wordt door den prins, behoudens de goedkeuring der Staten, tot het tegendeel besloten. Hoe dit ook streed met zijn persoonlijk gevoelen, zijn plicht zal nu zijn, om aan het plan op de beste wijze uitvoering te geven. Hij kan echter niet nalaten, voor het laatst den prins te verzoeken, nooit te vergeten, dat hij het plan ten sterkste heeft afgekeurd, toen het nog tijd was. Daar hij echter geen stem in den Staat had, voegde het hem niet meer zich er over uit te laten. Onberispelijk, zeggen wij — en met nadruk. De hertog geeft zijne overtuiging niet prijs, maar als een dienaar van den Staat zal hij gehoorzamen.

Minder onberispelijk handelde de prins zelf en bovenal Bleiswijk in deze zaak. Voor de bezwaren, door den hertog geopperd, had de stadhouder blijkbaar geen oor. Den raad hem met militaire en staatkundige draagredenen gegeven, sloeg hij geheel in den wind. Van eenige wederlegging daarvan geen spoor. Zonder rekening te houden met krijgskundige en staatkundige gevolgen, is Willem V aanstonds geneigd, om die «complaisance» aan den koning van Engeland te bewijzen, alsof het afstaan van circa 6000 man troepen als een zaak van beleefdheid kon worden aangemerkt, alsof het groot verlies van ons leger en het doel, dat de Engelsche regeering er mede beoogde, geen gewicht

in de schaal moest leggen. De Engelschgezinde Fagel, de Franschgezinde Gilles en de karakterlooze Bleiswijk waren hierin uitsluitend des prinsen raadslieden.

Vooral de laatstgenoemde speelde hierin eene lage rol. Aan eerlijke hulp aan de Engelschen dacht hij niet. En toch was hij van het eerste oogenblik af, dat de prins hem over de zaak sprak, geneigd om de Schotsche Brigade af te staan. Heeft hij enkele dagen daarop een gesprek met den hertog over die zaak, dan is hij erg met zijn figuur verlegen 1). Enkele dagen later is hij het weder met alle andere ministers van Staat volkomen eens, dat de brigade moet worden afgestaan.

Voor die weifelende, wankelmoedige houding van Bleiswijk is slechts ééne verklaring te vinden. Niettegenstaande pas drie jaar geleden door den hertog als de geschiktste opvolger van den Raadpensionaris Stein aangewezen, niettegenstaande zijn jarenlange vriendschap met zijn hoogen beschermer, zijne onafhankelijkheid en bekwaamheid, toonde Bleiswijk reeds in 1775 sterke neiging om Amsterdam ter wille te zijn. «Er was bij hem geen bestendigheid, dan in het weifelen, dat met de hachelijkheid der landszaken toenam» 2). En wat was nu Amsterdam's wensch in zake de Schotsche Brigade. Amsterdam wilde die brigade niet tijdelijk afstaan aan den koning van Engeland, maar haar voorgoed aan hem verkoopen. De naam van den later zoo befaamden Temminck verbond zich vooral aan dit fraaie koop·

1) «De Raadpensionaris heeft zich verder zeer verlegen getoond over het te geven antwoord aan den Ambassadeur van Engeland en de hertog kon wel penetreeren, dat hij zeer regretteerde, zich op de eerste propositie die Yorke hem gedaan had, zoo faciel in die zaak getoond te hebben, terwijl hij nu meer en meer geconvinceerd was van de kwade gevolgen, dewelke de complaisance om deze brigade te laten volgen, na zich zou kunnen slepen». (Dagboek). — 13 Oct. Dienzelfden avond ontving de hertog een schrijven van den prins dat de Raadpensionaris bij hem was geweest en meer huiverig was, dan te voren, om het verzoek van den Koning van Engeland te voldoen».

2) Groen, Gesch. 3 dr. bl. 543.

mansvoorstel. Dit was immers geheel in den geest van Amsterdam, dat zich steeds tegen elke vermeerdering van troepen verzet had en nu een ongezochte gelegenheid vond, om zich van meer dergelijken ballast (!) te ontdoen. Die brigade te leenen aan Engeland, Amsterdam zou er niet aan denken, dat ware in Engelands belang werken; maar met haar te verkoopen, was zoowel de schatkist als de Fransche politiek gebaat.

Een merkwaardig schrijven van den hertog aan den prins legt diens bezwaren tegen een dergelijke handelwijze bloot 1). Uit het oogpunt van humaniteit, van politiek en van oeconomie moet Amsterdam's voorstel ten eenenmale worden verworpen.

Of zou het geen schande zijn voor ons land, waarvan geheel Europa zou gewagen, als men hier die brigade op die wijze van de hand deed? Al had zij veel van haar vorigen luister verloren, vooral tengevolge van het verbod van Engeland, dat zij niet meer in Schotland mocht gerecruteerd worden, ontelbaar waren nog in hare gelederen de officiers, die als oude dienaren van den Staat er op hadden gerekend, hier in de Republiek rustig hun leven te kunnen eindigen. Mocht zulk een corps dan maar zoo op eens uit het land verjaagd en verbannen worden? Gewichtiger was nog het staatkundig bezwaar tegen Amsterdam's voorstel. De verkoop der Schotsche Brigade zou alle banden tusschen Engeland en de Republiek verbreken; geheel Europa zou het als zoodanig aanmerken en in Londen zou het als een weigering, ja als erger dan dit worden beschouwd. Zulk eene ruwe, onheusche oplossing van staatkundige vraagstukken stuitte den hertog zeer tegen de borst en hij vond het voorstel dan ook het gevaarlijkste voor den Staat en voor den prins, dat ooit had kunnen bedacht worden. Wat aangaat de finantieële zijde daarvan, ook deze was tamelijk duister. De Staat zou er eenvoudig de dupe van worden.

1) 30 Jan. 1776. (Huisarchief). Zie Bijlage II.

De oude en invalide officieren van dat corps zou Engeland wel niet overnemen, maar ten laste van de Republiek laten en het geld, dat men er voor zou krijgen, zou bij de toenmalige schaarschte aan troepen, bij lange na niet voldoende zijn, om nieuwe regimenten in de plaats der Brigade te verkrijgen».

In welke bochten de raadpensionaris zich in deze zaak verder heeft gewrongen, is onbekend. Toen het voorstel in de Staten behandeld werd, was Bleiswijk voor het tijdelijk afstaan der brigade. De hertog heeft er zich van het eerste oogenblik af vierkant tegen verzet, al stond hij met dat verzet ook geheel alleen.

Het geluk heeft gewild, dat de wensch van den hertog is vervuld, dat de brigade noch is afgestaan, noch verkocht. De koning van Engeland is er in 1776 niet meer op teruggekomen 1). Toen hij van den prins het bericht had ontvangen, dat deze niet twijfelde, of de eenparige toestemming van de gezamenlijke gewesten zou volgen, als 1°. alle kosten werden gedragen door Engeland. 2°. als de brigade alleen in Europa gebruikt zou worden en 3°. als zij voortaan zich weer in Schotland mocht recruteeren, volgde daarop een eigenhandige brief van den koning, waarin aan den prins werd gemeld, dat, mocht hij zijn verzoek vernieuwen, hij zulks doen zou op de voorwaarden, door den prins hem gesteld. Van een herhaald verzoek is echter niets gekomen 1), en ondanks al het verzet daartegen zegevierde dus door het toeval de verstandige politiek van den hertog van Brunswijk.

1) In het dagboek van den hertog staat opgeteekend (Dec. 1775), dat « van Wassenaar Obdam tijding uit Engeland gehad had, dat het aanzoek om de Schotsche Brigade slechts een *trait de politique* van Lord North was geweest, die wel voorzien had de difficulteiten, die dit aanzoek na zich zou sleepen — maar dat zijn doel was, door dit refus het Parlement te gemakkelijker te persuadeeren, om vreemde troepen in Engelsche soldij te nemen».

2) Stuart, Vad. hist. IV. bl. 64—66. — Groen, Vad. gesch. bl. 545.

HOOFDSTUK XIII.

DE STAATKUNDE VAN DEN HERTOG TEGENOVER ENGELAND, FRANKRIJK EN AMSTERDAM.

Het jaar 1776, waarin op den 4 Juli door het congres de Amerikaansche koloniën onafhankelijk van Engeland verklaard werden, ging voor ons vaderland voorbij, zonder dat er van de zijde van Engeland een storm tegen ons opstak. Wel herhaalde de gezant Yorke tot tweemalen toe 1) den eisch dat H. H. M. maatregelen zouden nemen tegen den ongeoorloofden handel in krijgsbehoeften ten dienste der wederspannige volkplantingen; maar aangezien de Staten-Generaal de ernstigste aanschrijving tot strenge handhaving van hun vroegere besluiten deden, liep dit jaar zonder veel strijd met de Engelsche regeering ten einde. 1777 was echter nauwelijks aangebroken, of de klachten van die regeering werden weer bij vernieuwing gehoord, inzonderheid over het gedrag van den gouverneur van St. Eustatius, die beschuldigd werd te hebben toegelaten, dat onder het bereik van het geschut van de sterkte op dat eiland een Amerikaansch schip een Engelsch vaartuig nam en dat de vlag van Amerika met eereschoten was begroet. Yorke toonde zich bij die gelegenheid bij vernieuwing in zijn gewoon karakter. Tegen den prins en de Staten-Generaal, tegen den hertog en den Raadpensionaris liet hij zich op de meest onbetamelijke wijze uit. Tot den prins zei hij o. a. «dat de koning van Engeland bevoegd was, van hem te eischen, dat hij aan Z. Majesteit aanstonds de gevraagde satisfactie gaf, wegens de groote gunsten, door den Koning

1) 19 April en 1 Oct. 1776. Zie Stuart, Vad. Gesch. IV. bl. 76—82.

aan den prins bewezen. Engeland was wel ongelukkig, zoo zeide Yorke impertinent weg tot den stadhouder, met zijn steun aan de Stadhouderlijke Regeering. Voor dien steun had Engeland de vruchten niet geplukt, die het billijkerwijs had kunnen verwachten. Zijn hof had de vijandschap van Amsterdam op zich geladen, door alles, wat het met de Republiek te behandelen had, door het kanaal van den stadhouder te doen. Wilde de prins niet meer bewijzen van gehechtheid aan den koning geven, dan zou deze zich voortaan rechtstreeks tot Amsterdam wenden en er veel beter bij varen. Voor den prins en zijn huis zou dit zeker niet zeer voordeelig zijn» 1).

Over deze taal was Willem V terecht ten zeerste verontwaardigd, vooral omdat hij zich bewust was, steeds op eene cordate wijze te hebben gehandhaafd, teneinde de goede verstandhouding tusschen Engeland en de Republiek te bewaren.

Ook de hertog was niet weinig ontsteld over Yorke's taal tot den prins, en over zijne memorie te dier gelegenheid aan de Staten-Generaal; en te meer was hij er door ontstemd, omdat, ofschoon de scherpe kanten dier memorie aan Yorke moesten worden geweten, de Regeering in hoofdzaak hetzelfde bedoelde en zeer beleedigend tegenover de Republiek in deze zaak optrad.

Het is merkwaardig, den hoofdinhoud van den volgenden brief van 22 Febr. 1777 te lezen, door den hertog aan den prins geschreven onder den indruk van de schandelijke aanmatiging van Engeland en de bedreigingen van haar gezant.

«De memorie van Yorke, zegt de hertog is het brutaalste en onwelvoegelijkste stuk, dat ik ooit van een souverein aan een souverein gezien heb. De eisch, dien de koning van Engeland in de conclusie van die memorie doet, is even beleedigend als onrechtvaardig voor den Staat.... hij is, als ik het durf zeggen, onmogelijk te voldoen, zoolang

1) Dagboek van den hertog 25 Febr. 1177.

de Staat zijn souvereiniteit en onafhankelijkheid wil bewaren; want op een eenvoudige beschuldiging kan noch mag de Staat volvoeren, wat de koning van Engeland met zulk een voornaamheid en zoo stellig eischt. Wat de zaak volgens mij, nog erger maakt, is de mondelinge verklaring, die men mij zegt, dat de gezant aan den president der week van H. H. M. moet hebben gedaan, toen hij zijne memorie indiende, te weten, dat, indien hij in drie weken geen satisfactie zou verkregen hebben, hij zou worden teruggeroepen.

«Die vreemde manier van handelen bewijst, volgens mij, zeer veel; tenminste geeft die te kennen de souvereine minachting die Engeland voor de Republiek heeft en ik laat aan ieder ter beoordeeling over, of de Republiek die beleediging van een mogendheid, wier groote belangen met de onze een zijn, maar moet slikken en wat zij te wachten heeft van andere mogendheden, tot welke zij niet in dezelfde betrekking staat als tot Engeland, indien zij onder zulk een behandeling geheel onverschillig blijft. Wel verre van het gedrag van den gouverneur van St. Eustatius te willen rechtvaardigen, ben ik integendeel zeer geneigd, om hem de verontwaardiging van den Staat te doen gevoelen en aan Engeland elke satisfactie, die het redelijkerwijze kan eischen, te geven, maar dat kan en mag niet geschieden, volgens mijne meening, dan nadat het is geconstateerd, dat de feiten, waarvan de memorie hem beschuldigt, aldus hebben plaats gehad.... Het belang, de eer en de glorie van den Staat eischen, dat men zich niet door Engeland's eischen laat intimideeren.... dat men met korte woorden en met waardigheid elke satisfactie weigert, totdat de beschuldigde is gehoord en dat men zich tegenover Engeland zeer gevoelig toont wegens haar gedrag ten opzichte van de Republiek.

«Of zou de zwakheid van de Republiek ons daarvan moeten terughouden, zou deze soms eischen, dat wij niets anders deden, dan zoete broodjes bakken? Als we ons daardoor lieten beheerschen, dan vrees ik, dat onze staat

spoedig in het niet zou verdwijnen. Neen, ik geloof, dat het meer dan ooit, bij deze gelegenheid voegt, dat de Regeering een mannelijke fermiteit toont, gepaard met de grootste voorzichtigheid en met passende maatregelen, om onzen handel te beschermen en meester van onze havens te blijven.

«Ik twijfel er niet aan, of deze violente stap van het hof van Londen heeft voornamelijk ten doel, om de Engelsche schepen hun jacht op de koopvaardijschepen der Republiek te vergemakkelijken; daarom vlei ik mij zeer, dat er een grooter bewapening ter zee tot stand zal komen.... Maar ook onafhankelijk daarvan, komt het mij voor, dat, in aanmerking genomen het gering ontzag, dat Engeland voor de Republiek toont, het onvergefelijk zijn zou, als men geen voorzorgsmaatregelen nam, om niet van die heetgebakerde menschen beleedigingen te ondervinden... 1)

Wie de moeite neemt, met dezen brief het antwoord te vergelijken, dat de Staten-Generaal aan den koning van Engeland deden toekomen, kan den invloed niet miskennen, dien de hertog daarop heeft uitgeoefend. Daarin komen o. a. deze woorden voor: «dat HH. M.M. zeer gevoelig waren wegens den inhoud der memorie en zich ten ernstigste beklaagden over de aantijgingen, alsof zij zouden moeten worden verdacht, van Z. M. met vriendelijke verzekeringen, door daden weersproken, op den tuil te houden; alsmede over den dreigenden toon dier memorie, verre afwijkend van hetgeen tusschen souvereine en onafhankelijke mogendheden plaats moest hebben» enz. 2)

De afloop der zaak is bekend. De gouverneur de Graaf werd naar het vaderland ontboden, doch kon, toen hij aan de Staten-Generaal voldoende ophelderingen over zijne handelwijze had gegeven, naar St. Eustatius terugkeeren.

Maar was dan de hertog van Brunswijk in zijne politiek

1) Uit een brief van den hertog aan den prins (Huisarchief.)
2) Zie Stuart IV. bl. 96.

tegenover Engeland veranderd? Voorheen, gelijk we zagen, een beslist voorstander van de groote Alliantie en na 1756, tegenover Frankrijk en Oostenrijk de zaak van Engeland en Pruisen van harte toegedaan, was hij misschien thans wel afkeerig geworden van eene alliantie met Engeland. Zoowel zijne houding in zake de Schotsche Brigade als zijn krasse memorie in deze kwestie zouden aanleiding kunnen geven, dit te denken. Toch was inderdaad niets verder van de gedachten van den hertog verwijderd, dan het opgeven van de alliantie met Engeland en het zoeken naar anderen steun.

Van het jaar 1774 dagteekent een eigenaardige memorie van zijne hand, waarin hij ons bondgenootschap met Engeland ten zeerste op den voorgrond stelt. Het was in het laatste jaar van den oorlog tusschen Rusland en de Porte dat hij den prins op de groote voordeelen er van wees, die de Republiek kon behalen, als zij in vereeniging met Engeland als bemiddelaar tusschen Rusland en de Porte kon optreden. «Waarom zou dit niet weder kunnen, gelijk bij den vrede van Passarowitz in het jaar 1718... Als de Republiek in vereeniging met Engeland als bemiddelaar gekozen werd, dan zou dit het oude denkbeeld van de Zeemogendheden weder kunnen verlevendigen. Dat zou niet kunnen nalaten, een goeden indruk in Europa te maken, zonder nog te spreken van het voordeel, dat er voor den Staat en den handel uit zou kunnen voortvloeien. Engeland toch zou dan zijn handelsvoordeelen in den Levant met onze kooplieden moeten deelen enz. 1).

Ook bij andere gelegenheden herinnert de hertog aan de betrekking van den Staat met Engeland. Bij gelegenheid van den strijd over de grenzen met de Z. Nederlanden, vraagt hij aan den prins of het niet voegzaam zou zijn, Engeland daarvan kennis te geven, omdat dat land niet alleen waarborg der tractaten, maar ook contracteerende partij is geweest en omdat men steeds die zaken in

1) Deze brief aan den prins (10 Febr. 1774) te vinden Bijlage (I).

overeenstemming met Engeland behandeld heeft 1).

Toen dan ook in het jaar 1778 door den Franschen invloed het gevaar bestond van een openlijke breuk met Engeland, ontveinsde de hertog den prins niet, dat hij zulk een breuk als een omverwerping van den toenmaligen regeeringsvorm en als den ondergang van het huis van Oranje beschouwde 2). En toen in 1780 aan het licht kwam wat Amsterdam gedaan had, om de gunst der Amerikanen te winnen, was hij ten diepste beleedigd over de roekelooze daad dier stad, die, na eerst het land in weerloozen toestand te hebben gelaten, den Staat aan een onvermijdelijken oorlog met Engeland wilde wagen 3).

Was echter nu daarom de hertog van Brunswijk een Anglomaan, waarvoor men hem later zoo dikwijls heeft willen doen doorgaan? Wat wij in zake de Schotsche brigade en den gouverneur van St. Eustatius van hem hoorden, is wel in staat ons van het tegendeel te overtuigen. De hertog was niet blind voor de schandelijke zelfzucht der handels- en koloniale politiek van Groot-Brittannië. Als hij zag, dat Engeland slechts in zoover Holland een eigen bestaan gunde, als het kon dienen om eigen politiek te steunen, of als hij de schandelijke zeerooverijen vernam, waaraan de Engelschen zich tegenover onze kooplieden schuldig maakten, dan liet hij niet na, zich daarover in de meest krasse bewoordingen tot den prins te uiten.

Zelfs omtrent het voornaamste vraagstuk van den dag: de toekomst van Amerika, liet hij zich niet in den geest van de conservatieve Engelsche politiek uit. Op een zekeren dag 4) vertelde hem de prins, dat aan dezen uit een gesprek met Bleiswijk was gebleken, dat de raadpensionaris er niet afkeerig van was, om de onafhankelijkheid van Amerika

1) Brief van 18 Juli 1776. (Huisarchief).
2) 16 Nov. 1778. (Huisarchief).
3) Oct. 1780 passim (zie later).
4) 28 April 1778. Dagboek. (Arch. Wolf.) Zie Bijlage.

te doen erkennen. De prins had toen daarop vuur gevat en aan Bleiswijk gezegd, dat hij dan liever het stadhouderschap neerleggen en zich met zijn gezin uit het land zou willen terugtrekken, dan ooit op die wijze de Republiek afhankelijk van Frankrijk te maken. De hertog trachtte daarop den prins te bedaren en aan het verstand te brengen, dat de raadpensionaris zijn crediet wel niet zoover zou misbruiken, om den Staat in de handen van Frankrijk over te geven, al moest hij erkennen, dat Bleiswijk te veel Amsterdam naar de oogen zag. Hij voegde er echter bij, dat hij zelf van meening was, dat «het onvoorzichtig zou zijn, om publiek te zeggen, dat men de Amerikanen nooit independent zou verklaren. Waarschijnlijk zou binnenkort zelfs Engeland daartoe worden genoodzaakt en wanneer Holland zoo verachtelijk Amerika had behandeld, dan zou het daarvan in zijn handel en zijn W.-Ind. koloniën zelf de nadeelige vruchten plukken». De prins maakte zich toen ook tegen den hertog boos en gaf hem te verstaan, dat hij hem ook verdacht hield van voor de Amerikanen te zijn.

Zonder derhalve een voorstander te zijn van de onafhankelijkheid der Vereenigde Staten, achtte de hertog het allerwaarschijnlijkst, dat die onafhankelijkheid zou worden bereikt en gaf hij den prins met het oog daarop den raad in 't belang der Republiek Amerika niet te grieven en den haat van de Nieuwe Wereld niet te laden op den Staat.

Wat was dan toch de reden, dat niettegenstaande de hertog lang niet alle daden van Engeland goedkeurde, integendeel vele daarvan scherp veroordeelde, dat hij toch niet heeft opgehouden, aan te dringen op de handhaving der alliantie met Engeland? Die reden was alleen — en de geschiedenis heeft hem volkomen in het gelijk gesteld, dat een andere Mogendheid, namelijk Frankrijk oneindig gevaarlijker voor de Republiek was, dan ooit Engeland zou kunnen worden.

In 1776 trad de hertog de la Vauguyon hier als gezant van Frankrijk op. Hij moest in denzelfden geest werkzaam

zijn als d'Avaux en d'Affry. Eerstdaags toch zou Frankrijk zich met Amerika tegen Engeland vereenigen en dan zou het voor Frankrijk van het grootste gewicht zijn te weten, welke houding de Republiek zou aannemen. Evenals genoemde voorgangers, zou de hertog de la Vauguyon vooral in Amsterdam den geheimen zetel zijner werkzaamheden hebben. Met verscheiden regenten kwam dan ook die gezant al spoedig in innige verstandhouding te staan. In den aanvang vermeed hij met bedoeling de hoofden der partij, om niet al te zeer in het oog loopend zijne politiek te verraden 1); doch allengs geraakte hij met Temminck, Boudaan, van Berckel e. t. q. op vertrouwelijken voet en voerde hij door middel van dezen langzamerhand het geheele land naar den afgrond van den oorlog met Engeland in 1781, droevig voorspel van den ondergang des lands, 14 jaren later.

Vooral sedert 1778, toen Frankrijk aan Engeland den oorlog verklaarde, bracht de behendige gezant Amsterdam allengs geheel in het Fransche vaarwater en oefende hij door de hoofdstad invloed uit op de geheele republiek. Hij wist het onbepaald convooi der schepen door de bevoorrechting van Amsterdam en Haarlem aan de Republiek af te dwingen. Hij wist de augmentatie van het leger met kracht tegen te houden en die der vloot sedert 1779 te doen gelukken. En zonder twijfel heeft hij stellig wel de hand gehad in het ontwerp-tractaat met Amerika, door van Berckel in 1778 geteekend, dat in 1780 aan het licht gekomen, de naaste aanleiding was tot den oorlog met Engeland.

Hoedanig was de houding van den hertog van Brunswijk tegenover hem en tegenover Amsterdam? Het schijnt wel, dat de hertog de la Vauguyon in het begin van zijn optreden hier te lande ook met de stadhouderlijke partij op een goeden voet stond. Zijn omgang met den prins werd, gelijk dat met meer Fransche gezanten het geval was geweest, door kwesties van etiquette bemoeielijkt. Met den

1) Frankrijk's invloed op de buitenl. aangelegenheden der Ned. Republ. door Baron d'Yvoy van Mijdrecht. bl. 80 enz.

hertog had hij meermalen ontmoetingen. De la Vauguyon gaf in 1777 deze getuigenis van den hertog, dat «hij met veel takt en slimheid gebruik maakte van het crediet, dat hij door zijn bloedverwantschap met den prins, door lange gewoonte en door wezenlijke verdiensten verkregen had» 1). Dat Brunswijk Yorke niet kon uitstaan, had de Fransche gezant al zeer spoedig gemerkt, de Engelsche politiek had hij nooit begunstigd; met kracht had hij zich verzet tegen een Engelsch huwelijk van den prins en daartegen het Pruisisch huwelijk weten te bewerken. Toch werkte de Pruisische invloed evenmin op hem, als de Engelsche» 2). Van den secretaris van den Raad van State, van Hees, sprekende, zegt de gezant van dezen, dat hij voor een zeer verlicht en eerlijk man doorging en in intieme vriendschap tot den hertog stond, die het grootste vertrouwen in hem stelde 3). Dergelijke getuigenissen uit het jaar 1777 bevreemden ons niet. De hertog leefde nog te veel onder den indruk van de onbeschaamde eischen van Yorke en zijne regeering, om tenminste niet geheel blind te zijn voor het betrekkelijk recht eener tegenovergestelde politiek 4). Doch, nauwelijks was de la Vauguyon met zijne eigenlijke oogmerken te voorschijn getreden, nauwelijks zag Brunswijk de verderfelijke werking van de Fransche politiek op Amsterdam en daardoor op den geest van ons volk, of hij trok met alle macht daartegen te velde en beraamde hij in zijn brieven aan den prins plannen en maatregelen, die de ongelukkige gevolgen zouden kunnen keeren 5).

Van ouds kende de hertog Amsterdam en zijne regenten te goed. Hoe halsstarrig had het zich verzet tegen elke

---

1) Vgl. d'Yvoy. p. 78. (18 Févr. 1777).

2) Id. p. 21. (4 Mars 1777).

3) Id. p. 82 (4 Mars 1777).

4) « La conduite insensée de l'Angleterre vis-a-vis de la République a contribué beaucoup à seconder les vues de ces Messieurs». (16 Nov. 1775. Brief aan den prins. Huisarchief).

5) Zie Bijlage III. Brief van 16 Nov. 1778. (Huisarchief).

vermeerdering van troepen, ook al werd deze in den meest verzoeningsgezinden geest door den prins gevraagd! 1) Welk een heerschzuchtige rol had het gespeeld in de kwestie der kolonie Suriname, waar de militaire macht geheel ondergeschikt moest gemaakt worden aan het civiel bestuur 2). Hoe schandelijk had zij steeds hare suprematie doen gelden in de Staten van Holland en bij elke gelegenheid zijne belangen als de belangen van den geheelen Staat voorgesteld!

Vrienden telde de hertog in Amsterdam dan ook thans zeer weinig. Zou eenmaal van daar uitgaan de strijd tegen zijn persoon, ook hij had niet opgehouden den prins te waarschuwen tegen mannen als van Berckel, Rendorp, Temminck e. a. In des hertogs brieven van het jaar 1770 wordt herhaaldelijk over de onbeschaamde manier van handelen en schrijven van van Berckel gesproken 3). In 1771 schrijft de hertog aan den prins: «De redeneeringen van den pensionaris van Berckel met betrekking tot de toestemming van den Staat van oorlog, zijn absoluut verdicht en verachtelijk; maar ze verwonderen mij niet en bevatten niets nieuws voor mij, daar ik honderd maal dezelfde redeneeringen van de heeren van Amsterdam gehoord heb» 4).

De oppositiegeest van den vurigen en vinnigen pensionaris werd in het jaar 1772 er niet beter op, toen hij vooral door den invloed van den hertog, hoewel sterk door Amsterdam gesteund, geen opvolger werd van Steyn, maar integendeel Bleiswijk werd gekozen.

In 1775 toen de kwestie van Suriname aan de orde was, schijnt van Berckel zoo onverdragelijk heerschzuchtig geweest

1) Denk aan de gesch. van het conciliatoir (Hfst. X)

2) Het jaar 1763 had bewezen, hoe krachtig de hertog in de zaak met Berbice was opgetreden. (Zie Gen. Netscher, Gesch. van de Kol. Essequebo, Demerary en Berbice. bl. 223 en 224. 1888). In Suriname gold het in 1774 een geheel ander geval. Daar eischte Amsterdam de hoogste macht voor het civiel bestuur, gelijk men dit te kwader ure in Atjeh ook beproefd heeft, daaraan wilde de hertog de militaire macht niet onderwerpen. (Zie Bijlage IV).

3) In de zaak van de Gecommitteerde Raden enz. (zie vroeger).

4) 31 Aug. 1771.

te zijn, dat de hertog den prins het ronde voorstel deed, om van Berckel en Temminck omver te werpen 1).

«Rendorp (die in die dagen meer conservatief werd) had zich over de heerschzucht van van Berckel en Temminck zeer beklaagd. Het kwam den hertog voor, dat van Berckel's conduite in den laatsten tijd zoo hatelijk was geworden en zijne manieren zoo personeel choquant, dat de prins en de raadpensionaris overvloedige reden hadden, om te verklaren dat zij met zulk een sujet als dien pensionaris, die alle égards tegenover den prins en den raadpensionaris terzijde had gesteld, niets meer wilden te doen hebben. De geheele regeering te Amsterdam, behalve Temminck, zou blijde zijn, een voorwendsel te hebben, om zich van dat meubel te ontdoen. Er was echter geen tijd te verliezen; van die gelegenheid die misschien nooit terugkwam, moest gebruik gemaakt worden».

Als destijds de raad van den hertog was opgevolgd, dan was de invloed van van Berckel gebroken geweest en zou waarschijnlijk onze geschiedenis een anderen loop genomen hebben. De doldriftige patriot had dan het ontwerptractaat met Amerika niet geteekend. Maar de raadpensionaris was in 1775 niet van de meening, «dat van Berckel moest worden omvergeworpen en alzoo bleef hij de veelvermogende man, de brutale minister, die eenvoudig aan Amsterdam de wet voorschreef» 2).

Zoo was de invloed van den pensionaris in 1778 steeds nog geklommen en schreef hij in dat jaar omtrent het volgen der Fransche politiek aan Amsterdam de wet voor. In de Staten scheen eerst nog een gematigde politiek te zegevieren. Men wees de voorstellen van Engeland, die den geheelen handel in scheepsmaterialen wilde stremmen, af; maar geen geleide verleende men voor het vervoer van masten en hout, door grootte en zwaarte blijkbaar alleen tot den bouw van

1) Dagboek van den hertog 2 Dec. 1775. (Arch. Wolf.)

2) Gedeeltelijk woordelijk uit het dagboek op genoemden datum.

oorlogsschepen bestemd 1). Op 29 Nov. werd die resolutie genomen. Alleen Amsterdam protesteerde.

De hertog, evenmin geneigd voor Engeland als voor Frankrijk te knielen, had daartoe het zijne bijgedragen. Met grooten aandrang bond hij den prins op het hart, om alle maatregelen te nemen, die voor de veiligheid van den Staat dienstig konden zijn. «Van Berckel is tot alles in staat, om zijn doel te bereiken. Nog is het tijd, om den storm te bezweren, maar stelt men het uit, dan zal het te laat zijn. De oude patriotten moeten uit hun doodslaap worden wakker geschud, om zich te verzetten tegen de plannen van hen, die den Staat aan Frankrijk willen onderwerpen. Alle andere leden der Staten moeten door den prins gewezen worden op de gevaarlijke gevolgen, die uit het gedrag van Amsterdam kunnen voortvloeien. Zelfs de predikanten moeten de goede zaak door hun invloed steunen. In de steden en op het platte land moet de invloed van Amsterdam worden tegengewerkt. Het langdurig verblijf van den Pauselijken nuntius heeft een slechten invloed uitgeoefend onder de katholieken; ook daartegen moet worden gereageerd» 2). Waren in die dagen de kooplieden uit Amsterdam bij den prins geweest, de hertog ontraadt Z. H. ooit meer de Neufville bij zich te laten. Wat de vergadering der Staten aangaat, de hertog vermeit zich reeds in gedachte, dat Amsterdam zal «rester en chemise» 3).

Nu liet wel de vergadering van den 19 Nov. Amsterdam alleen staan, gelijk we zeiden. Maar wie daarom denken mocht, reeds te hebben overwonnen, had gerekend buiten den invloed van den hertog de la Vauguyon. Onbepaald convooi bleef de eisch, dien hij stelde in naam der Fransche politiek, en op den 7 December verscheen zijne memorie, waarin gedreigd werd met het verlies van alle voorrechten

1) Groen, p. 571.
2) Zie Bijlage V.
3) Brief aan den prins van 18 Nov. 1778. (Huisarchief).

der neutralen, zoo de Staten niet zorgden voor de bescherming van hun vlag en handel, volgens het recht der volken en tractaten, op welke bedreiging het berucht edict van 8 Febr. 1779 het zegel zette.

Het was in die voor de Republiek hoogst moeielijke dagen, toen Engeland dreigde, indien we wel onbepaald convooi gaven en Frankrijk niet minder dreigde, indien we dat niet deden, dat door den prins de toevlucht genomen werd tot Frederik II, wien hij om raad en hulp smeekte in dat angstig dilemma. Wij willen dat echter in een volgend hoofdstuk behandelen, omdat een andere reeks van gebeurtenissen uit de laatste jaren eerst moet vermeld worden, die evenals de in dit hoofdstuk behandelde op Frederik II uitliepen. Doch alvorens wij ons tegenwoordig hoofdstuk eindigen, mogen nog een paar bijzonderheden hare plaats vinden, die, aan het dagboek van den hertog ontleend, licht werpen op den toestand dier dagen.

Op den 5 Januari deelde de raadpensionaris aan den hertog mede, dat de gezant van Engeland hem had gezegd, dat zijn hof waarschijnlijk zich wel met de Republiek zou hebben verstaan op het artikel van verdere scheepsbehoeften, als het hout tot constructie van schepen alleen van het convooi bleef uitgezonderd, indien men maar met den Ambassadeur van Engeland had willen onderhandelen en niet te veel onder Franschen invloed geweest was. De hertog deelt er bij mede, dat de raadpensionaris in dat gesprek gevoelde, geen fermiteit genoeg te hebben gehad tegenover de heeren van Amsterdam; doch tevens ontdekte hij, dat het Bleiswijk bleef ontbreken aan den moed, om de «menées van de hoofdstad te demasqueeren. Bleiswijk bleef beweren, dat de meeste steden tegen Engeland waren en dat ze alleen uit complaisance voor den prins tot hiertoe tegen Amsterdam waren geweest 1).

Het tweede punt, door ons bedoeld, betreft de verhou-

1) Dagboek 5 Jan. 1779.

ding van den Franschen gezant tot den hertog. Deze viel Brunswijk elk oogenblik lastig om zijne bemiddeling. «Als de hertog, die algemeen geacht en geliefd was, met hem wilde samenwerken, om de rust en de orde in de Republiek te bewaren, dan was de la Vauguyon verzekerd, dat de gevaarlijke gevolgen van het edict, dat ons land uitgezonderd Amsterdam en Haarlem bedreigde, zouden worden voorkomen. De ambassadeur maakte zich zelfs sterk, dat hij tusschen den hertog en die leden van den Staat die hem minder genegen waren, een betere verstandhouding zou kunnen teweeg brengen.

«Uiterst verontwaardigd over deze ontmoeting, brak de hertog dit gesprek plotseling af, zeggende, dat hij zich in geenen deele met die zaken kon bemoeien» 1).

1) Dagboek 18 Febr. 1779.

HOOFDSTUK XIII.

BRUNSWIJK TEGENOVER OOSTENRIJK EN PRUISEN. (FREDERIK II.)

Gelijk we vroeger zagen, had het jaar 1756, dat zoo groote veranderingen op het Europeesch staatstooneel bracht, ook de verhouding van den hertog van Brunswijk tegenover het hof van Weenen gewijzigd. Wel bleef hij Maria Theresia steeds dankbaar herdenken, maar de band tusschen neef en nicht, was verbroken en zonder bepaalde vijandschap heerschte er tusschen de Republiek en Oostenrijk een groote mate van koelheid. «De hertog betreurt dat; hij kent er de oorzaak van, maar weet geen middel om daarin herstelling te brengen» 1).

In 1765 richtte onze gezant te Weenen, van Burmannia, een schrijven aan den hertog met verzoek, of het hem niet mogelijk was, daarin verandering te brengen. «Gij bewijst mij te veel eer, antwoordt de hertog, door uwe bewering, dat ik misschien een uitstekend middel zou zijn, om de beide mogendheden weder tot elkander te brengen.... Indien de keizerin, die beter dan iemand overtuigd is van mijne persoonlijke gehechtheid aan haar, en die mijne beginselen en mijn karakter ten volle kent, licht in die zaak zag en mij bekwaam rekende, om alles op den ouden voet van vertrouwelijkheid tusschen de beide staten te brengen, dan zou zij niet aarzelen, mij haar orders op te dragen en zij zou verzekerd kunnen zijn, dat ik die zoo goed mogelijk

---

1) «Je regrette avec vous, Monsieur, le pied froid qui subsiste entre la cour impériale et royale d'un côté et la République. Je n'en connais que trop la source; j'en suis affligé d'autant plus que je ne vois jusqu'ici aucun moyen de pouvoir y porter remède». (Brief van 15 Oct. 1765 van den hertog aan Burmannia, gezant te Weenen. Rijksarchief).

in het belang der beide staten zou ten uitvoer brengen. Maar te goed ken ik mijne vermogens en te veel ondervinding heb ik gehad, om mij ongeroepen er aan te wagen, me in die zaak te mengen.»

Al was derhalve de verstandhouding van de Republiek zoowel als van den hertog tot het hof van Weenen op den duur weinig vertrouwelijk, daar waren en bleven toch onmiskenbare punten van aanraking, die het noodzakelijk maakten, dat de buitenlandsche politiek van onzen Staat zich ook tot Oostenrijk uitstrekte. De Oostenrijksche gezanten uit dien tijd, de beide barons de Reischach beteekenden niet veel 1). De hertog noemt eenvoudig den ouden Reischach «un vieux radoteur», die beter kon praten over de qualiteit der Hongaarsche wijnen, dan over de politiek. Dit was des te meer te bejammeren, omdat er verscheidene wolken aan dezen politieken horizont te ontdekken waren. Ten zuiden werden we immers begrensd door de Oostenrijksche Nederlanden, die vooral, sedert de oplossing van het barrière-tractaat, van een geheel andere beteekenis voor ons land waren geworden. Telkens keerden er allerlei grenskwesties terug, die gelijk we zien zullen, op diepere oorzaken wezen en van de zijde van Oostenrijk erger aanmatiging schenen te voorspellen.

In 1775 had er een geval plaats in het Vrije van Sluis, dat tot heel wat gehaspel en diplomatiek geschrijf tusschen Weenen en Brussel aan de eene zijde en den Haag aan den anderen kant aanleiding gaf. Daar waren eenige Oostenrijksche soldaten, in dienst der Zuid. Nederlanden over onze grenzen gekomen, hadden daar strafbare dingen gedaan en waren zonder veel omslag door het gerecht van Vlaanderen ter dood veroordeeld. Die soldaten waren nu ongelukkig gardes du corps van de koningin van Hongarije en het

1) «Zij waren niet te vergelijken met Lisola en stonden veel achter bij de toenmalige Pruisische, Fransche en Engelsche gezanten». (Vgl. Prof. Blok, Verslag aang. een onderzoek in Duitschland en Oostenrijk naar archivalia 1888. 's Grav. 1889, bl. 31.)

Oostenrijksche gouvernement eischte in naam van Maria Theresia satisfactie. Onze gezant te Weenen, de graaf van Degenfeld schreef aan den griffier Fagel, dat de keizerin zich persoonlijk zeer beleedigd achtte, zoodat zelfs Kaunitz, die anders geen vriend van de Republiek was, nog getracht had, haar te bedaren 1). De hertog was ook verlegen met die zaak. Al had hij uit een goede bron gehoord, dat die soldaten niets dan hun verdiende loon hadden ontvangen, toch was zonder twijfel het gerecht te haastig en te violent te werk gegaan. In Brussel had men er ontzaggelijk veel beweging van gemaakt. Reischach eischte een éclatante satisfactie. Charles Bentinck, even opgewonden als zijn overleden broeder van Rhoon, zou aan een diner bij Reischach den raad gegeven hebben, om alle inwoners van het Vrije van Sluis te geeselen en ze uit hunne landpalen te verbannen. De hertog was evenzeer overtuigd, dat die machtige nabuur, die zich beleedigd achtte in zijn waardigheid, moest worden bevredigd. Toch blijft hij zich zelf meester en raadt den prins aan om zich in niets te overijlen, de zaak een tijdlang commissoriaal te maken en daarna, mocht Weenen blijven staan op eene grootere satisfactie dan bv. het college van rechters in het Vrije van Sluis te schorsen, te handelen al naar omstandigheden. Bevond zich dan de Republiek in een voordeeligen toestand, dan met waardigheid elke verdere satisfactie weigeren; kon ze echter niet van zich afspreken, dan met inachtneming van de eer van den Staat, eenige andere satisfactie aanbieden 2).

Deze opportunistische staatkunde, die we meermalen bij den hertog aantroffen, had ook in dit geval een dieperen grondslag. Niet lang geleden nog was er door de Brusselsche Regeering een sluis gebouwd in de omstreken van Sas van Gend. Volgens het rapport van Nederlandsche ingenieurs, o. a. van den bekwamen genie-officier Du Moulin was die bouw zeer ten nadeele

1) Brief van den hertog aan den prins dd. 9 Aug. 1775. (Huisarchief.)
2) Brief van den hertog aan den prins van 12 Nov. 1775. (Huisarchief.)

van Sas van Gend; maar niettegenstaande dit aan de regeering der Z. Ned. was meegedeeld, was toch die sluis daar gekomen en kon de hertog terecht aan den prins schrijven, dat het veel schijn had, alsof die bouw veel wijder van strekking was, dan men oppervlakkig zou zeggen en waarschijnlijk samenhing met de Oostenrijksche plannen, om de Schelde te openen, hetgeen te Brussel wel werd ontkend, maar zoo men geen uitgestrekter plannen op het oog had, dan zou men de kosten niet voor dit doel alleen gemaakt hebben.

Ook allerlei grenskwesties waren er in den laatsten tijd door Oostenrijk geopperd. Kortom de hertog ziet in een en ander verband. Jozef II had, schoon Maria Theresia nog leefde, grooten invloed; ook elders was men ongerust over zijne plannen van vergrooting of ruiling en hoe schijnbaar onbeteekenend op zich zelve die kleine chicaneriën van de Z. Ned. tegen de Republiek ook waren, gezamenlijk schenen ze volgens den hertog op iets ergers te wijzen.

Dat ergere was de mogelijkheid, dat er met de geheele Z. Nederlanden een verandering op til was 1). Sedert jaar en dag namelijk was er sprake van hetgeen er gebeuren zou, als de kinderlooze keurvorst van Beieren, Maximiliaan Jozef kwam te sterven. Reeds in 1770 was er een gerucht van zijn dood verspreid en onder den indruk daarvan schreef de hertog aan den prins, dat die dood een geheele verandering zou brengen in het politiek systeem van Duitschland, misschien wel van Europa 2). In 1777 leefde echter de keurvorst nog, maar men bleef steeds over de gevolgen van zijn mogelijken dood druk spreken. Zoo had de hertog van Brunswijk in Juli van dat jaar den Pruisischen gezant Thulemeijer meegedeeld, dat er, in het geval van den dood van dien keurvorst, sprake was tusschen de kabinetten van Weenen en Versailles van eene verdeeling van de Zuid-

1) 27 Dec. 1777 schrijft de hertog aan den prins: «Il n'y a certainement personne plus convaincu que moi que tôt ou lard, il arrivera un changement par rapport aux Pais-Bas en tout ou en partie». (Zie Bijlage I).

2) Brief van 29 Oct. 1770. (Huisarchief).

Nederlanden, als Weenen zich Beieren toeeigende. In naam van Frederik II zei de gezant eenige dagen later tot Brunswijk, dat de koning van Pruisen tot op dat oogenblik nooit iets geweten had van de eerzucht van het Weener hof, om in het bezit van Beieren te komen. Het zou evenwel, volgens Frederik II, zijn pretensies wel tot de rivier de Inn toe begrenzen. Daar er echter tegelijkertijd ook sprake was van een verdeeling der Z. Nederlanden en dus het gemeenschappelijk belang van de Republiek en van Pruisen in die zaak gemoeid was, beloofde de koning door zijn gezant den hertog zooveel mogelijk op de hoogte te houden van de plannen, en beval hij zich voor mededeelingen zijnerzijds aan 1).

30 December 1777 stierf eindelijk de keurvorst en allerwegen brak toen het smeulend vuur uit. Zijn gebied kwam aan zijn naasten erfgenaam, den keurvorst van de Paltz, die op den 3 Jan. 1778 een verdrag met Jozef II sloot, waarbij hij aan dezen een groot gedeelte van Beieren afstond. Neder-Beieren werd met Oostenrijksche troepen bezet. Frederik II kon die uitbreiding van Oostenrijk's macht niet dulden, greep naar de wapenen en viel in Boheme. De veldtocht beteekende niet veel. Maria Theresia's tusschenkomst, Frankrijk's ongezindheid, om Oostenrijk ter zijde te staan en Rusland's dreigende houding maakten aan den zoogenaamden Beierschen successie-oorlog spoedig een einde en bij den vrede van Teschen (13 Mei 1779) zag de keizer van zijne aanspraken af, behoudens een kleine strook lands ten oosten van de Inn, waarmee hij Oostenrijk vergrootte.

Kenmerkend voor de persoonlijkheid van den hertog is de in den aanvang van dien strijd door hem samengestelde memorie aan den prins over deze buitengewone Europeesche aangelegenheid, van welke niemand had kunnen verwachten, dat ze zoo spoedig zonder noemenswaardigen strijd zou worden beslist 1).

---

1) Zie Bijlage II. Brief van 12 Juli 1777.

2) Zie de gcheele memorie Bijlage III.

Hij raadt den prins dringend aan, om in Brussel, Weenen Parijs en Londen zooveel mogelijk goede informaties in te winnen naar de plannen, die Oostenrijk en Frankrijk hebben, daar het nu hoogst waarschijnlijk is, dat tot een verdeeling en ruiling der Z. Ned. zal worden overgegaan. Van Berkenrode te Parijs en van Welderen te Londen zullen goede diensten kunnen bewijzen. Er moet geen geld ontzien worden, om achter de geheimen van de hoven te Versailles en te Weenen te komen. Jammer dat de Nederlandsche gezant Hop te Brussel en Degenfeld te Weenen zoo weinig te vertrouwen zijn. De laatste is zeker een beter mensch dan de eerste, maar beiden zijn blind gehecht aan de hoven, waar zij geaccrediteerd zijn. Wat echter van nog meer belang is, meent Brunswijk, is: te trachten te weten te komen, wat de koning van Pruisen voornemens is te doen. Doch de wijze, waarop dat moet geschieden, baart hem zorg. «Ik gevoel alle moeielijkheid van die zaak, om zich met dien vorst in één schuitje te begeven, dat moet met de grootste voorzichtigheid geschieden, zonder zich tot iets te verbinden... Indien de koning goed gestemd is en indien hij nog geen eindbesluit genomen heeft, dan zal hij gevleid zijn door de opening, als die van onze zijde begint; is hij van een andere meening, dan zal hij of niet antwoorden of op zulk een manier, dat men zal weten, waaraan zich te houden.

«De grootste moeielijkheid in dezen is echter, wie daarover met den koning van Pruisen van gedachten zal wisselen. De Staat mag zich in dezen volstrekt niet tegenover dien vorst compromitteeren. Den gezant Thulemeyer zou de hertog in geenen deele dat durven opdragen 1). Ook den prins zelf ontraadt hij, aan den koning te schrijven, daar Frederik dan wel genoodzaakt is, om over die zaak zich uit te

1) Uit andere brieven blijkt, hoe Brunswijk dien gezant veracht. Meer dan eens noemt hij hem «indigne et méprisable». Elders: «Mr. Thulemeyer est d'un humeur de chien» weer elders: Mr. Th. pousse ses impolitesses vis-à-vis de moi au suprême degré» en spreekt hij van zijn «méchant et infame caractère, qui perce partout... je crains que cet homme me causera encore bien des embarras».

laten. De hertog wil echter den koning polsen door zijn neef, den erfprins van Brunswijk, die toen zeer hoog bij den koning stond aangeschreven en door wien men waarschijnlijk het best er in zal slagen, om des konings plannen en gedachten te leeren kennen».

Het vaderlandslievend doel 1), dat de hertog van Brunswijk met deze memorie beoogde, om namelijk Frederik den Groote als bondgenoot te verkrijgen voor het geval, dat de Beiersche successiekwestie de Z. Nederlanden in de macht van Frankrijk brengen zou, moge gewaardeerd worden, maar de vrees voor Frankrijk, was op dat oogenblik althans overdreven. Dit land had zijne handen te vol in den aanvang van 1778 met den aanstaanden oorlog tegen Engeland, dan dat het tot uitbreiding van grondgebied zich aan een continentalen krijg zou gewaagd hebben. Al wat daartoe aanleiding kon geven, moest worden vermeden 2). Doch uit een ander oogpunt is deze memorie van den hertog hoogst merkwaardig. Vooreerst omdat zij de aanleiding werd, dat een ander persoon, die zich tot nu toe meer op den achtergond had gehouden, een belangrijke rol in onze staatkunde spelen ging en ten andere omdat zij, hoevol lof ook voor Frederik II, toch ook de noodige voorzichtigheid tegenover dien vorst aanraadt, die later bleek dringend geëischt te worden.

Deze memorie van den hertog gaf aanleiding, dat de prinses zich met de politiek ging bemoeien. Eerst verzocht de prins aan den hertog, of het hem geoorloofd was, die memorie aan zijne gemalin te mogen laten lezen en toen

1) Uit al het bovenstaande blijkt ten duidelijkste, dat de hertog van Brunswijk in het geheel niet die geheime bedoelingen koesterde, die Prof. Brill hem toekent, als zou hij het over den ruil van de Z. Nederlanden tegenover Beieren met Oostenrijk eens geweest zijn, bedoelingen, die hij n. b. 30 jaren zou hebben geheim gehouden, doch die in 1781, na den dood van Maria Theresia, zouden zijn uitgelekt en die zijn val zouden hebben veroorzaakt. Blijkbaar is deze geheele fantaisie uit de lucht gegrepen. (Zie Brill, Bewiste bijzonderheden uit de Vad. gesch. bl. 171 vlgd.)

2) Von Görtz, Hist. u. pol. Denkwürdigkeiten. I Th. S. 52.

hem dit vergund was, schreef de prins eenige dagen later aan den hertog dat hij zelf of de prinses aan den koning van Pruisen wilde schrijven. Dit bericht ontstemde den hertog zeer. Hij schrijft dienaangaande in zijn dagboek 1): «De prins schijnt absoluut mevrouw de prinses in de affaires te willen meleeren. De hertog vond niet raadzaam, dat idee direct te combatteeren, te meer dewijl uit al hetgeen sedert de overgegeven memorie gepasseerd was, genoegzaam blijkt, dat het principaal den prins en de prinses daaraan gelegen is, den hertog buiten de affaires te houden. Alleen beweerde hij tegen den prins, dat een dergelijke demarche aanleiding kon geven tot verkeerde explicatiën doch Z. H. meende, dat daaruit geen verkeerde conclusie kon worden getrokken». De prinses bleef dan ook bij haar voornemen. Bij gelegenheid van een jaarfeest van den koning van Pruisen, kon zij hem wel eens polsen en zijne meening vragen omtrent de Beiersche successie en de belangen der Republiek. Ten sterkste bleef de hertog het ontraden. Zij was er niet van af te brengen, althans iets over die zaak te schrijven. Met den raad van den hertog, om dan toch in zeer generale termen te blijven, nam dit pijnlijk onderhoud een einde.

«De dag daaraanvolgende ontmoette de hertog Bleiswijk, tegenover wien hij zich zeer gevoelig toonde over dit gedrag van den prins. De raadpensionaris was het volkomen met den hertog eens en vreesde zeer het ascendant van de prinses en zijne dangereuse gevolgen».

Het was nog geen jaar geleden, dat de la Vauguyon naar Parijs schreef: «De hertog heeft zich door de prinses in het minst niet zijn ascendant laten ontnemen. Zij wordt geheel bestuurd door mad^{lle} Donselmann (Dankelmann), die de koning van Pruisen aan haar van haar jeugd af heeft verbonden. Tot nu toe is haar invloed op den prins nul, het is zeer waarschijnlijk, dat zij niet meer zal krijgen» 2). In een jaar tijds was Wilhelmina dus zeer veranderd.

1) Jan. 1778 (Arch. Wolf.)
2) d'Yvoy, Frankrijk's invloed. bl. 81.

En nu zou niet weder een jaar verloopen, of haar staatkundige invloed zou reeds zeer zijn gestegen. De Beiersche successie-oorlog mocht in 1778, hoewel nog in dat jaar niet geëindigd, geen gevaren van de zijde van Frankrijk doen duchten, destemeer de Engelsch-Amerikaansche strijd, waaraan Frankrijk van dat jaar af ging deelnemen.

We zagen in een voorgaand hoofdstuk, wat de Fransche gezant al niet deed, om de Republiek daarin te mengen. Op den 19 November hadden de Staten het besluit omtrent het convooi genomen, dat de la Vauguyon in December tot zijne dreigende memorie 1) tegen Holland bracht. In 't laatst dierzelfde maand ontmoette de gezant Fr. Dankelmann, wie hij met nadruk aanried, om al haar invloed bij de prinses te gebruiken, dat zij den prins zou trachten te bewegen een besluit te nemen, dat den koning van Frankrijk zou kunnen bevredigen. Wel zeide daarop die hofdame, dat de prinses zich nooit met staatszaken inliet; maar de ambassadeur gaf haar te kennen, dat in dit geval haar eigen belang haar er toe moest dwingen. Een lang gesprek volgde tusschen de la Vauguyon en Fr. Dankelmann over de noodzakelijkheid voor het Stadhouderlijk huis om de Fransche politiek te volgen 2). De hofdame beloofde dit gesprek aan de prinses over te brengen; doch deze deed den gezant weten, dat zij zich niet met staatszaken kon inlaten en dat zij geheel aan haar echtgenoot moest overlaten, om te doen wat hij meende, dat in het belang van den Staat was.

---

1) Over deze memorie zegt de hertog in zijn dagboek, Dec. 1778. «Deze demarche is eeniglijk op verzoek van de heeren van Amsterdam geschied. Men was sedert eenigen tijd reeds geinformeerd, dat de ambassadeur bij zijn hof, op verzoek van Amst. gesolliciteerd heeft om permissie, een dergelijke memorie te presenteeren, maar het heeft haar gebleken dat het Ministerie van Versailles deze demarche in 't begin niet heeft goedgekeurd. De ambassadeur heeft niet nagelaten, zijn hof lastig te vallen en toen is de permissie gevolgd. Daarop is de ambassadeur van 2—5 Dec. in Amsterdam geweest en heeft apparent met de heeren te Amsterdam zijne memorie geconcerteerd.»

2) Zie dit gesprek Bijlage IV (Dagboek Arch. Wolf.)

Tegenover Frankrijk hield derhalve de prinses zich geheel op een afstand; zij verzocht zelfs op den duur verschoond te blijven van dergelijke commissies. Doch terzelfder tijd werd hare briefwisseling met den koning van Pruisen over de belangen van den Staat zeer levendig. De hertog zelfs gaf toen aan dit laatste zijne goedkeuring. Het was dringend noodig, dat Frederik II anders werd ingelicht, dan Thulemeyer deed. Deze had «sterke liaisons met den hertog de la Vauguyon en had ten eenenmale geadopteerd de sentimenten van de Fransche en anti-stadhouderlijke partij in de Republiek, gevende aan den koning zijn meester verkeerde inducties» 1). Van partialiteit voor Engeland werd de stadhouder inzonderheid door Thulemeyer beschuldigd. De koning van Pruisen moest van het tegendeel overtuigd worden. Het moeielijk dilemma moest hem worden opengelegd, waarin wij tengevolge van Frankrijks eisch, dat wij onbepaald convooi, ook voor scheepstimmerhout moesten geven, waren gebracht.

In dezelfde dagen dan, dat de la Vauguyon bij de Fransche regeering er ten sterkste op aandrong, dat deze tot straf voor het besluit van 19 Nov., het besluit zou uitvaardigen, waardoor de handel van de Republiek, behalve van Amsterdam en Haarlem zou worden vernietigd, ten einde de Republiek te dwingen, op haar besluit van 19 Nov. terug te komen 2), begon de prins en de prinses de toevlucht te nemen tot hunnen oom, hopende door zijne raadgevingen uit dat dilemma te zullen worden verlost.

Hoe weinig Frederik II de ware raadsman was, kunnen de volgende gedeelten uit die correspondentie van het jaar 1779 leeren. Daar die ontleend zijn aan het dagboek van den hertog en deze niet verzuimt zijn oordeel er over uit te spreken, kan het volgende ons tevens des hertogs denkwijze over den koning doen kennen.

1) Dagboek hertog 26 Dec. 1778.

2) «Ils ne commenceront à renoncer à leur erreur, que lors qu'ils éprouveront que notre modération a des bornes». (25 Dec. 1778). Vgl. d'Yvoy pag. 110.

Op den 26 December 1778 schreef allereerst de prins aan den koning van Pruisen een brief, waarin hij den neteligen toestand van het land blootlegt, zooals het thans moetende kiezen tusschen de inwilliging van Frankrijk's of van Engeland's eisch zich als het ware tusschen hamer en aanbeeld bevond. Hij deelt mede, dat de meerderheid der Staten niet geneigd is, convooi te verleenen aan schepen met grof hout beladen, om de breuk met Engeland te voorkomen en hoopt dat zijn oom zal goedkeuren dat hij die meerderheid in de Staten steunt. Hij doet een beroep op de bescherming des konings voor zich en zijn gezin en op zijn hulp, als Frankrijk den Staat aanviel 1).

De hertog, aan wien de prins dien brief ter lezing had toegezonden, had op vorm en inhoud beide nog al aanmerkingen. Allereerst wil hij, dat de prins de zaak geheel in overeenstemming met den raadpensionaris behandelt, die een vrij dubbelzinnige houding aannam. Buiten hem om te handelen, zou de grootste moeielijkheden veroorzaken. Daar verder de koning van Pruisen zijn handen nog vol heeft en het de vraag is, of zijn leger zal zijn opgewassen tegen het leger van den keizer (de vrede van Teschen was nog lang niet gesloten), is het natuurlijk, dat hij allerlei inlichtingen zal willen hebben, omdat hij door de omstandigheden misschien belet zal worden, ter hulp te komen. Hij zal willen weten, wat er in het land zelf aan de defensie is gedaan, op welke partij de prins zal kunnen rekenen enz. De algemeenheden die de prins bespreekt, zullen hem niet tevreden stellen. En eindelijk zou de brief, gelijk de prins hem heeft opgesteld, wel eens aanleiding kunnen geven tot provocatie van Frankrijk. Daarom moet er naar de zienswijze van den hertog eene breede memorie worden opgesteld, waarin vooral moet worden getoond, dat Frankrijk waarmede wij geen tractaten hebben, toch waarlijk zich niet kan mengen in de verklaring der tractaten, die wij met-

1) Zie dezen brief in de Bijlagen (V). Huisarchief.

andere mogendheden hebben gesloten. Bij die memorie moet de prins een kort schrijven richten aan zijn oom, waarin hij zijne bescherming inroept 1).

De prins volgde in dezen den raad des hertogs op; den 2 Januari 1779 zond de prins den koning eene memorie over den politieken toestand van de Republiek, die, 12 blz. groot, een uitstekend overzicht geeft, met een korter schrijven van hem er bij.

Op 22 Jan. schreef de koning van Pruisen een antwoord, dat aanstonds voldoende bewees, dat de groote voorzichtigheid, waartoe de hertog aanmaande, zeer gerechtvaardigd was. Dat antwoord was in cijferschrift en Thulemeyer ontcijferde dit op verzoek van den prins en de prinses 2).

De koning van Pruisen erkent in dien brief «de groote verlegenheid, waarin de Republiek en dus ook de stadhouder en zijne vrouw tengevolge van Engeland's en Frankrijk's handelwijze geraakt is. De keuze in dien kritieken toestand is, hoe men de zaak ook beschouwt, gevaarlijk. Twee dingen raadt de koning echter aan. Tijd te winnen, door met beide hoven in onderhandeling te treden over den te volgen weg. Engeland over te halen, dat het zijn vollen eisch laat varen en alleen de werkelijk door een Engelsche vloot geblokkeerde havens van Frankrijk ontoegankelijk te verklaren voor schepen met oorlogsbehoeften. En aan Frankrijk, dat dan toch zijn doel zou bereiken, te doen inzien, dat zijn volle eisch aan de onafhankelijkheid van den Staat te kort zou doen en de Republiek zou dwingen de neutraliteit te laten varen».

Geen wonder, dat deze brief een zeer ongunstigen indruk op den hertog maakte. Den volgenden dag deelde de prins aan Brunswijk een antwoord mede, dat hij voornemens was, aan den koning te zenden. De hertog gaf hem toen te kennen, dat «Z. H. zich best kon dispenseeren, den koning te antwoorden, daar deze genoegzaam getoond had, dat

1) Zie die beschouwingen van den hertog in de Bijlagen (V).
2) Zie Bijl. VI den geheelen brief van Fred. II.

hij zich met de zaak van den prins niet bemoeien wilde 1).

Kort daarop kwam de eigenlijke bedoeling van Frederik uit. Thulemeyer had met den hertog een gesprek en vertelde hem, dat de Pruisische minister te Londen order had te begeeren de vrije passage van alle Pruisische schepen, alleen die naar geblokkeerde havens uitgesloten. Hij vertrouwt daarbij, dat de Republiek dezelfde declaratie doen zal.... De koning van Pruisen wilde ook weten, welke mesures men in de Republiek had genomen of nog nemen zou, om de commercie van de onderdanen van den Staat krachtdadig te ondersteunen, dewijl dit eene zaak was, waarbij alle commercieerende Staten belang hadden.

Zeer ad rem vroeg daarop de hertog aan den Pruisischen gezant, «of dan de intentie van den koning was, dat de Republiek gemeene zaak met Z. M. en de twee andere Noordsche rijken zou maken, om de vrije navigatie tegen Engeland met Frankrijk te mainteneeren. Dat in dat geval de hertog moest aanmerken, dat zulks in de Republiek eenige bedenkelijkheden zou kunnen geven, daar de Republiek verscheiden tractaten van commercie en alliantie met Engeland had, die niet met Pruisen, Zweden en Denemarken bestonden. Thulemeyer antwoordde daarop, dat hij geen orders van den koning had, om een dergelijk concert te proponeeren» 2).

Dit laatste moge waar zijn geweest, stellig blijkt toch uit de geheele houding van Frederik, dat het hem in die dagen hoogst welkom zou geweest zijn, als de prins met hem ééne lijn tegenover Frankrijk had getrokken. Zelfs in Parijs was deze gezindheid van den Pruisischen koning niet geheim gebleven. Althans de hertog ontving van daar op den 19 Maart een brief, waarin deze woorden voorkwamen: «On dit que le roi de Prusse a écrit une lettre pathétique à sa

1) Dagboek (Arch. Wolf.)

2) Woordelijk uit het dagboek.

nièce à la Haye, pour désapprouver la conduite partiale en se livrant à la discrétion des Anglais» 1).

En inderdaad den volgenden dag deelde de prins aan den hertog mee, dat de prinses een brief van haar oom had ontvangen, waarin hij haar wijst op de gevaren, aan de houding van den prins verbonden. «Zijne partijdigheid voor Engeland moest Frankrijk wel op de gedachte brengen, dat men hier voornemens was om met Engeland Frankrijk te beoorlogen. Dan zou er weder een jaar 1672 komen en de prins moest wél weten, dat hij dan niet dezelfde hulp te wachten had als in dat fameuse jaar» 2).

En hoe was het ondertusschen met den toestand des lands? Op den 8 Febr. 1779 was werkelijk het edict der Fransche regeering verschenen. Alle vergunningen werden ingetrokken, de oude tollen zeer verhoogd. Het edict was niet van toepassing op Amsterdam en Haarlem, zooals men zeide om haar goede 3) gezindheid, maar eigenlijk omdat Frankrijk den handel met Amsterdam niet missen kon. Het gevolg bleef niet uit. Elke handeldrijvende stad wenschte ras deelgenoote van de voorrechten van Amsterdam en Haarlem te worden; en spoedig werd ondanks de waarschuwingen van den prins, het onbepaald convooi door de meerderheid van de Staten van Holland (11 tegen 8), dat 19 Nov. verworpen was, aangenomen. Daar echter de Staten-Generaal op 26 April een resolutie namen, waarbij slechts in algemeene bewoordingen convooi werd toegezegd, bleef het edict nog tot 2 Juli van kracht. Op dien dag werd het ingetrokken, onder deze voorwaarde dat het, indien de convooien niet aanstonds werden gegeven, weder met 1 Aug. van kracht zou zijn.

Het was en bleef dus eigenlijk in den loop van het jaar 1779 de vraag, wat men doen zou. Hoe hield zich in die

1) Dagboek.

2) Dagboek.

3) «Nos vertueux amis», noemt de hertog de la Vauguyon steeds zijne aanhangers hier in 't land.

dagen de prins? Op den 3 Juli had deze een gesprek met den hertog, waaruit hem bleek, dat de prins zeer balanceerde, welke partij te kiezen. «Z. Hoogheid 1) was zeer geagiteerd in zijne gesprekken. Het scheen dat men sterk op hem gewerkt had, teneinde hem te doen afzien van zijne oppositie tegen een onbepaald convooi. Uit alles kon de hertog opmaken, dat hij begon te inclineeren, om de zaak op te geven. Toch gevoelde hij, dat hij in zijne eer zeer gecompromitteerd zou zijn, als hij aan de Fransche partij gewonnen spel gaf. De hertog wendde alle moeite aan, om den prins getrouw te doen blijven aan de beginselen, die hij tot nu toe had getoond, die geen ander but hadden dan het welzijn van den Staat. Doch al het praten van den hertog vond weinig ingang. Het gaf zelfs aanleiding tot zeer serieuse explicatiën, de hertog gaf zelfs te kennen, dat hij niet meer in staat was den prins van nut te zijn, sedert men middel had gevonden, om hem niet meer met hetzelfde vertrouwen te behandelen en buiten alle verband van zaken te houden.»

Verschillende invloeden hadden hierop gewerkt. Ten eerste de raadpensionaris, die reeds vroeger, gelijk we zagen, maar vooral in 1779 alles deed, om het gezag van den hertog te ondermijnen. Op 11 Nov. hoorde Brunswijk, dat de raadpensionaris gezegd had: «Ik zal den hertog wel er buiten houden en hem zijn verblijf alhier zoo moede maken, dat hij het wel van zelf zal opgeven» 2). En eenige dagen later vertelde de Raadpensionaris aan den thesaurier-generaal Gilles, «dat hij bezig was, den prins ten gunste van Frankrijk over te halen, doch dat de hertog hem daarbij in den weg stond; dat het zoo moeielijk was, den prins in een goed spoor te houden en dat het hem niet veel moeite kosten zou, hem van zijn préjugés voor Engeland te genezen, als de hertog maar niet zoo het oor van Z. Hoogheid had.

1) Zoo zegt de hertog in zijn dagboek.

2) Dagboek.

Gilles had dit gesprek aan den secretaris van den Raad van State, van Hees, Brunswijk's grooten vriend, overgebracht en van Hees deelde het dezen mede 1).

Nog noodlottiger, dan de invloed van Hollandsche staatslieden, zooals Bleiswijk en Gilles, werkte op den wankelenden geest van den prins Frederik II en diens verder geschrijf in 1779 aan de prinses. Was dit geschrijf steeds in beslist Franschen geest geweest, dan had het wellicht kunnen helpen, om het besluiteloos en aarzelend karakter van den prins fermer te maken. Maar ook Frederik aarzelde en schreef in dat jaar de zotste en tegenstrijdigste brieven, die slechts in staat waren de wankelmoedigheid van Willem V te vermeerderen.

Op den 19 Juli schreef de koning van Pruisen een brief, waarin hij bij de prinses er sterk op aandrong, «dat men zich hier te lande met den koning van Frankrijk moest verbinden, dat de Republiek er niet aan denken moest, om de troepen te vermeerderen of andere maatregelen van defensie te nemen. Zij was niet meer in staat, als mogendheid van Europa te «figureeren» ; de Spaansche successieoorlog had haar ten evenmale geruïneerd. De prins en prinses konden zoo gelukkig en vergenoegd leven, als ze zich maar aan Frankrijk hielden en hun «ridicuul attachement» aan Engeland lieten varen».

Toen de prins dit advies aan den hertog meedeelde, toonde hij zelf er zeer over «gechocqueerd» te zijn. De prinses zou aanstonds op dien brief antwoorden. De hertog wees wederom op het gevaarlijke, om over deze «importante objecten» eene bijzondere correspondentie met den koning van Pruisen er op na te houden; dit waren staatszaken, die niet dan na ernstige overweging met hen, die aan het

1) Dagboek. — Op 28 Dec. schrijft de hertog in zijn dagboek, dat de prins scheen partij te kiezen voor Gilles tegen van Hees. De hertog had den prins gewaarschuwd, om zijne ware vrienden (zooals v. H. was) niet van zich af te stooten, doch hij zag tot zijn leedwezen, dat zijne raadgevingen niet veel indruk maakten.

hoofd waren geplaatst, met een buitenlandsch vorst mochten worden behandeld. En het welzijn van den Staat en van haar huis moest de prinses boven de «tendresse» voor haren oom den koning ter harte gaan 1).

Slechts een maand later teekent de hertog in zijn dagboek aan, dat de koning van Pruisen op den 3 Augustus (dus 14 dagen na zijne vorige missive) had geschreven, overtuigd te zijn, dat de prins geen andere conduite in de zaken tusschen Frankrijk en Engeland had kunnen volgen, dan hij gedaan had. De koning betuigde toen te gelooven, dat de prins reusseeren zou om het hof van Frankrijk te overtuigen, dat hij niet partijdig tegenover Engeland handelde. Tegelijk prees hij zeer de moeite, die de prins zich gaf, de Republiek zoowel te land als ter zee in staat van defensie te brengen, en dat, terwijl hij vroeger steeds geschreven had, dat dit slechts geldverspillen zijn zou, en dat men niet moest denken, dat de Republiek nog meê geteld kon worden in de rij der groote mogendheden. In plaats daarvan zegt hij thans, dat men zich steeds moest te binnen brengen de tijden van 1672, toen de Republiek aan den rand van den ondergang was gebracht, maar toen was ze door de schanderheid en de activiteit van Willem III «miraculeus» gered. Hij voegde er bij, dat hij in alle occasies den prins en de prinses zou bijstaan.

Op den 4 October verscheen er daarentegen weer een brief van den koning, die een geheel andere bedoeling had. Die brief bevatte toch de állersterkste verwijten, dat de prins het toenmaals 2) gevraagde secours aan Engeland wilde geven en dus gemeene zaak tegen Frankrijk wilde maken. Frankrijk had volkomen gelijk, de Republiek te behandelen, zooals geschied was. Er bestond voor den prins en de

1) Dagboek 19 Juli 1779.

2) «Engeland, door Frankrijk en Spanje met landing bedreigd, deed aanzoek om de hulptroepen, tot levering waarvan de Republiek volgens tractaat van 1678 verplicht was». (Groen van Pinsterer bl. 574).

prinses geen ander heil dan alle liaisons met Engeland voor eeuwig te verbreken, de Engelschen als vijanden van den Staat te beschouwen en zich cordaat met Frankrijk te verbinden. In dienzelfden brief trekt Frederik partij voor den hertog de la Vauguyon, tegenover wien de prins en de prinses meer menagementen moesten hebben. Deze was meer dan een gewoon ambassadeur en een particulier vriend van den koning van Frankrijk, met wien hij was opgevoed.

Nog eens, veertien dagen later volgt een missive van een gansch andere strekking. «Toen verfoeide de koning van Pruisen weer het denkbeeld, om zich uit complaisance voor Frankrijk met Engeland te brouilleeren en drong hij er sterk op aan, om zoowel het eene als het andere hof te ontzien. Voor alles echter Engeland. De grootste éloges ontving de prins om zijn voorzichtig gedrag, ja hij ging zelfs zoo ver, dat hij beweerde, dat wanneer Willem V op dien voet continueerde, hij Willem III zou «surpasseeren», over al zijne vijanden in de Republiek zou triomfeeren en zelfs Amsterdam ten eenenmale zou moeten veranderen van systeem» 1).

De hertog teekent daarbij aan, dat die brief blijkbaar met veel studie was geschreven. Z. M. scheen geheel van batterij veranderd te zijn. Hij had den prins en de prinses niet in de «vues» van het Fransch systeem kunnen brengen en neemt nu in deze missive den schijn aan, alsof hij door hen overtuigd was geworden, dat de prins geen andere gedragslijn had kunnen volgen, dan hij tot hiertoe gedaan had. Doch Brunswijk is er zoo van overtuigd, dat de koning van Pruisen daarmee zijne bijzondere inzichten heeft, dat hij niet kan nalaten den prins en de prinses tegen die vleierijen te waarschuwen. Hij kende van ouder tot ouder Frederik II. Hoe deze den hertog destijds ook had geprezen, vertrouwen kon hij hem nooit. Er schuilde zeker onder die vleiende taal een adder, die zich in vervolg van

1) Dagboek.

tijd wel zou toonen. De koning wilde zonder twijfel den prins en de prinses verblinden, om hen tot zeker doel te gebruiken.

Zoo wantrouwde de hertog Frederik in het geval, waarover hij met Thulemeyer een gesprek had, namelijk over de successie van de bisdommen in Westphalen. De koning wilde daar blijkbaar invloed op uitoefenen; doch het kon de Republiek ook niet overschillig zijn, wie daar benoemd werd. In verband met den raad van Frederik om geen augmentatie van het leger toe te staan, vond de hertog de onderstelling niet onjuist, dat de koning daarom de Republiek zoo gaarne ongewapend zou houden, omdat hij dan van die zijde minder gevaar te vreezen had 1).

Doch hoe dan ook, de hertog wantrouwt diep den Pruisischen koning. Hij bleef den prins waarschuwen gedurende het geheele jaar 1779, om toch niet van zienswijze te veranderen en krachtig op te treden tegen de pogingen der vijf steden Dordrecht, Haarlem, Amsterdam, Rotterdam en Schiedam, die middelen beraamden, om de andere steden en provinciën te dwingen tot onbepaalde convooien. Deze wilden zelfs, dat Holland zijn aandeel in de lasten der Unie zou korten of inhouden, als de Republiek niet aan Frankrijk's eisch toegaf. Schandelijke poging noemt de hertog dat voorstel, waardoor alle banden der Unie dreigden te verbreken en de geheele constitutie zou worden omvergeworpen 2).

Al trachtte dan ook Bleiswijk den hertog te verdrijven, al bemerkte deze meer dan eens, dat de prins onder diens invloed stond, Brunswijk hield niet op te waarschuwen tegen alle invloeden, die in 1779 dreigden den Staat ten ondergang te leiden.

---

1) Zie dit gesprek met Thul. Bijlage VII.

2) Dagboek 1 Aug. 1779.

HOOFDSTUK XIV.

HET JAAR 1780.

In het laatst van 1779 hadden er twee gebeurtenissen plaats, die de reeds zoozeer gespannen verhouding tusschen Engeland en de Republiek nog verscherpten. In October het binnenvallen van den Amerikaanschen zeekapitein Johnes met een paar door hem genomen Engelsche vaartuigen in Texel, de eerbewijzingen, door hem in Amsterdam ondervonden en de ergernis daarover van Yorke. In het eind van December de aanranding van het convooi, onder den schout-bij-nacht van Bylandt door den commodore Fielding en het onderzoek en opbrengen der koopvaarders, die, hoewel niet met grof hout beladen, toch allerlei scheepsmaterialen bevatten. De ergernis daarover was hier te lande zeer groot; de verbittering klom van dag tot dag. En niet alleen werd die aanranding door de woedende Amsterdammers, maar ook door de bezadigde staatslieden ten zeerste gelaakt.

De hertog had er op den 13 Januari 1780 een gesprek over met Yorke 1). De gezant begon met de mededeeling, dat het ook den koning zeer veel leed had gedaan, tot die demarche te moeten komen; zelfverdediging alleen had er hem toe genoodzaakt. Het was geenszins de intentie van den koning, zich met de Republiek te brouilleeren en Yorke hoopte, dat dit voorval de goede verstandhouding niet zou verbreken.

De hertog vermeed alle dispuut met Yorke, maar deed hem toch gevoelen, dat naar zijne wijze van zien het gedrag van Engeland geen blijk gaf van goede politiek. « Het Hof

1) Dagboek.

van Londen begunstigde daardoor het spel van Frankrijk in de Republiek en offerde roekeloos oude vriendschap op aan den waan, dat men Frankrijk zou kunnen beletten, ergens scheepsammunitiën te verkrijgen. Dit was toch onmogelijk; en de gevolgen waren, dat men op die manier de geheele Republiek in de armen van Frankrijk wierp. Veel prudenter had Engeland gehandeld als het deze schepen ongemolesteerd had laten voorbijgaan. In de Middellandsche zee, waarheen hunne bestemming was, zouden ze waarschijnlijk aangerand zijn door de Spanjaarden, die zoo despotiek in den laatsten tijd waren, dat ze den handel van de Republiek in de Middellandsche zee beletten. Was dat geschied, dan zou Engeland daarvan een goed gebruik hebben kunnen maken en in de Republiek zou de overtuiging ontwaakt zijn, dat de schijnvrienden nog minder te vertrouwen waren, dan de Engelschen».

En inderdaad, het was niet anders dan natuurlijk, dat de staatkunde van den dag bij zoovele beleedigingen, die men van Engeland's zijde moest ondervinden, steeds meer de oogen naar Frankrijk richtte en men vergat dat van dien kant in de toekomst wel eens grooter gevaren konden dreigen. In Amsterdam vroeg men niet anders dan oorlog met Engeland, zonder zich te bekommeren, of de Republiek wel in staat zou zijn, dien vol te houden. Temminck zei zelfs in die dagen: «Welnu, moest er oorlog komen, dan zal het tenminste de eerste oorlog zijn, waarvan het huis van Oranje geen voordeel zal hebben» 1). Men dreef den prins tot het doen van het voorstel, om nu althans onbepaald convooi te geven. Bleiswijk verlangde dit en de prins zei tot den hertog, dat hij overtuigd was, dat het voornaamste doel van den raadpensionaris was, de Republiek tot den oorlog met Engeland te dwingen 2). Op 24 April werd door de Staten-Generaal de resolutie tot onbepaald convooi genomen. En nu «kon men bijna zeker zijn, dat 's lands

1) In een brief van den hertog aan den prins van 26 Juli 1780 (Huisarch.)
2) Dagboek 19 Jan. 1780.

vlag onteerd zou worden en men zich een allerschadelijksten oorlog op den hals zou halen» 1).

Wel vleide men zich in 1780 nog met de ijdele hoop, dat het toetreden tot de gewapende neutraliteit dit zou kunnen beletten, maar juist werden de onderhandelingen daarover de onmiddellijke aanleiding tot den oorlog. Het is merkwaardig, die onderhandelingen onder het licht van hetgeen ons van den hertog dienaangaande bekend is, na te gaan. Daaruit blijkt, dat de hertog van het eerste oogenblik af heeft begrepen, waarop de deelneming aan de gewapende onzijdigheid moest uitloopen.

Toen in Januari 1780 prins Galitzin, de Russische gezant in den Haag, begon stappen te doen, om de Republiek tot dat verbond der Noordsche mogendheden over te halen, gaf de hertog aanstonds aan den prins te kennen, dat dit alleen geschiedde op instigatie van graaf Panin, Russisch minister van buitenlandsche zaken, in afspraak met den koning van Pruisen, aan wiens belangen Galitzin zich geheel had toegewijd. Uit goede bron wist de hertog, dat de keizerin van Rusland een geheel andere politiek was toegedaan 2).

Het was namelijk den Engelschen gezant te Petersburg, Harris gelukt, geheel buiten weten van Panin om, door middel van Katharina's gunsteling, Potemkin, de keizerin geheel in Engeland's belang over te halen. Al wat derhalve Panin in 1780 deed, om Nederland tot dat verbond te doen toetreden, zou aan 't eind toch blijken vruchteloos te zijn geweest, om Nederland in den oorlog met Engeland, ondersteuning te geven. Potemkin had van 1774 af Katharine geheel in zijne macht. «Met de onbeschaamdheid van een Mongool en de sluwheid van een Fanarioot

1) Groen, bl. 578.

2) Vgl. Stuart III. bl. 501. Op 1 Sept. 1780 schreef van Welderen, onze gezant in Engeland: « De gezant Harris had zijn hof stellig verzekerd van de vriendschap der keizerin omtren Engeland».

had hij de kunst verstaan, om de keizerin tegelijk liefde en vrees in te boezemen. Katharina liet zich door Potemkin allerlei goochelbeelden van verovering en beschaving voorspiegelen. Tot in 1791, toen hij in de steppen bij Nikolajew was gestorven, was zijn invloed almachtig» 1). Zoo was het dan ook natuurlijk, dat, wat ook Panin beoogde in 1780, door den wil van Potemkin werd vernietigd en kon er in een ontcijferde nota van den graaf van Heyden, Ned. gezant te Berlijn, deze zin voorkomen: «Vorst Potemkin moet onder de hand den Franschen minister hebben gewaarschuwd, dat de keizerin de zaak der Engelschen zal steunen, in geval de vrede dezen winter niet tot stand komt» 2).

Ook van elders kon reeds bekend zijn, dat Potemkin door de Engelschen gewonnen was en dat hij de keizerin in Sept. 1779 had overgehaald, om een soort tractaat met Engeland te sluiten buiten weten van de andere ministers, inzonderheid van Panin. Sedert deze, die volgens den hertog aan Frankrijk en Pruisen was verkocht, had ontdekt, wat er was voorgevallen, wendde hij alle middelen aan, om hetgeen Potemkin had tot stand gebracht, weder te vernietigen. Galitzin nu was een creatuur van Panin, die op zijn beurt was een «Français jusqu'au bout de l'ongle», en van Engeland «le plus mortel ennemi» 3) Volgens Yorke had Harris de keizerin hooren zeggen, dat zij wel wist, hoe vijandig Panin tegen Engeland was, maar zich nog niet van hem kon ontdoen.

Nu beweert de hertog wel, dat Yorke, niet in alle opzichten geloof verdient, maar ook andere berichten uit Berlijn en Parijs stemden daarmede overeen en daarom was hij zich bewust van de voor onze Republiek gevaarlijke démarche van Galitzin. Het scheen zeer mooi, mee te gaan met het

1) Joh. Scherr, Menschl. Tragicomedie. Holl. vert. bl. 182, 183.

2) Dagboek van den hertog. Die ontcijferde nota was van 22 Jan. 1780 gedateerd uit Berlijn. Van Heyden voegde er bij, dat «hij het van iemand had vernomen, die het uit den mond van prins Hendrik had gehoord».

3) Dagboek van den hertog.

verbond der gewapende onzijdigheid, maar de Engelschgezindheid van Potemkin en de keizerin zouden de oorzaak zijn, dat dat verbond de val werd, waarin de Republiek door het lokaas verleid, werd gevangen.

Verscheiden malen hield hij den prins het gevaarlijke van de toetreding tot dat verbond voor oogen, doch te vergeefs. Prins Galitzin had Amsterdam in den arm genomen en door middel van Clifford zooveel invloed op den prins verkregen, dat deze zijn goedkeuring hechtte aan de Noordsche plannen, niettegenstaande de hertog hem o. a. schreef: «Indien ik stem in zaken had, geen oogenblik zou ik aarzelen, om u te ontraden, het aanbod van Rusland voor de Republiek aan te nemen» 1). En elders: «Wees toch op uw hoede, om u niet te laten gebruiken als een instrument om uw eigen val te verhaasten. Van wege Amsterdam bedoelt men niets anders, dan op U. H. het odium te schuiven, als het tot een breuk met Engeland komt». Het mocht echter niet baten. Op den 8 April 1780 teekent de hertog aan: «Met veel leedwezen ondervonden, dat Z. H. overhelt tot de partij van diegenen, die HDz. grootste vijanden zijn en zich tot een instrument laat gebruiken tot zijn eigen ruïne» 2).

De hertog geloofde, dat de koning van Pruisen ook hierin de hand had. Op 28 Febr. 1780 schreef deze namelijk dat «de Republiek zich in een formidable postuur ter zee moest stellen, en een defensieve alliantie met Stockholm en Denemarken moest sluiten tot bescherming van hun handel, dat dit het zekerste middel was, om Engeland tot een «raisonnable conduite» te brengen» 3).

---

1) Dagboek.

2) Id.

3) Dagboek. — Een curieus briefje schreef Frederik de Groote op 16 Aug. 1780 over deze zaak aan de prinses, uit Potsdam. «Ma cher nièce! Vous rirez, ma cher enfant, si votre viel oncle se met à plaider comme avocat de la Russie contre l'avocat de la Hollande. Voilà donc à peu près ce que je dirais, si je haranguais dans vos assemblées.

«Hauts et puissants seigneurs! Vous venez d'entendre ce que mon adverse

Op den 24 April namen de Staten-Generaal de resolutie, om den Russischen gezant te kennen te geven, dat de Republiek bereid was onder nader overeen te komen voorwaarden, zich bij dat verbond te voegen. Buitengewone afgevaardigden zouden naar Petersburg gaan, om over die voorwaarden te onderhandelen. Inzonderheid verlangde men garantie van onverwijlden bijstand, zoo men in of buiten Europa werd aangetast. Op den 5 Juli vertrokken van Wassenaar-Starrenburg en van Heeckeren-van Brantzenburg naar Petersburg, ten einde dat doel te bereiken.

9 Juli trad Denemarken toe. De hertog had 1) dat nog niet verwacht. Bernstorf is er door de bedreigingen van de hoven van Rusland en Pruisen toe gedwongen. Volgens Brunswijk behoeft echter die verklaring Engeland nog niet achterdochtig te maken; want er blijkt volstrekt niet uit, dat de keizerin alleen Engeland op het oog heeft. Wel gelooft hij, dat Panin wenschte, dat dat de weg was, om tot een breuk met Engeland te komen, doch het is de vraag, hoelang Panin nog zijn invloed zal behouden.

De koning van Zweden, die in het jaar 1780 een bezoek aan de Republiek zou brengen en omtrent wiens receptie de hertog den prins eenige wenken geeft, wordt zonder omwegen door Brunswijk een «laaghartige slaaf van Frankrijk» geheeten. Komt hij in den Haag, dan zal het hof van Ver-

---

parti vous a représenté pour vous dissuader de signer avec mon Impératrice le traité le plus avantageux pour votre République, que vous puissiez jamais conclure.... Ne craignez pas l'Angleterre.... Montrez que vous êtes du sang de ces anciens Helvétiques qui par leur courage ont acheté leur liberté, montrez-lui que vous savez distinguer la crainte de la pudeur et que vous savez joindre la circonspection à la hardiesse; qu'il apprenne que ni de vaines paroles, ni des appréhensions feintes, ne vous empêchent jamais de léser le moins du monde les véritables interéts de vôtre République....

Cette lettre lue vous direz, mon viel oncle est fou, de quoi s'avise-t il, il est à Sans Souci et il plaide dans l'Assembée des Etats, il ferait mieux de penser à ses propres affaires et à cela je réponds que vous avec raison. Je me tais en vous assurant de ma tendresse.

Berlin. (Geh. Staatsarchiv.) Federic.

1) Brief a. d. prins 20 Juli. (Huisarchief).

sailles wel niet nalaten, van zijne tegenwoordigheid gebruik te maken, om de Republiek geheel tot zijne inzichten over te halen. De hertog de la Vauguyon was in dat jaar ook druk bezig, voor het denkbeeld van de gewapende onzijdigheid te werken. Hij vond zelfs, dat de Staten wel wat meer vertrouwen in de bedoelingen van de keizerin hadden kunnen toonen en niet nog afzonderlijk een garantie voor de veiligheid der Republiek hadden moeten eischen. 1) En Amsterdam had zich ook hierin weder de gewillige dienaar van den Franschen gezant getoond. Zijn afgevaardigden verlangden geen uitstel of vertraging van het voor den handel zoo wenschelijk verbond; zij zouden liever, om spoed aan de zaak bij te zetten, geen buitengewone afgevaardigden hebben afgezonden, achtten het onwaarschijnlijk dat de buitenlandsche bezittingen van den Staat of aangevallen of onbeschermd zouden worden gelaten en derhalve alle garantie onnoodig 2).

De hertog van Brunswijk, die, gelijk we zagen, het geheele denkbeeld van het verbond der gewapende onzijdigheid verderfelijk vond voor onzen Staat, aangezien er op Rusland niet te rekenen viel, liet zich in den loop van 1780 weinig meer met deze kwestie in. Alleen de uiterst roekelooze handelwijze van Amsterdam, door Frankrijk daartoe aangezet, bleef hij nu en dan in brieven aan den prins bestrijden. De la Vauguyon en Thulemeyer bleef hij met kracht tegengaan. Het gedrag van den laatste was, «d'un insensé». «Wist de koning van Pruisen al wat zijn gezant deed, hij zou dat zeker ten hoogste afkeuren. Ondertusschen houdt hij niet op met onze Regeering bij zijn koning zwart te maken».

De Raadpensionaris bleef de alliantie met Rusland als het grootste geluk voor de Republiek beschouwen. «God moge de oogen van dien staatsdienaar nog openen voor het te laat is» zoo sprak de hertog over diens luchthartige

1) d'Yvoy p. 139.
2) Stuart III. bl. 482.

politiek. Op de extra-ordinaire gezanten had de hertog ook al niet veel bijzonder vertrouwen. Hij verwacht in Sept., dat ze in Petersburg geheel van onzen gezant aldaar, de Swart, afhankelijk zullen zijn. Ze hadden geschreven, dat ze niet zoo spoedig op een audientie bij de keizerin konden rekenen. « Die verontschuldiging is bespottelijk, schrijft de hertog aan den prins, want het is bekend, dat verscheidene vreemde gezanten te Czarskezelo, waar de keizerin zich toen ophield, zijn ontvangen. Dat is dus eenvoudig een intrigue van Panin en de Swart».

Zoo bleef de hertog, schoon zijne waarschuwing in 't begin der onderhandeling was in den wind geslagen, tot het einde toe volharden, om den prins te raden tegen zijne vijanden op zijn hoede te zijn. Hij voorzag reeds in Augustus met zekerheid den oorlog en op den 3 Oct. schreef hij:

«Hare Hoogheid zal wel al zijne talenten en voorzichtigheid noodig hebben, om den Staat te redden uit het ongeluk, waarmee die bedreigd wordt».

In diezelfde maand had er een andere gebeurtenis plaats, die door Engeland werd aangegrepen, om, zonder beleediging van Rusland, een geschikt voorwendsel te hebben om den oorlog aan de Republiek te verklaren.

In October 1780 namelijk kwam de verstandhouding van Amsterdam met Noord-Amerika aan het licht. Henry Laurens, in 1777 president van het Amerikaansch congres, vertrok in 1780 met een pakketboot van Philadelphia naar Nederland. Den 10 September werd dat schip bij New-Foundland door een Engelsch fregat overvallen. Laurens wierp toen een doos over boord, doch de Engelschen vischten die op en het bleek dat die doos bevatte het ontwerp-tractaat, door Amsterdam op aanraden van den koopman de Neufville met Amerika gesloten en door van Berckel onderteekend, dat in de toekomst, zoodra Engeland de onafhankelijkheid van Amerika had erkend, door de Staten-Generaal in een verdrag van vriendschap en handel tusschen Holland en Amerika zou kunnen worden gewijzigd.

Mer beide handen nam Engeland dezen hoon te baat, om als reden van oorlogsverklaring te kunnen dienen. Het toetreden tot de gewapende onzijdigheid was de ware reden, doch deze kon misschien nog door de keizerin van Rusland als beleedigend voor hare eer worden opgevat. Nu maakte Engeland echter van eene zaak, die Rusland in geenen deele aanging, te elfder ure zooveel ophef, dat die de aanleiding werd, dat de Republiek geen voordeel zou kunnen trekken van het verbond der gewapende neutraliteit, ook al werd het daarin opgenomen.

In naam van George werden de in zee gevonden stukken, door Yorke aan Willem V ter hand gesteld en drong deze gezant op de ruwste en onbescheidenste wijze op vervolging aan. De stadhouder stelde de Staten-Generaal en de Staten van Holland in kennis van het gebeurde en Holland gaf de stukken in handen van het hof, om te onderzoeken, of ze stof konden geven tot een wettige vervolging tegen de burgemeesters en den pensionaris van Amsterdam. Burgemeesters, met name Temminck, Rendorp, Hooft en Elias erkenden hunne medewerking tot het ontwerp-verdrag 1). Ondertusschen bleef de Engelsche gezant op den hoogsten toon eischen en dreigen en voor nog de zaak beslist was, had reeds de oorlogsverklaring van Engeland plaats.

Ook in deze allerlaatste phase voor de uitbarsting van den Engelschen oorlog onthield de hertog den prins zijn raadgeving niet, al had hij 't geheele jaar moeten ondervinden, dat de prins den raad van Bleiswijk op hooger prijs stelde dan den zijnen. Op 17 Oct. 2) schrijft hij namelijk aan den prins, hoe hij meent, dat Z. H. in dezen tegen

1) Blijkens zijne Memoriën I. 91 vlgd., was ook Rendorp overtuigd, dat het toetreden tot de gewapende neutraliteit, de voornaamste oorzaak van de openbare breuk van de Engelschen met de Republiek is geweest; hem kwam steeds de zaak van het ontwerp-tractaat vrij beuzelachtig voor. Dat ontwerp bedoelde volgens hem, alleen zooveel mogelijk te voorkomen, dat de Amerikanen in hunne handelingen met Engeland, die destijds plaats hadden, niets nadeeligs voor de Republiek zouden bepalen.

2) Brief a. d. prins 17 Oct. 1780. (Huisarchief).

Amsterdam moet optreden en dan zegt hij woordelijk het volgende: «Het komt mij voor, dat, als men van die ontdekking voordeel wil trekken, men geen oogenblik moet talmen, om er aan de Staten kennis van te geven, te meer omdat alle gewesten op dit oogenblik vertegenwoordigd zijn. Die mededeeling zal misschien nog het beste middel zijn, om te vermijden, dat de verklaring (van toetreding tot het verbond der gewapende onzijdigheid) aan de oorlogvoerende mogendheden 1) wordt gegeven; want naar zijne meening kan de Staat na die ontdekking die verklaring niet geven 2). Ook kan deze gebeurtenis misschien verandering te weeg brengen in de instructies, die aan onze gezanten te Petersburg gegeven worden en als argument dienen, om ons uit de verlegenheid te redden, waarin we door Frankrijk en hare partij zijn geraakt. Ik twijfel er niet aan, of men heeft Harris van alles verwittigd en bij de keizerin zal hij er goed gebruik van weten te maken» 3).

De hertog begreep derhalve, dat de verklaring van ons toetreden tot de gewapende onzijdigheid zoo goed was als een oorlogsverklaring aan Engeland, en eerst was hij van de meening, dat het ontdekken van die papieren van Amsterdam die verklaring onmogelijk zou maken, hetgeen hem verheugde, daar dan de kans op vrede nog bleef bestaan.

Eenige dagen later hoorende van het plan, dat men had om in de Staten van Holland en in de Staten-Generaal het gedrag van Amsterdam te doen afkeuren, zoodat de Staat alle aansprakelijkheid van die daad van zich afwierp, toen gaf hij dezen raad, «om dat desavoueeeren van Amsterdam te doen voorafgaan aan de verklaring van ons toetreden tot het Noordsch verbond aan de oorlogvoerende mogend-

1) Die verklaring moest voorafgaan, wilde men van het verbond de vruchten genieten.

2) Bij deze redeneering vergeet de schrijver, dat het geheele tractaat met Amerika slechts een ontwerp was en dat de Staat toch niet aansprakelijk kon zijn, voor hetgeen een zijner leden in het geheim gedaan had.

3) Zie Bijlage I.

heden. Indien men dat niet van te voren deed, dan is het klaar als de dag, dat men den oorlog met Engeland wil en indien dat het eenig doel is van de heerschende partij, met den raadpensionaris aan het hoofd, dan zou het weer beter zijn, dat men zelf den oorlog verklaarde, dan af te wachten, dat die ons verklaard werd» 1).

Pas in het laatst van November volgde de afkeuring van de daad van Amsterdam door de Staten van Holland en door de Staten-Generaal. Maar Engeland liet zich niet om den tuin leiden. Yorke voerde nog wel een hoog woord over de zoogenaamde misdaad der Amsterdammers. Doch dit geschiedde alleen, omdat Engeland die gebeurtenis ten breedste uitgemeten als reden van oorlogsverklaring noodig had. Toen dan ook het bericht van onze toetreding door van Welderen in het laatst van December werd ingeleverd, zond Engeland's regeering die verklaring ongeopend terug, riep tegelijkertijd Yorke uit den Haag en verklaarde ons den oorlog.

De hertog van Brunswijk, die zeer goed den samenhang der schijnbaar onsamenhangende gebeurtenissen begrepen had, had tot 't laatste oogenblik den vredebreuk willen voorkomen. Toch had hij reeds op den 13 Nov. volgens opdracht van den prins, zijne denkbeelden ontwikkeld over de verdediging van Nederland in den oorlog met Engeland. die onvermijdelijk scheen. Voor hem was de oorlogsverklaring allesbehalve onverwacht. Wat hij echter zekèr niet in die dagen nog verwachtte, was dat hij zelf als een der eerste offers van dien oorlog door den haat zijner landgenooten zou vallen.

1) Zie Bijlage II.

HOOFDSTUK XV.

DE AANVALLEN OP DEN HERTOG EN ZIJNE VERWIJDERING.

Zoo ooit een jaar in de geschiedenis der Nederlanden onder droevige auspiciën begonnen is, dan wel het jaar 1781. Op den 2 Januari waren reeds 60 schepen door den vijand genomen en voor die eerste maand was vervlogen, waren er reeds 200 met een waarde van 15 millioen in de Engelsche havens opgebracht. In de tweede maand zag het er niet beter uit. Op 3 Februari werd de West-Indische stapelplaats van Nederland's handel, het rijke St. Eustatius veroverd en vielen den overwinnaar weder millioenen schats in handen. En zoo volgde maand op maand de eene ramp de andere. Wat nog behouden bleef, was aan Fransche hulp te danken. De onmacht van ons vaderland tegenover een vijand, dien men in dollen overmoed had getart, bleek elken dag hoe langer hoe meer.

«Beschuldigen, in plaats van schuld belijden, werd nu het werk van hen wier dwaasheid openbaar werd» 1).

De hertog van Brunswijk was steeds een beslist voorstander geweest van de vrijheid van drukpers. Slechts in bijzondere gevallen, gelijk in 1759, had hij door een repressieven maatregel het zwijgen aan pamfletschrijvers opgelegd. Als vrijmetselaar, als vereerder van Montesquieu, was hij steeds een oprecht voorstander geweest van vrijheid van gedachte, onderzoek en godsdienst 2).

1) Groen. bl. 580.

2) In 1764, dus in de dagen van zijne voogdijschap, kwam er te Amsterdam en te Leipzig een nieuwe editie van de werken van Montesquieu uit met aanmerkingen van (E. Luzac). Die editie werd opgedragen aan Willem V, «élevé par la vertu, dirigé par la sagesse et guidé par la prudence».

Toen de heeren van Amsterdam in 1769 het plan hadden gemaakt, om de vrijheid van drukpers aan banden te leggen, had hij geen woorden genoeg om een dergelijk plan als een inquisitie-maatregel te brandmerken, schandelijk voor een vrij land als Holland 1).

Weinig had hij toen zeker kunnen vermoeden, dat hij zelf eenmaal het slachtoffer van die onbeperkte vrijheid van drukpers worden zou. Wel had hij steeds zijn persoonlijke vijanden; doch over het algemeen had hij de sympathie behouden. De magistraat van 's Hertogenbosch overlaadde hem in 1776 bij gelegenheid van zijn 25-jarig gouverneurschap met prachtige geschenken, niettegenstaande door hem met aandrang verzocht was, dien dag onopgemerkt te laten voorbijgaan 2). Nog in 1780 liet men hem in de pamfletten meest ongemoeid, terwijl de prins toen reeds heftig werd aangevallen.

In de Lettres Hollandaises, een periodiek geschrift te Leuven verschijnende, ten getale van 50 à 60, wordt in nauwelijks 2 à 3 van den hertog gewag gemaakt 3).

Nauwelijks was echter de oorlog uitgebarsten en hadden de eerste maanden van 1781 geleerd, dat wij niet tegen Engeland waren opgewassen, of er werden aangaande den hertog de boosaardigste geruchten verspreid en gedrukt. De stadhouder was slechts een werktuig in de handen van zijn mentor; en deze had met Yorke den plotselingen aanval op de republiek beraamd: hij had alle bevelen aan de schepen, om niet uit te loopen, teruggehouden, met de bedoeling ze in de handen des vijands te spelen. Groote sommen gelds waren door hem uit Engeland getrokken en nog jaarlijks ontving hij een aanzienlijk pensioen uit dat rijk. Om dien laatsten leugen te doen gelooven, vervalschte men de Engelsche pensioenlijst, waarop F.(erdinand) hertog van Brunswijk voorkwam, in L. In enkele weken verschenen de infaamste lasterschriften tegen den hertog; de meeste kwamen uit

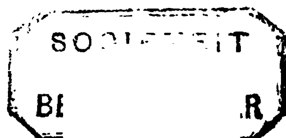
1) Zie Bijlage I. Brief aan den prins van 16 Sept. 1761. (Huisarchief).
2) Zie Bijlage II.
3) Vgl. Schlözer 2e Ausg. I. S. 104.

Amsterdam. De Diemermeersche Courant, de Reizende advocaat, de Post van den Nederrijn maakten op allerlei tonen en wijzen den hertog zwart en werden door honderden anderen, naamlooze pamfletschrijvers 1) nagevolgd.

Toen in de maand Juni door al dat lasterlijk geschrijf de bodem genoegzaam was voorbereid, om succes te verwachten op daadwerkelijke stappen, vroegen op den 8[en] dier maand de heeren uit Amsterdam, met name de Burgemeesters Rendorp en Temminck met den pensionaris Visscher een audientie bij den prins, en lazen ze hem in tegenwoordigheid van den Raadpensionaris van Bleiswijk eene memorie voor, waarin zij, zonder dat zij zich aansprakelijk stelden voor de waarheid der booze geruchten omtrent den hertog, met aandrang wezen op den haat, dien deze zich bij groot en klein in den lande had op den hals gehaald. Hij werd gehouden voor de oorzaak van den ellendigen toestand, waarin het land vervallen was; als vreemdeling kon hij geen genoegzame gehechtheid aan het land bezitten. Dienvolgens drongen ze aan op de verwijdering van den hertog van 's prinsen huis en hof en stelden ze voor, dat de prins voortaan zou te rade gaan met eenige regenten van elke provincie over alle zaken, die het welzijn van het land betroffen.

Welk een storm verwekte deze stap in het geheele land en vooral in het gemoed van hen, die er allereerst bij betrokken waren! De prins was er diep door beleedigd. Hij achtte zich verplicht, de zaak van den hertog als zijn eigen zaak aan te merken, wierp op Amsterdam zelf terug de beschuldiging, de oorzaak te zijn van den Engelschen oorlog en zijne ellendige gevolgen, zou zichzelf van de grootste lafhartigheid moeten beschuldigen, als hij hun wensch gehoor gaf; stond er op, dat de lasteraars zouden worden opgespoord en vervolgd; en staafde met bewijzen, dat hij, hoewel den invloed van den hertog op zijn geest erkennende,

1) Eenige dezer worden door mij vermeld in Bijlage III.

in verschillende omstandigheden getoond had, geen blind werktuig van zijn consulent te zijn geweest 1).

Binnen veertien dagen, op den 21 Juni, richtte daarop de hertog een brief aan de Staten-Generaal, waarin hij verzocht, «dat de burgemeester van Amsterdam en hun pensionaris verplicht worden de redenen op te geven, waarom zij hem zoo laaghartig hebben beleedigd en die redenen waar te maken, bij gebreke waarvan hij al wat ze hebben meegedeeld, als laster zal aanmerken en verzoekt, de lasteraars op te sporen en te vervolgen».

De prins was het met dezen stap volkomen eens. «Zijns bedunkens kon niet geweigerd worden, dat de gegrondheid of ongegrondheid der nadeelige geruchten tegen den hertog werd geëxamineerd, wijl het U. H. M. niet onverschillig kan zijn, of iemand, die zich in uw dienst bevindt, zich heeft schuldig gemaakt aan hetgeen, waarvan hij wordt beticht» 2).

Na onderzoek bij de admiraliteiten, waaruit voldoende de onschuld van den hertog bleek, namen de Staten-Generaal op den 2 Juli het besluit, om den hertog van den op hem geworpen blaam volkomen vrij te spreken en aanschrijving aan de provinciën te doen, om de schrijvers, drukkers en verbreiders van alle lasterschriften, waardoor de hertog zoo gevoelig in zijn eer was geraakt, door de kracht der wet te beteugelen.

Met de provinciën — althans met verscheidene — we zagen het voorheen, stond de hertog op niet te besten voet. Amsterdam keerde de zaak om. De hertog, beweerde men aldaar, moet satisfactie geven en niet vragen. Amsterdam is door hem beleedigd, door zijne missive aan de St.-Gen. De hertog is ambtenaar, Amsterdam is souverein. Men beriep zich op resolutiën van de jaren 1586, 1621 en 1663, waarbij «ieder lid van de vergadering van Holland bevoegd werd

1) Zie in Bijlage IV het verslag dat de prins gaf van die samenkomst te zijnen paleize, naar zijn eigenhandig M. S. (Huisarchief.)

2) Naar het eigenh. geschreven advies van den prins (Huisarchief).

verklaard zijn meening omtrent zaken, die in deliberatie waren, te zeggen, zonder daarvoor aansprakelijk te zijn en zonder daarvoor door een lid, dat zich beleedigd achtte, in noch buiten rechten daarvoor tot verantwoording te kunnen worden getrokken».

Daar echter deze zaak niet in deliberatie was en de Amsterdamsche heeren van hunne beschuldiging eene particuliere zaak bij den prins hadden gemaakt, waren die besluiten hierop geenszins van toepassing. Doch Amsterdam was machtig genoeg, om ook andere steden en gewesten voor zijne meening te winnen en zoo bleef het besluit der Staten-Generaal een doode letter, werd de hertog niet in zijne eer hersteld en konden de lasterschriften in de meeste provinciën straffeloos het licht blijven zien 1).

Groot opzien baarde ook te midden van dien strijd tegen den hertog in 1781 de partij, die het lid van de Staten-Generaal voor Zeeland, den heer G. W. van Lijnden, tegen den hertog trok. Benoemd tot gezant te Weenen, gaf deze aan H.H. M.M. te kennen, dat hij die benoeming niet wilde aanvaarden op grond van den volgens hem ongeoorloofden invloed, dien de hertog van Brunswijk sedert 1766 in de Republiek uitoefende. «In dat jaar had deze zich als consulent of eenig consiliarius van het Eminente hoofd der Republiek doen aanstellen, om daardoor Z. H. te dispenseeren van uit de bekwaamste en getrouwste regenten en ministers van den Staat te formeeren een Raad, waarin de binnen- en buitenlandsche aangelegenheden van de Republiek naar behooren werden geпondereerd en overlegd» 2). Toch maakten, gelijk we vroeger 3) zagen, de Amsterdamsche regenten van deze beschuldiging bij hun aanval op den hertog geen gebruik 4). Uit welke beweegredenen de oppositie van Van Lijnden voort-

1) Welke beleedigingen men ook den prins bleef aandoen, blijkt o. a. uit Bijlage V.

2) Deze missive, gedagteekend 26 Juli 1781 werd door de St.-Gen. voor notificatie aangenomen.

3) Zie bl. 104.

4) Rendorp, Memorien I bl. 214.

kwam, is ons thans geen geheim meer. Blijkbaar was het de haat van Zeeland, onder den invloed van den oud-raadpensionaris W. van Citters, die wederom te zijner tijd door Bentinck-Rhoon tegen den hertog was opgezet 1).

De brief van van Lijnden, overal verspreid, maakte, ook al nam *toen* Amsterdam de beschuldiging aan de acte van consulentschap ontleend, niet over, een geweldigen indruk en hoewel geestig weerlegd in een brief van een oud-regent uit Zeeland, die aan gansch andere beweegredenen het bedanken van van Lijnden voor den gezantschapspost te Weenen toekende 2), oefende deze aanval een grooten invloed uit op de stemming dier gewesten, die, op de hand van Amsterdam, zich bleven verzetten tegen het besluit der Staten-Generaal en den hertog bleven overgeven aan den smaad zijner vijanden. Terecht zegt een Duitsch schrijver 3) dier dagen: «Een der zonderlingste verschijnselen van het jaar 1781 is het zonder twijfel, dat de verschillende deelen der regeering van een Staat, die door een gevaarlijken oorlog bedreigd wordt, in plaats van tegen den vijand besluiten te nemen en zich tot daden te vereenigen, met beschuldigingen hun tijd en krachten verkwisten, die ten allen tijde bedenkelijke, maar toen zeer gevaarlijke gevolgen konden hebben» 4).

Van die roekeloosheid in het jaar 1781 kon niet verdacht worden de prinses. Drie jaar later moge zij van ter zijde hebben meegewerkt tot de verwijdering van den hertog, in 1781 trok zij in brieven aan Frederik II nog

---

1) Zie bl. 133 vlgd.

2) Lettre d'un Ex-Regent Zélandois à Mr. l'Ex-Ambassadeur Baron de Lijnden, contenant quelques remarques amicales sur sa lettre du 26 Juillet 1781.

3) Ch. W. Dohm, Materialien für die Statistik u. neuere Staatengeschichte 1782 4e Lief. S. 347—446. In dit artikel worden de voornaamste schriften uit den strijd tegen den hertog in 1781 vermeld en behandeld.

4) l. l. S. 347.

met aandrang diens partij 1). In een brief van den 2 Juli van dat jaar zegt zij o. a. «Het zijn noch de Staten-Generaal, noch de Staten van Holland, maar alleen de regeerende burgemeesters van Amsterdam, die zoover tegen den hertog zijn gegaan, zonder bij te brengen, noch minder te bewijzen eenig feit te zijnen laste. De gedenkbladen van de geschiedenis van dezen Staat bieden geen voorbeeld aan, dat men op de verwijdering van een staatsman heeft aangedrongen zonder feiten te zijnen nadeele aan te halen, die een dergelijken stap zouden kunnen wettigen». En in een brief van 14 Sept. zegt zij, dat «de prins haar heeft opgedragen, aan den koning meê te deelen, dat alle geruchten, tegen den hertog verspreid, van grond ontbloot zijn, dat hij volstrekt geen partialiteit voor Engeland heeft noch voor eene andere buitenlandsche mogendheid. Had de prins dat ooit bemerkt, dan zou hij geen vertrouwen meer in hem stellen, al was hij overigens nog zoo innig aan hem verbonden» 2). Ook Frederik II, aan wien deze brieven geschreven werden, gaf nog in 1781 door Thulemeyer zijn verontwaardiging te kennen over de voortduring der kwade geruchten omtrent den hertog 3).

In het land zelf had Brunswijk nog vele goedgezinde vrienden, die hem zeer genegen waren. Van de Spiegel laat hem den raad geven, dat hij in 's hertogs geval een apologie zou schrijven en verder rustig zijn post zou blijven waarnemen 4). Op 8 Sept. schrijft dezelfde aan van Teylingen:

---

1) Vgl. Bijl. VI. Vier fragmenten van brieven van hare hand van 26 Juni, 3 Juli, 17 Juli en 14 Sept. 1781. (Geheimes Staatsarchiv. Berlin).

2) De prinses kan niet geheel van dubbelhartigheid worden vrijgepleit; want terwijl zij in 1784 wel degelijk op de verwijdering van den hertog stond, gelijk blijken zal, schreef de prins nog op 15 Sept. 1784 aan den hertog: «La princesse est très-sensible au souvenir de V. A. et me charge de Lui témoigner la part qu'elle prend à la situation ou V. A. se trouve et à la manière indigne dont V. A. est traitée».

3) Mededeeling van Fagel in het extract uit het Reg. der Res. van de St.-Gen. 10 Oct. 1781.

4) Vgl. Vreede, van de Spiegel Dl. II bl. 37 vlgd.

«Ik ken niets, dat meer anti-constitutioneel is, dan iemand te veroordeelen op soupçons of op een volksgeroep, 't geen men lichtelijk kan exciteeren; die zulk een manier van doen approbeert, spreidt misschien voor zichzelven een net, want dan is niemand meer veilig».

Vooral echter was het de secretaris van den Raad van State, de heer van Hees, met wien de hertog in het jaar 1781 en de volgende jaren in zeer vertrouwelijke briefwisseling stond 1). De hertog ontvangt van hem steeds allerlei inlichtingen omtrent den stand zijner zaak in de gewesten; hij hoort van hem de geruchten, die in omloop zijn en bespreekt met hem de middelen, die beraamd moeten worden 2). Als secretaris van den Raad van State, belast met de vaststelling der oorlogspetitie had van Hees ook telkens met den hertog te maken. Met oprechte trouw bleef dan ook Brunswijk de zaken van het leger behandelen, gelijk hij nog op 27 Jan. 1782 een brief van 20 bladzijden met Tabel van 5 bl. over de Repartitie der troepen voor dat jaar aan den prins schreef 3).

Doch natuurlijk was het, dat de hertog in die vertrouwelijke briefwisseling met van Hees ook veel over zich zelven sprak. De beweging door Amsterdam op touw gezet, nam hoe langer hoe grooter verhoudingen aan. De meeste gewesten en steden sloten zich aan bij de hoofdstad. Men sprak hier en daar van oproerige bewegingen onder het volk. De van der Capellen's lieten hunne adviezen, in de Staten van Gelderland en Overijsel gegeven, overal verspreiden. De pensionaris van Berckel en de Amsterdamsche regenten bleven op allerlei wijze intrigeeren. Kortom het werd een

1) Deze briefwisseling van den hertog te vinden op het Rijksarchief.

2) Voor de verhouding van den hertog tot Oostenrijk in die dagen is de volgende passage uit een brief aan van Hees eigenaardig: «Je viens de relire la Résolution qui a été prise touchant l'affaire de Lillo, que vous avez dressé; Mons., elle est écrite avec décence et dignité et en tous sens admirable; elle sera une pierre de touche pour découvrir les vues de l'Empereur; je suis très-curieux de voir ce qu'on y répondra. (22 Juni 1782 Rijksarchief).

3) Huisarchief. Corr. van het jaar 1782.

storm, die eenmaal opgestoken, niet tot bedaren te brengen was. Hoe afkeerig ook om te wijken, hoe begeerig ook om zich te kunnen verdedigen tegen werkelijke beschuldigingen, ook de hertog begreep eindelijk, dat het de wijste partij voor hem was, zich tijdelijk althans uit den Haag te verwijderen.

Den doorslag bij dat besluit heeft de houding van den prins gegeven. Deze was overvloedig in woorden van lof over den hertog, maar zeer spaarzaam in daden. Allerlei verklaringen legde de prins af van zijn onwankelbaar vertrouwen op Brunswijk, van de snoode ondankbaarheid waaraan hij zich schuldig zou maken, als hij hem losliet enz. Maar Fagel schreef o. a. aan den hertog: «Ik zou willen, dat de prins zich een weinig meer in zijn hoedanigheid als stadhouder deed gelden en dat hij een beroep deed op het volk, als het hem niet gelukte Amsterdam te winnen. Want het is zeker, dat men het even goed tegen hem heeft, als tegen U. H.» 1). Van de Spiegel verbaasde zich, dat de stadhouder niet duidelijker zijn ongenoegen te kennen gaf, dat men hem wilde beletten, «iemand te consulteeren, dien hij verkiest en bekwaam en eerlijk genoeg oordeelt».

De prins toonde ook weder in dit geval zijn groote zwakheid van karakter. Zijn woorden waren fraai, maar zijn daden onbeduidend. Vandaar, dat de hertog o. a. aan zijn vriend van Hees schrijft 2): «Het antwoord, dat ik van den prins ontving, is vervat in den «stile ordinaire» en van morgen bemerkte ik, dat mijn brief niet veel indruk gemaakt heeft». Elders schrijft hij, dat «wat de prins over mijn zaak gezegd heeft, was niet erg vriendelijk (om niet te zeggen vernederend) voor hem en hij had zeer goed bemerkt, dat de prins wenschte, dat hij zich van hem verwijderde 3).

Op den 2 Mei had de hertog volgens zijn eigen getuigenis «de tristes momens» aan het hof doorgebracht en uit een

---

1) Aug. 1781. Huisarchief.
2) 18 Aug. 1781 (Rijksarchief).
3) 4 Mei 1782 aan van Hees. (Rijksarchief).

brief van den prins 1) gedagteekend 28 April 1782 blijkt ten duidelijkste, dat, al wil de prins den hertog niet aanraden zich uit den Haag te verwijderen, daar er dan geheel in de kaart der vijanden gespeeld wordt, hij toch het wijken voor den storm beter acht, dan het blijven, daar men hem bevreesd voor oproer had gemaakt. Op den 18 Mei trok de hertog naar zijn gouvernement den Bosch, hetgeen het begin van het einde was.

Met den prins bleef hij echter steeds van gedachten wisselen 2). De koning van Pruisen, die toen den hertog gaarne uit den dienst des lands verwijderd zag, om zijne sterke anti-franschgezindheid, terwijl hij zelf ieder oogenblik op aansluiting aan Frankrijk aandrong 3), wilde dan ook van Thulemeyer weten, wat er van aan was, dat de hertog, nog van den Bosch uit, den prins beheerschte. Hij liet dezen raden, toch niet langer met hem verkeer te houden. Ook de prinses trachtte thans haar gemaal daartoe te bewegen. Zij schreef zelfs op 21 Aug. 1783 aan haar oom, dat zij het volkomen met hem eens was, dat het wenschelijk moest geacht worden, dat de hertog zich uit het land verwijderde en vroeg zelfs diep in 't geheim om zijne bemiddeling bij de hertogelijke familie te Brunswijk, of deze niet dien invloed kon uitoefenen, dat hij voor zijn eigen rust en eer de Republiek verliet 4). Een maand later schrijft zij aan den koning, dat er geen kans schijnt te bestaan, dat de hertog het land verlaat. «Wij moeten ons in dit opzicht verloochenen en dit kwaad met geduld dragen, omdat er

---

1) Zie Bijlage VII.

2) Toch is het aantal eigenh. brieven van den hertog aan den prins gedurende de jaren 1781—84 in het Huisarchief zeer gering; en slechts enkele copiëen van brieven uit dien tijd zijn daar nog aanwezig.

3) Fred. II schreef o. a. in 1781 aan de prinses: «La Hollande, qui doit originairement sa liberté aux secours des Français, ne peut pas donner de nouvelles preuves de son ingratitude».

4) Zie Bijlage VIII. Geh. Staatsarch. Berlin).

geen verandering in schijnt te kunnen komen. Gelukkig ten minste als hij uit den Haag verwijderd blijft» 5).

Weinig tijds later begonnen nieuwe aanvallen op den hertog. De vijandelijkheden van keizer Jozef II tegen de Republiek, die in 1781 blijkbaar persoonlijk zich op de hoogte van den toestand hier te lande was komen stellen, en die thans in het belang der Zuid-Nederlanden van onze zwakheid tijdens den Engelschen oorlog wilde gebruik maken, werden in het eind van 1783 hoe langer hoe erger. Reeds in 1781 had de keizer het Barrière-tractaat voor vernietigd verklaard, en in het eind van 1783 ontwaakten de twisten over de grenzen in Staats-Vlaanderen met groote levendigheid. Dit gaf aanleiding, dat de algemeene aandacht weer meer op den hertog viel, die volgens de beschuldiging van Dumoulin in vereeniging met van Berckel en de Gijzelaar de grensvestingen moedwillig had verwaarloosd, daarbij steeds het karakter van Oostenrijksch veldmaarschalk bezat en dus van Oostenrijkschgezindheid werd verdacht, en wiens verwijdering uit de Republiek daarom dringend werd geëischt, omdat, als Oostenrijk ons den oorlog verklaarde, de verdediging van den Bosch en Maastricht niet aan hem kon worden toevertrouwd.

Terwijl de commissie van onderzoek naar de al of niet verwaarloozing der grensvestingen nog bezig was met haar arbeid, werd in April 1784 de beschuldiging ontleend aan de acte van consulentschap, in 1766 geteekend, door 's hertogs vijanden tegen hem ingebracht. De loop dier beschuldiging werd de onmiddellijke aanleiding van zijn vertrek uit het land. Over deze aanklachten willen we slechts zooveel meer zeggen, als tot recht verstand van het eind zijner loopbaan hier te lande noodzakelijk is 2).

Wat aangaat de beschuldiging van de verwaarloozing

5) 16 Sept. 1783.

2) Wie den geheelen loop van de beschuldiging uit de acte van consulentschap geput, wil nagaan, vergelijke het omstandig bericht, daarvan door Schlözer gegeven Dl. II Neunter Abschnitt S. 410—530.

der grensvestingen, deze vloeide voort uit den onbillijken wrok van den hoofdaanlegger, den generaal der genie Dumoulin, die steeds te vergeefs voor zijn wapen verbetering van toestanden gevraagd had. Wij zagen vroeger, hoe het juist de hertog was geweest, die op grond van Dumoulin's groote bekwaamheden steeds bij den prins had aangedrongen op de vervulling der wenschen van dien generaal, overtuigd als hij was van het groot verlies, dat de Staat zou lijden, indien Dumoulin het leger verliet. Doch alles was afgestuit op den Raad van State en den onwil der gewesten, om voor de verbetering der krijgsmacht te zorgen. De hertog kon zich dan ook te dezen opzichte geheel verdedigen. Hij zond op 10 Oct. 1784 aan den prins 8 pakketten, behelzende zijne correspondentie met Dumoulin sedert jaren, alsook alle stukken, betrekkelijk de landsverdediging van 1754 af met alle bijlagen. Noode deed hij afstand van die stukken, omdat ze tot eigen verdediging noodig konden zijn. Opmerkenswaard is dan ook, dat het rapport der commissie ten slotte wel den Raad van State hevig aanviel, maar dat de naam van den hertog daarin zorgvuldig werd vermeden en slechts in het voorbijgaan in een enkele bijlage genoemd wordt. Het onvermogen zijner vijanden om den hertog de schuld te geven van de verwaarloozing der landmacht was daarmede voldingend bewezen.

Wat de beschuldiging van Oostenrijkschgezindheid aangaat, de voornaamste grond daarvoor verviel daarmede tegelijkertijd. Met verachting wierp de hertog dat boos vermoeden, dat hij den keizer steunde in zijn plannen, van zich en beroept hij zich op zijn geheele verleden en op alle leden der regeering, die nog in leven zijn, op Weenen en Brussel, waar men zijn gevoelens kent. En inderdaad, wat men daarvan tot heden ook gezegd heeft 1), het is alles uit de lucht gegrepen. Zeker daar was een tijd, gelijk we zagen, dat Brunswijk een krachtig voorstander was van de groote alliantie, doch

1) Vgl. Brill, Betwiste bijzonderheden, bl. 167 vlgd.

toen deze in 1756 door het verbond van Frankrijk en Oostenrijk verbroken was, werd hij, niettegenstaande zijn persoonlijke gehechtheid aan Maria Theresia en zijn persoonlijken afkeer van Frederik II, veel meer een aanhanger van de politiek van den laatsten. Geheel in strijd met de meening, alsof de hertog na den dood van Maria Theresia met Jozef II plannen beraamde, is het woord van de prinses 1). «Indien het al waar is, dat de hertog aan het huis van Oostenrijk gehecht is geweest, niet minder waar is dat hij de persoonlijke vijand is van den keizer, die hem bij zijn bezoek in dit land zeer heeft verwaarloosd». Wel trachtte de hertog door bemiddeling van Reischach in 1781 door den invloed des keizers gesteund te worden tegen zijne vijanden 2), wel beriep hij zich daarbij op zijn karakter als Oostenrijksch onderdaan en veldmaarschalk, maar daarin zal toch wel geen verraad kunnen gevonden worden en met verachting wierp hij dan ook van zich «les desseins les plus sinistres, les plus pernicieuses», die men hem toeschreef 3).

Eindelijk de acte van consulentschap, die den geduchtsten storm tegen hem deed opgaan. Deze acte van 1766, waaraan slechts een enkele, door jaloezie gedreven, zich tot dien tijd toe had geërgerd, werd hem thans als een staatsmisdaad toegerekend. Met 10 tegen 9 stemmen namen de Staten van Holland op den 18 Aug. 1784 het besluit, dat de hertog als een gevaarlijk persoon om redenen van staat uit het land moest worden verwijderd.

Te vergeefs protesteerde de ridderschap van Holland daartegen. Friesland nam een even ongunstig besluit als de Staten van Holland. In de andere provinciën bleef de zaak

---

1) In een schrijven aan Herzberg 5 Febr. 1784.
«S'il est vrai qn'il a été attaché à la maison d'Autriche, il n'est pas moins vrai qu'il est l'ennemi personnel de l'Empereur, qui lui a essentiellement manqué lors de son voyage dans ce pays». (Berl. Geh. Staatsarch.)

2) Zie Blok, Verslag Weenen bl. 31—33.

3) Brief a. d. prins 1 Mei 1784.

onafgedaan. Nog bleef de hertog zijn hoop op Zeeland vestigen, doch toen hij ook van daar op den 27 Sept. een wel wat gematigder, maar toch ook ongunstig besluit ontving, besloot hij voor het geweld te zwichten en het land te verlaten.

De prins was in die laatste maanden van het verblijf van den hertog in het land in een uiterst gedrukte stemming. Hij betreurde thans zeer, dat hij in 1781 had toegegeven aan den eisch, om den hertog uit den Haag te verwijderen. Meer dan ooit zag hij thans in, dat het niet minder op hem gemunt was 1). Alles zou hij doen, om de zaak nog tot een goed einde te brengen; want «wat wordt er van de publieke vrijheid, als een heerschende factie het recht heeft, om iemand van zijn ambten te ontzetten, als deze het ongeluk heeft, hun te mishagen» 2). Toch is hij lang niet zeker van zijn succes. Zijn crediet in de meeste steden is zeer gedaald. Zij die den meesten invloed hebben, zijn zeer brutale menschen, die den hertog zoo diep mogelijk willen vernederen. «Alles zal ik echter nog beproeven, om U te behouden, want nooit zal ik vergeten Karel I en den graaf Strafford».

Steeds hield de partij van verzet den prins voor den geest, dat alleen Brunswijk's verwijdering van het grondgebied tot eene betere harmonie kon leiden. Over allerlei expedienten dacht de prins na. De hertog moest als Oostenrijksch veldmaarschalk aftreden, hem moesten althans zijn inkomsten gelaten worden. Niets baatte. In welke stemming de vervolgde zelf die laatste maanden doorbracht, laat zich begrijpen. Zich onschuldig gevoelende, vond hij het ondragelijk zonder iets tot zijne zelfverdediging te kunnen bijdragen, te moeten wijken uit een land, dat hij meer dan 30 jaar had gediend. Hij onderwierp zich echter aan de donkere raadsbesluiten der Voorzienigheid, voor wie hij zich met een zuiver ge-

1) Brief van den prins dd. 10 Juli 1784, na een bezoek van van Berckel, de Gijzelaar en Zeeberg.

2) Brief van 11 Juli.

weten kon plaatsen en die eenmaal, al was hij zelf er niet meer, de waarheid aan den dag zou doen komen 1). Ernstig bleef hij protesteeren tegen de schandelijke bejegening hem aangedaan en ontlastte hij in particuliere brieven aan van Hees, aan Fagel, aan Chalmers en van de Spiegel zijn overkropt gemoed. Hij bleef zich onschuldig achten tot het einde; 't hoogst, waartoe hij misschien zou komen was de erkentenis, van *onvoorzichtig* te hebben gehandeld in de zaak der acte van consulentschap 2).

Ondertusschen hield de prinses den koning van Prusen geheel op de hoogte van den toestand. Deze laat niet na, telkens zijne nicht te wijzen op den eisch van het oogenblik om tot behoud van den prins en zijn huis den hertog op te offeren 3). De prinses blijkt het daarmede wel eens te zijn, maar verdedigt toch steeds haar gemaal om zijn natuurlijke gehechtheid aan zijn vaderlijken vriend 4). Ook maakt zij zich geen illusie daarvan, dat alle bezwaren zullen uit den weg geruimd zijn, als de hertog het land heeft verlaten. «Ik ben zeer van het tegendeel overtuigd, al kan het den weg banen tot de herstelling der harmonie» 5).

Blijkbaar heeft de prinses dan ook den doorslag bij den prins gegeven. In Augustus en September werden de pogingen

---

1) Zie Bijlage IX. Brief van den hertog aan? (Rijksarchief).

2) Zie brief aan Chalmers en v. d. Spiegel dd. 26 Aug. 1784. (Huisarchief). Bijlage X.

3) Frederik de Groote schreef 3 Oct. 1784 aan de prinses: « A l'égard du prince Louis il est impossible qu'il se soutienne. Vous le verrez décamper au premier jour. Alors la haine nationale se repaîtra de l'avantage qu'elle aura employée et votre Epoux en sera moins persécuté».

4) Zie Bijl. XI. Brieven der prinses en merkwaardige brief van Herzberg over den hertog. (Berl. Geh. Staatsarch.)

5). Wonderlijke sympathie in dit opzicht met haar grooten vijand v. d. Capellen tot de Poll, die op 24 Maart 1784 schreef: «Onder verbetering kan ik het verwijderen van den hertog niet van dat aanbelang zien, dat ik in deszelfs presentie de *origo mali* zou zoeken... Genomen die verwijdering ware gelukt, zou het den stadhouder dan aan Doëgs en Achitofels ontbreken?... Wat zou er gebeuren, indien Madame Royale den hertog eens ging succedeeren». (Brieven van d. Capellen uitg. van Beaufort p. 766). Niet altijd toont van der C. zooveel menschenkennis, als in dit door de geschiedenis bevestigde woord.

van den prins om den hertog te handhaven, steeds zwakker en vergenoegde hij zich met voorstellen tot een «accommodement» te doen, waarbij de hertog zich wel uit het land zou verwijderen, maar al zijne inkomsten zou behouden. Daarover hadden lange gesprekken tusschen 's prinsen afgevaardigde, generaal van der Hoop en den hertog in den Bosch plaats. De laatste bemerkte daaruit hoe langer hoe meer, dat de prins hem niet kon handhaven en dat hij onder andere invloeden 1) gekomen, den hertog moest prijs geven. De indrukken van die gesprekken schreef deze nog steeds aan den secretaris van den Raad van State 2). In een der laatste, in cijferschrift gedeeltelijk gesteld, komt dit merkwaardig woord van Brunswijk voor. «De Rijngraaf is tegenwoordig de vertrouweling van den prins en de matadors. Dit vooral doet mij voor den prins beven. Hij wordt verraden en verkocht van alle kanten en stelt zijn grootste vertrouwen op zijn grootste vijanden» 3). Op den 14 Oct. 1784 legde de hertog al zijn militaire charges neder 4) en verliet hij, na vele zijner papieren den prins te hebben toegezonden, den Bosch en het land. Dat besluit, door den drang der omstandigheden genomen, was niet anders dan goed te noemen. Al was hij ten onrechte vervolgd, goeds kon hij niet meer verrichten onder een volk, dat zoo tegen hem was opgezet. Buitendien kan niet ontkend worden, dat de zedelijke wereldorde zich in die noodzakelijk geworden verwijdering op hem wreekte. De

---

1) V. d. Hoop schreef 2 Sept. 1784, dat de cabaal en de prins eensgezind dachten over de verwijdering van den hertog, dat zij alleen verschilden in middelen. De cabaal wil geweld, de prins «ne connait pas de bons moyens». Z. H. wordt door den hertog en zijn vriend van Hees vreeselijk vervolgd en met bittere verwijtingen overladen, over zijn zwakheid in zake den hertog. «Je puis vous assurer que j'ai vu S. A. S. avoir de l'humeur contre eux en les condamnant».

2) Rijksarchief.

3) «Le prince est trahi et vendu de tous les côtés; il met sa plus grande confiance dans ses plus grands ennemis».

4) Bijl. XII. Brief aan den prins.

hertog mocht in de acte van consulentschap tot dekking van zijn persoon een artikel hebben doen opnemen, dat hij van alle verantwoording vrij was, moreel bleef hij toch, als de voornaamste raadgever des prinsen, de verantwoordelijke persoon. Dit niet te hebben ingezien in 1766 was zijn voornaamste fout, een fout, die trots al zijn goeden wil en ijver, toen het land in nood kwam, vreeselijk door hem geboet werd.

Terwijl de prinses na zijn vertrek hoopte, den invloed te verkrijgen, door hem bezeten 1), bracht Lodewijk Ernst eerst een paar jaren in Aken en daarna in Brunswijk en omstreken door. In Aken wonende, werd hij in 1785 beschuldigd, den keizer van Oostenrijk in zijne plannen tegen Nederland te steunen en werd hem zelfs ten laste gelegd, dat hij door verraad Maastricht in de handen van den keizer wilde brengen. Frederik de Groote twijfelde er niet aan, of hij werkte toen in het belang des keizers. De prinses gelooft het niet 2). De prins hield met den hertog geene briefwisseling meer 3). Uit het onderzoek is gebleken, dat de hertog geheel onschuldig was aan het hem toegedicht complot 4). Een werkelijk bestaand complot daarentegen richtte zich in Aken tegen den hertog zelf, wiens papieren men wilde bemachtigen. Waarschijnijk geschiedde dit met de bedoeling om bewijzen tegen den prins te vinden; althans de Gijselaar had er de hand in. Gelukkig kwam dit complot door verraad aan 't licht en werden de

1) In een briefje aan den Franschen gezant de la Vauguyon wordt gezegd: «La joye qu'en ressent Mad. la Princesse, perce à travers les dehors décens, qu'elle affecte. Elle se flatte vainement de le remplacer dans le credit et l'influence, dont il a abusé».

2) «J'aime à croire qu'on n'a pas à craindre que le Duc Louis y travaille», schreef ze aan Frederik.

3) Zie Bijl. XIII. «Le prince n'entretient aucune relation avec lui, depuis qu'il a quitté ce païs... depuis qu'il est à Aix de la Chapelle; j'ose garantir qu'il n'y conserve plus la moindre influence». De prinses aan Fred. den Groote (8 Aug. 1785).

4) Vgl. Schlözer II S. 538—565.

samenzweerders, die reeds veroordeeld waren, op verzoek om gratie door Brunswijk zelf, begenadigd.

In 1786 trok hij naar zijn geboorteland. Daar hield hij zich met allerlei arbeid bezig; o. a. bewerkte hij een vertaling in het Fransch van Schlözer's apologie. Hij knoopte in Weimar vriendschapsbetrekking aan met Herder, Wieland, Lavater en Goethe en was in dien kring zeer gezien. In 1788 stierf hij aan een beroerte op het kasteel van zijn broeder te Vechelde. Hij beleefde dus nog den vreeselijken strijd der patriotten tegen den prins, die, in plaats van te verminderen door zijn vertrek, van jaar tot jaar erger was geworden. Hij zal zich verheugd hebben over de tijdelijke orde en rust, die de Pruisische wapenen onder zijn neef Ferdinand in de Republiek aanbrachten. Doch zonder twijfel zal hij zijn oog zijn blijven vestigen op de gevaren, waarop hij steeds had gewezen, van de zijde van Frankrijk, die zeven jaren na zijn dood de Republiek niet langer alleen bedreigden, maar verwoestten.

In het bewustzijn, niet het laatste woord over den hertog van Brunswijk gesproken te hebben, eindig ik met de aanhaling van een woord van Goethe, den grooten menschenkenner, die Lodewijk Ernst in 1786 meer dan eens ontmoette en die aangaande hem aan Frau von Stein 1) deze eensdeels zeer duidelijke, anderdeels geheimzinnige woorden schreef: «Der alte Herzog, dass ich noch ein Wort von ihm sage, ist eben von den Kindern der Welt, denen ich ihr Wesen gern gönnen mag; ich will Dir ihn recht mahlen, wenn ich komme. Schade dass er nicht regierender Herr war. Denn ich sage immer, wer sich mit der Administration abgiebt, ohne regierender Herr zu sein, der musz entweder ein Philister, oder ein Schelm, oder ein Narr sein. Diesen, wäre er Prinz von Oranien gewesen, hätten sie vergöttert, so war er des Prinzen van Oranien Verstand; nun haben sie ihn zum Teufel geschickt».

1) Briefe dd. 9 Juli 1786.

BIJLAGEN.

Bijlage bij Hoofdstuk I.

Brief van Larrey aan den hertog. (Arch. Wolf).

16 Oct. 1751. — Je dois vous dire à cette occasion que dans une conversation que j'ai eu tête à tête avec le Prince, il m'a dit en propres termes, qu'il est enchanté de votre caractère, que toutes les fois qu'il voyait V. A. S., son amitié et son affection pour Elle augmentaient. Il m'a loué de l'air du monde le plus naturel et le plus penetré de votre mérite, vos talents, votre probité, votre discernement, votre droiture. Je vous assure, Mgr., que le Prince était touché en me tenant ce language et que je l'ai été vivement en l'écoutant. Pareils sentiments devraient produire des effets qui devraient en être la suite et les conséquences naturelles, je l'assure, mais parce que cela n'est pas, je ne suis nullement d'avis qu'il faille jeter la manche après la coignée. Croyez-moi, Mgr., l'estime, qu'on a pour vous, produira son effet tôt ou tard et vous ferez beaucoup de bien. C'est quelque fois en avoir fait un très-considérable, que d'avoir detourné un mal. Je crains que ma morale ne vous paraisse froide et impertinent. Je sais qu'au lieu de vous en fatiguer, je devrais aller à votre école. Mais je ne puis m'empêcher de le répéter au nom de Dieu: « Ne nous décourageons point! »

Bijlage bij Hoofdstuk II.

Copie d'une lettre du duc de Brunsvic à S. M. I. Maria Thérésia. (Arch. Wolf).

Malgré que le décès du Prince d'Orange est arrivé sans que

personne s'y attendait, et sans qu'on aye pris les moindres mesures ou précautions nécessaires dans un cas pareil, et surtout, dans un pays comme celui-ci, pour assurer la succession; la Providence a veillé visiblement en faveur de la Princesse et de ses enfants. Le plus grand bonheur même a été dans cette occasion, que cette mort subite a frappé tout le monde, et que les malintentionés n'ont pas eu le temps de s'y préparer. La seconde circonstance favorable était, que par un hazard, les États de la Hollande étaient encore assemblés ici à la Haye, et que par conséquence, on a pu régler sur le champ, et encore le même jour l'affaire de la succession, de façon que personne n'a pu cabaler contre cet arrangement. Le troisième incident favorable était que le Prince est mort la nuit, sans que personne n'en savait rien, de façon que les personnes attachées à la maison du Prince, ont eu tout le temps d'arranger leurs idées, et de prendre les mesures nécessaires, avant que le public en fut informé. Aussi ces Messieurs ont ils travaillé sans relâche depuis les deux heures du matin, jusqu'à dix heures du soir, sans boire et manger. Le comte de Bentinck s'est surtout distingué beaucoup à cette occasion, après Dieu s'est proprement à lui seul, que la Princesse doit avoir la reconnaissance de l'heureux succès de cette journée. Il a montré à cette occasion l'attachement réel et sincère, qu'il a toujours eu pour la Maison du défunt Prince; en même temps il a montré à tout le monde, combien de crédit et de pouvoir il a encore dans la République, malgré qu'on le croyait sans partie, sans amis et abandonné de tout le monde. Il a donné du reste un témoignage de la noblesse de son caractère, ayant mis à côté tout rancune et haine particulière, il ne s'y en a fait aucun mérite auprès de la Princesse, et malgré tout, le mauvais accueil et toutes les mauvaises procédures, que la Princesse avait eu contre lui encore peu de moments avant la mort du Prince; il n'a fait paraître envers Elle qu'un véritable et sincère attachement pour sa Personne et pour sa Maison, qui s'est manifesté par les effets. En un mot, le comte de Bentinck a agi en grand homme, en homme d'honneur et vrai patriote, et qui pense uniquement au bien de sa patrie, et celui de la cause commune. Pour ce qui regarde la maladie du Prince et la cause de sa mort, on ne saurait l'attribuer (en parlant humainement des choses) qu'aux bains de Aix-la-Chapelle, qui ont certainement précipité son décès;

car ils étaient nullement convenables pour lui; en attendant on a ouvert son corps, et par la relation qu'on en a imprimé on prouve, que la construction de son corps ne laissait point de cours libre au sang, on ne pouvait guère s'attendre à une vie fort longue, et que c'est par un miracle, qu'il a vécu si longtemps.

La Princesse d'Orange quoique fort affligée comme de raison de la perte qu'elle vient de faire dans la personne du Prince, soutient pourtant avec beaucoup d'application et d'ardeur aux affaires, et dès l'instant après la mort du Prince, Elle n'a rien négligée pour s'assurer le gouvernement, et à conserver le Stadhoudérat à son fils. Ce n'était que le lendemain de la mort du Prince que j'arrivai ici, je me rendis sur-le-champ chez la Princesse, et je ne manque pas un jour à lui faire ma cour; l'accueil que je reçois d'Elle, jusqu'à présent, est des plus gracieux et obligeants; mais il n'est rien encore réglée par rapport à moi en conformité de la résolution prise aux États-Généraux et aux États d'Hollande le 22 Décembre de l'année passée.

Je suspens mon jugement, si cette affaire n'aurait pas pu passer en même temps avec celle, où on a déclaré la Princesse d'Orange Gouvernante et Tutrice pendant la minorité de son fils. Asteur, qu'on revient un peu de la première surprise que cette mort a causé et que la Régence est établie, les mal-intentionés contre cet gouvernement tachent à faire des cabales contre moi; ils animent le comte Maurice de Nassau sur mon sujet, de façon qu'il a déjà été à deux reprises chez la Princesse, pour lui faire ses plaintes, de ce que l'on voulait me mettre au-dessus de lui et qu'il prétend avoir la Direction de tout le militaire. On n'en reste pas là, car d'un autre côté tous ceux du parti contraire et qui sont soutenus par la France et par la Prusse, font susciter la difficulté de la religion; argument qui me paraît bien faible. Car quoique la résolution, du mois de Juillet 1748 touchant le Stadhoudérat héréditaire, parle de la religion, la dernière, qu'on a pris sur mon sujet à la fin de l'année passée devait lever cette difficulté, surtout personne ne pouvant ignorer la religion que je professais.

Tout cela ensemble ne laisse pas que d'embarasser beaucoup mes amis, et tous ceux qui ont cru que cet arrangement était salutaire pour le système du Stadhoudérat. Plus que cette affaire

trainera, plus qu'Elle deviendra compliquée et difficile à débrouiller avec le temps, surtout par les intrigues et cabales, qui se forment dans le pays contre moi, et que le Roi de Prusse fait fomenter directement.

Bijlage bij Hoofdstuk III.

Memorie van den hertog over zijn bezoek aan den koning van Engeland, die te Hellevoetsluis voorbijging, om van Hannover naar Londen te gaan. (Arch. Wolf.)

12 Nov. 1752. — Il me demanda d'abord des nouvelles de la conduite de la Princesse d'Orange, Sa fille, me disant que je ne devais rien lui cacher, qu'il connaissait sa fille, qu'elle était *altière*, *impérieuse*, *fausse et sotte.* Qu'il voulait savoir la vérité, que personne ne pouvait mieux le satisfaire là-dessus que moi, ayant le coup d'œil juste, n'étant pas prévenu, et étant un honnête homme et y ajouta encore mille choses obligeants à ce sujet.

Après des compliments..... je lui dis ensuite, que je pouvais assurer S. M. que les affaires en général n'avaient rien perdu par la mort du prince d'Orange, qu'au contraire que les affaires allaient plutôt mieux, que S. A. R. était fort laborieuse, qu'Elle expédiait plus d'affaires dans un jour que le Prince défunt n'en avait expédié en 15 jours, qu'elle avait beaucoup de pénétration et beaucoup de facilités à ranger et assembler ses idées, qu'Elle était portée pour le vrai système et qu'on ne pouvait pas dire qu'Elle s'en était jamais écartée en rien, et que je doutais que malgré toutes les mauvaises insinuations, les mal-intentionnés ne pourraient jamais la porter à changer de système.

Le Roi repliqua là-dessus qu'il fallait rendre la justice à sa fille, qu'Elle avait de l'esprit et un esprit pour les affaires, qu'Elle était laborieuse et qu'il n'avait jamais considéré la mort du Prince pour une perte, que le Prince avait toujours été un sot, un homme sans caractère, aimant le faste, ne travaillant point, avec cela que le fond de son caractère n'avait rien valu,

malgré qu'on avait dit qu'il était bon, que cette bonté n'était provenue que par sa poltronnerie et par sa bêtise; qu'il ne doutait nullement que les affaires devaient aller, asteur avec beaucoup plus d'expédition, mais qu'il était persuadé que la Princesse les gâterait fort souvent par son humeur et son caractère, qu'il lui connaissait, que je lui devais dire naturellement comment sa fille se conduisait.

Sur quoi je dis au Roi qu'il serait à souhaiter que S. A. R. ne voulut suivre et consulter que ses véritables et anciens amis et tous ceux qu'il lui était fort facile à les distinguer des autres, mais que le malheur était que S. A. R. écoutait tout le monde, se méfiant de chacun et s'imaginant que par là elle ne se laissait pas gouverner, mais qu'Elle gouvernait tout le monde, et que malheureusement le mécontentement, qu'elle avait contre Bentinck Rhoon, était si fortement enraciné qu'elle écoutait volontiers ceux qui étaient contre Bentinck et que je ne voyais pas jour, que Mad. la Princesse pouvait jamais prendre sur elle, à oublier tout à fait sa mauvaise humeur contre M. de Bentinck. Que cela faisait un grand tort aux affaires quelquefois, parce que S. A. R. était toujours prévenu contre M. de Rhoon, par tous ses gens qui l'entouraient et qui étaient tous des ennemis de M. de Bentinck. Le Roi me demanda: « qui sont donc ces misérables que ma fille consulte en opposition contre Rhoon?» Je lui dis qu'ils étaient en grand nombre, que c'était proprement ceux que nous nommons la cabale qui étaient soutenue dans le cabinet de Mad. la Princesse par Grovestins et De Back, que ceux la proprement dirigeaient cette cabale. Le Roi dit, j'ai cru que De Back avait beaucoup perdu de son crédit depuis que vous autres l'avez mis si bas le jour de la mort du Prince.

Moi. Qu'il était vrai que De Back était fort bas d'abord après la mort du Prince, mais comme cela n'avait pas été soutenu comme il faut, il avait regagné beaucoup de terrain auprès de S. A. R., laquelle, quoiqu'Elle ne l'estimât pas personnellement, ne laissait pas que d'avoir beaucoup de confiance en lui et était épaulé par Grovestins.

Le Roi. Mais je ne comprends pas les faveurs de ma fille, je sais qu'elle n'a pas pu souffrir autrefois Grovestins non plus, elle était convaincue que c'était un traitre et un misérable et présentement il est dans le plus haut faveur à ce que je vois.....

Est-ce que ma fille est peut-être amoureuse de lui, mais par tout ce que vous me dites, ma fille tient absolument avec ceux qui sont ennemis de la bonne cause, par conséquent je doute aussi beaucoup qu'elle soit pour le bon système, si bien comme vous voulez bien le croire.

Moi. Qu'il que selon les apparences S. A. R. était plus contre le bon parti à en juger par la manière d'agir envers ceux du bon parti, mais que je pouvais assurer S. M. que jusqu'à présent S. A. R. n'avait pas encore varié sur ce sujet, qu'elle était toujours entrée dans les vues des biens intentionnés aussitôt qu'il s'était agi du bien de la cause commune et du soutien de l'alliance entre les PP. MM. et la maison d'Autriche, qu'elle avait assez de pénétration pour voir la nécessité de ce système tant pour Elle et sa Maison que pour la République, qu'on avait même des preuves que, malgré la confiance qu'elle montrait à ceux du parti contraire, elle avait pourtant fort bien su leur cacher les mesures qu'on prenait pour le soutien de ce système.

Le Roi. Ainsi tout ce que ma fille fait, est donc proprement contre Bentinck, c'est pourtant indigne à elle, car c'est justement lui, qui a fait tant pour sa Maison.

Moi. Que j'étais fâché de devoir dire que la principale cause de la conduite que Mad. la Princesse tenait, pour sa perte et celle de ses enfants provenait de cet éloignement qu'Elle avait contre M. de Bentinck.

Le Roi. J'espère pourtant que Bentinck malgré cela se soutiendra, et qu'il restera toujours honnête homme, que la folle conduite de ma fille, ne rebutera pas son zèle pour la Maison d'Orange ni qu'il abandonnera la partie par dégout. Mais, ajoutait-il, comment se conduit aussi Bentinck envers ma fille, il a eu quelques fois des scènes assez fortes avec elle, qui ne sont pas jolies aussi, car il faut pourtant toujours penser aussi au rang qu'elle a et qu'elle est fille d'un Roi.

Moi. J'assurai le Roi que pour le présent cela allait fort bien par rapport à cela, que je pouvais protester à S. M. que depuis sept mois, il n'y avait pas eu la moindre scène entre Monsieur de Rhoon et la Princesse; que le premier avait tous les égards envers S. A. R. et que celle-ci avait aussi plus de politesses et d'égards pour lui.

Le Roi m'interrompit, pour me dire: Ainsi ils sont ensemble

extérieurement bien, mais je crois que le diable n'y perd rien. Mais dites moi, continua le Roi, est-ce que Charles Bentinck n'est pas mieux avec ma fille que son frère. Je dis au Roi que Charles était surement mieux avec la Princesse, que S. A. R. s'était même étudiée jusqu'ici à témoigner beaucoup plus d'amitiées à Charles qu'à Mons. de Rhoon, et qu'Elle souffrait même quelques discours assez libres à Charles qu'Elle n'en souffrait de Rhoon. Mais, dit le Roi, je sais pourtant que Charles s'est quelquefois aussi bien chamaillé avec ma fille. J'avouai au Roi que fort souvent Charles avait bien dit la vérité à S. A. R., qu'Elle s'en était bien fâchée aussi, mais qu'Elle n'avait jamais gardé de rancune contre lui, et qu'Elle avait toujours traité Charles sur pied d'amitié.

Le Roi. Je crois pourtant que Charles est aussi las de ma fille, et qu'il pense de se retirer en Angleterre lorsque sa tante vient à mourir et ma foi! je ne saurais le blamer.

J'assurai le Roi que je ne croyais pas que Charles voulut quitter la patrie, abandonner son frère, ses amis et le système général, aussitôt qu'il verrait jour à pouvoir être utile, mais que je croyais bien que d'abord qu'il verrait que tout allait se perdre, et qu'il n'y eut plus de remède, qu'alors il ne ne différerait pas à profiter d'une si bonne retraite que la Providence lui avait menagé, que je craignais pas sans raison que ce terme ne fut pas si éloigné comme je l'avais cru, vu la facheuse situation ou Mr. de Bentinck son frère se trouve.

« Comment, dit le Roi, est ce que Bentinck a perdu son crédit ou est il prêt de tomber entièrement. » Sur quoi je dis au Roi que sur ce sujet que j'avais un mot à Lui dire, que la respectueuse confiance que j'avais en lui me faisait espérer qu'il ne trouverait pas en mauvaise part de lui parler si ouvertement, et que je me flattais qu'il voulut avoir la grace de le garder absolument pour lui afin que rien n'en transpire, parce que cela pourrait faire un très mauvais effet. Le Roi me promit le secret, et m'ordonna de parler.

Je fis au Roi un récit raccourci des affaires de Mr. de Bentinck par rapport à la somme dont il avait passé caution pour le Comte d'Altenbourg, lui représentant que tout ce que la cour de Vienne avait fait pour le Comte de Bentinck était devenu inutile par les intrigues de la France et du Roi de Prusse, ce dernier ayant non seulement pris possession de Kniephausen, mais avait empeché

aussi l'accommodement qu'il était prêt de faire avec sa femme, laquelle depuis longtemps ne payant plus les interêts de cette somme, en laissait entièrement la charge à son mari, qui en était caution, que cela non seulement ruinait les affaires de Mr. de Bentinck mais que cela le menaçait d'une ruine totale. Le Roi m'interrompit ici et me demanda: est ce que vous croyez que Bentinck fasse banqueroute?

Je repliquai au Roi: «Cela ne peut certainement pas manquer si ses ennemis poursuivent leur pointe et tachent à lui faire dénoncer les capitaux qu'il n'est pas en état de payer. V. M. en pourra être plus exactement informée si Elle veut bien écouter Mr. Charles Bentinck qui est avec moi ici.» Le Roi m'interrompit encore pour me dire, tout cela vient du Roi de Prusse, qui veut perdre Bentinck, je sais comme ce Roi à été piqué contre le Roi de Danemark qui s'est tant intéressé pour Bentinck, mais je sais de science certaine, que le Roi de Danemark, malgré qu'il n'est pas en posture pour faire tête au Roi de Prusse, présentement n'attend qu'une occasion favorable pour lui tomber sur le corps avec d'autres honnêtes gens, je vous demande pardon de ce que je vous dis ici, mais l'un est si bien notre beau frère que l'autre. Je lui fis un compliment convenable là-dessus et retombai sur l'affaire de Mr. de Bentinck, je depeignis au Roi avec les couleurs les plus vives et les expressions les plus fortes la situation de Mr. de Rhoon, le danger pressant qu'il courrait par les intrigues de ses ennemis dans la République qui étaient ceux qui entouraient Mad. la Princesse; la perte inévitable de tout le parti du Roi dans la République; le renversement de tout le système présent, et lui dis qu'il n'y avait point de tems à perdre pour le sauver, et que je mettais toute ma confiance dans la protection du Roi pour le soutien de notre parti et du sien, que je ne doutais pas que S. M. en considérait les conséquences, surtout lorsqu'Elle aurait parlé à Charles Bentinck.

Le Roi me dit: «Tous mes amis peuvent compter sur moi, je ne les abandonnerai pas, et ferai tout ma possible pour soutenir le bon parti en Hollande. Mais, dit il, vous croyez donc que tous est perdu dans la République, si Bentinck fut obligé de se retirer pour quelques temps, est ce que le Greffier, le Pensionnaire et d'autres ne se soutiendraient pas?

Je repliquai, je suis fermement persuadé, Sire que tout est perdu

sans ressource, Mr. de Bentinck est l'unique homme qui soutient le parti, s'il est obligé qu'il se retire, il sera retiré et perdu pour toujours, le Pensionnaire, perdant Bentinck, aura de la peine à se soutenir, car quoique fort laborieux, fort entendu pour les finances, fort appliqué pour les affaires de la Province, et plein de volonté pour le soutien du système général, il n'a pas assez d'étendues de lumières pour les affaires générales, s'il n'avait pas Bentinck qui le dirige et l'instruit, d'ailleurs il est si dégouté que si ce n'était pour l'amour de Messieurs de Bentinck et de moi, il n'aurait déjà longtemps resigné son emploi. Sur quoi le Roi m'interrompit et me dit, et c'est ma fille qui est la cause de tout cela. Je haussai les épaules et ne répondis rien.

Le Roi me demanda ensuite, mais le Greffier quitterait-il aussi? Je dis au Roi, je crois que le Greffier malgré tout le besoin que notre parti a de lui, et malgré toutes les bonnes intentions, qu'il a, ne peut pas venir à cette occasion en ligne de compte. Je vous entends, dit le Roi, c'est que le Greffier n'est rien, il est pourtant bien facheux que le vieux Greffier n'a laissé après lui qu'un sot pour neveu, et pour son successeur. Mais, continua le Roi, est-ce que Larrey ne serait point capable de ramener ma fille, car on dit qu'il a beaucoup de crédit sur son esprit.

Je répondis au Roi que certainement entre les bien intentionnés, Larrey était celui qui avait le plus d'ascendant sur son esprit, mais qu'il s'en fallait beaucoup, qu'il eut toute la confiance; que S. A. R. le consultait sur toutes choses qui regardirent les affaires générales et ceux du système, mais que pour les affaires intérieures et domestiques, il n'était pas le seul confidant, au contraire qu'Elle se méfiait de lui, à cause de ses liaisons avec Bentinck, que d'ailleurs Larrey n'était proprement qu'au service de S. A. R. et que par conséquent il devait être plus sur ses gardes que tout autre, non seulement par rapport à son propre intérêt que parce que, il pouvait s'attendre à tous moments que la Princesse lui défende de se mêler de tel affaire, chose par conséquent pour conserver son crédit et pour rester d'être utile, il fallait qu'il y allat avec beaucoup de circonspection et de prudence. Le Roi me dit là-dessus, voilà justement un point sur lequel j'ai voulu vous parler, je ne comprends pas, dit-il, la conduite de Bentinck à l'égard de Larrey, il sent que cet homme est utile au parti auprès de ma fille, il a une entière confiance en lui, et

pourtant il ne l'a pas placé d'une façon pour mettre Larrey à l'abri des caprices de ma fille, car vous m'avouerez qu'il dépend de ma fille de l'envoyer promener quand elle l'aura rêvé la nuit, d'ailleurs c'est contre toute bonne politique de laisser dépendre un tel homme uniquement des grâces de ma fille.

Je répliquai au Roi, que je croyais que M. de Bentinck pensait très sérieusement à donner un radical à M. de Larrey, mais qu'il n'y avait point jusqu'ici moyen de l'effectuer avec succès à ce que je croyais, et que d'ailleurs il faudrait y aller avec beaucoup de prudence pour ne point donner de l'ombrage à Madame la Princesse surtout dans les conjonctures présentes. Non, non, dit le Roi, cela ne vaut rien, il faut mettre Larrey de façon, que si ma fille fait des folies, qu'elle ne puisse pas le mettre dehors impunément et dites celà à Bentinck de ma part.

J'assurai le Roi que je le ferais, en y ajoutant que je priais Sa Majesté d'avoir la grâce aussi de se souvenir de la situation de M. de Bentinck, que je venais de lui représenter. Sur quoi le Roi dit, je serai toujours bien aise de donner des preuves de mon amitié et de mon soutien à mes amis.

Sur quoi il me parla d'abord si le duc de Newcastle avait bien politiqué à la Haye, je répliquai au Roi qu'il s'était fort peu de temps arrêté à la Haye, qu'on avait guère eu le temps de le parler, qu'il nous avait pourtant donné une idée luicinte de l'état de l'affaire de l'élection du Roi des Romains. Le Roi m'interrompit qu'il croyait cette affaire gattée, qu'il avait donné sa déclaration, que si au bout de deux mois les cours de Vienne et de Mannheim ne voulussent pas se ranger, qu'il abandonnerait l'affaire et ne s'en mêlerait plus, que les prétentions du Palatin étaient les plus injustes du monde, qu'il avait agi de la plus mauvaise foi par les instigations du Roi de Prusse et de la France, que Wreeden était un coquin et qu'il se souvenait fort bien que je l'avais déjà dit il y a deux ans au duc de Newcastle et à Munchhausen lors de mon dernier séjour à Hannovre.

Bijlage I bij Hoofdstuk IV.

Verslag (gedeeltelijk woordelijk, gedeeltelijk in excerpt) over den toestand der Republiek, van Bentinck—Rhoon, van den 30 Maart 1752. — Verhouding tot de Prinses.
(Arch. Wolfenbüttel.)

Pour ce qui me regarde, il faut savoir, que j'avais depuis le commencement du Stadhoudérat representé continuellement au Prince la nécessité de se défaire du Cons. Pensionaire Gilles, duquel le Prince se méfiait lui-même au point, à préparer toutes les affaires importantes sans lui, et à ne l'admettre que quand tout était finalement reglé et ajusté, afin de lui donner sa tache pour l'exécution. Encore fallait il encore l'observer, comme je le puis prouver par des billets que j'ai reçus du prince (et que je conserve) par lesquels il me recommende de prendre garde comment le Cons. Pensionnaire ferait dans telle et telle affaire, qui devait venir sur le tapis. Quand le Prince me fit venir d'Aix la Chapelle au mois de Juin 1748, lorsqu'il était dangereusement malade, et que pendant sa maladie il y eut les émeutes, qui occasionnaient l'abolition des Fermes, prématurée, et sans substitution d'aucun moyen de remplacement, j'eus encore l'occasion de de voir plus clairement la conduite de Mrs. Gilles et de la faire voir clairement au Prince. J'étais si penétré et si convaincu de l'impossibilité d'aller en avant avec lui, et de la ruine du Prince et de son parti, et de la constitution présente, que je dis au Prince, qu'il m'était absolument impossible de continuer dans les affaires sur ce pied là, que j'aimais mieux les quitter, et me retirer avant que tout fut perdu sans resource.

Le Prince convint de tout avec moi, me pria lui-même, et me fit prier par le Greffier et par De Back de rester jusqu'à la fin de la négociation à Aix la Chapelle, ou l'on ne se pouvait passer de moi, me promettant et me faisant promettre par les deux que je viens de nommer, qu'àprès que la paix serait faite, et que je serais de retour d'Aix, il remedierait aux désordres et aux abus, dont je me plaignais avec raison, et dont il était frappé lui-même, aussi bien que ces Messieurs, à qui le Prince avait dit les mêmes choses qu'à moi. Là-dessus je m'engageai de nouveau au Prince et promis de continuer jusqu'à la paix fut faite et continuée, les

Pays-Bas evaçués et toute cette affaire terminée. Je tins parole, et d'abord que tout fut fini tant à Aix qu'à Bruxelles, et à Nice, je recommençai mes représentations au Prince, sur la nécessité de mettre à la place de Mons. Gilles un ministre auquel il se fiat, et qui eut la confiance de la nation, de l'étranger, et de ceux qui devaient travailler avec lui. Il y eut encore beaucoup de pourparlers et de difficultés, qui ne me rebutèrent point: à la fin le Prince se détermina et consentit à se séparer de Gilles.

Alors je lui dis que cela ne suffirait pas, qu'il fallait avoir de l'ordre et de la méthode dans les affaires, que si après que Mr. Gilles se serait retiré, la même confusion restait, on n'aurait rien avancé, qu'il fallait des départements, et que chacun sût ce qu'il avait à faire, j'offris au Prince de mettre mes idées sur le papier, afin qu'il me comprit bien, et qu'il sut à quoi je m'engageais. Le prince m'en pria très instammant. J'y travaillais pendant quelques semaines, et dans cet intervalle je parlai toujours au Prince de ce que je préparais, comme des conditions, qui à la vérité supposaient la démission de Mr. Gilles, mais qui étaient celles, sur lesquelles je m'offrais de continuer à servir le Prince, et à l'aider en tout ce qui dépendrait de moi. Je remis au Prince le 15 Mars 1749 le papier en question. Le Prince le garda pendant quelque temps. Il fut lu dans une conférence tout haut par le Prince lui-même, et approuvé de point en point sans aucune objection d'aucun côté. Le Prince déclara qu'il adoptait et qu'il le suivrait. Il fut résolu dans cette même conférence que j'irais à Vienne pour demander à l'Impératrice le Prince Louis pour être employé sur le pied proposé dans le dit papier; et en même temps tout fut reglé pour les différents pas à faire, et pour l'ordre à y observer par rapport au Conseiller Pensionnaire alors en place. Enfin, dans cette conférence et dans plusieurs suivantes, tout fut réglé et arrangé, de la façon que cela a été exécuté depuis.

Le 3 May 1749 Mr. Gilles obtint sa démission avec l'unanimité de toutes les voix de l'Assemblée d'Hollande. Monsieur Steyn lui succéda.

Op verzoek van den Prins en den nieuwen raadpensionnaris bleef ik nog eenigen tijd in den Haag en alles ging met de beste harmonie. Mijn broeder werd verzocht tijdens mijne afwezigheid, die men hoopte dat ongeveer 3 maanden zou duren, in den Haag te blijven.

Om verschillende redenen heeft mijne afwezigheid veel langer geduurd.

Uit het journaal van mijn broeder blijkt, op welke wijze de Prins zich gedurende mijne afwezigheid gedroeg en de manier waarop Grovestins en de Back aan hunne eer en hun gegeven woord ontrouw zijn geworden.

Bij mijne terugkomst vond ik den Prins, maar vooral de Prinses, met kwade vermoedens bezield tegen mij, den raadpensionaris en mijn broeder.

Toen prins Louis gekomen is, is er geene verandering in de behandeling der zaken gebracht, zooals bepaald was en van den « Conseil du Stadhouder » en van departementen gelijk het den 25 Maart 1749 besloten was, is niets gekomen; wanneer er al een raad is, dan is het een Conseil de Garderobe, die misschien in dienst der Prinses maar niet van het gouvernement is. Er is inderdaad 's maandags en vrijdags eene conferentie, maar dit is een monster. Eindelijk is prins Louis ook tot die monsterachtige conferentie toegelaten. « L'on y traite d'institution les affaires étrangères; et c'est proprement (excepté l'arrivée du Prince Louis) la seule chose qu'aye produit le mémoire de 25 Mars 1749.

Mais on y traite aussi tantôt d'une chose, tantôt d'une autre, sans suite et sans aucun fil d'affaires, de façon que le Prince Louis se trouve dans une délibération sur la Compagnie des Indes, où il n'entend rien; ou bien Borssel se trouve dans une délibération sur des mesures à prendre, pour tenir la Zélande en règle et remédier aux désordres que cause sa Province dans l'union. On y parle des mesures à prendre contre lui. Le conseil devait être le conseil du Stadhouder. Et en ce cas il devait être tout autrement composé. Et le fin devrait y être porté et non ailleurs.

Au lieu qu'à présent la Princesse consulte à part de Back ou bien avec Grovestins; ou bien Burmannia et Rouse; on fait des demi ou des quarts de confidence à ceux qui viennent là le Vendredi et le Lundi, et il s'y font une figure toute différente de celle qui leur convient. Cette conférence passe dans le public pour ce qu'elle n'est pas, à savoir le conseil privé de la Princesse. C'est sur ce conseil que rejaillit le blâme de tout le désordre qui se fait ou qui ne s'empêche point.

Ondertusschen gaat alles even ellendig en verward als vroeger, met dit gevaarlijke er bij dat de Prinses door hare standvastigheid,

zoo als zij het noemt, van dag tot dag weer haar krediet en de liefde van het volk verliest. In alle provinciën en zelfs in de kleine steden om van de groote niet te spreken, vereenigt zich eene partij tegen haar en zal steeds aangroeien, zonder dat het mogelijk is de uitwerking daarvan te beletten omdat de Prinses willekeurig wil regeeren, hetgeen deze natie, en met recht, nooit geduld heeft en ook nimmer zal willen dulden.

Ik zou deze feiten nog met een aantal kunnen vermeerderen; doch ik breek hier af en vraag alleen of degenen, die ik hierboven genoemd heb, niet van alle verplichting omtrent haar ontslagen zijn, daar niets van hetgeen hun beloofd was, gehouden is.

Natuurlijk spreek ik alleen van hunne verplichting tegenover de Prinses, niet, wat zij aan zichzelven, hunne eer en de plaats die zij in de wereld bekleeden, verschuldigd zijn. Alleen deze beweegredenen moeten hen doen handelen; maar aan de Prinses zijn zij niets verschuldigd.

Bijlage II bij Hoofdstuk IV.

Eerste artikel van Kaunitz project-conventie. (Rijksarchief.)

Eerste vorm.	Tweede vorm.
Il sera fait dans l'espace de six mois au plus tard, ou plutôt si faire se peut, un traité de commerce entre les parties contractantes.	Ie Alinea dezelfde.
Elles traiteront sur le pied de la liberté, qui est du droit naturel entre les puissances indépendantes.	Par ce traité S. M. l'Impératrice et les puissances maritimes s'accorderont mutuellement tous les avantages réciproques qui pourront ne porter aucun préjudice au commerce de leurs propres sujets.
Il sera libre par conséquent à chacune d'Elles de ne point se prêter à tout ce qu'Elle trouvera ne pas lui convenir.	Et sur les droits dont on sera convenu, le dit traité com-
Elles se proposent néanmoins	

en même temps de s'accorder mutuellement tous les avantages réciproques qui ne seront pas contre leur intérêt respectif.

Et sur les objets dont on pourra convenir, il sera fait un tarif réciproque.

prendra un tarif, dont toutes les conditions devont être parfaitement réciproques.

Bijlage I bij Hoofdstuk V.

Brief van den Hertog aan de Prinses. (Huisarchief.)

La Haye, 4 Juin 1756.

Madame!

J'ai cru de mon devoir de faire rapport à V. A. R. que Mr. de Reischach a reçu hier au soir un courier de Vienne avec les copies de l'acte de neutralité et du traité défensif, conclu le 1er de May entre les cours de Vienne et de Versailles, avec ordre d'en donner connaissance à l'Etat, conjointement et de concert avec les ministres de France qui résident ici. Je n'entretriendrai point V. A. R. sur le contenu de ces pièces, parce que je sais que Mr. Fagel Lui envoit les copies, mais je ne saurais me dispenser de Lui donner connaissance que Mr. de Reischach m'a lu les ordres qu'il a reçu de même que celles qui ont été envoyé à Collorado, lesquelles sont à peu près les mêmes, elles contiennent en partie une apologie de la conduite de la cour de Vienne, laquelle est fondée sur de plaintes contre la cour d'Angleterre, sur ce que, (a ce que l'on prétend à Vienne) l'Angleterre avait refusé tout concert, pour une défense commune, qu'elle avait abandonnée le continent et que les Puissances Maritimes n'avaient rien voulu faire, pour mettre à couvert les païs les plus exposés de l'Impératrice, qui en même temps devaient servir de barrière à ces deux Puissances, qu'ainsi l'Impératrice s'était vue forcée à penser à se sauver elle-même, le mieux qu'elle avait pu, que ce traité ne tendait à offenser personne; que pour témoigner sa candeur,

elle faisait communiquer d'abord en entier tout le traité par lequel on verrait (et surtout l'Angleterre) qu'il n'aboutissait qu'à conserver la paix sur le continent, et par conséquent repondait parfaitement aux desseins de l'Angleterre, qui dans le moment présent ne pensait qu'à abandonner le continent.

Il est dit encore dans ce rescript que ce traité défensif était d'autant plus avantageux à l'Impératrice que la France lui guarantissait tous ses Etats au lieu que dans tous les traités défensifs antérieurs qu'Elle avait conclues, la Porte Ottomanne et le Roi de Prusse avaient été exceptés. Mais ce qui m'a fait le plus de peine dans tout ceci, c'est que j'ai pu entrevoir que les affaires de l'Empire tant de religion que profanes sont les principaux mobiles de ce traité, ce qui me fait appréhender les plus tristes suites. J'ose me flatter que V. A. R. daignera menager au possible ce que je viens de Lui marquer, afin qu'il ne transpire rien, parceque je doute que Mr. de Reischach en fasse usage, j'ai cru pourtant très nécessaire que V. A. R. en fut informée au plutôt.

Le pensionnaire me paraît frappé de cette nouvelle; il apprehende à ce qu'il me paraît qu'on voudra inviter la République d'acceder à ce traité, mais il me paraît déterminé à ne point vouloir y donner les mains. De crainte d'abuser de la patience de S. A. R. je finis, etc.

LOUIS DE BRUNSVIC.

Bijlage II bij Hoofdstuk V.

Van den Hertog aan de Prinses (Huisarchief).

9 Juni 1756. — Yorke est à la vérité très chagrin de toutes ces mauvaises nouvelles, en même temps honteux, mais il soutient le tout avec plus de patience et modération que je ne suis accoutumé de voir en lui, et je puis dire qu'il se gouverne présentement fort sagement. Il a parlé hier au Pensionnaire très convenablement sur la situation dans laquelle la République se trouve, et pour lui faire envisager les suites qui résulteraient, si la République ne fut sur ses gardes contre les insinuations de la France, pour nous entraîner insensiblement dans cette ligue des catholiques.

Le Pensionnaire à ce que Yorke m'assure doit avoir pris ces

représentations fort bien, et doit avoir donné les assurances les plus fortes que l'État n'accéderait jamais à ce traité de Versailles. J'avoue que les promesses du pensionnaire ne me rassurent pas tout à fait; on assure au contraire que la ville d'Amsterdam serait disposée à se laisser forcer pour accéder à ce traité. Selon que j'ai pu comprendre par les discours de Yorke, il semble qu'on souhaiterait toujours en Angleterre que la République voulut faire le premier pas envers la Prusse, pour implorer sa protection, mais je ne saurais nier que je ne suis point de cette opinion, parce que je suis moralement persuadé que cela ferait un effet contraire sur l'esprit de ce Prince, outre que je crains, que cela rencontrerait beaucoup de difficultés ici, pour y porter nos gens; mais je serais d'avis, que l'Angleterre par son influence présente à Berlin engageait le Roi de Prusse, de rechercher conjointement avec l'Angleterre cet état. J'ai dit mon opinion à Yorke, qui non seulement a été de mon avis, mais qui m'a dit aussi qu'il savait que quelques ministres en Angleterre pensaient comme moi sur cette matière et qu'il espérait que cela se ferait de cette manière. Je crois seulement que la marine Anglaise ne gatte tout ici par les prises des vaisseaux de la République, qui font le commerce en France, il court même un bruit comme si quelques vaisseaux Hollandais avaient été enlevés et menés aux Dunes; ce qui ferait un très mauvais effet ici.

Quant à la conduite de Reischach dont Votre Altesse Royale me demande des nouvelles, j'ai l'honneur de Lui dire que ce pauvre homme me fait pitié, il a entièrement perdu la tramontane, il ne fait ce qu'il fait, il a joué hier le plus sot personnage du monde dont je me dispense de L'entretenir, parce que je ne doute point que Messieurs Fagel et Larrey ne lui en ayent fait rapport. Bonnac a donné hier un grand soupé à la famille de Reischach à l'honneur de la nouvelle alliance, il a voulu absolument me forcer de la manière du monde la plus indiscrète pour que j'en fusse aussi et je n'ai pu l'esquiver qu'en donnant à soupé le même jour à la cotterie de Heynenoort. A l'occasion de cette invitation de Bonnac, cet Ambassadeur m'a tenu les discours et propos les plus indiscrets, au point que je n'ai pu me défaire de lui chez Mad. de Reischach, où cela se passait; qu'en le plantant là brusquement au milieu de la conversation, j'ai pu entrevoir clairement que sa cour pressera la République, d'accéder

au traité de Versailles. Mais si je juge bien, j'ai cru remarquer parce que Reischach m'a dit, que la cour de Vienne n'est nullement pressée pour notre accession, ce que je trouve fort naturel, parce que cette cour ayant été portée à conclure ce traité en partie par un faux zèle de religion, qu'elle ne se souciera pas beaucoup de se charger d'un Etat protestant. D'un autre côté, je suis d'opinion qu'on voudrait bien à cette occasion se défaire tout à fait de nos troupes dans les Pays-Bas; cette dernière affaire mérite selon moi la plus sérieuse attention; j'ai eu sur ce sujet ce matin une très longue conversation avec M. Hop, nos idées étaient assez conformes, mais pas tout à fait mûres encore; nous aurons encore une conversation ensemble à ce sujet, après quoi je prendrai la liberté de présenter mes idées à Votre Altesse Royale, sur la matière.

Il n'est que trop vrai, que la situation des affaires en général est des plus terribles, mais si l'Angleterre peut se conserver les Russes, comme je m'en flatte toujours encore, j'espère qu'on pourra encore faire tête aux desseins ambitieux de la France et à la ligue Catholique.

Bijlage III bij Hoofdstuk V.

Copie d'une lettre du duc Louis de Brunsvic a Mr. Yorke.
(Huisarchief).

La Haye 31 Août 1756.

Monsieur,

La proposition que vous avez eu la bonté de me faire par ordre de Sa Maj. le Roi de la Grande-Bretagne, *si je voulais me charger du commandement de l'armée que Sa Majesté jugerait a propos d'assembler pour prevenir les Francais de passer le Rhin, m'est un nouveau témoignage des bontés et de la confiance, dont Sa Majesté m'honore*, dont je sens tout le prix, et je ne saurais trouver des expressions assez convenables, pour témoigner à quel point j'en suis touché.

Il me semble que je ne saurais mieux répondre aux gracieuses intentions de Sa Majesté, et témoigner la respectueuse reconnais-

sance dont je suis pénétré, qu'en vous suppliant Monsieur, de mettre sous les yeux de Sa Majesté ma situation, par laquelle Elle jugera Elle-même, si les difficultés qui se rencontrent à l'égard de cette proposition, sont de nature à pouvoir être surmontées.

Il n'y a pas de doute que malgré l'envie que j'aurais (indépendement de l'honneur qui m'en reviendrait) de commander l'armée destinée à la défense de ma patrie, je ne pourrais pourtant pas accepter l'offre gracieux de Sa Maj. Brittannique, sans le consentement préalable de l'Etat, au service duquel je me trouve actuellement engagé; et sans celui de S. A. R. Mad. la Princesse Gouvernante, à l'égard de laquelle et de Sa Maison, je suis entré dans des engagements les plus solennels, et qui ne sont pas inconnus à Sa Majesté. C'est pourquoi mon devoir a exigé de donner connaissance des gracieuses intentions du Roi à mon égard à S. A. R. et à quelques ministres de la République. Sans entrer dans le détail des difficultés qui m'ont été alleguées et que j'avais prévues, je ne puis pourtant pas vous cacher Monsieur une partie des embarras, dans lesquels je me trouve. Mon devoir envers l'Etat; la fidélité à mes engagements et l'attachement inviolable pour cette branche de la Maison de Sa Majesté qui se trouve établie ici, me retiennent d'un côté d'accepter purement et simplement les offres gracieuses du Roi, aussi longtemps qu'elles ne seront pas jugées compatibles avec ma situation présente. D'un autre côté le désir que j'ai de mériter de plus en plus les bonnes grâces de Sa Majesté; la plus vive reconnaissance dont je suis pénétré de l'honneur qu'Elle me fait; et la seule occasion où je pourrais peut-être signaler mon zèle pour la défense d'une patrie, qui me sera toujours chère; tout cela me fait désirer passionnement, de pouvoir concilier l'un avec l'autre. Mais vous conviendrez avec moi, Monsieur, à ce que je me flatte, que je suis hors d'état de pouvoir l'effectuer moi-même ou tout seul ici; aussi longtemps que Sa Majesté ne juge pas à propos de vouloir y faire travailler directement. Il serait superflu de rien ajouter de plus à ceci dans le moment présent, vous connaissez, Monsieur, ma situation et mes sentiments et mon profond respect pour le Roi ne vous sont pas inconnus; j'ose donc me flatter de votre amitié pour moi, que vous suppléeres à ce que je pourrais avoir omis à l'égard du premier, et que vous voudrez bien être l'interprète des sentiments de ma plus respectueuse vénération pour Sa Majesté, et de ma

plus parfaite reconnaissance pour toutes les grâces dont Elle m'a honorée.

J'ai l'honneur d'être avec la plus parfaite considération, etc.

LOUIS DE BRUNSVIC.

Bijlage IV bij Hoofdstuk V.

Extract of a private letter from the Earl of Holdernesse to Col. Yorke.

London, 20 August 1756.

I must confine myself to day to Prince Lewis subject, and am to desire you will now be more explicit with him, and put de case directly, whether he would undertake the command of such an army, as His Majesty may be able to form, in order to prevent the French from passing the Rhine.

If His Serene Highness should enjoin secrecy, you may assure him that the affair shall only be intrusted to those who are immediately concerned in it; you will have observed by one of Mr. Mitchells private letters, of which I sent you a copy some time age, that the King of Prussia has prompted His Majesty to try to engage, Prince Lewis in their common service, so that no difficulty can arise from that quarter. The King will wait with impatience for your answer to this letter because other mesures must be taken, if Prince Lewis ultimately declines the offer.

Bijlage I bij Hoofdstuk VI.

Over het bezetting leggen door de Republiek in Wezel en Gelder. (Arch. Wolf.)

Le Duc de Brunsvic et les Ministres de la République sont infiniment obligés à Sa Maj. Prussienne de l'ouverture qu'Elle a bien voulu leur faire, par rapport à la situation de ses provinces en Westphalie, après que les préleminaires seront signés entre la France et l'Angleterre. Il sentent parfaitement les conséquences, qui devront résulter de l'Evacuation de ces pais, en cas qu'ils ne tombent entre les mains d'une puissance neutre. La proposition que Sa Maj. a trouvé à propos de faire à la république

pour lui donner ses troupes à Wesel et à Gueldres, en y envoyant quatre bataillons immédiatement après que les Français l'auront abandonnés, ne paraît pas moins convenir aux intérêts de la République que tous les troubles de la guerre, pour en maintenir d'autant mieux la neutralité. Elle est pourtant d'une manière trop délicate et demande le dernier secrèt. A considérer la constitution du gouvernement de ce pays, on trouve bien de la difficulté de la mettre en exécution; avant que de pouvoir l'adopter, quel qu'utile qu'elle puisse être, il faudrait la communiquer aux Etats des différentes provinces, dont quelques-unes ne sont pas assemblés, et devraient être convoqués extraordinairement.

Ce qui prendrait beaucoup de temps et ne pourrait se faire aussi secrètement qu'il serait nécessaire, sans faire mention des différentes opinions qu'il pourrait y avoir parmi eux. C'est pourquoi il semble qu'il ne convient pas d'en faire encore un sujet de délibération. Pour donner cependant à Sa Maj. une preuve du désir que l'on a de la complaire et d'entrer dans ses vues, on donne en considération, si on ne pourrait pas mener les choses au point d'engager les Cours d'Angleterre et de la France, à faire une demande ou un offre à la République de mettre des garnisons de leurs troupes à Wezel et à Gueldres pour y rester jusqu'à la pacification future.

Si Sa Maj. agréait cette idée, on pourrait préparer cette affaire sous main, et tâcher de persuader les Provinces à y entrer avec promptitude et efficace lorsque l'affaire sera proposée.

Bijlage II bij Hoofdstuk VI.

Eenige brieven enz. betr. de vredesonderhandeling, die de hertog op verzoek van George II en Fred. II zou openen. (Arch. Wolf.)

Brief van Holdernesse aan den hertog.

Whitehall, 30 Oct. 1759.

Monseigneur,

3 Nov. 1759. — La confiance extrême, que Sa Majesté a de tout temps, reposée dans les lumières et dans la prudence de V. A. S., l'engage à en donner une preuve convaincante dans une démarche des plus importantes.

Sa Majesté, croyant qu'Elle peut à présent, sans blesser sa dignité proposer, conjointement avec sa Majesté Prussienne, aux Puissances belligerantes, l'ouverture d'un Congrès, est d'accord avec le Roi de Prusse de faire une déclaration à cet effet; et Sa Majesté voudrait se servir du canal de V. A. S., pour faire parvenir la dite déclaration aux ministres de Vienne, de la France et de Russie, résidant à la Haye. Le roi m'a ordonné donc, d'en prevenir Votre Altesse Seren. et de la prier de me faire savoir, si selon le désir particulier de Sa Majesté, V. A. S. voudrait s'en charger, sans en donner la moindre connaissance à aucun des membres de la République, ni à qui que ce soit, pas même aux ministres Britannique et Prussien à la Haye.

HOLDERNESSE.

Bijlage III bij Hoofdstuk VI.

Copie Declaratie.

Leurs Majestés Britannique et Prussienne étant touchées de compassion des maux, qu'à déjà occasionné, et que doit nécessairement causer encore la guerre, qui s'est allumée depuis quelques années, croiraient manquer aux devoirs de l'humanité et particulièrement à l'intérêt qu'Elles prennent à la conservation et au bien-être de leurs royaumes et sujets respectifs, si elles négligeaient les moyens propres à arrêter le cours d'un fléau aussi cruel et à contribuer au rétablissement de la tranquillité publique. C'est dans cette vue, et afin de constater la pureté de leurs intentions à cet égard, que leurs dites Majestés se sont déterminées à faire la déclaration suivante.

« Qu'elles sont prêtes à envoyer des Pleni-potentiaires dans le lieu qui sera estimé être le plus convenable, afin d'y traiter conjointement d'une paix solide et générale, avec ceux que les parties belligérantes jugeront à propos d'autoriser de leur côté, pour parvenir à un but aussi salutaire. »

Bijlage IV bij Hoofdstuk VI.

Antwoord van Maria Thérésia aan den Hertog. 8 Maart 1760. [1])

Mon Cousin!

J'ai vu par la lettre de V. A. du 26 Novembre dernier, les raisons qui lui ont paru devoir le déterminer à se charger de la déclaration des Rois d'Angleterre et de Prusse sur la tenue d'un Congrès. Je ne puis que les trouver fondée, et il m'a été autant plus agréable qu'elle me soit parvenue par votre canal, que je compte que vos sentiments pour moi ne ressemblent point a ceux que j'ai eu occasion de retrouver jusqu'à présent dans la conduite des autres princes de votre Maison à mon égard et que j'espère que vous me donnerez toujours dans les occurences des preuves de l'attachement dont vous venez de me reiterer les assurances. Pour ce qui regarde d'ailleurs le fond de l'affaire dont il s'agit; le Baron de Reischach informera V. A. des raisons qui ont retardé le renvoi de son exprès, et lui communiquera les observations que je crois devoir lui faire faire sur la déclaration en elle-même.

Je vous renouvelle avec plaisir les assurances de la sincère amitié avec laquelle je suis mon cousin,

Votre Marie Theresia.

Le dernier envoi des troupes sous le prince héréditaire m'a été très sensible. On voit l'animosité qui règne dans votre famille, cela m'a enfin obligé de rompre toute correspondance et d'ôter ce nom a mon régiment.

à Vienne, 26 Février 1760.

---

[1]) Op 18 December blijkt uit een schrijven van den hertog aan Yorke, dat hij nog niets wist van de gevoelens van Maria Theresia over het congres.

Bijlage V bij Hoofdstuk VI.

Briefje van Fred. II aan den hertog. (Arch. Wolf.)
24 December 1759.

Monsieur mon Cousin!

Ayant appris par mes ministres qui résident à Londres qu'à leur requisition, V. A. a bien voulu se charger de faire parvenir aux Ministres des puissances belligérantes à la Haye la déclaration que Sa Maj. Britann. et moi nous avons jugé à propos de leur faire pour proposer la tenue d'un congrès, je n'ai pas voulu manquer d'en faire mes remerciments à V. A. et de lui témoigner, combien j'ai été sensible à cette nouvelle marque de son amitié. Je me ferai toujours un devoir essentiel de le reconnaître par un parfait retour de sentiments et de prouver dans toutes les occasions qui se présenteront qu'on ne saurait être avec plus d'amitié et d'estime que je sois.

Monsieur mon Cousin,

Votre très affectionné Cousin,
FEDERIC.

Bijlage VI bij Hoofdstuk VI.

Brief van Bentinck aan den Hertog. (Arch. Wolf.)
27 December 1759.

Monseigneur!

Après avoir bien refléchi sur tout ce que V. A. S. m'a fait l'honneur de me dire hier, combiné avec mes propres observations, il me paraît qu'il y a tout lieu d'appréhender que *nous* ne soyons insensiblement entraînés si avant par la France, et par ceux qui par système ou par faiblesse se laissent guider par elle, qu'il ne sera plus possible de nous tirer du Bourbier. Ce que Mr. le Bourgemaistre Hop m'a dit, et dont on pourrait tirer parti (avec beaucoup de prudence pourtant) peut même être tourné contre nous, si on n'en tire aucun parti, c'est-à-dire, qu'Amsterdam peut nous reprocher de n'avoir eu rien à répondre quand

elle nous a demandé si nous n'avions rien à proposer ou à indiquer qui pût servir de base à un plan de conduite pour la conduite de la République dans une situation aussi critique que c'est celle-ci. Et il se pourrait que Hop sortant de la chambre des bourgemaistres et Temmink y restant, ce dernier ne tira parti de ce moment là pour embarquer la République avec la France dans la tractation des affaires de la paix comme l'on a fait pendant la guerre. Voilà le mal. Il n'y aurait à cela qu'un seul remède tout à fait efficace, savoir que l'on fut sûr de trouver de la part de l'Angleterre l'appui nécessaire pour mettre la République à couvert des pernicieux desseins et du mauvais vouloir de la France contre la République, dont les gens demi informés, ou qui aiment à disputer, peuvent vouloir douter, mais qui ne peuvent être ignorés ni niés par ceux, qui ont vu la suite des lettres interceptés de d'Affry. Et la France continuera le même plan sous un autre forme et par d'autres moyens, savoir à tenir la République dans la servile dépendance où elle est, et dont l'on voit que la France est si convaincue, que d'Affry le pousse jusqu'au plus souverain mépris, sans même menager l'insulte. Le remède nous manque par la confusion des affaires en Angleterre; les brouilleries survenues entre nos anciens amis et partisans en Angleterre et le nouveau ministère; par le caractère personnel de Yorke, ses vues pour son propre avancement au ministère, mais encore plus par le *vice* de ses premières instructions qu'il a eu le crédit de se faire donner, en vertu desquelles il a *osé* faire ce qu'il a fait. Au défaut de ce remède, voici ce que je prends la liberté de proposer à V. A. S. Ne pouviez vous pas par quelque chemin détourné, ou par quelque argument, *mauvais*, si vous voulez, mais ad hominem, faire en sorte qu'en Angleterre l'on prit sans perte d'un jour le parti de concester quelque chose, pour le présent et pour l'avenir avec les personnes sur qui l'on peut compter ici pour la reconsolidation du système délabré! Si d'un côté les moyens présents nous manquent, de l'autre côté la circonstance est favorable. Le système du continent est à présent à la mode.

Pitt en avoue publiquement l'importance et la nécessité dans ses harangues. Le prince Ferdinand est au pinacle de la popularité. Et la nécessité de le renforcer des troupes pour avoir une bonne paix, obligera Mr. Pitt à s'embarquer encore plus avec le continent. Or, le continent pour l'Angleterre sans la République

est une chimère. V. A. S. peut mieux que moi juger quel parti l'on peut tirer de cette idée. Peut-être aussi pourrait on mettre en œuvre quelque argument Hannovrien, soit peur, soit espérance d'agrandissements ou quelque autre chose.

Enfin tout est bon, pourvu qu'elle fasse effet: car il ne s'agit que de mettre la chose en train, et cela le plutôt possible. Je suis bien aise de donner ces idées indigestes à V. A. S. avant que la poste d'Angleterre arrive, parce que V. A. S. pourra regarder sous le point de vue (de chercher une issue) ce qui viendra d'Angleterre. Si nous ne prévenons, nous serons prévenus.

Je souhaite qu'il ne soit pas trop tard. Mais encore faut il essayer. Je suis sûr que d'Affry travaille. Et quoique le courrier qu'il a envoyé, nous privera de ses lettres envoyées directement, nous pouvons savoir par celles de la route ordinaire des traces de ses menées et de ses intrigues. Et l'on ne peut les éluder que sous main. Si l'on fait quelque démarche publique ou trop marquée, d'Affry en est informé, et dirige ses opérations en conséquence. Pour moi je concepte de rester simplement à l'affut et d'avoir l'œil au guet.

Je vous prie très instamment de garder cette lettre, parce qu'elle contient des choses que j'y ai mises tout au long exprès, afin que ces matériaux puissent servir de canevas pour la formation d'un plus ample *exposé* qui pourrait peut-être et si l'on voulait nous pousser à bout de venir de nécessité absolue et indispensable.

W. Bentinck.

Bijlage VII bij Hoofdstuk VI.

Memorie van den hertog. (Arch. Wolf.)

Au mois de Janvier 1760.

Il ne s'agit plus maintenant de savoir, si la République voudrait ou ne voudrait pas se mêler dans la guerre entre la France et l'Angleterre, ou dans celle de l'Impératrice-Reine avec le Roi de Prusse. L'épuisement plus ou moins grand de toutes ces puissances et le premier pas vers la paix fait par les cours de Londres et de Berlin, peut espérer que les troubles de l'Europe ces-

seront dans peu. Cela posé, que conviendrait-il à la République de faire dans ces circonstances?

Voudra-t-elle voir les puissances belligérantes, encore armées, disposer de leurs droits, de leur commerce et de leurs frontières, et décider le rôle que la République doit jouer à l'avenir au milieu d'Elles? Si cette question est décidé par le Oui, le pais sera à plaindre et les Regents sommés peut-être tôt ou tard, de rendre compte à leurs sujets de leur conduite et des motifs de leur silence.

Si à cette question on répond Non, mais au contraire qu'il convient d'avoir l'œil sur les démarches des voisins, et d'éclairer de près les dispositions de la future paix générale, ne sera-t-il pas nécessaire et du devoir des zélés patriotes, de constater le rôle qu'on voudrait jouer, d'examiner avec impartialité la situation et l'intérêt de la République et de s'accorder d'avance sur les mesures à prendre? Cela paraît difficile dans les circonstances présentes d'une minorité; mais la difficulté (d'abord que l'impossibilité n'y est pas) ne doit point effrayer; avec des bonnes intentions de la prudence et de la persévérance on vient à bout de bien des choses.

La cour de Vienne, au moyen des Pays-Bas Autrichiennes, se trouve entre la République et la France. Le Roi de Prusse l'entoure du côté de l'Allemagne. La France tient dans cette guerre-ci à la première, l'Angleterre au dernier. La première a cédé de gré, sans consulter l'Etat, les ports et villes d'Ostende et de Nieuwpoort à la France; le dernier a dû abandonner Wezel et les duchés de Cleves et de Gueldres à la même puissance; mais non sans avoir présenté, si la République voulait les accepter pour assurer sa neutralité et pour éloigner la guerre de son pays.

Au Congrès future ce sera la France et l'Angleterre qui décideront probablement de la durée de la gnerre, et il s'agit de savoir, si et comment la République pourra entrer dans les dispositions à faire?

De Schrijver gaat na wat van Frankrijk en Engeland te wachten is, en eindigt dan:

Si on suit la France ce n'est pas à un ami de la maison d'Orange d'indiquer le chemin, si on s'arrange du côté de l'Angleterre il faut laisser tomber les disputs antérieurs, il y a eu des fautes de deux cotés... l'Angleterre ne peut pas vouloir

notre perte. — In elk geval niet geïsoleerd mogen wij blijven, om niet « le jouet de l'Europe » te worden, « car pour avoir des amis, il faut l'être de quelqu'un. »

Bijlage I bij Hoofdstuk VII.

Uit de depêches van d'Affry (Rijksarchief).
20 Nov. 1755.

De gezant heeft gelegenheid gevonden om 's Konings plannen uit te voeren « sur cequi pourrait former une scission entre la Province de Hollande et quelques unes des autres provinces. » Die provincie is Friesland welke zeer slecht met den Hertog staat; « elle est gouvernée par Mad la Princesse douairière de Nassau avec laquelle Mr. le Duc est brouillé » [1]). Nu heeft Friesland zich verzet tegen het verbieden voor het vervolg van doorvoer van contrabanden en heeft gemaakt dat dit verbod althans maar voorloopig zou zijn, en zoodoende heeft het Frankrijk verplicht. Een afgevaardigde van Friesland heeft zelfs den gezant aangeboden te bewerken, dat dit verbod werd ingetrokken, als men hem in staat stelde aan zijn committenten te verzekeren, «que sa Majesté, reconnoissante aux bonnes intentions des Frisons, et à la sage conduite de Mad. la Princesse de Nassau, leur en donne des marques, en ordonnant sans delai quelques soulagements dans le traitement que la comté de Hanau essaye et cela sur l'intéret que Mad. la Princesse-douairière sœur du Landgrave prend en cette comté.» De gezant heeft zich niet bepaald uitgelaten, maar alleen verklaard dat de Koning den Friezen hunne cordaatheid in dezen ten goede hield. «Ce député est un homme qui a été très attaché au Stadhouder, et que sa passion et son animosité contre le Prince Louis de Brunsvic conduit plus que l'intéret de sa patrie. Il est meme certain que son intention est moins de nous servir que se donner du crédit dans sa province, mais sa conduite me paraît répondre à ce que vous désirerez.» De gezant wacht nader bevel af.

---

[1]) N.B. Zie bl. 87 en 88.

4 Jan. 1760. — Op het verzoek der Staten-Generaal om verzachte behandeling van de landen van Nassau, acht de gezant het raadzaam te antwoorden, dat die landen zoo zacht behandeld zullen worden als in oorlog mogelijk is, en dat men hem te gelijk gelastte « de déclarer à Mons. de Haren ou à quelque autre député de Frise que Sa Majesté ordonnera que l'on ait des égards particuliers pour les Etats de Nassau en considération de la conduite de cette Province, de l'influence, que Mad. la Princesse douairière a dans les résolutions, des sentiments d'impartialité dont cette Princesse fait profession et dont elle a instruit l'ambassadeur du Roi, il y a quelque temps en le priant de recommander à la bonté de Sa Majesté les Etats de son petits fils en Allemagne. — Dit zou in Friesland veel goed doen.

17 Januari 1760. — J'ai parlé à Monsieur de Haren, député de Frise qui aurait voulu exiger de moi plus que je n'attendais sur la façon dont Sa Majesté avait été reconnaissante á la fermeté de la province de Frise.

Van Haren n.l. wilde gemachtigd worden om niet aan de Staten van Friesland, maar aan de Douairière te verzekeren, dat Nassau hem ten gevalle gespaard zou worden. Zijn doel was dus, de Prinses voor zich in te nemen et l'engager à attacher à M. v. H. un des quatre quartiers dont elle dispose plus particulièrement.

Maar het is ongèraden den invloed van een man te vergrooten, die misschien later weêr vijandig wordt.

Daarom zal de gezant aan meerdere gedeputeerden verzekeren, dat hun ten gevalle om de goede besluiten der Provincie de gunst bewerkt wordt. Dit zal beter werken. — De raadpensionnaris verklaart, dat hij voor het oogenblik geen vermeerdering verlangt, dan van den zeemacht, maar dat hij bij den vrede zal voorstellen het leger met tienduizend man te versterken.

31 Januari 1760. — De gezant heeft aan Bergsma, eersten gedeputeerde van Friesland, de betuiging van 's Konings bijzondere goedgunstigheid jegens die provincie overgebracht.

Hoewel van partijdigheid voor het stadhouderschap verdacht, zal deze niet durven nalaten, van die verklaring aan zijne provincie kennis te geven. — Deze opening bevalt niet aan van Haren, tweeden gedeputeerde, die de Prinses douairière alleen de eer van

16

'sKonings gunstbewijs geven wilde. La Princesse douairière s'est rendu à la Haye aussitôt après la mort de S. A. R. Les ennemis du Prince de Brunsvic ont voulu se servir d'elle pour diminuer son autorité; ils n'y sont point parvenu et elle a été obligé de retourner à Leeuwarden. Ils ont voulu du moins se servir d'elle en Frise pour y déterminer les résolutions en leur faveur et contre les projets du prince Louis; mais cette province est divisée en deux parties, et, si j'avais augmenté le crédit de la Princesse douairière, en publiant que Sa Majesté a égard à ce qu'Elle désire, je me serais déclaré son partisan et l'adversaire du prince Louis. — La Princesse douairière ne pouvant pas elle-même former un parti dans les autres provinces et surtout en Hollande, les ennemis du prince Louis, lui ont associé sa petite fille la princesse Caroline et le prince de Nassau Weilburg qui doit l'épouser.

Daar Utrecht en Holland weigeren tot dit huwelijk hunne toestemming te geven, dringen de vrienden der Prinses er op aan, dat zij meerderjarig wordt verklaard, schijnbaar opdat zij ook zonder toestemming zou kunnen huwen, inderdaad, om haar gouvernante te maken tot haar broeders meerderjarigheid. Le prince Louis sent le danger pour lui, d'une pareille démarche, et il fera tout ce qu'il dépendra de lui pour empecher le succès. Il a même dit à quelqu'un, qu'il sentait qu'on voulait élever autel contre autel, qu'on cherchait à éloigner la princesse Caroline du Stadhouder son frère, qu'on y réussirait qu'on s'en répentirait et que cette princesse, s'était bien mal conseillé; que quant à lui, il saurait défendre les droits de son pupil et les siens, au moyen de quoi il ne serait point étonnant que le mariage put retarder de quelque temps.

De hertog spreekt den gezant over dit onderwerp niet regelrecht, maar hij spreekt altijd met veel lof van den Prins en geheel anders dan van de Prinses. De republikeinen klagen den gezant over de partijschap die uit dit familieverschil zal voortkomen. Ils accusent Mr. le comte de Gronsfeld, de Haren et van der Mieden, président de la cour de Hollande, d'être les chefs d'une clique qui ne tend qu'à déchirer leur patrie, sans avoir aucune utilité pour objet. Le comte de Gronsfeld a certainement bien servi sa patrie pendant son ministère à Berlin et le roi de Prusse n'a exigé son rappel de feue son Altesse Royale que parce qu'il pénétrait trop les projets de ce Prince.

Il avertit entre autre que son voyage de Wezel à Amsterdam n'était pas fait sans dessein, que Sa Maj. Prussienne avait balancé à s'assurer de la République, mais le comte de Gronsveld a des défauts qui empêchent qu'on ne puisse prendre en lui aucune confiance; et vous vous rappellerez qu'il a voulu se vendre absolument à nous pour le prix de 10,000 livres, — d'ailleurs son ami intime Mr. de Back, que Mad. la Princesse avait privé de ses emplois et qui depuis six mois a tourné le dos au parti républicain pour se jeter dans les bras du prince Louis, a cherché à l'éloigner; et l'envie de se venger de lui, de se rendre nécessaire et d'acquérir du crédit dans sa province sont, je crois, les seuls motifs qui l'engagent à travailler pour la Princesse Caroline. — Mr. van der Mieden est un homme très savant dans les intérêts de l'intérieur de la République et qui a beaucoup d'adresse et de finesse dans l'esprit; mais il est publiquement et généralement accusé de faire un fort mauvais usage de ses connaissances et de ses talents et je ne connais pas ici un homme d'une réputation sans reproche qui soit lié avec lui. Ce sont ces quatre hommes qu'on dit être les chefs du parti contraire au prince Louis, ils ont voulu sous ce prétexte engager les républicains à s'unir à eux; mais ceux-ci ont eu la sagesse de s'en garantir. Il serait bien à désirer qu'ils eussent la fermeté de profiter de cette division, et cela réussirait facilement, si le cons. Pens. était un homme de résolution et si la ville d'Amsterdam connaissait ses propres forces; mais il règne parmi les républicains une indolence qui ferait désespérer de tout succès, s'il faillait exiger d'eux des résolutions fermes et actives. De gezant houdt zich onzijdig en beklaagt alleen de republiek die van die verdeeldheid niet dan schade lijden kan.

Bijlage II bij Hoofdstuk VII.

Uit een briefje van Maria Louise aan den Hertog. (Arch. Wolf.)
2 May 1761.

— Je suis très aise que V. A. aye profité de la découverte que le Colonel v. d. Dussen luy a fait touchant l'innorme conduit de Haaren. V. A. sans et prix sur ce sujet encore avec tent

de prudense et avec tent d'Ecgard, pour la regente qu'il faut admirer en tout manière ce que V. A. a employer pour sauve l'honneur de son rang et poste auxquel V. A. et plasse, pour devoir communiquer le fet (fait) aux Grand Pens. d'Ollande de l'informer de l'innorme conduitte de Haaren. Je crois qu'on en doit être redevable à V. A. du soins et attention quel a bien voullue avoir. Je ne toutte point ou tout les honnette et prave Regens de la Republic en serons content, j'espère qu'on prendra des mesures convenable yci dans la province pour prevenir a latmettre dans aucun poste, du moins je ment flatte. Si je puis y contribue indirect ou de tel mannière que je trouvere convenable a m'y employ, je n'y manquere point mais le quartier des Wouden doit s'y employe direct, je ne manquerai point d'en informer V. A. ce qu'il en sera.

Je suis avec toutte consideration

Mr.

Mr. V. A.
V. très humble obeiss.
serv. et cousine
M. L. P. d'Orange.

De Prinses haast zich op 27 Oct. 1762 aan den hertog te schrijven den afloop van het proces van Haren. Zij gelooft, dat Haren in geen coll. meer zitting zal kunnen nemen.

J'ignore si je serai la première qui fera cette communication à V. A., je prie seulement de vouloir l'agréer comme une marque d'attention à tout ce que je dois à V. A. et d'être persuadé que j'aurais écrit de ma main, si j'avais un peu plus de forces.

Bijlage III bij Hoofdstuk VII.

Copie van de acte, die W. van Haren en de vrouw van Onno Zwier in plaats van de fatale bekentenis wilden geven. (Arch. Wolf.)

Nademaal ter occasie van . . . .
. . . .
zijn ontstaan zeer zwaare oneenigheeden tusschen . . . .
en ik ondergeteekende geduurende die tijd en te voren aan

voors. Heeren heb gegeeven verscheidene gewigtige reedenen van offensie en misnoegen, zoo ist, dat ik erkennende mijn ongelijk en dat de schuld daarvan alleen aan mijn is te wijten, en daarvan hebbende een opregt berouw en leedweezen bij deezen, bij deezen verklaaren ooyt ofte nooyt wegens het gepasseerde, onder wat pretext zulx zou moogen zijn, de voors. Heeren daar over te zullen aanspreeken, hetzij in regten of daar buiten, hetzij bij acte van injurie of eenige andere aanspraak, declareerende alle zoodanige actien te zullen moeten worden aangemerkt als temerair en ongefondeert.

En nadien welgem. Heeren hebben gerequireerd van mijn eene vaste verzeekering (om seekering) om zonder derzelver permissie niet te retourneeren . . . .
en ik in alle deelen overtuigt van mijn ongelijk geneegen ben, om dezelve daarin behoorlijk genoegen te geeven; zoo beloove en neeme aan op het allersolenneelste en zonder eenige achterhoudendheid om nooit en van nu af aan onder wat pretext of voorgeeven zulx zou moogen zijn, nog om welke reedenen en hoe genoemt, weder te retourneeren . . . .
zonder de permissie en expresse toestemminge van meer genoemde Heeren, bij poene van . . . .
aldus verklaard, belooft en aangenomen op huiden den . . .

Bovenstaande acte declaratoir verklaar ik W. V. H. . . . .
als waarvan mij de redenen en motieven wel bekend zijn ten allen tijden zooveel in mijn is te zullen guarandeeren en helpen observeeren, neemende aan in cas van non observantie mij als mede geledeerde partij te zullen stellen en voegen bij de Heeren . . . . . . en daarvan met dezelfde te zullen maaken een gemeene zaak, waarvoor passeere en verbinde mijn woord van Eer, actum.

(Onder stondt).

Copie van een afschrift door Mevr. van Haren aan den Colonel van der Dussen eenige tijd na het teekenen der acte ter hand gesteldt, wanneer de Heer van Haren van Brussel in 's-Hage was; en zeggende zulks een opstel van haar zwaager, de heer Willem van Haren te zijn, verzoekende hem Colonel van der Dussen, zulks aan de beide heeren van Hogendorp en den heer van Sandick te vertoonen en die heeren te persuadeeren van de

acte van den heer van Haren te verbranden en een diergelijke in de plaats te schrijven, en dat haar zwaager, die dan ook volgens 't model van dit declaratoir zouwde onderteekenen, 't geen ook door den Colonel van der Dussen aan die heeren vertoont is en instantelijk verzogt, dat zulx mogte geschieden, en haar Ed. daar genoegen mede wilden neemen, maar waartoe de gemelde drie heeren niet hebben gelieven te resolveeren.

Bijlage IV bij Hoofdstuk VII.

Brief van Hogendorp aan den hertog, wiens genadige tusschenkomst hij voor zijn schoonvader en diens familie inroept.
(Arch. Wolf.)

1 May 1761.

Monseigneur!

Je n'oserais prendre la iiberté d'écrire à V. A. S., si les dangers, qui ménacent une famille nombreuse et infortunée ne m'enhardissaient, et si la protection, qu'Elle accorde sans doute aux målheureux, ne m'encourageait, je viens d'apprendre par une lettre de mon épouse, que Monsieur de Haren sera parti dans peu, et elle me marque en même temps que Mons. Fagel a ordre de donner connaissance aux Etats de Frise de ce qui s'est passé ces jours-ci et que les états de Hollande veulent aussi en être informés, parce que le tout s'est passé sur leur territoire; si ces deux derniers faits sont vrais et s'exécutent, je prévois non seulement, Monseigneur, un éclat, mais la ruine totale de la famille de Mons. de Haren; je vois cinq ou six enfants innocents, dont quelques-uns savent à peine prononcer le nom de mère, ruinés à jamais, et peut-être reduits à la dernière misère; moi-même Monseigneur, serai-je obligé de quitter ma patrie, d'emmener avec moi mon épouse et mes biens loins d'un pays, où l'on ne m'humilierait que trop souvent sans doute par des affronts ou des mépris, insupportables pour un homme d'honneur, et dont pourtant il est rare de se venger impunément, quand on n'a point d'appui; daignez Monseigneur, daignez-vous faire fléchir par ces raisons. Votre A. S. quand Elle m'a accordé la grâce de lui

parler, m'a dit Elle-même, que Mr. de Haren ne serait point poursuivi, pourvu qu'il partit; le voilà sans doute parti. Qu'a-t-on besoin d'écrire en Frise? cela le perdra infailliblement; d'ailleurs, quand V. A. S. m'a demandé la copie de certain papier, je n'ai pas balancé un instant, parce qu'il s'agissait de justifier deux officiers de marque, qui pouvaient un jour être utiles à l'Etat, et exécuter avec succès et avec zèle les ordres de V. A. S. dans un pressant danger, mais je me suis toujours flatté, que ce papier ne servirait qu'à leur justification, et qu'elle n'entrainerait pas avec elle la perte de nous tous; je vous conjure, Monseigneur, au nom de toutes les belles qualités de votre âme, dont la générosité et la bonté ne sont pas sans doute les moindres, de nous accorder votre protection, contre les desseins qu'a Mr. Fagel, d'écrire en Frise; V. A. S. sent mieux que moi, combien les suites en peuvent être funestes à nous autres, qui sommes déjà bien malheureux.

J'espère que V. A. me pardonnera de lui avoir adressé mes humbles sollicitations, puisse-t-Elle m'accorder les grâces, que je lui demande, et y ajouter celle d'être persuadée, que de tous ceux, qui ont reçu des bienfaits d'Elle, personne n'est avec plus d'admiration et ne sera plus rempli de reconnaissance, que celui qui à l'honneur de se dire avec la plus haute considération et le plus profond respect,

G. DE HOGENDORP.

Amsterdam, 30 April 1761.

Bijlage V bij Hoofdstuk VII.

Copie d'une lettre de Mr. W. de Hogendorp à Mad. de Haren en Oct. 1761. (Arch. Wolf.)

Madame et très honoré Mère,

A deux heures après minuit votre fille Caroline a mis au monde un fils; c'est avec la bénédiction du ciel la plus marquée, que ses couches se sont faites, le travail n'a été ni pénible ni lent; Dieu lui a donné du courage et des forces, et au milieu de ses douleurs on a vu éclater sur son visage la joie de devenir Mère;

sans compter Mad. de Sandick, Mad. Velsen, l'épouse de notre Baillif et deux sages-femmes, elle a eu l'assistance de Mad. Cossart, femme du bourguemaître regnant de Rotterdam, et cette dame généreuse à eu la noblesse d'âme de venir pendant la nuit d'une demie lieu de loin porter du soulagement à une personne en bien de points malheureuse, mais digne de sa commisération, et si je ne me trompe de son estime. Ne craignez pas Madame, que je ne vous rende la justice de croire, qu'en apprenant cette nouvelle, vous fondrez en larmes de joie, il me semble qu'elle doit causer en vous le plus beau triomphe de la nature, d'avance je vous en sai gré, Madame et prie le Ciel de vous en bénir. Que ne puis-je en des circonstances plus favorables porter cet enfant sur vos genoux et malgré la haine qu'on tache de vous inspirer contre moi (non-obstant que le Ciel et votre conscience peuvent être témoins, combien peu je l'ai mérité), je le ferais sans doute, si vous étiez présente et ce ne serait pour moi qu'un contentement de plus.

Mes larmes coulent et je crois voir couler les vôtres. Oui! Caroline vous est chère, vous sentez une secrète envie de tenir son enfant dans vos bras. Hélas! Madame le ciel en a ordonné autrement; mais pour nous consoler tous deux, il m'a laissé l'avantage de pouvoir vous assurer, que si l'enfant reste en vie, je lui incalquerai de bonne heure du respect, de la vénération, de l'amitié même pour une grandmère, qu'on a forcée de maudire sa mère, étant grosse de lui, par conséquent de maudire aussi le fruit qu'elle portait, mais dont le cœur, où siège la vertu accablée, a sans doute déavoués devant un Dieu juste et protecteur de l'innocence l'arrêt que sa main avait écrit.

J'aurais bien de choses encore à vous dire; mais je sens, que j'en ai assez dites pour vous convaincre de mon estime et de la considération avec laquelle je suis

Votre très humble et très obéissant serviteur.

Bijlage VI bij Hoofdstuk VII.

Brief van J. A. Crap aan den Hertog. (Arch. Wolf.)

's-Hage 28 April 1761.

Doorluchtige Hooggeb. Vorst en Heer!

Gisteren heeft Mevr. van Haren mij gezegd op een zeer lamentable wijze, dat dewijl zij en haar man zagen geen mogelijkheid te zijn, om aan Uwe D. H. eenige informatie van de zaken haar concernerende te geven, zij geresolveert waren om weder naar Vriesland te gaan, en daar aan 't Hof aan te geven de calumniën die men haar aandoet, en zich voor dien rechter daar, te doen zuiveren; ik heb haar daarop gezegd, dat ik geen beter raad voor haar wist, als dit, want dat van Uwe D. H. niet was te vergen om zich in te laten in eene zaak van zulke natuur die zoo vuil en daarin godloosheid werd gezegd te zijn, en zelfs zoo als de geruchten loopen met bewijzen zouden kunnen worden geverifieert, en dat ik haar daarom ried ook aan haar man voor te houden, zich hier in den Haag niet weder te begeven voor dat hij zich van dien blaam gezuiverd zoude hebben, en dan alvorens niet hier te komen zonder communicatie en agreatie van Uwe doorluchtige Hoogheid, hetgeen de ongelukkige vrouw aannam haren man te zullen aanraden, mij biddende om zooveel mogelijk was voor haar nombreuse bedroefde familie bij U. D. H. om derzelver consideratie te smeeken, 't geen bij deze ootmoedig de vrijheid neem te doen.

(Was geteekend) J. A. Crap.

Bijlage VII bij Hoofdstuk VII.

Uit den Kalender. (Arch. Wolf.)

17 April 1761. — O. Z. Haren qui s'était enfui de la Haye avec toute sa famille au mois de février [1]) de l'année passée et au

1) 18 Febr. 60 had de hertog reeds opgeteekend:
«O. Z. Haren a quitté la Haye à cause de plusieurs infamies qu'il a faites.»

sujet duquel s'étaient divulgués plusieurs bruits très désavantageux et surtout qu'il avait commis le crime d'inceste, reparût ce jour-là dans l'assemblée de L. H. P. avec un nouvel crédit et y fut admis, mais personne ne lui parla, ni est allé le voir, ni l'a reçu chez soi.

25 April 61. — Le colonel v. d. Dussen, après avoir fait demander à me parler expressement pour me faire rapport de ce qu'il savait à la charge de Mr. de Haren, m'a dit qu'en sa qualité d'officier, il croyait devoir me faire rapport, comment il avait été mêlé dans l'affaire de O. Z. Haren, lequel il avait persuadé de signer une acte par laquelle il s'avouait coupable du crime d'un inceste tenté et que par conséquent il avait quitté la Haye avec promesse de n'y pas revenir qu'avec permission de ses parents.

26 April. — Jai fait venir le colonel v. d. Dussen chez moi et je lui ai demandé copie authentique de cet acté, il m'a promis de me le procurer dès que Mr. de Hogendorp de Rotterdam, un des beau-fils de Mr. de Haren, qui l'avait sous sa garde, serait revenu de Rotterdam.

27 April. — Le colonel v. d. Dussen et Hogendorp sont venus chez moi; le dernier m'a montré l'original de cet acte et m'en a remis un copie. Cet acte était signée par Haren et écrite de sa main; le colonel van der Dussen et l'avocat le Roy l'avaient signée comme témoins. J'ai fait signer et authentiser la copie par le colonel van der Dussen et Hogendorp et j'ai remis ensuite cette copie au Cons. Pens.

28 April. — Le Cons. Pens. a produit la copie de cet acte à la besogne secrète de L. H. P. qui ont fait insinuer à O. Z. van Haren qu'il ferait bien de s'absenter de l'assemblée de L. H. P. jusqu'à ce qu'il fut purgé de ce blâme et il a été résolu que cet acte serait envoyé aux Etats de Friese pour leur information et pour prier ces mêmes Etats de ne plus donner de commission à Haren, dans quelque collège de la Généralité.

29 April. — Haren s'est absenté de l'assemblée et est parti la nuit avec sa famille pour Friese, pour se purger à ce qu'il disait.

13 Mei. — O. Z. Haren ayant présenté requette à la Cour de Friese, pour être admis à se purger des accusations d'inceste, porté contre lui, cette cour a écrit à celle de Hollande pour la requérir d'examiner ce qu'elle pourrait déterrer de cette affaire à la Haye où le crime devait être commis et nommément le colonel v. d. Dussen et l'avocat le Roy, pour lever de témoins: la cour a été là-dessus assemblée extraordinairement et a nommé des commissaires avec le fiscal pour examiner l'affaire.

26 Mei. — Aujourd'hui le colonel v. d. Dussen a été ici devant les commissaires de la cour de Hollande, dans l'affaire de O. Z. de Haren. La déduction que celui-ci a fait imprimer a paru ce jour-là.

8 Juni. — Les Etats de Friese qui étaient assemblés la semaine dernière en l'affaire d'O. Z. de Haren, ont résolu d'écrire aux Etats-Généraux pour se plaindre de la conduite que la Besogne secrète a tenue relativement à Haren.

12 Juni. — Les Etats de Friese ont écrit aux Etats-Généraux pour se plaindre de ce que l'on avait défendu à O. Z. Haren, d'entrer à l'assemblée, jusqu'à ce qu'il se soye purgé du crime, dont il est accusé.

12 Juni. — Les Etats Généraux ont arrêté une lettre aux Etats de Frise très forte en réponse à celle qu'ils avaient reçu la veille de Frise.

16 Juni. — Il a paru aujourd'hui un infame libelle contre les Etats-Généraux, mais principalement contre moi sous le titre: *Historisch verhaal*, de ce qui s'est passé entre Haren et ses enfants et les raisons pour lesquelles il a dû quitter la Haye.

Bijlage VIII bij Hoofdstuk VII.

Vermelding van den dood van O. Z. van Haren in het Dagboek.
(Arch. Wolf.)

De Hertog maakt 6 Sept. 1779 gewag van den dood van

O. Z. van Haren. — «Die man heeft in vroeger tijden veel gerugt gemaakt; hij was zeer ver in de gratie van wijlen Z. H. en Mevr. de Prinses Gouvern. Daarna (melding van het schandaal) . . . . . zonder eenig ambt of commissie meer te bekleeden.

«Het eenigst ambt, dat hij behouden maar niet geëxerceerd heeft, was dat van Commissaris van de Zwits. Grisonsche regimenten in dienst van den Staat, waarvan hij genoten heeft het provenu van een man per compagnie à f 20.— per maand en dus van 68 compagnien tegen de 15 mille guldens jaarlijks. Dit ambt was nooit van te voren bekend geweest en is door den overleden Prins in 1787 expres voor hem gecreëerd, 't welk veel jaloezie heeft verwekt en veel mecontentement onder de Zwitsers.

«De hertog zal voorstellen, dat dit ambt wordt gemortificeerd en ordonneeren zal, dat de 68 manqueerende manschappen bij de Zwitsers wederom zullen worden aangenomen. De Prins is geneigd dit ambt niet wederom te doen vervullen.»

Bijlage I bij Hoofdstuk VIII.

Gedicht van Schellinga op den hertog, aan Steijn toegezonden.
(Rijksarchief.)

De Prins, bestemd om 't rijk der Perzen te regeeren,
Werd in zijn jeugd vertrouwd aan vier voorname heeren,
Uitmuntend in hun soort; deez' was bij uitstek wijs,
Geen' had in dapperheid alom den eersten prijs.
Een ander had den roem van een gematigd leven,
De laatste miste nooit een ieder 't zijn te geven.
Doch Nassau's dierbre spruit, de Hoop van 't vaderland
Zoo dapper als een held; zoo flikkerend van verstand
Zoo billijk jegens elk, zoo moedig opgeschoten,
Heeft nimmer het bestuur van meer dan één genoten,
Dit dunke niemand vreemd, de vier hoedanigheen
Zoo zeldzaam zelfs in vier, bezat zijn voogd alleen.

Bijlage II bij Hoofdstuk VIII.

Brief van prinses Wilhelmina aan Frederik II.
(Geheimes Staatsarchiv in Berlin. Uit een bundel, bev. de corresp. van Wilhelmina met Frederik II).
14 Maart 1785.

. . . . . Il n'est que trop vrai, qu'une très mauvaise éducation a empêché l'entier développement des heureuses dispositions que le prince avait reçu de la nature et qu'elle a laissé un libre cours à des penchans et des habitudes qui lui ont faites et lui font encore le plus grand tort. Mais on se tromperait très fort si de là on allait conclure que le prince manque de talents et que se livrant de préférance à des amusements frivoles, il abandonne aisément le maniement des affaires à quiconque a l'art de s'en emparer . . . .

Mais l'excessive méfiance que le duc a scu lui inspirer contre tout le genre humain, met obstacle à une confiance plénière et cette méfiance se réveille, quelques précautions que l'on prenne à la moindre apparence, qu'on a l'intention de le diriger, il vous échappe au moment que vous croyez le tenir.

Le duc l'avait subjugué par une habitude constante dès l'enfance, personne n'a les mêmes droits, ni les mêmes moyens, il faut tacher d'y suppléer par une conduite extrêmement sage.

. . . . . Les insinuations et l'exemple du duc, souvent en opposition avec les qualités naturelles du prince, ont formé de son caractère un ensemble qui nous offre chaque jour des contradictions très singulières . . . . .

Son cœur est bon, son jugement fort droit, sa mémoire étonnante, le fond de ses principes pur, il conçoit les objets très promptement; il raisonne souvent on ne peut pas mieux sur les affaires. Le penchant au soupçon et à la méfiance est à mes yeux celui qui lui fait le plus de tort.

Tout faire par lui-même . . . . .

J'ai essayé depuis bien des années tous les moyens imaginables, pour l'engager à changer la mécanique de son travail, je me suis flatté qu'après le départ du duc cela serait plus aisé, mais jusqu'ici ni mes instances les plus touchants ni celles de ses plus fidèles amis n'ont eu le succès désiré. Cette fermeté devient opiniâtreté. Un nouveau ministère était désirable, etc.

Bijlage III bij Hoofdstuk VIII.

Brieven van den hertog aan den prins. (Huisarchief.)

7 Sept. 1775. — Comme c'est une affaire des plus délicates, j'aurais souhaité, qu'avant que de demander le préavis de V. A., Mess. les 4 ministres auraient du examiner ensemble cette affaire, envoyer leurs avis à V. A. et la prier que, si Elle aurait quelques considérations sur la matière, qu'alors Elle voudrait bien les leur communiquer; de cette manière V. A. ne serait pas seule chargée de l'événement et ce serait plus en règle. Aussi j'ose supplier V. A. que, si Elle reçoit l'extension sur cette affaire de vouloir en consulter avec Mess. de Bleiswijk et Fagel, avant que de se décider finalement sur la matière, laquelle est en vérité trop délicate et dangereuse pour ôser conseiller à V. A. de se charger seul de l'événement et ces Mess. sont proprement les ministres d'Etat, qui doivent en répondre et parler avec les ministres étrangers.

9 Sept. 1775. — Mr. van Hees m'a écrit la lettre ci-jointe, par laquelle V. A. verra ce que je lui avais écrit, touchant l'affaire de l'Ecluse et que je suis cause de la conférence qui aura lieu entre les quatre ministres, l'ayant cru absolument nécessaire dans cette importante et délicate affaire.

V. A. y remarquera aussi, que j'ai pris la liberté de lui dire mon opinion sur la façon qu'on traite les affaires vis-à-vis de V. A. en faisant d'Elle l'aviseur de Mess. les ministres et commissaires, tandis que ces Mess. devaient premièrement éplucher les matières et mettre leurs idées sur le papier; s'ils sont d'accord, en faire rapport à V. A. et demander ses considérations là-dessus, ou s'ils ne sont pas d'accord, d'en demander sa décision, mais ne pas exiger de V. A. de les préaviser, ensuite de recevoir de rechef ce qu'ils ont fait, et par là rendre V. A. toujours seuls responsables des événements et exiger d'Elle un ouvrage qui est au-dessus des forces humaines. D'ailleurs que dans des affaires importantes de cette nature et qui étaient purement affaires d'Etat et qui pourraient avoir les plus grandes suites pour l'Etat, qu'il me semblait qu'on ne pourrait jamais assez aller avec précaution et que je croyais qu'il était absolument nécessaire qu'avant que

d'aller en avant, on en parlât aux ministres d'Etat, qui devaient proprement en être responsables et qui traitaient directement ces affaires avec les ministres étrangers.

Bijlage IV bij Hoofdstuk VIII.

Acte van Consulentschap.

(3 Mei 1766).

1. De hertog van Brunswijk zal zich engageeren en verbinden, zooals Hoogstdezelve zich engageert en verbindt bij dezen, om ons in het beleid der zaken, zoowel van het Militair departement, als van alle de verdere en andere departementen onder ons gezag behoorende, met raad en daad te zullen assisteeren en bijstaan in alles, ten allen tijde en zoo menigmaal wij zulks van Hoogstdenzelve zullen requireeren en voor ons dienstig en noodig zullen oordeelen.

2. Hooggemelde heer Prins zal verplicht zijn, om in alle zaken, welke door ons in zijne handen zullen worden gesteld, ons getrouwelijk te dienen van zijn raad en advies, daarin adviseerende en handelende, zooals in goede conscientie tot bewaring van onze Hoogheids prerogatieven en gerechtigheden, mitsgaders ten meesten dienste en welvaart van den Staat der Vereenigde Nederlanden zal vermeenen te behooren, zonder daarvan af te wijken, door gunst of ongunst voor eenige bijzondere provinciën, steden, collegien of leden van dien of voor eenige particuliere personen, hetzij buiten of binnen de regeering, of uit eenigerlei andere oorzaken, hoedanig dezelve ook zouden mogen zijn, in alles anders niet voor oogen houdende, dan hetgeen dat tot voorstand van onze ware en rechtmatige belangens en ten gemeenen beste en tot bevordering van het meeste welzijn dezer landen op de efficacieuste wijze zal kunnen en mogen strekken.

3. Hooggemelde heer Prins van Brunswijk zal zich ten voorzegden einde gestadig bij en omtrent onzen persoon onthouden en in het bijzonder verplicht zijn ons te accompagneeren op de reize, die wij eerlang in en door de provincien, steden en plaat-

sen, onder ons Erfstadhouderschap ressorteerende, staan te ondernemen.

4. Waartegen wij ons voor en ten behoeve van hooggemelden heer Prins op het krachtigste engageeren en verbinden; om Hoogstdenzelven ter zake van al hetgeen hij tot praestatie van dit engagement en in het geven van de gerequireerde raad en assistentie zal hebben gedaan en verricht, van alle aanspraak, namaning en responsabiliteit ten volle en volkomenlijk te zullen indemneeren en bevrijden, zooals wij Hoogstdenzelven daarvan indemneeren en bevrijden bij dezen, niet willende, dat hooggemelde heer Prins ter zake aan iemand anders dan aan ons in eigen persoon eenige rekenschap of verantwoording verschuldigd zal zijn; en in cas aan ons gedurende dit engagement iets menschelijks mocht overkomen, willen en begeeren wij, dat hooggem. heer Prins van Brunswijk zal kunnen volstaan met op onze geheime secretarie overteleveren en te doen depositeeren de stukken en papieren, tot ons bewind specteerende, welke alsdan onder Hoogstdenzelve berustende zouden mogen zijn, zonder dat Hoogstdezelve aan iemand van onze erven, successeuren of rechtverkrijgenden tot het geven van eenige opening, veel min tot het doen van eenige verantwoording verplicht zal zijn, of daartoe op eenigerlei wijze, genecessiteerd zal kunnen of mogen worden.

Ende dit alles alzoo bij provisie en tot ons beiderzijds kennelijk wederzeggen toe.

Aldus tusschen ons ondergeschrevenen onderling geconvenieerd en gearresteerd en met onze wederzijdsche signaturen en zegels onzer wapenen bekrachtigd.

Gedaan in 's-Gravenhage den 3 Mei 1766.

(get.) W. Pr. v. Oranje.
L. Hertog van Brunswijk.

Op huiden den 3 Mei 1766 heeft Z. H. de heer hertog van Brunswijk den eed op 't vorenstaande engagement in handen van Z. H. den heer prins Erfstadhouder gepraesteerd en afgelegd.

In kennisse van mij,
(get.) F. J. de Larrey.

Accordeerd met deszelfs origineel,
(get.) F. J. de Larrey.

Bijlage V bij Hoofdstuk VIII.

Brief van Brunswijk aan den Prins (Huisarchief.)

6 Dec. 1776. — Je serais très mortifié, si en suivant l'avis contenu dans mon berigt relativement à l'héritage du défunt Gardes du corps Graven, Votre Altesse eut le moindre désagrement ou embarras, et j'ose me flatter qu'elle me rendra la justice de me croire incapable de lui donner des conseils ou avis, qui puissent tendre à lui en susciter, mon étude a toujours été, et le sera toujours tant qu'il plaira à Votre Altesse de me consulter, de tacher autant qu'il dépendra de moi de les prevenir et de les lever; mais d'un autre côté, je ne saurais pas manquer à mon devoir, dans la crainte de causer de pareils embarras d'aviser contraire à ma conscience, lorsque je suis convaincu qu'il s'agit du maintien et des droits et prerogatives de Votre Altesse. J'ai donné mon berigt non à la légère, j'ai mûrement pesé le pour et le contre de l'avis que j'ai donné, et j'ai cru, à moins de manquer à mon devoir, de ne pouvoir pas aviser autrement, quoique j'ai bien prévu que *peut-être*, cette affaire pourrait occasionner des pourparlers avec la cour, dans le seul cas, si Hachenberg qui est un étranger ne voulait pas se laisser juger par le Haut Conseil de Guerre. Ayant donné mon avis, selon ma conviction j'ose me flatter que Votre Altesse est trop juste pour ne pas exiger de moi de le changer, et de me conformer avec ce qu'elle propose; je suis même persuadé qu'elle aurait, et avec raison très mauvaise opinion de moi, si pour lui complaire, je serais d'abord d'un avis opposé à celui que j'ai donné ce matin. Je crois que je serais très en état de pouvoir justifier mon opinion et lever quelques difficultés que Votre Altesse allègue dans son billet, mais que je passe sous silence, pour ne pas dérober à Votre Altesse des précieux moments, qu'elle peut employer plus utilement; d'ailleurs mon intention en mandant ceci à Votre Altesse n'est nullement de l'engager à suivre mon avis tel qu'il est, au risque de m'attirer ensuite des reproches d'avoir entrainé Votre Altesse dans des embarras qui en pourraient résulter, mais lesquels j'ose le dire, je n'appréhenderais pas. Si Votre Altesse est persuadée, que le plan qu'elle se propose de suivre est le meilleur, mon avis ne doit pas la retenir. Tout ce que je supplie seulement Votre Altesse, est

qu'elle ne veuille pas trouver en mauvaise part, si je ne puis me conformer avec son opinion sur cette matière, et que je ne puis résillier de l'avis que j'ai cru donner en conscience; je me soumettrai en silence à ce que Votre Altesse trouvera le plus convenable, et j'exécuterai avec soins toujours les ordres qu'elle me donnera.

Bijlage VI bij Hoofdstuk VIII.

Klachten van den Hertog over gebrek aan vertrouwen.

(Arch. Wolf. Dagboek).

27 Oct. 1775. — De hertog heeft de gelegenheid waargenomen dat de raadpensionaris hem over behandeling van zaken sprak, om zijn leedwezen te betuigen dat men hem bijzonder bij den Raad van State zoo weinig over belangrijke zaken raadpleegde; dat zulks voor dezen niet zoo geweest was, en dat in alle zaken van de minste importantie, rakende het militaire, de fortificatie, de magazijnen, en zelfs staatszaken, de ministers van den Raad en ook van tijd tot tijd de commissarissen tot die zaken met den hertog hadden overlegd, en dat dezelve als toen op eene gansch andere wijze waren getracteerd geworden en dat er in dien tijd een afdoening van zaken was; maar dat dewijl de hertog thans ten eenenmale buiten alles gehouden werd, en maar van tijd tot tijd, en bijgeval over de een of andere zaak gesproken werd, hij niet meer in de connectie van zaken was, maar dat hij den Raadpens. niet konde cacheeren, dat alles in confusie raakte, en dat de fortificatiën, de magazijnen, en alles wat tot de defensie van het land behoorde, in zulk een pitoyabelen staat waren, dewelke veel slechter was als in het jaar 1672, toen de Republiek door Frankrijk overvallen werd; dat hij zulks tot zijne décharge den Raadpens. moest declareeren, en reeds op eene gevoegelijke gelegenheid gewacht had, zulks te kunnen doen.

Hetgeen de hertog aanleiding gegeven heeft zich zoo open tegen den Raadpens. te uiten was, dat de Raadpens. zich in de conversatie ontvallen liet, alsof de hertog maar gedurende de minderjarigheid van den Prins zich in die omstandigheden bevonden

had, dat de Raad van State of deszelfs ministers met hem communicatief moesten gaan, en alsof zulks nu in de meerderjarigheid natuurlijk had moeten cesseeren; maar hierop heeft de hertog den Raadpens. geantwoord, dat hij daar zoude laten, in hoever de veldmaarschalk in dergelijke zaken, diende gekend te worden of niet; doch dat niet alleen in den tijd van de minderjarigheid, de heeren van den Raad van State met hem communicatief waren gegaan, maar dat zulks reeds plaats heeft gehad sedert het jaar 1757 af zonder interruptie, maar dat zulks in de meerderjarigheid en voornamelijk sedert weinige jaren veranderd was, dat hij zich licht voor zijn persoon konde getroosten, voor niets meer responsabel zijnde, doch dienende den Staat en geattacheerd zijnde aan den Prins, het hem leed deed, te moeten zien, hoe alles achteruit ging en dat hij tot zijne decharge aan hem den Raadpens. moest zeggen hoe het gesteld was.

Hier dient nog genoteerd te worden een staaltje uit de conversatie met den Raadpens., hetwelk voorgevallen is, bevorens over het werk van den Raad van State gesproken is geworden; hierin bestaande, dat in de conversatie gesproken zijnde, dat de zaken en affaires sedert eenigen tijd zoo sterk bij den Prins geaccumuleerd hadden, en dat men de gevolgen daarvan apprehendeerde, en de hertog gezegd hebbende, dat het onmogelijk was dat de Prins, wanneer hij zich niet wilde laten helpen, de zaken niet meer zoude kunnen gaande houden; dat het voor dezen niet zoo gesteld was geweest, toen de Prins zich door den hertog heeft willen laten helpen, maar dat sedert eenigen tijd, de hertog om zoo te spreken buiten alle connectie van zaken gehouden werd; heeft de Raadpens. daarop gezegd, dat absoluut daarin verandering moest komen, en dat zulks niet anders konde geschieden, als wanneer de Prins een minister konde krijgen, dewelke zijne compleete confiance hadde. Dit behoeft geen verder commentaire.

8 Nov. — De hertog heeft met den Prins gesproken om toch deszelfs antwoorden op de missiven uit Zeeland niet weer zoo lang te willen uitstellen, als tot hiertoe geschied is, zooals nog onlangs toen hoogstdezelve op 16 brieven niet eens had geantwoord, dat zulks een zeer kwaad effect moest doen en van dangereuse gevolgen kon zijn; de hertog voegde daarbij het verzoek, dat de Prins de goedheid wilde hebben den Hertog de brieven van den heer v. d. Perre aanstonds na de ontvangst te comum-

niceeren, dat zulks niet zoo wel tot agrément van den hertog kon strekken, maar van veel nut voor Z. H. konde zijn, dewijl de hertog daardoor in staat gesteld werd om den Prins van tijd tot tijd over zaken van importantie die dezelve zou kunnen behelzen te adviseeren, daar anders wanneer Z. H. een zoo groot getal brieven op eenmaal aan den hertog communiceerde, zulks tot geen het minste nut kon strekken, en eene dergelijke communicatie ten eenenmale onnut was.

De Prins toonde deze representatie wel op te nemen, en beloofde de brieven van den heer v. d. Perre prompter te beantwoorden en in 't vervolg aanstonds aan den hertog te communiceeren. Doch niettegenstaande heeft de Prins, de gisteren ingekomen brieven van den heer v. d. Perre den hertog niet meêgedeeld.

6 Jan. — De hertog beweert tegen den Prins, dat men beter zou gedaan hebben, als men zijn raad gevolgd had en de Prins niet zelf het voorstel gedaan had. De Prins gaf dit volmondig toe en toonde daarover veel berouw te hebben. Dit gaf aanleiding tot een interessante en vriendelijke conversatie tusschen den Prins en den hertog, nopens het successivelijk verlies van de autoriteit, crediet en influentie van den Prins sedert eenige jaren, waarin de hertog aan den Prins niet schroomde te zeggen, dat zulks alleen was te attribueeren aan de verandering, die de Prins gemaakt had in de behandeling der zaken, dewelke rechtsdraads geopposeerd waren aan die van de eerste jaren van de meerderjarigheid van den Prins, verzoekende tevens den Prins te willen compareeren de drie eerste jaren van zijn meerderjarigheid met de volgende, dat hij zou gewaar worden, hoe zijn crediet en influentie was afgenomen en hoe zulks sedert twee jaren nog veel erger is gegaan.

De Prins was daarvan gefrappeerd en moest convenieeren, dat al hetgeen de hertog zeide maar al te waar was, maar daar is weinig hoop aan den hertog gebleven, dat al hetgeen hij heeft gezegd, eenige notabele verandering tot welzijn van den Prins zou teweegbrengen; bovendien is het kwaad reeds zoover ingeworteld, dat zonder een groot evenement geen verbetering van 's Prinsen interesse te hopen is.

16 Juni 77. — De Raadpens. sprak met den hertog over de methode op welke de Prins de affaires tracteerde, door alle bagatellen zelfs te willen afdoen, waardoor veel retardement in de

expeditie der zaken veroorzaakt werd; de Raadpens. verklaart, dat daarin absoluut verandering behoorde te komen, dat Mevr. de Prinses hem R. P. zelfs had te verstaan gegeven dat zulks noodzakelijk was, getoond had, alsof zij gaarne zoude zien, dat de jongste zoon van den geheimraad Larrey aan zijn vader geadjugeerd werd, die zelf niet meer in staat was, enz.

Deze ouverture van den heer v. Bleiswijk kwam den hertog zeer onverwacht en singulier voor, te meer dewijl aan den Raadpens. niet onbekend was, dat de geheimraad Larrey sedert vele jaren, om zoo te spreken geen affaires meer gedaan heeft, als te contrasigneeren, en te expedieeren de orders, welke hij van den Prins ontvangt en welke alle door de handen van den hertog tot hiertoe gegaan zijn en zulks de concert met den heer van Bleiswijk; dat alzoo de toestand, waarin de heer de Larrey zich thans bevindt, geen oponthoud in de affaires kan toebrengen.

Wel is waar, dat, sedert de heer van Bleiswijk raadpensionaris is geworden, dezelve omtrent de behandeling der affaires genoegzaam getoond heeft, dat hij den hertog zooveel mogelijk van de behandeling der zaken wilde eloigneeren, 't welk echter tot hiertoe niet in 't geheel heeft willen reusseeren, maar heeft teweeggebracht, dat, dewijl hij alles direct alleen met den Prins heeft willen afdoen, en denzelven misschien geïnspireerd heeft, dat hij alleen alle zaken behoorde af te doen, sedert 3 à 4 jaren alle affaires in confusie en achteruit zijn geraakt.

Het hierboven gezegde heeft natuurlijk den hertog veel nadenken moeten veroorzaken, dewijl die minister de Prinses voor de eerste maal laat paroisseeren als zich in affaires te willen meleren, en alsof hij over diergelijke zaken met haar gesproken heeft, 't welk voor dezen nooit gebeurd is en de Prinses uit alle affaires is gehouden; en dat hij den jongsten zoon van den geheimraad Larrey in voorslag brengt, om denzelve, om zoo te spreken, aan 't hoofd van alle affaires te plaatsen, welken hij echter niet kent en voor wiens vader hij tot hiertoe 't grootste mépris getoond heeft, maar dewelke zoowel als de zoon door Mevr. de Prinses en de Freule Danckelmann zeer geprotegeerd wordt. De hertog heeft niet geraden gevonden zich op die zaak te uiten en niet 't minste antwoord op dat subject aan den raadpens. gegeven.

Bijlage I bij Hoofdstuk IX.

Gronden, waarop de graaf van Rhoon aan den Prins van Oranje den raad geeft een Raad te kiezen.

(1768. Huisarchief).

Vous êtes le seul Prince sans conseil.

Et vous êtes précisement celui qui avez le plus besoin d'un conseil.

Par votre âge.

Par inexpérience.

Par le défaut de votre éducation.

Par les préjugés.

Par les fausses impressions.

Par défaut des vrais principes, et de la connaissance du génie de la nation, que vous voulez gouverner, et qui ne peut être gouvernée que d'une seule façon.

Par la nature des engagements que vous avez pris avec sept différentes provinces souveraines et du serment que vous leur avez prêté.

Par votre relation avec le corps de ces sept provinces réunies, considerés comme un Tout, et le serment fait à l'Union.

Par l'impossibilité physique de vous acquitter de vos devoirs nombreux et compliqués comme ils sont, sans secours.

De plus. Vous devez avoir un conseil avoué, et publiquement avoué. Un conseil, ou un principal conseiller caché derrière un rideau, n'a, ni n'aura jamais la confiance du public, ni au-dedans ni au-dehors.

J'ai donné au feu Prince votre père mes idées sur cet important point de conseil, pour un Stadhouder des sept Provinces. J'ai fait ce que j'ai cru le plus convenable, au commencement de la majorité pour mettre en train et en délibération un plan pareil sur les mêmes principes, que je soutiens incontestables, pour être réformé et recalculé de nouveau pour les circonstances présentes, comme mon plan d'alors, adopté et approuvé; alors, et depuis avoué *excellent* par le prince Louis, était calculé pour les circonstances d'alors.

Mais non, la proposition que j'ai faite au duc de retravailler

ce plan avec lui à loisir, est restée sans réponse aucune. Et au mois de mai a paru le fameux acte où le duc se lie au Prince.

Je ne sais quel nom donner à cette acte, ni à la qualité que le duc acquit par là.

Je n'en comprend ni le but, ni l'utilité, non plus que les raisons, le duc peut avoir eues d'avoir un acte ou promesse d'indemnité, non plus que les raisons qui ont déterminé le Prince à la lui donner.

Il est vrai que je ne l'ai lu qu'une seule fois, et que le duc ni m'en a donné ni offert copie. Il me paraît pourtant que vu le pied sur lequel le duc était venu dans cet pais-ci, et le poste que j'y occupe, j'étais celui, avec qui il aurait dû, le premier de tous le concerter et l'arranger, tant pour le fond que pour la forme.

Notez que le cons. Pensionnaire ne l'a vu qu'après qu'il était passé et sermenté et m'a protesté qu'il ne l'avait pas su d'avance.

Mais, admettant l'excistence de cet acte, que je regarde comme un chiffon, Res inter alios acta, qui ne regarde en rien l'Etat, qui n'en a aucune connaissance, qui est si fort au-dessous du caractère et du rang du duc, qu'il n'ose pas le produire, ni le publier. Qu'est-ce que cet acte prouve? Rien. Il reste toujours vrai que le Stadhouder de sept Provinces (je pouvais dire d'une seule), est dans l'impossibilité physique d'excercer, sans conseil, les devoirs de ses charges politiques et militaires. A présent il n'en a point. Ou, s'il en a que je ne connais pas, ils sont très mauvais à juger par l'evenement, et par tout ce qui a paru publiquement. Voilà deux provinces Frise et Zélande, dans le plus grand désordre et confusion.

Notez que ce sont justement les provinces, ou l'on a la tête la plus chaude, et où il y a le plus de gens à caractère décidé. Le plus petit degré de la plus commune prudence, et de connaissance du génie et de l'histoire de ce pais-ci, aurait du engager, au commencement de l'administration d'un jeune Prince de 18 ans, à aller avec douceur et modération sans hauteur ni violence.

Et si le duc avait voulu, comme il l'aurait dû en bonne politique accoutumer peu à peu, le public à le voir seul à la tête des affaires et gouverner seul le Prince, il aurait dû s'y prendre tout autrement, et conseiller au Prince le contraire de ce que le Prince a fait. Mais le duc, comme feu la Princesse croit que tout

homme est prénable par l'intérêt pécuniaire. Le principe est faux. Beaucoup le sont. Tous ne le sont pas. Les faits le prouvent. Ceux qui le sont en ont honte, et si on les expose à cet égard en public, ils en feront leur profit, mais se vengeront à la première occasion de celui qui les aura exposés.

In een derde stuk (van denzelfden tijd?) gaat van Rhoon de prétensien van hen na, die den Prins van Oranje zouden willen dwingen tot het verkeer met enkelen, die zij goedvinden. Allereerst noemt van Rhoon dit bespottelijk. Geen particulier zou zich aan zulk een dwang onderwerpen. In de keuze zijner vrienden moet ieder vrij zijn. — Buitendien is het zeer nuttig, dat de Prins, zonder dat iemand daarvan weet, menschen spreekt, die hij wil. Dit eischt zelfs het staatsbelang, opdat hij zelf wete, wie de menschen zijn, aan wie het bestuur wordt toevertrouwd, hetgeen vooral in tijden van onrust onmisbaar is.

« Le Prince d'Orange verra qui il lui plaît, quand il lui plaît, où il lui plaît, sans qu'il rende compte à qui que ce soit. » Dat geeft aanleiding, dat de vorsten « par le hasard » soms de waarheid hooren; zoo zien ze uit hun eigen oogen en leeren ze de menschen in hun karakter kennen.

« Si le Prince continue à ne voir du monde et à ne parler d'affaires que dans les conférences, où les gens ne viennent que masqués et préparés, il n'aura jamais une connaissance foncière des affaires, non plus que du caractère des personnes avec qu'il les doit faire. » — Ook zou daardoor de Prins meer bekend worden. « Onbekend maakt onbemind. » J'en dis autant des ministres étrangers. Aucun d'eux ne connait le Prince d'Orange. J'ai si bonne opinion du Prince d'Orange, que je souhaite qu'il soit connu. L'on en aurait encore meilleure opinion qu'on en a. Il importe qu'il soit connu hors du pays.

Bijlage II bij Hoofdstuk IX.

Aanteekening van Rhoon over een bezoek van hem bij den Prins, inzonderheid over het instellen van een Raad, om de macht van Brunswijk te verminderen. (Huisarchief.)

Lundi 22 Fevr. 1768.

J'allai chez le Prince d'Orange. Il avait été ce matin à une conférence secrète aux Etats-Généraux, où il avait été pris une résolution sur des ordres à envoyer à Wartensleben touchant les précautions à prendre de concert avec l'Angleterre, pour prévenir les effets des intrigues de la France dans les élections des évechés sur le Rhin.

Je dis au Prince que je souhaitais fort qu'il voulut bien me fournir l'occasion de lui parler et de l'entretenir sur des matières d'une importance pareille, avant qu'elles vinssent en délibération et que cela put se faire en présence de personnes qui, par leur poste et leur emplacement sont appelées à y donner leur opinion ou à expédier et exécuter. Le Prince me dit que le greffier m'avait montré le projet de résolution. Je lui dis que c'était de la pure grâce du greffier et point par ordre de S. A. que j'avais à la vérité été informé par le Cons. Pensionnaire; que c'était par un hasard, que j'étais entré dans la chambre du greffier que j'avais trouvé avec le Cons. Pensionnaire lisant le projet de résolution, sur laquelle j'avais fait quelques remarques importantes, que j'aurais mieux aimé avoir eu occasion de faire en présence du Prince, afin qu'il put entendre différents avis avec les raisons pour et contre et juger lui-même; que je pouvais l'assurer que s'il continuait, comme il faisait, de parler à part, et un à un d'affaires, il ne ferait que doubler ou tripler l'ouvrage, et s'embrouiller les idées sans jamais se former aux affaires. Le Prince me demanda avec assez de vivacité quel était donc mon plan, et ce que je voulais dire. Je lui dis que comme c'était une affaire compliquée et de longue haleine, et que l'ambassadeur Yorke attendait dans l'antichambre, je lui en parlerais une autre fois plus à loisir, ou lui donnerais mes idées sur le papier.

Sur quoi il me dit, que cela n'était pas nécessaire, qu'il les avait déjà vues, et que je voulais apparemmant rétablir l'ancienne

Conférence, mais que cela ne valait rien et que cette *Conférence* avait fait un fort mauvais effet. Je dis au Prince qu'il n'avait jamais vu mes idées sur la façon de conduire les affaires dans ces circonstances-ci à son entrée dans l'exercice de ses fonctions, qu'il était vrai, que j'avais offert d'entrer en matière la-dessus, et de concerter quelque chose d'analogue à cette conférence, en guise de conseil pour lui (dont j'étais persuadé qu'il ne pouvait se passer), mais que ce que j'avais alors proposé était resté sans réponse; que je prenais la liberté de différer entièrement d'opinion avec lui, sur ce qu'il venait de dire que l'ancienne Conférence chez feu le Prince et feue la Princesse, que j'osais affirmer qu'il en était résulté de très grands avantages, et une grande consistance dans la conduite des affaires; que j'avouais que la chose aurait été susceptible d'améliorations considérables, mais que je ne savais pas que cela avait un mauvais effet, mais au contraire le Prince me dit avec chaleur, pardonnez-moi, un très mauvais. Je lui demandai en quoi. Après un peu cherché, il dit, un mauvais effet auprès de plusieurs personnes. Quand je lui demandai auprès de qui, il n'en put nommer aucun, mais repéta auprès de plusieurs personnes. Voyant qu'il s'échauffait et s'embarrassait, je ne pressai plus, comptant aussi bien d'y revenir. Je n'ai noté que la substance et passé plusieurs incidents moins importantes.

Le prétendu mauvais effet que cette *Conférence* autrefois a eue, a été d'avoir bridé le duc, en ayant une suite et un plan général d'affaires, qui le genait dans la tractation arbitraire des affaires, et dans les petites manigeances, et intrigues sourdes et cachées. Car pour le Prince lui-même, non seulement il ne peut pas se passer d'un conseil, mais il s'embrouillera, et ne sera jamais capable d'affaires sans cela. Et si le duc venait à manquer, ou à perdre, comme il est très probable, son crédit auprès du Prince, il faudrait bien que le Prince y vint. Et cela arrivera.

Bijlage III bij Hoofdstuk IX.

Gecommitteerde Raden tot uitbreiding van hun gezag geneigd
(Huisarchief.)

Le mot de pardon accordé à Sandoz inserré dans les notules der Gecommitteerde Raaden est des plus chocquant, même pour V. A., car supposé que Mons. Sandoz eut commis un crime, dont la punition ne pouvait être levé que par un pardon, ce n'était pas à Mess. les Gecomm. Raaden à le punir et par conséquent pas non plus à le pardonner, le droit de pardon apartenant d'ailleurs privativement à V. A. et certainement pas à Mess. les Gecomm. Raaden auquel il n'a pas même apartenu dans les temps anti-stadhoudériens. Cette conduite des Gecomm. Raaden prouve beaucoup et je crois qu'il convient absolument que V. A. tache de prévenir dans sa naissance de pareille démarche violente; surtout pourrait ceci avec le temps avoir des suites facheuses à ses intérets dans les longues absences qui elle fait en été de la Haye. Ce collège mérite la sérieuse attention de V. A. pour qu'il n'empiète pas sur ses droits, c'est pourquoi du temps de feu S. A. R. on a toujours pris beaucoup de prócautions, pour qu'elle restat le maitre à la Haye malgré ses absences et que ce collège ne pouvait ni osait rien entreprendre de pareil . . . Ce qu'il y a de plus facheux dans cette affaire est, que cela est ainsi inserré dans les notules, d'où on pourra dans une autre occasion tiver des conséquences par rapport au pouvoir de Mess. les Gecomm. Raaden sur la garnison de la Haye et surtout sur ceux, qui la commandent.

Bijlage IV bij Hoofdstuk IX.

Brief van den Prins aan Bentinck van Rhoon, *d.d.* 16 *Nov.* 1769.
(Huisarchief.)

Monsieur!

J'ai fort bien reçu la pièce que vous m'avez envoyé et que vous avez remise ce matin au Collége. Je vous suis fort obligé

pour la communication. Je n'ai eu le temps que de la parcourir; mais je ne vous puis déguiser ma surprise, de voir un homme, qui a encore fait avant-hier dans le Corps des Nobles profession d'être attaché à la constitution, présenter des résolutions prises dans un temps, où l'on se flattait de ne jamais avoir de Stadhouder, et le but des délibérations était surtout de diminuer l'autorité du Capt.-Gén. sur les troupes; lequel ne peut pas être responsable de leur discipline, sans cette jurisdiction et ne peut par les tenir en ordre. Et si je l'ose dire, ce qui me surprend plus, est de voir un fils d'un pair d'Angleterre, né en Overijssel et lui-même né en Angleterre, se recrier de l'incongruité de voir un conseil de guerre, composé d'étrangers, juger de delits communs dans se pais-ci; tandis que lui-même, quoique né hors du pays est actuellement doyen des Nobles et aux Gecommitteerde Raden, où il doit juger sur les fraudes faites à l'Etat, chose plus difficile que de juger des delits communs, sur quoi les lois sont à peu près égales par tous pays. Voici les réflexions préliminaires que je fais sur votre écrit, j'avoue que je m'étais attendu que vous, monsieur, qui faites profession d'être ami de ma maison, vous auriez laissé là une affaire finie, totalement jugée et exécutée. Je finis en vous assurant de la considération distinguée, avec laquelle je désire d'être toujours, monsieur!

Votre très-humble et très-obéissant serviteur.

(Get.) PR. D'ORANGE.

La Haye, le 16 Nov. 1769.

De hertog, aan wien de prins dien brief ter lezing zond, raadde aan weg te laten:

»*Je vous suis fort obligé de la communication.*"

Verder de geheele pericoop: »*Si j'ose dire — égales pour tous pais.*"

Nog te veranderen:

diminuer in *abolir*;

een minder nederigen toon aan te nemen, korter te éindigen »afin de ne donner pas de prise".

Bijlage V bij Hoofdstuk IX.

Copie d'une lettre du duc Louis de Brunsvic à Mons. le baron de Reischach (Arch. Wolf.)

A la Maison-du-Bois le 11 Févr. 1768.

Monsieur !

Apprennant de tous côtés, même des pays étrangers, que Mons. de Rhoon a eu soin de représenter la scène désagréable que j'ai eu avec lui le 12 juillet à la Maison-du-Bois près de la Haye, d'une manière peu conforme à la vérité, je me vois forcé Monsieur, de vous importuner par celle-ci, parce qu'il m'importe, que vous soyez instruit de la vérité, et que vous puissiés désabuser ceux qui par les insinuations de Mons. de Rhoon, pourraient avoir pris une fausse idée de moi, préjudiciable à mon honneur et réputation.

J'apprends que Mons. de Rhoon a raconté surtout à quelques ministres étrangers, et l'a fait publier par ses *laches* émissaires, qu'à l'occasion du séjour que le roi de Danemark a fait à la Haye, il avait été pris une résolution au Collège de Mess. les Gecommitteerde Raden, à la requisition de Sa Maj. Danoise, qu'aucun honneur militaire lui serait rendu; qu'en dépit de cette résolution, j'avais donné contre-ordre à la garnison de la Haye, et que j'avais fait rendre au roi de Danemark les honneurs militaires lorsqu'il était venu à la parade; que lui Mons. de Rhoon avait cru là-dessus devoir me faire sentir l'irrégularité de ma conduite, et m'avait écrit un billet en conséquence, en m'envoyant la résolution qui avait été prise au Collège à ce sujet, pour me faire comprendre le tort que j'avais; qu'étant venu là-dessus à la Maison-du-Bois, je lui étais tombé sur le corps avec beaucoup de vivacité, comme si j'avais la plus grande raison du monde, mais qu'il m'avait bien savonné et fait sentir mon devoir; que j'avais été réduit au point de ne pouvoir pas répondre, et que la rage m'avait coupé la parole et m'avait forcé de me retirer dans une autre chambre dans laquelle il avait voulu me suivre, mais que le comte de Rechteren l'en avait retenu, en désapprouvant totalement ma conduite; que lui Mons. de Rhoon avait été d'intention de ne point laisser tomber cette affaire, et qu'il l'aurait sûre-

ment porté au Corps des Nobles et aux Etats, pour avoir satisfaction de moi, mais qu'aux fortes instances du Prince d'Orange, il avait cedé et n'avait pas poussé plus loin cette affaire.

C'est la substance du tableau sous lequel Mons. de Rhoon et ses adhérents tachent de faire envisager cette sotte affaire dans le public et chez l'étranger.

Mais voici le fait dans sa pure vérité. Le Prince d'Orânge qui était à Loo, ayant appris que le roi de Danemark viendrait à la Haye, et qu'il voulait garder une espèce d'incognito, avait fait ordonner au général-major Sandoz qui était le plus ancien officier de la garnison à la Haye, dans l'absence du prince de Weilbourg et de moi (sur la demande qu'il avait fait, quels honneurs il devait rendre au roi de Danemarc), qu'il devait placer deux grénadiers en sentinelle à la porte de la maison où le Roi logerait et que les gardes qu'il passerait, devaient lui rendre les honneurs militaires, tout de même devait on lui rendre les honneurs militaires, en cas qu'il vint à la parade, pour voir monter la garde. Le roi de Danemarc étant arrivé le 6 juillet à la Haye, Monsieur le général-major Sandoz fit rapport au Prince d'Orange, que Mr. l'Envoyé de Cheusses avait été chez lui la veille, et l'avait prié de ne faire rendre aucun honneurs militaires au Roi son Maître, que Sa Maj. le désirait ainsi, ne voulant être à la Haye que sous le nom de Travendhal, qu'ainsi lui, Sandoz, avait tout contremandé, et qu'il n'avait laissé que les deux sentinelles devant la porte de la maison où le Roi logeait, que S. M. avait gardé aussi, et Mons. Sandoz ajouta, qu'il se flattait que le Prince approuverait sa conduite. Son Altesse ne jugea pas à propos de lui faire réponse là-dessus.

Avant que d'aller plus loin, je dois encore ajouter ici, que les ordres que le Prince d'Orange avait donné étaient conformes à ce qui s'était pratiquée dans les temps que les défunts ducs de Cumberland et de Yorke avaient été à la Haye, lesquels avaient gardé un pareil incognito que le roi de Danemarc, mais qui n'avaient pas refusé ces marques de politesses, qu'on peut rendre même à des personnes qui ne sont pas d'un sang royal.

Le Prince de Weilbourg étant venu à la Haye le 8 juillet, prit le commandement de la garnison, et laissa les choses sur le pied ou il les avait trouvé; je suivis le 10 et je ne fis aussi aucun changement, mais le 11 au matin je fus averti que le roi de Da-

nemarc, viendrait à la parade si j'y serais, et à laquelle il n'avait pas encore été, je ne balançais point d'ordonner que l'on rendit les honneurs au roi de Danemarc d'autant plus que se sont des honneurs que je pouvais toujours prendre pour moi-même dans ma qualité, quand je le veux, et que d'ailleurs les honneurs qu'on fait rendre à la parade ne tirent à aucune conséquence. Le Roi vint à la parade avant qu'elle fut entièrement rangée, *c'est pourquoi je menai le Roi sous les arbres pour se promener, en attendant que la parade fut rangée;* la parade étant en ordre je proposai à Sa Majesté, si elle voulait passer le long du front, l'ayant accepté, je lui dis, *je me flatte que Votre Majesté permettra qu'on Lui rende les honneurs accoutumés. Très volontiers me repliqua-t-il.* Passant devant le front, la parade battit au champ, et les officiers saluèrent de l'esponton et du drapeau, ce qui fut aussi observé en défilant devant le Roi.

Sa Majesté, en se rétirant me disait: *Je vous suis très obligé pour votre attention et vos politesses, je n'ai pas voulu venir à la parade expressement, avant que vous ne fussiez de retour de Loo et que je ne fusse informé que vous étiez à la parade.*

Le Roi étant parti de la place de parade, le Major de la place me demanda, que, vu les honneurs que j'avait fait rendre au Roi du Danemarc, s'il ne conviendrait pas, s'il passait les gardes, que les mêmes honneurs lui fassent rendus. Je repliquai que tel était certainement l'intention du Prince, que j'avais aussi appris que le Roi de Danemarc, ne les refuserait point, et que Mons. Sandoz avait été un peu trop prompt à contremander les ordes du Prince sur le simple discours de Mons. de Cheusses, mais que je ne voulais pas asteur donner un ordre général sur ce sujet, parce que dans ou couple d'heures le Prince d'Orange arriverait lui même, auquel je ferais rapport et demanderois ses ordres, qu'en attendant si le Roi passerait pendant cet intervalle les gardes, que je prennais sur moi, qu'on lui rendit les honneurs. Le Prince d'Orange étant arrivé quelques heures après, jc lui fis rapport de ceci, et S. M. ordonna que ses premiers ordres, que Mons. Sandoz avait contremandé, à ce qu'il disait, à la réquisition de Mons. de Cheusses, fussent exécutés.

Le lendemain 12 Juillet avant les 9 heures du matin, je reçus de Mons. Rhoon le billet ci joint, auquel était joint copie d'une Résolution à laquelle il se rapportait, pour vouloir me faire

sentir le tort que j'avais eu de donner des ordres contraires a celles qu'il avouait lui même avoir donné.

Vons remarquerés Monsieur, qu'il dit dans ce billet qu'il a donné les ordres à Mons. Sandoz de ne faire aucun honneurs au Roi de Danemarc, et vous aurez remarqué par le recit que je viens de faire, que Mons. Sandoz n'a pas dit un mot que Mons. de Rhoon lui avait ordonné de contremander les ordres qu'il avait reçu du Prince; la Resolution à laquelle Mons. de Rhoon se refère, ne dit pas non plus un mot des honneurs miiitaires à rendre au Roi de Denemarc encore moins, qu'elle authorise Mons. de Rhoon de donner à ce sujet quelques ordres à la garnison, à laquelle Mons. de Rhoon dans sa qualité du premier inter pares du College, n'a rien au monde à ordonner; à moins qu'il soit authorisé, ou chargé ou prié par le collège. Encore moins est il en droit de me donner aucun ordre quelconque et surtout lui sied-il fort mal de vouloir me reprimander. Mais supposé même qu'il eut ce droit, (ce que je n'admets cependant absolument pas) il cessait dès que le Prince d'Orange était de retour à la Haye, parce que alors Mons. les Gecommitteerde Raden n'ont plus aucun ordre à donner à la garnison; ainsi le Prince étant de retour, et Mons. de Rhoon croyant pouvoir m'accuser d'avoir manqué à mon devoir, ne devait pas me corriger lui même, mais porter ses plaintes au Prince. Je fus vivement piqué de ce procedé de Mons. de Rhoon, que je ne pouvois considérer que comme un affront qu'il vouloit me faire, et multiplier par là les impertinences qu'il s'étudie à me faire depuis un couple d'années et se vanter derrière mon dos de la supériorité qu'il prétend avoir sur moi, et de me decrediter dans le public, comme si je manquais *sans cesse* à moin devoir. Ulceré comme je l'étais depuis longtemps des procedés indignes de Mons. de Rhoon, à món égard, cette dernière histoire me piqua doublement et cette disposition d'esprit fut la cause que peu d'heures après avoir reçu ce billet, rencontrant Mons. de Rhoon dans la salle des gardes de corps, où il y avait plusieurs autre monde, pour faire sa cour à S. A. R. Mad. la Princesse d'Orange, je tirai Mons. de Rhoon dans un coin à part, et lui disais un peu vertement mon opinion sur cette conduite de sa part, en lui disant entre autres qu'il n'avait aucun ordre à me donner de son propre chef, mais encore moins convenait il à moi de souffrir

qu'il me donnât des réprimandes, enfin je lui dis les choses du monde les plus fortes, qu'un homme poussé à bout par les continuelles tracasseries qu'on lui suscite, pouvait dire, à quoi Mons. de Rhoon ne répliqua autre chose si non, j'ai cru faire mon devoir, sans rien dire de plus, et il fut fort embarrassé de sa personne. Comme d'ailleurs je ne me portais pas trop bien, l'émotion que j'eus, me fit presque prendre une faiblesse, et m'obligea de me retirer dans une autre chambre pour m'asseoir, où Mons. de Rhoon me suivit effectivement, faisant semblant de vouloir me donner du secours, ce que je réfusai avec dédain, sur quoi le comte de Rechteren survint et prit Mons. de Rhoon par le bras, et le mena hors de la chambre. Au reste, il est faux, qu'il aurait eu intention de vouloir porter cette affaire aux Etats, n'en étant pas susceptible, car si quelqu'un a manqué à son devoir, c'est lui, en voulant se donner des airs de commander et donner des ordres à la garnison à l'insçu de Mess. les Gecommiteerde Raden, aussi a-t-il été blamé de tout le monde; mais il est faux encore, que le Prince eut prié Mons. de Rhoon de vouloir laisser tomber cette affaire, et que c'est à la considération du Prince, Mons. de Rhoon s'est entretenu du tout sur cette affaire, mais ce qui plus est, je puis hardiment avancer, que si Mons. de Rhoon n'a pas poussé cette affaire, la considération pour le Prince n'y aurait eu certainement aucune part, ne s'étudiant qu'à faire des impertinences continuelles au Prince, et à tacher d'empiéter sur ses droits et prérogatives. Depuis cette histoire Mons. de Rhoon qui se dit offensé de moi, n'a pas cherché l'occasion de s'expliquer en personne avec moi, je conviens que j'ai été vif, et peut-être trop vif, mais je ne conviens en aucune façon d'avoir été traité de la manière que Mons. de Rhoon, s'en vante; je sais trop ce que je dois à moi-même et à mon caractère, pour ne pas me laisser traiter ainsi, que M. de Rhoon et les siens prétendent qu'il m'a traité, si M. de Rhoon se croit offensé parce que je lui ai dit le 12 juillet, il y a d'autres voies que celles dont il se sert pour tacher d'en tirer raison, ce n'est nullement une affaire de l'Etat, c'est une affaire purement personnelle entre Rhoon et moi, et c'est entre nous deux qu'elle doit se vuidir, je ne nie en aucune façon de lui avoir dit des choses bien fortes, mais je nie tout à fait que M. de Rhoon y aie répondu. Bien loin de s'expliquer avec moi directement, il se sert des voies sourdes pour tacher s'il se peut d'attaquer mon honneur et réputation, il a

jusqu'ici grand soin d'éviter qu'on puisse l'en convaincre, et il a de laches émissaires qui doivent effectuer ce qu'il n'a pas le courage d'effectuer lui-même. Par tout ceci vous verrez Monsieur, quel fond il y a à faire sur les discours et la conduite de M. de Rhoon.

Bijlage VI bij Hoofdstuk IX.

Gezanten over van Rhoon en diens twist met den hertog bij gelegenheid van het bezoek van den Koning van Denemarken. (Arch. Wolf.)

De een zegt:

« Le comte de Rhoon, disposé à primer dans toutes les occasions a fait pendant l'absence du duc, quelques arrangements qui ont déplu à juste titre au duc. Le committede Raad (sic) a le droit de commander la garnison de la Haye, quand le prince est absent, mais cette prérogative n'appartient pas au comte de Bentinck en particulier, comme il l'a voulu se l'appropier, en ordonnant qu'en conformité des insinuations faites par Mr. de C. . ., on ne rendrait aucuns honneurs militaires au roi de Danemarc. Le duc Louis, persuadé que cette attention était très compatible avec l'incognito, a ordonné à la grande garde de battre aux champs devant lui. Le comte de Bentinck a osé s'en plaindre au duc Louis. Celui-ci a répondu qu'il y avait 27 ans, qu'il servait et que les usages ne lui étaient pas inconnus dans des occasions pareilles, » etc.

Volgens dit bericht waren eenige gedeputeerden verontwaardigd over de hardiesse van den graaf en leiden ze hem het stilzwijgen op.

Volgens een ander bericht van een ander gezant, had de graaf van Rhoon meer gelijk. Hij had de kat de bel aangebonden (attaché le grelot). Door velen werd de hertog beschouwd als een « ambitieux, qui abuse de l'empire qu'il a pris sur le stadhouder, pour diriger toutes les affaires à son gré et suivant ses propres intérêts; ils ont été enchantés de trouver une occasion de le

mortifier et de déclamer contre lui. La qualité d'étranger est un grief de plus qu'ils ont contre sa personne. Enfin, il ne semble que Mr. de Rhoon a attaché le-grélot, et qu'on attend de plus que les occasions de détruire ce prince. Cependant je doute qu'on y réussit.

Volgens een ander gezant heeft van Rhoon uit vriendschap voor den Prins de zaak opgegeven; mais ce ne sera jamais qu'un feu mal éteint, qui se rallumera à la première étincelle.

Weder volgens een ander (16 Aug. 1768), sluit zich de hertog sedert dat geval steeds nauwer aan drie personen in de republiek aan, met name, den griffier, Mr. Hope Amsterdamsch koopman en Bleiswijk. — Quant à Mr. Hope, son rôle vise à faire des gains immenses des marchandises qui arrivent des I. O. Il est obligé de les partager avec le duc de Brunsvic qui s'en forme un capital, qu'il fait passer en Allemagne, pour se mettre à l'abri des événements qui pourront lui arriver.

Ces Mess. (Brunsvic et van Rhoon) se promettent bien, chacun de leur côté, de se contrecarrer dans toutes les affaires et dans toutes les opérations, où ils auront à concourir et où ils auront quelque influence. Mais il est certain que Mr. le duc de Brunsvic, vu le crédit qu'il s'est acquis dans la nation, en faisant la besogne du Pr. Stadhouder, importera toujours la balance sur Mr. le comte de Bentinck Rhoon.

Bijlage VII bij Hoofdstuk IX.

Brief van W. van Hogendorp aan den hertog (Arch. Wolf.)

Doorluchtige Vorst!

Ik heb gelezen de *pro memoria*, die U. D. H. de goedheit gehadt heeft aen den Heere Raed-Pens. te overhandigen, die wij de Eere heeft gedaen, dezelve te laten leezen; ik ben verblydt, door dezelve de twee voorgevallene zaeken in derzelver beloop en zamenhang omstandig te weeten en zal daer van het nodige gebruik maeken, wanneer dezelven in het Collegie door den Heer van Rhoon mogten worden geventileert; doch het doet mij ten uiterste leed, te zien, dat U. D. H. eenigzints te onvreden schijnt,

dat men de propositie, die de Heer van Rhoon gedaan heeft, om de zaak van voorleden Zondag te onderzoeken, commissoriael gemaekt hebbe; ik kan U. D. H. betuigen, dat ik op het zelfde oogenblik, dat die propositie gedaen is, bij mij zelven naer middelen ben bedagt geweest, om het Commissoriael te weeren, doch mij is te gelyk voorgekomen, dat dit onmogelyk is geweest te beletten, zonder van partialiteit verdagt te kunnen gehouden worden en zich aen de reproche van niet te waken voor het interest van het College bloot te stellen. Zoo ras er echter mooglykheit is geweest, om iets in deze zaak te doen, heb ik het trachten werkstellig te maeken; want de Heer van Rhoon des anderen daegs zekere extensie van het gepasseerde daegs te vooren, latende voorlezen door den Heer Royer, hebbe ik eene gelegenheit, die mij voorkwam, waargenomen, om zelfs voor dat het mijn beurt van adviseeren was, in de rede van den Heer Rhoon te vallen; en hem te doen zien, dat het veel beter zoude zijn, dat men die extensie uit de notulen hield, tot dat men zekerheit hadde, hoe de zaken gepasseert waren, welke propositie gelukkiglyk ingang bij sommige voorzittende leden vond, waerdoor ik mijn doelwit bereikte, om die zaak geheel en al nog uit de notulen te houden, waerop ik nog verder in het vervolg werken zal.

Ik heb gisteren morgen dienstig geoordeelt, den Heer van Rhoon alleen te roepen en Zijn HEd. te zeggen, dat ik verwondert was, dat hij wederom nieuwe haspelarijen in het Collegie wilde brengen, waerdoor hij zich zelven en de andere leden den tijd zeer onaangenaem zoude doen verslyten, dat ik hem raede, de gantsche zaak van voorl. Zondag en al wat daaromtrent betrekking kon hebben, buiten het Coll. te houden en te laten vallen; dat hij op mij en zo ik meende, op verscheide Leden van het Collegie niet moest rekenen, want dat wij van een ander begrip waren; ik heb gemerkt, dat hoe zeer bij deze zaak wederom sterk en met vehementie heeft begonnen, hij echter door deze Conversatie is aen het staen geraekt, en thans zeer onzeker is, of hij de zaak wel pousseeren wil.

Ik merk, dat zijne voornaemste toeleg is, om de instructie van den Major van 't Hof, Van Vilsteren te examineeren, en bij aldien in dezelve orders staan, die van hem niet worden geobserveert, hem te noodzaken, die te observeeren. U. D. H. kan

verzekerd zyn, dat ik in deze en alle andere zaeken alles zal toebrengen, wat van mij afhangt, om dezelve een goede keer volgens de intentie van den Heere Erfstadhouder en van Uwe Doorl. Hoogh. te doen neemen; en was het moglijk, dat Uwe D. H. zoozeer op mij wilde vertrouwen, van mij iemand aen de hand te willen geeven, met wien ik over epineuse gevallen, die ik voorzie, dat dagelyks voorhanden zyn, ruggespraek konde houden, om de intentie van U. D. H. te weten en in het oog te houden; 't zij dat de Heer van Hees of een ander ware, ik zou mij ten hoogste vereerd vinden, ik twijffele niet, of het zou zeer veel kunnen toebrengen tot een goed uiteinde der zaken.

Ik hoope, dat U. D. H. mijn stoutheit zal ten beste neemen, van de zuiverheid mijner intentie verzekerd zijn, in welke hoop ik enz.

W. VAN HOGENDORP.

's Hage, 28 Juny 1770.

Bijlage I bij Hoofdstuk X.

Over het Conciliatoir van den Prins in zake de Augmentatie.
(Dagboek. Arch. Wolf.)

De andere provinciën hadden reeds omtrent het conciliatoir van den Prins gunstige besluiten genomen; nu stelt de Prins voor, die provinciën te doen besluiten, hunne resolutiën nog niet ter Generaliteit te brengen, om Holland niet te ehoqueeren.

Dit voorstel draagt de goedkeuring van den hertog niet weg. Volgens hem zullen de gedeput. dier provinciën niet op zich durven nemen, de resolutiën hunner committenten terug te houden. Gelukte het, dan nog zou het crediet van den Prins zeer sterk lijden in die provinciën, daar de Prins eerst zoo sterk bij die Prov. er op gestaan had, die besluiten te nemen. De zaak was toch bekend en men zou zich van den kant van Amsterdam aan nog veel meer kritiek blootstellen. Men zou de zaak nog meer dwarsboomen en er zou nog meer geklaagd worden over de directie der Generaliteit. De groote weg moest gevolgd worden; doch de Prins was niet met dien voorslag het eens.

17 Jan. 1775. — Conversatie tusschen Z. H. en de HH. Temming en Boudaan.

Deze hebben aan den Prins gezegd dat zij de som van *f* 600.000 voor de Marine gedestineerd, te gering aanzagen, dat zij van gedachten waren, dat ten minste de helft van de gepetitioneerde *f* 1,560.000 tot de Marine moest gedestineerd blijven.

De Prins wees hun toen op de avantages voor Holland, nam een vaste post op den Staat van Oorlog tot een jaarlijksch equipage, dat nu door de andere provinciën voor altoos zou worden toegestaan; de meeste leden van Holland reeds tevreden met 5 ton. De Prins had gemaakt, dat er nog 1 ton bij kwam. — De Prins had aan die HH. gedeclareerd, dat, wanneer Amsterdam of Holland deze offerte niet zou willen aannemen, dat Z. H. zich alsdan buiten staat oordeelde, om op den Staat van Oorlog verder iets voor de Marine te kunnen obtineeren en dat Holland het alsdan aan zich zelf te wijten zoude hebben, dat men zoo een goede occasie had genegligeerd, waarnaar men zoo lang gerekhaalst (sic) had.

De Heeren uit Amsterdam, hoewel zeer beleefd en vriendelijk, bleven aarzelen, daar de *f* 900.000 voor een augmentatie der troepen onnoodig was.

De Raadpensionaris herinnert aan een resolutie van Holland, waarbij Holland expres niet meer dan *f* 600.000 voor een vaste post had begeerd. De oorlog met Marocco zou, volgens Bl., geen goed doen aan deze deliberatie.

Het concilatoir door Amsterdam verworpen.

De Prins stelde toen eene memorie op. Hij sprak daarover met den hertog 20 Maart. Deze memorie, die dienen moest om Amsterdam nog te doen komen in het voorgestelde conciliatoir behelsde in substantie eene verzekering, dat de *f* 600.000, bestemd voor de marine, op de repartitie van Holland zou gebracht worden. Verder eene berekening, dat, ofschoon het scheen alsof maar 6 ton voor de marine en 9 van de troepen te lunde bestemd waren, de laatste effectief niet meer dan 8 ton zou bedragen, dewijl Zeeland in die augmentatie niets zou betalen; en als men den intrest van 4 millioen à 2½ pct. reeds tot den aanbouw van schepen geaccordeerd had dat dezelve in effectu op 7 ton moest gerekend worden.

De Prins scheen van intentie te zijn, dat deze memorie als een anoniem stuk onder de leden van Holland gedistribueerd zou worden; maar de hertog was van andere meening, niet gevoegelijk oordeelende, dat een stuk door den Prins zelf geconcipieerd, in 't publiek als anoniem zou paraisseeren. Beter ware het, van de goede gedachten daarin onder de hand gebruik te maken.

Ook de Raadpensionaris dacht er aldus over. Deze memorie moest niet als een anoniem stuk in alle handen rouleeren, maar van de argumenten, er in vervat, moest gebruik gemaakt worden, als het conciliatoir in deliberatie was.

Bijlage II bij Hoofdstuk X.

Maatregelen tegen den Engelschen oorlog.

(13 Nov. 1780. Huisarchief.)

Votre Altesse veut bien me communiquer ses idées par sa lettre du 11 du courant, que j'ai reçu le même soir tard, sur ce qu'Elle compte de faire dans la situation présente des affaires, où Elle croit plus que probable une prochaine guerre avec l'Angleterre, et Elle m'ordonne de lui dire mon opinion là-dessus.

. . . . De Prins vreest een aanval op onze kust, in Zeeland of bij Hellevoetsluis en den Briel, « et comme l'Angleterre menace la République par le mémoire de Mr. Yorke, il ne faut pas tarder de se mettre en défense et pour n'avoir rien à se reprocher, V. A. doit mettre la main incessement à l'œuvre.

Daar de hertog niet vreest voor een inval van de Engelschen in Groningen en Friesland, noch op Texel, geeft hij alleen zijn meening over de maatregelen te nemen bij de monden van de Maas, in Zeeland en in Vlaanderen.

De garnizoenen in den Briel en Hellevoetsluis moeten vergroot worden. De versterkingen onderzocht. De hertog raadt zelfs den Prins aan, *Dumoulin* daarover te raadplegen en hem in den Haag te doen komen. Schepen zouden er genoeg zijn, om den ingang van de rivier de Maas te verdedigen en Rotterdam te dekken. Maar dit is mijn departement niet, de admiraliteit zal daarvoor wel gezorgd hebben.

Quant à la Zélande il faudrait pour l'Isle de Walcheren seul pour le moins six bataillons et la valeur de deux escadrons, sans parler ce qu'ils faudrait à Zierikzee et autres isles de cette province. Je ne parle point pour le moment de leurs fortifications, artillerie et ammunitions parce que sur ces articles ils ont leurs économie à part. Cependant je crois que V. A. devrait leur demander un état exact.

Quant à la Flandre Hollandaise, il me semble que c'est un objet de grande importance, car si la rupture a lieu et que cela vient à une guerre ouverte, l'Angleterre n'a pas d'autre débouché pour le continent, dont elle ne peut pas se passer que par les Pays-Bas; la cour de Vienne ne demandera pas mieux que de profiter de cette occasion pour tacher d'ouvrir l'Escaut, et de se rendre maître de la Flandre Hollandaise et des forts le long de l'Escaut. Pour cet hiver il n'y a pas grand chose à craindre, si non des surprises, c'est pourquoi, en mettant un bataillon entier à Lille, etc., en tout sept bataillons de plus.

. . . . Ook in N.-Holland zullen meer soldaten moeten zijn langs de kusten. 20 à 22 bataillons zullen gemobiliseerd moeten worden en wel zoo spoedig mogelijk, avant que la gelée n'y mette obstacle . . . .

Si l'augmentation des troupes tant de fois proposée aurait eu lieu, on aurait peut-être pu y envoyer quelques bataillons de moins, mais avec la faiblesse de nos bataillons, on n'en a pas pu proposer une moindre quantité de bataillons. Et je dois selon mon devoir encore y ajouter, que ce qu'on envoit, ne peut suffire tout au plus que pour un coup de main, mais nullement pour une vigoureuse résistance et nos places sur les frontières seront avec cela entièrement dégarnies . . . .

C'est en gros ce que je crois que V. A. pourrait faire en conformité du plan qu'Elle s'est formé pour se mettre à l'abri de tout reproche en cas d'accident facheux . . . .

Het moeielijkste zal zijn, flinke commandanten te krijgen «L'étoffe manque furieusenent sur cet objet".

Wacht niet met het «prendre des mesures pour la défense du pais, car le consentement des provinces pourrait trainer des mois et V. A. pourrait par là perdre les fruits qu'Elle s'attend des démarches vigoureuses qu'Elle veut faire, pour se couvrir et qu'Elle juge salutaire pour la défense du païs. A l'égard de la

proposition que V. A. se propose de faire, pour l'augmentation de la flotte la batisse des vaisseaux et l'augmentation des troupes de terre; c'est selon moi une suite naturelle, dès qu'on a lieu de croire la guerre prochaine, qu'on est convaincu de l'avoir ou décidé de la faire. Sur l'augmentation de la flotte je me trouve hors d'état de pouvoir rien dire, quoique je le crois très-nécessaire dans les conjonctures présentes, mais je ne puis décider de la manière qu'elle puisse se faire, ni jusqu'à quelpoint elle puisse être portée. Quant à la batisse des vaisseaux il me semble qu' après la proposition, que V. A. a faite le 10 Mars 1779, dont Elle fait mention, que sur l'avis enormement long des Amirautés on a résolu la batisse de quelques vaisseaux et que les différentes provinces y ont consenti et je crois même que quelques-uns ont fourni quelque argent la dessus. Quant à l'augmentation des troupes à terre, dont V. A. a parlé dans la surdite proposition, il est vrai qu'il ne s'en est rien suivi, aussi peu que sur les précédentes et nommément celle de 1778, qui était plus détaillée par rapport à l'exécution d'une augmentation de troupes. Il me semble que les propositions que V. A. se propose de faire devaient être bien pesées, tant par rapport à leurs contenus, que par rapport au têms, qu'elles doivent avoir lieu; et il conviendrait de bien préparer le terrain, afin qu'elles ne soient pas rendues infructueuses comme toutes les précédentes. V. A. me permettra cependant de lui dire, que je crois comme je l'ai dit plus haut, que comme V. A. croit avoir lieu d'appréhender la guerre avec l'Angleterre et par conséquent quelque surprise ou tentative de la part de cette couronne, sur nos côtes et que pour se mettre à l'abri de tout reproche, il sera nécessaire de prendre des mesures pour prévenir l'attaque, pour autant que notre faible état le permet, qu'il ne conviendra pas d'attendre avec ces mesures, après le succès des propositions que V. A. est d'intention de faire, je crois même que les dispositions défensives qu'elle fera ou aura fait, devaient précéder et pourrent servir de motifs, à presser et à insister dans la proposition sur l'exécution de ce qu'elle proposera à l'Etat.

Ce sont en gros mes idées sur ce que V. A. m'a fait l'honneur de me communiquer avant-hier sur cette matière. Dès que V. A. aura pris son parti final sur les mesures à prendre, il faudra y travailler en détail pour l'exécution qui exigera beaucoup de

travail et beaucoup de considérations, surtout comme le tout doit se faire dans cette rude saison; je commence déjà à m'y préparer, pour faciliter autant qu'il dépendra de moi cet ouvrage, et j'attendrai les ordres ultérieurs de V. A.

Bijlage III bij Hoofdstuk X.

Dumoulin. (Huisarchief.)

Reeds in 1773 had deze bekwame Directeur-Generaal van de Genie, in Maastricht wonende, met zijn ontslag gedreigd, indien men hem en zijne ingenieurs niet meer te gemoetkwam. De hertog was zeer op dien ervaren ingenieur gesteld en had alzoo ook aan den Prins geschreven. In 1777 herhaalt zich hetzelfde. Dumoulin was door bemiddeling van den neef van den hertog gepolst, of hij in dienst van Frederik II wilde overgaan. Hij maakte van dit aanbod gebruik, om nog meer te eischen. Hij wilde namelijk niet alleen zelf den titel van Generaal hebben, voor zijne weduwe gezorgd zien, maar ook vele zijner officieren zien voorgedragen ter bevordering. Daarover een breede correspondentie met den Prins van den hertog. Deze blijft bij zijn meening, dat Dumoulin een onschatbaar officier is, dat al het mogelijke moet gedaan worden, om hem te behouden, dat hij rechtmatige klachten heeft over de verwaarloozing van den dienst der genie.

«J'avoue franchement, que pour un homme d'honneur, ce n'est presque pas à soutenir, encore moins pour un homme, qui a les talents, les mérites, le savoir et qui avec cela a tant de sensibilité que Dumoulin,» dat het onverantwoordelijk zou zijn, een officier, die zoo geheel «le fort et le faible» van de Republiek kende, in vreemden dienst te laten overgaan.

Zie hierover vooral Schlözer Ludw. Ernst. II, pag. 383—405. Schlözer heeft hier ook gebruik gemaakt van de correspondentie van den hertog en den Prins, vooral uit het jaar 1777.

Van 20 November 1777 nog een lange brief van 14 bladzijden, waaruit blijkt, dat Dumoulin den titel van Generaal-Majoor had

gekregen, dat hij bleef aandringen op bevordering van zijn onderhoorigen, dat hij vreesde dat de 22 millioen, die hij gevraagd had voor de verbetering der genie, niet zouden worden toegestaan; dat hij uit Den Haag was gegaan, met plan om die nieuwe versterkingswerken te gaan onderzoeken, doch al dien tijd niets had gedaan, waaruit de hertog vermoedt, dat hij bij zijn plan gebleven is, om den dienst vaarwel te zeggen en toch in Pruisischen dienst te gaan. Het slot van dien merkwaardigen brief luidt als volgt:

« Tel est l'état de la question par rapport à ce Directeur-Général qui est un des hommes le plus capable pour son métier qu'il y en a présentement en Europe. Certainement il serait très difficile pour ne pas dire impossible à le remplacer. D'ailleurs ce serait exposer l'Etat et se rendre responsable envers le pays, si on n'aurait pas employé tous les moyens possibles de conserver un pareil sujet; non seulement par rapport à sa capacité, mais aussi que cet homme en qui on a eu une entière confiance, qui connait à fond et à très fond, le fort et le faible de nos frontières, et de notre intérieur par conséquent, il est plus capàble que tout autre à porter des coups sensibles à la République.

Je suis faché de devoir dire ici qu'avec tous ses talents il a manifesté peu de délicatesse de sentiment, surtout dans cette dernière négociation pour son entrée au service du Roi de Prusse; que son dégout pour le service de l'Etat, occasioné par plusieurs circonstances et son caractère violent, font appréhender non sans raisons qu'il est capable d'exécuter les ménaces qu'il à fait, de se retirer prémièrement et ensuite de nous quitter tout à fait, de publier ensuite les raisons que l'ont engagé à faire cette démarche et de prostituer l'Etat, et de trahir peut-être en même temps. Comme jusqu'ici toutes ces adresses ne se sont faites qu'à Votre Altesse de la part de Dumoulin, et que personne du Gouvernement en est instruit, que par conséquent toutes les démarches violentes que cet homme est capable de faire, réjailiraient sur Votre Altesse, que son entrée au service du Roi de Prusse pourrait avoir des suites funestes pour la République, je prends la liberté de donner en consideration à Votre Altesse, si pour se couvrir devant la postérité, et pour le bien de l'Etat, Elle ne croirait pas convenable de communiquer ces deux mémoires á quelques Ministres de l'Etat, et de demander leur considerations et avis

là-dessus, ou de les communiquer pour ce même but, à Mess. les Commissaires du Conseil d'Etat pour les affaires militaires, avec prière de vouloir examiner ces pièces et d'en dire leurs considérations et avis par écrit sur la matière. Mais il serait convenable en même temps, qu'on leur fit ouverture de la négociation de Dumoulin avec le Roi de Prusse et de la conduite qu'il a tenu. En un mot il me semble qu'il convient de toute façon que le Gouvernement soye informé par Votre Altesse des démarches que Dumoulin à fait vis-à-vis de Votre Altesse en faveur du Corps du Genie, qui ne qeut pas être indifférent à l'Etat. Jusqu'à ce que Votre Altesse aye pris un parti final la dessus, je serais d'avis, qu'Elle supersedat avec toute promotion dans le corps du génie. Mais comme je considère toutes les démarches sur cette affaire très délicate, j'ose supplier Votre Altesse, qu'avant que de se décider finalement sur le parti à prendre, de vouloir en consulter auparavant Mr. le Conseiller Pensionaire, comme la seule Personne capable et neutre a pouvoir Lui donner un avis salutaire; son attachement à toute épreuve pour Votre Altesse, me fait espérer et ne pas même douter, qu'il s'y prêtera volontiers et que Votre Altesse n'aura pas lieux de se repentir d'avoir fait cette démarche vis-a-vis de lui.

20 Nov. 1777.

Bijlage IV bij Hoofdstuk X.

De hertog over van Zuijlen.

(12 Maart 1771. — Huisarchief.)

Le discours de Mons. de Zuylen ne me surprend point; c'est le language qu'il a toujours tenu et qu'il croit aparament pouvoir tenir avec d'autant plus d'assurance présentement, à l'occasion de la prochaine apparition d'un ambassadeur de France ici; je suis moralement persuadé que le parti français dans la République a fait avancer l'arrivée de cet ambassadeur, pourqu'il puisse par ses insinuations influer sur le consentement des provinces dans l'état de guerre et de détourner tout ombre d'augmentation de troupes.

Il est remarquable qu'Obdam a déjà été instruit mardi demi 5 du courant, que Mons. de Noailles partirait le 8 de ce mois de Paris.

Bijlage I bij Hoofdstuk XI.

Mémoire du Duc de Brunswick sur la demande de Mons. Yorke au nom du Roi d'Angleterre, pour qu'on prette La Brigade Ecossaise 1). (Huisarchief.)

Monsieur l'Ambassadeur d'Angleterre dit dans son Mémoire qu'il a envoyé à Son Altesse M. le Prince d'Orange, qu'il a l'ordre du Roi son Maitre de sonder Son Altesse, *si par l'entremise de Son Altesse Serenissime les Etats Généraux pourraient être engagés de preter la Brigade Ecossaise pour un temps au Roi?* et cela à l'occasion des troubles qui subsistent dans les Colonies Anglaises en Amérique, parce que sa Majesté se trouvait forcée d'employer des moyens de contrainte, que cette opération demandait une exertion extraordinaire de la part de Ses Royaumes, et que pendant cette opération la Saine Politique exigeait de se pourvoir contre des événements, qui quoiqu'il n'était pas apparent, pourraient pourtant arriver, pour la troubler; que par conséquent Sa Majesté se trouvait dans le cas de prendre des précautions, et de rechercher parmi ses amis et alliès en Europe, les moyens de se fortifier. Son altesse Mons. le Prince d'Orange m'ayant requis de lui dire mes considérations sur cette demande de Mons. Yorke, je tacherai en y satisfaire du mieux qu'il me sera possible.

Etant informé qu'à la première proposition verbale de Monsieur l'ambassadeur, les ministres de l'état que son Altesse a

1) Met begeleidend schrijven aan den Prins van 9 Oct. 1775. Die memorie is niet geschreven door den hertog zelf, maar door hem gedicteerd en onderteekend met deze woorden: « j'en puis répondre comme de ma propre main. »

entretenu sur cette matière, etaient d'opinion que comme la demande se faisait à titre de complaisance, et comme une marque d'amitié que la Republique donnerait à Sa Majesté Brittannique, ils croyaient que la plupart des membres du Gouvernement dans les circonstances presentes, et dans le cas particulier dont il s'agit, se trouveraient-assez disposés à s'y preter; et que par conséquent la demande telle qu'elle était proposée, était de nature à ne pouvoir être que très difficilement refusée; je n'hasarderai point une opinion contraire, et je fais abstraction des raisons politiques et d'état qui pourraient engager la Republique et son Altesse, à se départir des anciens principes qui ont été suivis dans ce Gouvernement au sujet de la brigade Ecossaise.

Je crois cependant de mon devoir, pour obéir aux ordres de Son Altesse de lui representer les inconvéniens que je prévois qui pourraient en resulter, si on eut cette complaisanse pour sa Majesté Brittanniqué.

Il est notoire que les troupes que l'Etat a sur pied ne suffiront pas pour garder comme il convient, les frontières de l'Etat; les petitions générales du Conseil d'Etat depuis nombre d'années, les différentes propositions de feue Son Altesse Royale et de Son Altesse le prince, pour augmenter les troupes de l'Etat, en font foi. Tout le monde dans la République, même ceux qui s'opposent à l'augmentation des troupes, sont convaincus de cette vérité; aucune puissance étrangère ne l'ignore, et en Angleterre on en est plus persuadé que partout ailleurs. Si on considère en même temps la situation de notre frontière, qui est ouverte de tous côtés; les places frontières malpourvues manquent partout du plus nécessaire pour tout défense, et entourées de tous côtés de voisins puissants et jaloux, qui au moment qu'on s'y attendrait le moins pourraient affronter nos frontières, qui, si j'ose le dire, sont absolument sans défense surtout du côté de la Flandre où on a le plus à craindre et où la défense de la frontière est dans le plus facheux état, ce qui est d'autant plus dangereux que les disputes sur les limites de ce côté-la, peuvent de jour au lendemain servir de prétexte à les envahir. En jettant les yeux sur cette situation, qui malheureusement n'est que trop vraie; je crois qu'on doit être surpris qu'en Angleterre où l'on n'ignore pas la situation où l'on se trouve ici, on aie pu faire la proposition de prêter la brigade Ecossaise au Roi, et de diminuer l'armée de l'État de six bataillons, ce qui

fait un grand objet à l'égard du petit corps de troupes que la République a sur pied.

Il me semble que Son Altesse serait exposée à beaucoup de reproches, et qu'elle risquerait d'être accusée de se trouver en contradiction avec elle-même, si elle engageait l'Etat à se conformer à la demande du Roi d'Angleterre pour lui prêter cette brigade par pure complaisance, sans être sur qu'elle soie immédiatement remplacée, du moins par un nombre équivalent de troupes, si on ne trouvait pas moyen de profiter de cette occasion pour réussir à faire passer une augmentation de troupes.

Jusqu'à quel point on oserait se flatter de trouver les esprits dans la République disposés à remplacer tout de suite ces troupes, ou à augmenter l'armée, c'est ce que je n'oserais décider. J'appréhende plutot, que si le Gouvernement consent d'avoir cette complaisance pour le Roi d'Angleterre, qu'au lieu de permettre que ces six bataillons soyent remplacés par d'autres troupes, il y aura plusieurs membres notables qui refuseront absolument d'y consentir; et qui se serviront même de cette complaisance comme d'un argument pour prouver l'inutilité d'une augmentation de troupes. J'ai entendu dire, il est vrai, que Mons. Yorke doit avoir insinué, que la brigade Ecossaise, pendant qu'elle serait pretée au Roi d'Angleterre, pourrait être remplacée par les troupes Allemandes du Roi, ou par quelques autres troupes de l'Empire, à la solde de l'Angleterre; mais comme Mons. Yorke, dans le mémoire qu'il a presenté au Prince, n'en dit pas un mot, et ce qu'il a insinué là dessus de bouche, etant fort vague, tout cela me parait très incertain.

D'ailleurs je ne suis pas convaincu, qu'un pareil remplacement conviendrait à l'Etat et à Son Altesse, surtout dans le temps de paix d'à present; et il serait toujours à préferer, que si la brigade Ecossaise doit marcher en Angleterre qu'elle fut remplacée par des troupes qui fussent entièrement à la solde de l'Etat et sous les ordres immédiats de Son Altesse le Prince. Ces troupes étrangères couteraient outre cela beaucoup d'embarras dans l'intérieur de la République, parce que difficilement on pourrait les engager à se soumettre entièrement aux loix, coutumes et ordonnances tout militaires que civiles de la République, et ce serait une source intarissable de plaintes, de disputes continuelles. Je n'ai pont parlé ici de la Constitution de la brigade Ecossaise, des différentes ré-

volutions qu'elle a essuyée, des principes qu'on a eu jusqu'ici dans la République à s'opposer toujours à son rappel; des entraves qu'on mis, surtout depuis la paix de Aix-la-Chapelle, à recruter cette brigade; des différentes tentations qu'on a fait depuis cette époque jusqu' au moment présent, tantôt pour la rappeler tantôt pour l'employer comme un Corps preté, tantôt pour lui faire donner une autre forme, pour la rendre casi indépendante des ordres de l'Etat et de son Altesse; parce que cela est suffisament connu à Son Altesse, les pièces que j'ai pris la liberté de Lui communiquer en faisent foi.

Je ne puis cependant pas me dispenser de remarquer ici en passant, que j'ai été étonné de trouver dans le Mémoire de Mons. Yorke le passage suivant: *Ce corps cependant à l'occasion de la Neutralité adopté par Leurs Hautes Puissances dans la dernière guerre entre la Grande Bretagne et la France s'est trouvé frustré de la permission dont il avait joui de faire de recrues en Ecosse, par le besoin qu'avait l'Angleterre d'augmenter si considerablement ses troupes et pour se completer maintenant il se trouve dans le cas de traverser les Levées des autres Regiments de l'Etat.* Car longtemps avant cette époque de Neutralité on a rendu difficiles les recrues des Regiments Ecossais, et ce ne fut que sous le ministère de milord Bute que la résolution fut prise dans le Parlement à empêcher les Ecossais au service de l'Etat de se recruter en Ecosse; et Mons. l'Ambassadeur sait mieux que personne que la neutralité de la République n'y est entré pour rien, à moins qu'il ne veuille faire passer pour article de foi quelques pamphlets qui ont paru alors dans les papiers publics d'Angleterre.

Le contenu du Mémoire de Mons. de Yorke semble au reste avoir un but de beaucoup plus grande consequence et qui ne se borne pas à la seule brigade Ecossaise; il me semble qu'on peut y entrevoir clairement, que le Gouvernement Britannique prévoit les suites que ses brouilleries avec les colonies peuvent avoir avec le temps pour le reste de l'Europe, et que ce Gouvernement se flatte apparemment d'engager la République par cette démarche, qu'à l'avenir elle ne souscrive plus a une pareille neutralité que celle que Mons. l'ambassadeur relève selon moi fort mal a propos dans son Memoire.

En faisant cette remarque sur le Mémoire de Mons. Yorke,

mon intention n'est nullement à la faire servir pour un argument pour refuser au Roi d'Angleterre la brigade Ecossaise; j'en suis si éloigné que si j'étais persuadé, que cette complaisance pour Sa Majesté Britannique pourrait servir à consolider l'Alliance entre l'Angleterre et la République, et que par là l'Etat pourrait compter sur une prompte et réelle assistance de l'Angleterre en cas d'attaque de la part de l'un ou l'autre de ses puissants voisins, je serais le premier à conseiller de prêter cette brigade, moyennant cependant les précautions de ne pas affaiblir l'armée de l'Etat. Mais malheureusement je ne vois pas encore beaucoup de disposition, ni en Angleterre, ni dans la République pour atteindre ce but. Je ne puis cacher à Son Altesse, que dans la démarche que Mons. Yorke vient de faire, par ordre de sa cour, auprès d'Elle, et auprès des ministres de l'Etat, j'entrevois qu'elle n'est fondée que sur les mêmes principes qui ont été en vigueur du temps du ministère de milord Bute, relativement à la brigade Ecossaise, savoir, de profiter de cette occasion, pour ne laisser cette brigade au service de la République, que sous la condition qu'elle resterait en même temps un corps Royal Britannique, et toujours à la disposition de Sa Majesté. Mr. Yorke dans la conversation qu'il a eu avec moi sur cette matière, a eu l'imprudence de se laisser échapper, qu'avant que ce corps retournerait, il faudrait faire des arrangements solides par rapport à cette brigade, qui sûrement ne sont point d'autres que ceux que je viens d'indiquer et auxquels cet ambassadeur a constamment travaillé depuis les 25 ans qu'il est ici.

Quant aux dispositions qu'il pourrait y avoir dans la République pour prendre des engagements plus étroits avec l'Angleterre, pour consolider l'Alliance entre les deux puissances, il ne me convient pas d'en parler, et Son Altesse est mieux à même d'en pouvoir porter un jugement solide.

En cas qu'il fut décidé que les circonstances présentes exigeaient que l'Etat devrait avoir la complaisance pour Sa Majesté Britannique de lui prêter la brigade Ecossaise, il me semble qu'avant que Son Altesse s'engage envers l'ambassadeur d'Angleterre, qu'Elle voulait s'entremettre pour que les Etats-Généraux fussent disposés de prêter la brigade Ecossaise pour un temps au Roi, il serait nécessaire, qu'Elle fut assurée que si la proposition en fut faite, elle ne rencontrerait aucune difficulté; il serait par conséquent

nécessaire que le terrain fut préparé d'avance, non seulement en Hollande, mais aussi dans les autres provinces, et qu'en même temps les provinces qui sont le plus exposées, puissent être rassurées que du moins le grand vide que cette complaisance pour le roi d'Angleterre occasionnera dans l'armée, serait immédiatement rempli.

Il conviendrait en même temps que Mons. l'ambassadeur d'Angleterre s'expliqua sur quel pied cette brigade sera mise pendant le temps qu'elle sera prêtée au roi d'Angleterre?

Si elle sera mise sur la paye d'Angleterre? Si ce sera le Roi, ou si ce sera l'Etat qui doit continuer a la payer?

De quelle force les régiments et les compagnies doivent être, ou si elles resteront sur le pied où ils sont?

Pour combien de temps a peu près elle sera prêtée au Roi?

Il sera surtout nécessaire de fixer le temps vers lequel elle devra partir de ce pais-ci. Ce temps ne devrait être fixé trop court, parce que cette brigade est dispersée dans la Barrière, la Flandre Hollandaise, la généralité, et dans l'intérieur des provinces; et qu'il sera absolument nécessaire de les faire relever par d'autres corps, ces places ne pouvant rester sans garnison; et pour faire cette opération, il faudra du temps, pour l'exécuter, d'autant plus, qu'il faudra pour deux bataillons des attaches de la cour de Bruxelles, pour effectuer le relèvement d'Ipres, de Turnes et de Knokke.

La cour Britannique devrait, à ce qu'il me semble, aussi se déclarer à l'égard du transport de ces troupes, et comme il est à supposer, que cette cour se chargera de ce transport, il conviendrait de savoir, où elle désire que ces troupes doivent être embarquées, afin de pouvoir diriger les marches de ses différents bataillons en conséquence, avec le plus d'économie possible, tant pour l'Etat que pour les troupes, ce qui ne laissera que d'être onéreux pour l'un et pour l'autre, surtout dans la saison avancée où nous allons entrer.

Comme ce relèvement de la brigade Ecossaise dans les différentes garnisons où elle est dispersée causera un mouvement général parmi toutes les garnisons de l'Etat, je dois donner en considération à Son Altesse, s'il ne conviendrait pas, que dès qu'il sera résolu ou arrêté que cette brigade irait en Angleterre, le quartier-maître-général Bouquet vint ici, afin de faire les dispositions né-

cessaires pour la marche des différents corps qui doivent être mis en mouvement à cette occasion.

Je prends la liberté de donner aussi en considération, s'il ne conviendrait pas, que lorsque la question *an* sera finalement décidée, que les ministres du Conseil d'Etat en fussent prévenu, parce que plus ou moins le Conseil d'Etat devra être connu en ceci.

Avant que de finir cette Mémoire, je crois oser proposer qu'il me paraît convenable de tacher de faire expliquer l'Angleterre quel usage le Roi prétend de faire de cette brigade, si elle sera employée en Amérique ou en Europe?

Finissant je supplie Son Altesse instammant de ne vouloir rien précipiter dans cette affaire; et de ne s'engager à rien envers l'Angleterre, qu'Elle ne soye moralement sûre, que cette mesure aye l'approbation universelle du Gouvernement, afin que lorsque cela vient au fait et au prendre, qu'il n'y aye point des anicroches dans les consentements, soit de la part d'une province, soit de la part de quelques membres du Gouvernement, et que Son Altesse puisse être entièrement à couvert contre les événements qui en pourraient résulter.

Quant à moi, je ne puis cacher, que je suis des plus mortifiés de cette démarche de la part de l'Angleterre, et que j'en appréhende les suites, je souhaite de tout mon cœur que je me trompe.

La Haye, 9 Oct. 1775.

L. DE BRUNSVIC.

Bijlage II bij Hoofdstuk XI.

Brief van den hertog aan den Prins van Oranje over de Schotsche brigade. (Huisarchief.)

30 Jan. 1776.

Il est très certain que la brigade Ecossaise sur le pied qu'elle est actuellement et si elle doit rester sur le même pied ne saurait être considéré comme une perte pour la République si nous la cédions à jamais à l'Angleterre, mais cette démarche serait très délicate; car quoique cette brigade a beaucoup perdu de son lustre, par la défense de faire les recrues en Ecosse, elle ne laisse

pas d'être remplie et composée en officiers tous Ecossais et apparent à tout ce qui est de grand dans ce royaume, parmi ces officiers il y a des vieux serviteurs de l'Etat qui ont compté finir en tranquillité leur vie dans la République, ainsi qu'un renvoy de cette brigade, comme d'un corps qu'on chasse ou bannit d'un pays après y avoir si longtemps subsisté, ne pourrait que faire un très mauvais effet parmi toutes les troupes de l'Etat, voyant avec quel dédain et mépris on renverrait ce corps qui a si longtemps subsisté. Et si j'ose le dire toute l'Europe en serait étonné et le considérait comme la pièce de touche, de la rupture de toutes liaisons entre la République et l'Angleterre.

En Angleterre même on le considérait pour tel et cela ferait un très mauvais effet dans la nation et s'il m'est permis d'y ajouter les intérêts de Votre Altesse, Sa gloire et le service de l'Etat exige qu'Elle ne soie pas d'instrument d'une rupture de liaisons entre la République et l'Angleterre, ce qu'une si brusque démarche que celle de vendre la brigade Ecossaise à l'Angleterre, comme Mess. d'Amsterdam le veulent faire, attirerait sûrement après elle.

Je me flatte que Votre Altesse pardonnera en faveur de mon zèle pour sa personne et sa maison, et pour le bien de l'Etat auquel je me suis voué depuis 26 ans. Si peut-être je me suis expliqué trop librement. Le temps a été aussi trop court pour pouvoir mettre mes idées dans l'ordre ou j'aurais désiré les représenter, sur une affaire que je considère si important et si décisif pour l'Etat et pour Votre Altesse.

L. de Brunsvic.

Bijlage I bij Hoofdstuk XII.

De hertog over de verhouding van Nederland tot Engeland.

10 Fevr. 1774. — (Huisarchief.)

Il est certain, que si la République, conjointement avec l'Angleterre, pourrait etre médiateur entre la Porte et la Russie, que cela lui donnerait non seulement un grand relief dans l'Europe,

mais je crois que ce serait meme avantageux pour l'intéret commerçant de la République. Du moins ci-devant on l'a envisagé ainsi ici et si je ne me trompe lors de la dernière guerre entre la Porte et la Maison d'Autriche et la Russie, la République a fait des efforts pour etre médiateur dans ce temps-là comme Elle l'a été à la paix de *Passarowitz*, mais par les intrigues de la France à la Porte et je crois aussi par la faute de Calkoen, cela a manqué alors et la France seule a donné la loi et a arraché Belgrade et la royaume de Servie sous prétexte de la médiation des mains de la Maison d'Autriche; on doit trouver dans les Archives de l'Etat les tenants et les aboutissants de cette affaire dans les années de 1738 et 1739. Je crois aussi, qu'il y aurait encore une raison pourquoi il serait à désirer que la République fut conjointement avec l'Angleterre choisi pour médiateur, savoir que cela reveillerait l'ancienne idée des puissances maritimes et ne pourrait que faire un bon effet en Europe; sans parler de l'avantage qui en pourrait résulter à l'Etat et à son commerce, que l'Angleterre ne pourrait pas tant gagner sur les commerçants de l'Etat au Levant, que si Elle l'était seule. Par conséquent, je serais d'avis que, si cette médiation fut proposée formellement à l'Etat, sur le pied que Weiler le mande, qu'on ne devrait pas la refuser. Mais comme ce qu'il dit, est encore fort vague, je sens très bien qu'il ne convient pas encore de se décider finalement, encore moins de donner des instructions à cet égard à Weiler, jusqu'à que l'on voie plus clair. Mais comme Weiler soupçonne et qu'il y a tout lieux de croire que ses soupçons sont fondés, que l'Angleterre préférerait d'obtenir la médiation seule pour Elle, et que d'un autre coté Weiler marque aussi que le ministre d'Angleterre à la Porte n'ignore pas le message que le Keslar Aya a fait faire à Weiler, il me semble, qu'on ne risquerait rien ici, si de la part de l'Etat en grand secret, on fit confidence de l'ouverture qui a été faite à Weiler, au Roi et au ministère d'Angleterre et sans s'expliquer finalement, si on était incliné ici ou non d'accepter cette médiation, de leur demander leurs opinions sur cette proposition et si l'Angleterre était disposée à l'accepter sur ce pied.

Il me semble, que par là on serait mis en état de pouvoir d'abord pénétrer les intentions de l'Angleterre, surtout si de la part de la République on ne tardait pas longtemps à faire cette démarche; laquelle pourrait être exécutée par une lettre de M. le Cons. Pen-

sionnaire à M. de Welderen, pour le charger de faire cette démarche, après qu'on se sera assurée des sentiments de la ville d'Amsterdam à cet égard, parce que sans elle je ne crois pas qu'il conviendrait de faire un pas dans cette affaire, étant sans contredit outre sa préponderance connue, la plus intéressée avec la ville de Rotterdam dans le commerce du Levant.

Il me semble que cette démarche vis-à-vis de l'Angleterre n'expose ni engage l'Etat à rien. Ce ne serait qu'après la réponse de l'Angleterre et après des nouvelles ultérieures de Constantinople, qu'on se trouverait dans le cas de prendre son parti.

Deze brief eindigt met de waarschuwing, om niet door Yorke, maar door Welderen opening dier zaak te laten doen.

Bijlage II bij Hoofdstuk XII.

Bleiswijk en de hertog door den Prins van Amerikaansthgezindheid verdacht. (Dagb. Arch. Wolf.)

Den 28sten April 1778 vond de hertog den Prins zeer geanimeerd tegen den Raadpensionaris en de hertog kon uit hetgeen de Prins met veel drift hem zeide, duidelijk opmaken, dat de Prins meende, dat de Raadpens. van intentie zou zijn, dat de Staat de Americanen voor een independente Staat behoorde te erkennen en dat hierover zeer hooge disputen tusschen Z. H. en den Raadpens. waren voorgevallen; de Prins zich zelfs uitlatende, dat wanneer zulks zou gebeuren, hij liefst het stadhouderschap zou neêrleggen en zich met zijne geheele familie uit het land retireeren, dewijl zulk eene demarche tot niets anders zou strekken, dan de Republiek ten eenenmale dependent van Frankrijk te maken. De hertog heeft getracht den Prins te bedaren, hij heeft hem gezegd, dat ofschoon hij wenschte dat de Raadpens. minder in de dependentie van Amsterdam mochte zijn, en meer geporteerd voor de mesures welke de Prins en het grootste gedeelte der Republiek wenschte te volgen, om de independentie en veiligheid der Republiek te bewaren, hij echter niet geloofde dat de Raadpens. zich zoo ver zou vergissen, om zijn crediet en zijn ministerie te employeeren om de Republiek in de handen van

Frankrijk te willen overgeven, en dezelve in een oorlog met Engeland te engageeren, 't welk niet zou manqueeren, wanneer hij de Republiek engageerde, op zoo een simpele brief de Amerikaansche coloniën voor independent te declareeren en met hun een commercietractaat te sluiten, en zulks tegen de gedeclareerde intentie van Zijne Hoogheid; dat de hertog niet kon nalaten den Prins te representeeren of hij wel in den waren zin de bedoeling van den Raadpens. had opgevat, want dat de hertog zich niet kon begrijpen, dat de Raadpens. van intentie zou zijn om dien brief van de Amerikaansche Gedeputeerden formeel in de vergadering van Holland in deliberatie te brengen, nog minder de zaken daarheen te dirigeeren dat hij van wege den Staat geauthoriseerd werde, om aan dezelve te antwoorden en op die wijze te obtineeren dat de Staat die Amerikaansche coloniën tacite voor independent erkende; dat zulks te minder te verwachten was, dewijl daardoor de provincies van Holland om voor zich alleen deze independentie te erkennen, een pas zouden doen, absoluut strijdig tegen de gronden van de Unie, en dat de Prins in handen had om te keer te gaan zulk eene démarche door de Algemeene Staten, dewijl het groote gedeelte van de Provinciën zulks zekerlijk niet zou doen zonder voorkennis van Zijne Hoogheid.

De Prins was echter in dit moment niet af te brengen van het begrip hetwelk hij had opgevat nopens den Raadpens., waarop de hertog den Prins raadde alles met bedaardheid te willen overwegen, ten minste tot den anderen morgen, om zoo mogelijk een publieke broullerie te vermijden.

Een paar dagen later heeft de hertog den Prins nog weder aangeraden om toch niet het minste wantrouwen tegen den Raadpens. te laten blijken, daarbij voegende dat het onvoorzichtig zou zijn publiek te toonen dat men de Amerikanen nooit voor indépendent zou willen erkennen, want dat waarschijnlijk zelfs Engeland in korten tijd deze onafhankelijkheid zou moeten erkennen, en derhalve door zulk eene verachtelijke conduite tegen de Amerikanen, de Republiek zich vele nadeelige gevolgen op den hals zou halen, en voornamelijk deszelfs commerce daardoor geheel geruïneerd zou zien, zonder nog te spreken van het gevaar waaraan de bezittingen van den Staat in de West-Indiën geëxponeerd zouden zijn; dat men derhalve niet genoeg met bedaardheid alles behoorde te overleggen, al hetgeen voor en

tegen die zaak kon zijn, alvorens een finaal besluit te nemen, dat het voornamelijk het belang van Z. H. was, om niet overhaast te werk te gaan, in 't bijzonder zorgvuldig te vermijden om zich niet met den Raadpens. openlijk te brouilleren, maar hem te vragen rondborstig zijne manier van zien en denken te verklaren.

De Prins heeft den hertog tranquil aangehoord, maar toen met veel drift geantwoord, dat hij zich den vorigen dag nog veel sterker tegen den Raadpensionaris had uitgelaten; terwijl hij den hertog niet onduidelijk te verstaan gaf, dat hij hem ook verdacht hield vóór de Amerikanen te zijn, en de Fransche partij te favoriseeren. De hertog heeft hier alleen op geantwoord, dat hij den Prins voorgehouden had, wat hij in gemoede overtuigd was en wat hij voor zijn plicht hield den Prins te zeggen in zulk eèn delicate en belangrijke zaak; dat de Prins meester was, te doen wat hij wilde, doch dat de hertog niet wilde afwijken van hetgeen hij voor zijn plicht hield. De Prins werd hierop eenigszins verlegen en trachtte in verdere explicatie te komen; doch de hertog rompeerde de conversatie.

Bijlage III bij Hoofdstuk XII.

Brief van den hertog aan den prins over Amsterdam. (Huisarchief).

16 Nov. 1778.

J'ose me flatter que V. A. ne trouvera pas en mauvaise part, si je prends la liberté de Lui présenter quelques idées sur la situation critique où les affaires de la Republique se trouvent actuellement. Il sera inutile de parler de l'ascendant prépondérant que la ville d'Amsterdam a gagné quelque tems, au-point que tout doit plier pour cette ville, parceque cela est suffisament connu. Jusqu'ici cette ville à conservé encore quelque decorum vis-à-vis de V. A., maïs depuis peu de tems Elle semble vouloir lever le masque entièrement. Elle ne cache plus ses liaisons ouvertes avec la cour de France qui ne tendant non seulement à rendre la République entièrement dependante de la France, mais je suis très-persuadé que, si cette ville peut trouver l'occasion favorable,

de renverser avec l'aide de France la forme présente du Gouvernement Stadhoudériën, elle n'en négligera pas l'occasion.

La conduite insensée de l'Angleterre vis-à-vis de la République a contribué beaucoup à seconder les vues de ces Messieurs; sous le specieux prétexte de proteger le commerce et de maintenir les droit de sujets commercants de la République acquis par des traités solemnels, ils sont parvenus à attirer le gros de la nation dans leurs intérets, à se faire considérer eux seuls comme les protecteurs des droits et prérogatives et de la liberté de la Républipue, tandis que par le role, qu'ils ont joué depuis dix ans ils ont mis V. A. hors d'etat de pouvoir rien faire pour la sureté de l'Etat qui est sans défense, ni pour sa propre sureté et conservation. Présentement les choses sont venus au point qu'il ne s'ágit de rien moins que d'avoir une brouillerie ouverte avec l'Angleterre, je ne vois pas même comment ou pourra l'éviter, les conciliatoires même qu'on a proposé ne tendent pas à prévenir cette rupture et servent tout au plus qu'à prévenir ou lever la discrépance d'opinion dans l'Assemblée de Hollande, sur la manière qu'on doit s'y prendre pour avoir nne rupture ouverte avec l'Angleterre.

Je ne prétends pas et il ne convient pas à moi de faire des réflexions sur ce plan qui parait être finalement arrêté avec la Cour de France. Mais comme fidèle serviteur de V. A. et de sa maison, comme bon parent et zélé ami, je ne puis ni ne dois cacher à V. A. que je considère avec tous les amis de la présente forme du gouvernement, qu'un rupture ouverte avec l'Angletérre doit naturellement dans la situation présente des affaires, causer un bouleversement général du gouvernement présent et la ruine de la maison. Il sera par conséquent selon moi absolument nécessaire de tacher à prévenir cette époque fatale, tacher s'il est possible de reveiller les anciens patriotes de la lethargie, dans laquelle ils sont, pour s'opposer aux desseins de ceux qui sont prets à leur mettre les fers, de les avertir du danger auquel l'Etat est exposé et de prendre les mesures convenables pour le détourner avec l'assistance divine. En attendant, vu la crise dans laquelle on se trouve actuellement par l'activité de Mess. d'Amsterdam, soutenu par la France, il me semble que V. A. n'a pas pu mieux parler qu'Elle ne l'a fait aux batteliers qui ont été ce matin chez Elle, pour lui remettre la copie de la Requeste qu'ils ont présenté à L. H. P.

Verder geeft de hertog in dien brief den raad, om liever eene deputatie dan al die menschen bij zich te ontvangen. Meende de Prins toch dat te moeten doen, dan moet hij volstrekt niet «avec ces gens» in discussie treden, maar zijne verwondering te kennen geven over hun stap, omdat dit punt nog in deliberatie was bij de Staten; terwijl de Prins daarbij moest doen uitkomen, dat de commissie kon overtuigd zijn van zijn «vurigen en teederen» ijver voor den handel.

Ook moet de Prins naar de Staten-Vergadering a.s. Woensdag gaan, daar kennis geven van het adres der kooplieden, niet verzuimen ook daar zich uit te laten over de ongepastheid van hun stap, terwijl die zaak nog in deliberatie was;

«et de proposer qu'on prenne des mesures pour que pareilles choses ne puissent arriver à l'avenir qui ne peuvent tendre qu'au déclin du gouvernement. En même temps V. A. pourrait pour sa décharge aviser sur le fond de la chose et que, si on croit devoir risquer une guerre contre l'Angleterre, il convient non seulement de se mettre en état de pouvoir la soutenir et par mer et par terre, mais aussi de penser à la sûreté de nos colonies en Amérique et dans les Indes Occidentales. Cette pièce devrait être selon moi écrite avec force et énergie et qu'elle put être inserrée dans les Notules pour la postérité.

Mais comme l'ambassadeur de France conjointement avec la ville d'Amsterdam font agir leurs émissaires, pour agacer le peuple contre l'Angleterre et contre V. A. et la présente forme du gouvernement, il serait nécessaire que du coté du bon parti, on tachat par des insinuations convenables de détruire celles des ennemis et en même temps prendre sous mains des précautions nécessaires contre des cas imprévus, que les ennemis du repos public pourraient inopinément susciter.

Bijlage IV bij Hoofdstuk XII.

Kwestie over het militair gezag in Suriname. (Huisarchief.)
20 Juli 1776.

De hertog had zich gevleid, gedurende de afwezigheid van den Prins uit de Republiek, de zaken betreffende Suriname in zoover te hebben kunnen regelen, dat de Prins slechts had te beslissen.

De Ministers hadden zich echter niet verwaardigd, met hem over die zaak te spreken

26 Juillet 1776. — Je suis au desespoir des chagrins et des embarras que ces malheureuses affaires de Suriname causent à V. A. ce dont je ne suis point surpris, d'autant plus depuis que V. A. a reçu de Mons. le Cons. Pens. l'extention que Mons. van Berckel a remis sur la lettre, que les Directeurs de la Société ont écrit à leurs H. P. et le Mémoire que Mons. van der Hoop a envoyé à Mons. de Bleiswyk.

Je me suis attendu à une pareille extension de Mons. van Berckel d'autant plus que Mons. le Cons. Pens. (qui depuis le 13 Juin ne m'avait pas écrit un mot) m'a écrit tout d'un coup le 18 du courant ce qui suit, sans que j'y ai donné occasion.

«Je crois que la Hollande se conformera avec le Berigt des Directeurs de la Col. Suriname dont V. A. a reçue la copie par Mons. le Griffier Fagel; les termes et les expressions de cette pièce me deplaisent très-fort; mais quand au fond et à la conclusion je ne trouve pas aucune raison pour m'en écarter, à moins que d'attirer sur la Hollande la charge d'une dépense permanent, dont l'Utilité ne laisse pas d'être très-problématique.»

Op dit categorisch schrijven had de hertog eenvoudig bedankt voor de mededeeling. De directeurs van de kolonie erkennen zich zelf als absolute souvereinen. Holland steunt hen hierin. De troepen van hier gezonden zijn hun dus ondergeschikt. Het ware beter, dat die directeurs zich zelf hun troepen aanschaften en men hun daarvoor een voldoende som gaf.

Want welke instructie zullen nu de militairen moeten hebben? Zij zullen zich moeten onderwerpen aan 't burgerlijk gezag. Men wil een cordon maken en geen offensieven oorlog meer. Fourgeoud's maatregelen waren altijd uitmuntend. Zal deze nu verlangen ondergeschikt te zijn?

«Il aurait été à souhaiter que ceux qui favorisent le système de Mess. les Directeurs de la société, eussent du moins fait en sorte que les troupes de l'Etat auraient pu retourner sans être remplacé.»

De zaak echter alzoo zijnde, raadt de hertog aan, om de minst slechte partij te kiezen.

Van tweeën een: «Ou V. A. doit s'opposer ouvertement contre les mesures qui la Société fait prendre à LL. HH. PP. et exiger que la défense de la Colonie soye confiée seule à celui à qui Elle a conféré le commandement des troupes. Ou il faudra souscrire que les troupes de l'Etat soyent en quelque façon subordonné aux ordres du gouverneur.

Que V. A. soye moins contrecarrée et traversée par ses ennemis.

Bijlage V bij Hoofdstuk XII.

De hertog over Amsterdam. (Huisarchief).

16 Nov. 1778.

Je suis tout à fait de l'opinion de V. A. qu'il convient qu'on fasse une démarche convenable pour détromper le public des insinuations infames qu'on tache à lui inspirer. Je ne serais pas surpris, si on ne fit pas venir aussi ici les Beiltjes (sic!) d'Amsterdam, car il n'est que trop demontré que Mons. van Berckel c.s. ne cherche qu'à mettre tout s'en dessus dessous pour parvenir à son but. Il me semble que ce n'est plus le temps de temporiser, je suis d'avis qu'il faut agir pour sa défense, sans quoi on sera écrasé dans peu. Il est encore temps à détourner l'orage, mais il conviendra d'agir.

17 Nov. 1778. — La conduite de Mess. d'Amsterdam passe toutes bornes. Mais je conjure V. A. de ne point trop s'affecter de cette conduite de ces gens; mais il est plus que temps selon moi de prendre des mesures pour prévenir les mauvais desseins ou plutôt le contrecarrer que Mess. d'Amsterdam conjointement avec la France ont forgé pour la ruine de l'Etat; si on ne juge pas convenable de faire quelque démarche publique, du moins serait-il très nécessaire que V. A. prévint en particulier chaque membre de l'Assemblée des suites dangereuses qu'il y a à craindre, de cette conduite d'Amsterdam, et de ses liaisons avec la France et d'exciter ces membres, à faire cause commune avec Elle contre les desseins dangereux d'Amsterdam. Je crois même qu'il ne serait pas mauvais en cas de besoins de se servir du ministère de l'Eglise

pour renforcer le bon parti. Du moins je crois qu'il est plus que temps de travailler sérieusement à prévenir le mal que Mess. d'Amsterdam veulent faire et ne pas rester les bras croisés, en attendant qu'on sache jusqu'où ces insinuations dans les autres villes auront fait fortune, il faudra tacher, selon moi, de prévenir la rupture ouverte avec Amsterdam, pour ne pas précipiter la révolte générale, qu'ils méditent sans doute, mais avoir bien l'oeil ouvert sur les sourdes menées qu'ils pourront employer dans les villes et surtout dans le plat pays parmi les Catholiques. Ce long séjour du Nonce dans la République n'a pas fait un bon effet.

Bijlage I bij Hoofdstuk XIII.

De hertog over de Zuid Nederl.

27 December 1777. — (Huisarchief.)

Il n'y a certainement personne plus convaincu que moi, que tot ou tard, il arrivera un changement par rapport aux Paix-Bas en tout ou en partie; les fréquens avis que nous avons la dessus, ne laissent aucun doute, qu'il se trame à cet égard quelque chose depuis longtemps. L'avis, qu'il y a dans les nouvelles de France que Votre Altesse vient de me renvoyer, relativement aux Païs-Bas est trop vague et trop peu authentique, pour pouvoir selon moi, faire quelques démarches publiques ou particulières en consequence. D'ailleurs les ministres de l'Etat, savoir Mess. le Conseiller Pensionaire et le Greffier sont pour le moins autant informés que Votre Altesse, que de pareils bruits et avertissemens subsistent depuis longtemps. Si j'ose le dire tout ce qu'il y aurait à faire dans le moment présent serait, de tacher d'avoir des bonnes informations à cet égard, et de n'épargner aucun argent pour tacher s'il est possible de découvrir quelque chose de positif dans les cabinets de Versailles et de Vienne; Mons. de Berkenrode a commencé il y a quelque temps à donner à ce sujet des avertissemens très intéressans, mais cela en est resté là, peut-être ne serait il pas mauvais, que de la part de Mons. le Conseiller Pensionaire, il fut donné à cet Ambassadeur, un coup d'éperon pour être attentif à ce qui se passe dans le cabinet de

Versailles, et de lui insinuer, qu'il peut depenser de l'argent même, avec prudence, pour tacher de se procurer de bonnes informations.

Au reste Votre Altesse me permettra de Lui dire, que si Elle veut changer les garnisons de la Barrière, de la manière comme Elle le dit dans sa lettre, je n'y vois pas d'inconvenient, et je crois qu'il ne serait pas nécessaire, d'en prévenir qui que ce sait; mais de faire ce changement uniquement dans la vue, de sauver ces regiments à être enlevés, j'avoue naturellement que je ne suis pas d'opinion, que si un changement avec les Pays-Bas aura lieux actuellement, qu'on s'y prendra de la même façon qu'en 1702. Dans ce temps là, la République était dans un Etat plus respectable, et il importait alors de prendre des mesures vigoureuses contre elle, d'ailleurs les places de la Barrière étaient encore plus importantes, présentement elles sont toutes démantelés, le peu de monde que nous y avons, prouve que nous ne voulons ni ne pouvous défendre ces places, pas même Namur, avec la garnison qu'il y a, dans les circonstances présentes à une rupture entre l'Angleterre et la France, cette dernière sera fort contente, si la République veut rester neutre; ainsi en se mettant en possession des Païs-Bas de concert avec la cour de Vienne, il n'y a pas à craindre selon moi, qu'on enlevera les troupes de la République qui sont dans la Barrière, mais je suppose plustôt, qu'on nous déclarera que les arrangements sont pris entre les deux cours, qu'il ne convient plus que ces places soient occupées par les troupes de l'Etat, qu'ainsi que ces troupes doivent en sortiér, à quoi la République dans la situation presente ou elle se trouve ne pourra pas s'opposer, à moins qu'Elle fut sure que l'Angleterre voulut ou pourait l'assister.

Bijlage II bij Hoofdstuk XIII.

Frederik II over de Z. Ned. en Beieren.

12 Juillet 1777. – (Huisarchief.)

J'ai rencontré hier au soir Mons. de Thulmeyer, chez Mad. Heyreyra, qui m'a dit avoir mandé au Roi son maître, ce que

je lui avais communiqué, touchant le plan du démembrement des Pays-Bas en cas de mort de l'électeur de Bavière; que le Roi l'avait chargé de me dire, que jusqu'ici il n'avait pas su que l'ambition de la cour de Vienne s'étendait de se mettre en possession de la Bavière, mais qu'il avait été informé qu'elle bornerait ses prétentions jusqu'à la rivière de l'Inn; que le Roi désirait de voir le plan lui-même et l'avait chargé de me prier que si je l'avais, de vouloir le lui communiquer; que le Roi de son côté serait fort attentif sur cette affaire, et que dès qu'il pourrait en apprendre des particularités, qu'il les communiquerait incessament, se flattant qu'on voulut bien lui communiquer ce qu'on apprendrait ultérieurement sur cette affaire, que S. M. avait avec la République un intérêt commun à tacher de contrecarrer un plan si pernicieux. J'ai répondu à Mons. Thulmeyer par un compliment convenable et en appuyant beaucoup sur le commun intérêt qu'il y avait entre le Roi et l'Etat, d'être attentif sur ces desseins qu'on supposait aux cours de Vienne et de Versailles, mais j'ai ajouté que je ne me trouvais pas en état de pouvoir lui communiquer le plan par écrit; si je pouvais parvenir à l'avoir, je serais charmé de pouvoir le lui donner, quand attendant il ne pourrait être que très avantageux pour l'intérêt commun, si S. M. voulait communiquer comme Elle le faisait espérer, ce qui viendrait à sa connaissance sur cette affaire.

Bijlage III bij Hoofdstuk XIII.

Memorie van den hertog over de Beiersche successiekwestie.

11 Jan. 1778. — (Huisarchief.)

Selon la permission que Votre Altesse m'a donné je prends la liberté de joindre ici mes rêveries à l'occasion de la mort de l'électeur de Bavière, je la supplie de vouloir excuser le défectueux qui s'y trouve, je l'ai écrit comme elles sont sorties de la plume, et de ne vouloir considérer que le zèle qui m'anime, au reste je soumets le tout à ce qu'Elle trouvera le plus convenable et le plus salutaire dans ces circonstances.

Mémoire.

11 Jan. 1878. — La mort de l'électeur de Bavière ouvre un vaste champ au conjectures; il est indubitable, que la mort de ce prince occasionnera des grands événements, mais jusqu'ici personne dans ce pays-ci peut prédire les événements qui en résulteront. Il est vrai, qu'on nous a entretenu longtemps avant la mort de ce prince, de plusieurs plans qui devaient s'exécuter, lorsque cette époque aurait lieux; depuis quelques années on nous a entretenu casi chaque année d'un nouveau plan; mais jamais on a parlé de ce que nous venons de voir arriver immédiatement après la mort de ce prince, savoir la prise de possession de la Bavière et de toute la succession de cette maison électorale, par l'électeur Palatin, qui se fonde dans son manifeste, non seulement sur des anciens traités, mais principalement sur deux conventions faites avec feu l'électeur, l'une en 1771 et l'autre en 1774 dont on n'a jamais eu connaissance, et dont on n'a jamais entendu parler. Il n'est pas probable et on a des indices assez sur que l'on ne laissera pas l'électeur Palatin en tranquille possession de cette riche succession, du moins pas en totalité mais ce qu'il en arrivera, c'est un problème, difficile à décider. Dans cette situation des affaires, il pourrait que la République ne saurait être assez attentive à ce que pourrait arriver, par conséquent il conviendrait que le Gouvernement tachat à se procurer toutes les informations possibles de ce qui se passe dans les cours qui peuvent être mêlées dans ces événements. En France et à Vienne, il n'y a rien à faire que de tacher de se procurer des bonnes informations. Parce qu'il a été écrit à Mons. de Berkenrode on doit espérer, qu'on sera assez heureux, de découvrir quelque chose des desseins de cette cour, et on peut ajouter à ceci, que les ordres les plus précis sont donnés à ceux qui ont la correspondence sur les frontières de France, de redoubler de vigilance, et d'attention sur ce qui se passe dans les places françaises et sur les frontières.

Si le Ministre de la République à Bruxelles était plus homme d'Etat, qu'il ne l'est pas, et moins attaché à cette cour, il pourrait être de grande utilité peut être a donner des avis, intéressant, surtout s'iletait question d'un partage des Pais-Bas, car il n'y a point de pais au Monde où on est plus bavard, que ne le sont les gens des Pais-Bas; mais ce Ministre n'est nullement

propre à lui confier un secret, encore moins pourrait on se fier a ses rapports; ainsi que je crois, que provisionnellement on pourrait le laisser sans ordres à cet égard, et voir prémièrement les rapports qu'il fera dans ces circonstances. Malheureusement que le Ministre de l'Etat à Vienne est à peu près de la même cathégorie que celui à Bruxelles, pour autant que cela concerne son attachement aveugle pour la cour à la quelle il est accrédité, mais quant à son caractère moral, et sa probité, il y a une grande différénce entre lui et celui à Bruxelles. Quoique on ne puisse pas attendre de lui de très grands secrets, et qu'il n'est pas assez habile de pouvoir se servir des moyens détournés pour apprendre des nouvelles importantes du cabinet, il parait cependant nécessaire, que dans les circonstances présentes, on lui ordonne (en chiffre) d'être actif et vigilant et exact à donner toutes les nouvelles possibles qui puissent être relatif aux vues et desseins de la cour de Vienne dans ces circonstances et de ne pas ménager le chiffre, cet ordre devait lui être enjoint d'une manière assez sérieuse et pressante. Il me semble qu'il ne serait pas mauvais non moins d'être attentif sur ce qui se passe en Bavière afin d'avoir à cet égard les informations les plus exactes.

Indépendement de ceci, je crois qu'il conviendrait, de faire sonder l'Angleterre tant par le canal du Comte de Welderen que par celui de Mons. Yorke, ce qu'on pense de cet évènement de la mort de l'Electeur de Bavière, de prier qu'on nous informe des notions qu'on pourrait avoir en Angleterre, sur le dessein qu'on prette à la cour de Vienne et à celle de Versailles sur un partage des Pais-Bas; l'interêt que l'Angleterre a de commun en ceci avec la République authorise en quelque façon cette démarche, d'ailleurs l'Angleterre a de tous temps été bien instruite de ce qui se passe de plus secret dans le cabinet de Versailles, n'épargnant rien pour cela. Mais ce qui importe le plus dans le moment présent est selon moi, de tacher s'il est possible de découvrir les vues et les desseins du Roi de Prusse dans ces circonstances. Ce Prince peut donner un grand poids dans toutes ces affaires de la succession de Bavière. Il importe à la République de savoir de quel parti il se rangera, ou l'engager d'employer ses forces à maintenir la païx sur le Bas Rhin et en Westphalie, et qu'il voulut en imposer par ses forces et la contenance pour que les cours de Vienne et de Versailles ne pouvaient pas exécuter leurs

plans de partage des Pais-Bas. On aurait beaucoup gagné, mais la difficulté est la manière dont on pourrait entamer cette affaire, avec ce Prince, car il faudrait lui faire des ouvertures, traitter directement avec lui, ce Prince n'ayant point de Ministère pour traitter sur des pareilles matières. Je sens toute al délicatesse qu'il y a de s'embarquer avec ce Prince, aussi devrait on lui parler avec toute la prudence et menagement possible sans s'engager encore à rien, et sans rien exiger de sa part provisionellement. Seulement lui parler comme à une Puissance amie et alliée avec laquelle on désire d'aller confidentiellement, par consequent on pourrait lui témoigner l'inquiétude que la mort de l'Electeur de Bavière occasionait, surtout par l'appréhension ou on était, qu'à cette occasion les cours de Vienne et de Versailles n'exécutassent le plan si souvent annoncé soit d'un partage ou d'une cession entière des Pays-Bas Autrichiens; qu'on désirait beaucoup des bontés du Roi de vouloir bien informer le Prince d'Orange ce qn'il en croyait et de mettre le comble à ses bontés de lui faire savoir si et par quel moyen un dessein si pernicieux ne pouvait pas être détourné. Qu'on désirerait aussi beaucoup que la tranquillité sur le bas Rhin et en Westphalie peut-être conservé dans ces circonstances; que le Roi ne pourrait pas donner une preuve plus forte de ses bontés pour le Prince et d'amitié pour l'Etat, si S. M. daignait honorer de ses lumières le Prince.

Si le Roi est bien disposé, ou s'il n'a pas encore pris un parti final, il sera flatté de cette ouverture; et par sa reponse il le témoignera, si au contraire il a d'autres vues, il ne repondra pas ou du moins d'une manière qu'on saura à quoi s'en tenir, ce qui sera toujours un avantage. Reste à voir comment s'y prendre pour pouvoir s'adresser au Roi de Prusse. L'Etat ne doit pas être compromis en rien dans cette affaire vis-à-vis de ce monarque, ainsi ces ouvertures ne pourront pas être faites par le ministre de la République à Berlin, qui d'ailleurs est totalement incapable d'exécuter une pareille commission. De s'adresser pour cet effet à Mons. de Thulmeyer, je n'oserais jamais le conseiller pour bien des raisons trop longues à détailler.

Il ne resterait donc, si non que Son Altesse le Prince qui pourrait s'adresser directement au Roi. Je sens les difficultés qu'il y a là dedans pour le Prince, comme aussi toute la délicatesse de cette démarche directe vis-à-vis du Roi, on y préparat en quelque façon

ce monarque à entrer en matière avec Son Altesse. Il m'est venu en idée qu'on ne pourrait personne mieux y employer dans le moment présent que le Prince héréditaire de Brunswick, qui est dans le moment présent fort avant dans les bonnes grâces et la confiance du Roi, qui est fort initié dans les affaires, qui connaît le Roi à fond et qui a de l'esprit; on pourrait instruire ce Prince en gros de tout ce que je viens de dire, le prier de vouloir en entretenir le Roi et de faire savoir les intentions de S. M. à cet égard, que S. Altesse le Prince d'Orange avait été tenté d'en écrire lui-même à S. M., mais que la discrétion l'avait encore retenue; cette lettre pourrait être couchée de façon que le Roi pourrait la voir. Si on me croit capable de pouvoir exécuter cette commission auprès de mon neveu, je suis prêt de l'exécuter, il me semble en faisant cette démarche sur ce pied, personne ne serait compromis, et la tentative réussissant on ne réussissant pas, on saura toujours à peu près à quoi s'en tenir vis-à-vis du Roi de Prusse, et ce ne serait au pis-allé qu'une lettre inutile écrite d'un oncle à son neveu qui ne pourrait jamais être citée. Mais avant que de finir je ne puis me dispenser de dire encore un mot au sujet de l'électeur de Cologne. Il me semble qu'il convient absolument de nous conserver ce Prince dans des sentiments favorables, et de penser asteur et dès ce moment très sérieusement pour nous assurer un électeur de Cologne et évêque de Munster dévoué à l'Etat en cas de mort de celui-ci, qui n'est pas jeune et dont la perte dans ce moment serait irréparable.

Je crois, que par provision, le comte de Wartensleben, devrait fixer sa résidence à Bonn. Il serait à souhaiter que l'Etat eut dans les conjonctures présentes quelqu'un à Dresden, parce que sûrement cette cour entrera en jeu, par les prétensions qu'Elle formera sur l'allodial de la maison de Bavière, qui est immense, et qui appartient de droit à la mère de l'électeur de Saxe, mais que cette Princesse à cedée à l'électeur son fils, pour lequel il s'est engagé à payer les immenses dettes qu'elle avait faite. Cette Princesse est dans une espèce d'arrêts à Dresden, à cause des horribles accusations faites contre elle; Elle a voulu aller à Munnich lorsqu'Elle a appris la dangereuse maladie de son frère, mais on ne l'a pas laissé aller. On dit que le comte d'Agdala complice du crime qu'on l'accuse, a èté décapité dans les derniers jours de Décembre dans le chateau de Königstein. Je demande mille

excuses pour la prolixité de ce Mémoire, et pour le défectueux qui pourrera se trouver dans ces rêveries en faveur du zèle qui m'anime.

11 Janvier 1778.

Merkwaardig is dat op 11 Jan. 1778 de hertog aan den Prins wel de vergunning geeft om deze Mémoire aan de Prinses mee te deelen, maar dat hij daarbij zegt overtuigd te zijn, « Que S. A. R. aura soin que je ne soye ici cité ni compromis; j'y ai parlé à cœur ouvert à V. A., selon que mon attachement pour Elle et mon zèle et fidélité pour la service de l'Etat me l'ont dicté; S. A. R. ayant le même intérêt que V. A. pour le bonheur et la prospérité de cet Etat, je ne fais aucun scrupule qu'Elle sache mes sentiments à cet égard et je suis très convaincu, qu'en lisant ces rêveries Elle sentira la nécessité, qu'elles restent cachées pour d'autres et que les personnes dont j'ai dû parler avec franchise, n'en prennent jamais connaissance. Les bontés de Mad. la Princesse pour moi, me sont aussi garants, qu'Elle ne voudra pas m'exposer vis-à-vis de personne.

11 Janvier 1778.

Bijlage IV bij Hoofdstuk XIII.

Gesprek tusschen Fr. Danckelmann en de la Vauguyon.

Dagboek. — (Archief Wolf.)

In de missive van den Prins vertelde deze den hertog het discours dat hij met den Ambassadeur van Frankrijk gehad heeft en ook wat de Ambassadeur tegen Mad. Dankelmann gezegd heeft, om de Prinses aan te raden dat zij sterk bij den Prins zou influenceeren opdat hij een besluit mogt nemen dat den koning van Frankrijk mocht voldoen, « que le Roi son maître ne demandait que ce qui était juste et conforme à une exacte neutralité », waarop Mad. Dankelmann geantwoord had, dat zij het de Prinses zou zeggen; doch dat die zich nooit met staatszaken bemoeide, waarop de Amb. antwoordde: « Je le sais bien, mais dans ceci Elle est personnellement intéressée, ainsi que ses

enfants. Elle se fera connaitre avantageusement, si Elle parvient à faire réussir un arrangement avantageux au Pays, et aux prérogatives de son Epoux, la Hollande s'est toujours bien trouvée de l'amitié de la France »; waarop, Mad. Dankelmann antwoordende que la Maison d'Orange n'a pas également à s'en louer, il a répliqué «nous n'avons été ennemis de cette Maison que lorsque ses intérets ont été separés de ceux de la République, et ce n'est pas le cas à présent et je puis dire même, que vos Intérets, ainsi que de ceux de la Maison Royale de Prusse, et les notres, ne sont pas ainsi séparés qu'on le parle, a quoi Mad. Dankelmann a repondu « On blamerait la partialité de Mad. la Princesse si Elle agissait par ce motif.» Celle pour l'Angleterre n'est pas plus louable, a t'il répondu, et l'affinité de Mons. le Prince avec cette maison moins proche. Il a fini par dire, je sais bien que les villes ont consenti à la déclaration partiale qu'on fait, mais quand elles sentirent les effets du ressentiment du Roi mon maître, par la diminution des avantages de leur commerce, ne reviendront ils pas de ce sentiment, et ne s'en prendront ils pas à leur Régens, et les forceront d'acquiescer à un système dont elles se sont toujours bien trouvés et je vous demande si l'authorité du Prince ne souffrira pas de ses altercations, qu'il est encore temps de prévenir.

De Prins vroeg aan den hertog of hij niet goed zoude vinden dat Mad. Danckelman het volgende aan den Ambassadeur schreef:

Qu'elle a fait sa commission à la Princesse mais qu'Elle lui a repondu qu'Elle ne pouvait se meler des affaires d'Etat, et qu'Elle devait laisser à Son Epoux à faire ce qu'il croyait convenable pour le bien de l'Etat, sans lui donner des conseils ou des insinuations et qu' ainsi Elle devait prier l'Ambassadeur de ne plus la charger de commissions de cette nature, n'ayant aucune vocation à entrer dans des affaires qui regardent les délibérations des Etats.» Ook wilde de Prins van den hertog weten of het niet goed zou zijn dat de Prins of de Prinses aan den Koning van Pruissen schreven om hem in te lichten omtrent de bedoelingen die Thulemeyer had om den Koning van Pruissen te doen gelooven de partialiteit die de Staat toonde voor Engeland. Hierop heeft de hertog de volgende missive aan den Prins verzonden.

« De hertog approbeerde hetgeen de Prins en Prinses voornemens waren door freule Dankelmann te laten antwoorden, hij keurde

echter niet goed, dat dit schriftelijk door die dame geschiedde, omdat de Ambassadeur daar misschien een kwaad gebruik van kon maken, dat hij echter den Prins verzocht hierover ook met den Raadpens. te spreken. Dat omtrent de démarche bij den koning van Pruissen, de hertog het met den Prins eens was, dat het tijd werd, dat de koning gedesabuseerd werd, van de valsche voorstellingen, hem door zijn minister in den Haag en Thulemeyer gegeven, alsof de Prins en de Republiek uit pure partijdigheid voor Engeland handelden en daardoor Frankrijk zich op den hals gehaald had. De hertog proponeerde dat Z. H. in eene secreete en duidelijke memorie den staat van die zaak liet vervatten, de wederzijdsche memoriën tusschen Engeland en den Staat, benevens die van Frankrijk daarbij te voegen, en de motiven en principes op welke men te werk gaat, vertoonen en de ware redenen waarom Frankrijk met concert van de heeren van Amsterdam, aldus te werk gaat, namelijk om in de Republiek alles in de war te helpen, dezelve ten eenenmale van Engeland te separeeren, en de stadhouderlijke regeering den bodem in te slaan, dat de Prins deze memorie met een korte en serieuse missive aan den Koning zou kunnen accompagneeren, en voor zich en de Republiek Hoogstdeszelfs protectie verzoeken; de hertog heeft er bij gevoegd dat het te wenschen was, dat de Raadp. kon gepersuadeerd worden de materialen tot die memorie te fourneeren, dat anders de geheime Raad de Larrey, alle de noodige stukken in zijne bewaring hebbende, dezelve zou kunnen opstellen, en dat de Prins één van zijn bedienden aan den Koning van Pruissen met die depêche kan afzenden. »

Bijlage V bij Hoofdstuk XIII.

Brief van den Prins aan Frederik II over de houding van Amsterdam tegenover Engeland en wat van dien kant is te vreezen. (Huisarchief.)

Sire!

La confiance que j'ai dans les bontés de Votre Majesté est la seule chose qui peut excuser la démarche que je vais faire, et

j'ose me flatter qu'Elle daignera ne pas me compromettre, qu'Elle voudra bien garder pour Elle la confidence que je lui fais de la situation où la République se trouve. Depuis quelque temps je ne puis douter que l'ambassadeur de France intrigue avec la Ville d'Amsterdam et quelques autres personnes pour engager la République dans des démarches qui auraient pour suite immédiate une rupture avec l'Angleterre, les gens qui pensent bien chercher à maintenir la paix et à conserver une exacte neutralité. Je puis lui marquer, que la très grande majorité des régents de ce pays aiment trop leur patrie pour vouloir souffrir, que l'on se laisse donner la loi et que la République renonce à son indépendance, par une complaisance mal entendue soit pour l'Angleterre soit pour la France. L'Angleterre ayant proposé de tenir des conférences pour faire un changement au traité de commerce de 1674, afin que la République cédat le droit de transporter sur ses vaisseaux ou ceux de ses habitants des ammunitions navales, cela a été rejetté; mais on a pris le 19 Novembre dernier une résolution secrète de ne pas donner de convoi aux vaisseaux chargés de bois de construction, et cela contre la protestation de la ville d'Amsterdam, qui prétend que l'on doit soutenir le droit que la lettre du traité donne à la République et ne veut pas consentir que la République se mette en état de défense tant du côté de la terre que de la mer, en prétendant qu'on fasse des démarches qui peuvent entrainer une rupture avec l'Angleterre. Sans employer les moyens nécessaires pour défendre ce pays en cas d'invasion ou d'attaque, mais on a fait des remontrances très fortes à l'Angleterre pour reclamer les vaisseaux puis par des capres et detenus encore en Angleterre; avant que nous pussions avoir reponse de l'Angleterre, l'ambassadeur de France a presenté un Mémoire dans lequel il menace la République, que le Roi retirera, en cas qu'on ne veut pas employer les vaisseaux de l'état pour proteger les bois de construction dont il a besoin, non seulement au pavillon Hollandais toutes les faveurs dont les vaisseaux neutres jouissent par son reglement ou Edit de Juillet passé, mais même les faveurs gratuites et essentielles dont les vaisseaux Hollandais jouissent dans les ports de France; depuis nous avons reçu une reponse de l'Angleterre qui est favorable à quelques égards, mais persiste à ne pas vouloir nous permettre le transport des munitions navales dans les ports ennemies.

La France veut nous forcer à les transporter et à convoyer les bois de construction, et ainsi s'ingère à nous enjoindre quelles branches de commerce nous devons proteger, sans qu'Elle peut se fonder sur aucun traité qui oblige les Etats-Généraux à proteger les marchandises françaises qui se trouvent chargées sur des vaisseaux, appartenant à des négotiants de cette République. Votre Majesté comprendra que par là nous nous trouvons comme entre l'enclume et le marteau.

Je crois que la majorité inclinera à ne pas convoyer les bois de construction et à ne pas risquer une rupture avec l'Angleterre, pour procurer à la France le moyen de s'emparer de l'empire de la mer et par là de se mettre en état de donner la loi à une grande partie de l'Europe. Je me flatte que Votre Majesté daignera approuver ce parti et qu'Elle voudra bien me rendre la justice d'être persuadée que comme bon patriote je ne puis aviser autrement à Mess. les Etats. Notre flotte n'étant pas en état de pouvoir disputer le passage aux Anglais qui voudraient leur empêcher de passer, en même temps de défendre les colonies de l'Etat et dans les Indes Orientales et Occidentales, mais je crains que par les intrigues de plusieurs régents de cet Etat nommément par quelques-uns d'Amsterdam, la France pourrait prendre la résolution d'attaquer ce pays et par là de tacher de procurer un soulèvement et de renverser la forme du Gouvernement et la constitution présente et de renverser surtout le Stadhoudérat et ainsi de se défaire de moi et de mes enfants. C'est dans ce cas où les affaires se trouvent que je me vois forcé de recourir à Votre Majesté et d'implorer la protection pour moi et ma maison en particulier pour la Princesse sa nièce, espérant qu'Elle voudra bien ne pas souffrir que ces mauvais desseins, que je sais à n'en pouvoir douter que le parti antistadhouderien a et qu'ils machinent avec l'ambassadeur de France s'exécutent et qu'Elle voudra bien nous secourir et nous assister en cas que la cour de France trouve bon de nous attaquer et de nous faire une guerre injuste. Je demande bien des excuses à Votre Majeste de l'importuner par une lettre aussi longue, mais je n'ai pu me dispenser d'entrer dans quelques details pour la mettre au fait de la vraie situation des affaires et que l'importance de la chose me servira d'excuses est ma plus grande esperance. Je prends en même temps la liberte d'assurer

[illegible]

Votre Altesse pourrait ensuite [illegible] pour lui dire qu'Elle [illegible] cette demande, [illegible] au fait de la vraye situation critique et [illegible] République et Elle en particulier se trouve, [illegible] qu'Elle à tout lieux de croire qu'il y a un plan formé [illegible] Amsterdam et la France pour jetter la République [illegible] bras de la France et occasioner le [illegible]

present. Cette depêche devrait être selon moi, envoyée au Roi par un homme affidé qui allat en courrier et je crois que Rachlitz serait le plus popre, mais cela devrait être ici un secrèt, et il devrait se rendre par Berlin à Breslau.

J'ai dit en même temps au Cons. Pens. que j'étais entièrement de l'opinion de Votre Altesse, qu'il serait temps de faire une démarche vis à vis du Roi de Prusse, mais que je croyais qu'elle devait être bien calculée, et que Votre Altesse à ce que je croyais serait bien aise de la concerter avec lui. Votre Altesse verra que sur cet article il ne me répond pas un mot, si Votre Altesse le voit, il sera bien nécessaire qu'Elle lui en parle sérieusement.

De Hertog over den brief van den Prins aan den Koning.

27 Dec. 1778. — La démarche à faire vis à vis du Roi de Prusse est selon moi si délicate et de si grande importance, qu'on ne saurait selon moi assez la pêser tant par rapport au fond que par rapport à la forme. Quant au premier, il me semble que si Votre Altesse a intention de faire cette démarche, j'oserais la supplier de vouloir encore préalablement en parler en detail avec Mons. le Cons. Pens. pour le faire expliquer plus clairement sur la question *an* afin qu'il ne puisse pas reculer; ce que ce ministre en dit dans son billet à moi est trop vague pour pouvoir aller la-dessus en avant. En faisant cette démarche il me semble qu'il faudrait prévoir les suites qu'elle pourrait avoir, car si le Roi de Prusse voudrait chaudement prendre le parti de Votre Altesse, il demandera sûrement, ce que nous faisons ou avons fait pour notre propre défense, et quel est le parti dans la République, sur lequel Votre Altesse puisse faire fond, en opposition au parti français; je crains que S. M. insistera surtout sur ces élucidations, parce qu'Elle sera embarrassée avec cette demarche, surtout dans ces temps-ci ou toutes les forces du Roi sont à peine suffisants pour faire la guerre à l'Empereur.

Il me semble qu'avant tout, il conviendrait de tacher d'avoir les yeux aux membres des Etats du danger auquel la République est exposée par les intrigues de la ville d'Amsterdam avec la

France, lesquelles ne tendent à rien moins qu'a attirer les armées françaises dans notre pays et à un bouleversement général; mais il me semble qu'il ne faudrait pas se borner à la province de Hollande seule pour former un parti contre Amsterdam, mais qu'il sera nécessaire de le former aussi dans les autres provinces. Il me parait aussi un meilleur avis, que l'on devrait avoir plus d'indices sur ces menées avant que de faire cette démarche vis-a-vis du Roi de Prusse, parceque si le danger n'était pas si grand comme on se l'était imaginé, on pourrait se trouver fort embarrassé d'avoir fait cette demarche et on pourrait s'attirer premièrement des affaires et provoquer la France, par des demarches que l'on nous fit faire, sans que S. M. Pr. dans les circonstances où il se trouve actuellement puisse nous assister, et nous serions en attendant embarqués. Quant à la lettre que Votre Altesse a minutée d'écrire au Roi de Prusse et sur laquelle Elle désire que je lui en dise mon opinion, Elle me permettra de lui dire naturellement ce que j'en pense. Il me semble qu'il ne serait pas bon que Votre Altesse entrat dans un recit historique sur cette affaire du transport de munition navales, parce que je crains que cela ferait chez S. M. un effet contraire, vu que sur cet article, Elle pense avec les autres puissances du Nord comme la France et les insinuations de Thulmeyer auront prevenu le Roi sur cette matière, ainsi je crains qu'un détail pareil pourrait occasionner que le Roi, qui dans l'embarras où il se trouve par rapport à la guerre et des ménagements qu'il a et doit avoir dans les moments présents pour la France, pourrait lui servir de pretexte, à éluder de s'expliquer sur cette affaire, comme Votre Altesse a lieux de le désirer, et agir efficacement pour la bonne cause. Je serais par consequent d'avis que si Votre Altesse est déterminée d'écrire au Roi sur ce sujet qu'Elle n'entre point dans tous ces détails, mais qu'Elle dise simplement que le traité de 1674 nous authorise à la lettre le transport des munitions navales pour les ports des ennemis de l'Angleterre, qu'on est nullement dans l'idée de vouloir entièrement renoncer à ce traité et qu'on tachera de le maintenir le mieux qu'on pourra, en prevenant cependant une rupture avec l'Angleterre, que pour cette raison la bonne politique a exigé de suspendre pour quelque temps de prendre sous convoi des vaisseaux chargés de munitions navales pour les ports de France; que la cour de France *avec laquelle nous avons aucun*

traité et engagement pour la fournir de munitions navales, exige d'un ton impératif, que nous leur devons livrer ces munitions navales, et forcer l'Angleterre à executer le traité de 1674, et parce que nous croyons être en droit que personne se mêle de l'explication des traités que nous avons avec d'autres puissances, la France le trouve mauvais, et veut exiger par la force, que la République pour l'amour de la France doit forcer l'Angleterre à executer le traité de 1674 dans toute sa teneur; que la France a pour but principal d'obliger la République, de se déclarer pour ou contre Elle, qu'elle est appuyée la dedans par la ville d'Amsterdam, et qu'on a des indices que cette ville conjointement avec la France veut rompre a jamais toute liaison entre l'Angleterre et la République, et renverser de fond en comble la presente forme du Gouvernement et alors on pourrait reclamer l'assistance du Roi de Prusse.

Je demande mille pardon à Votre Altesse de lui avoir communiqué mes idées si cruement, il me semble qu'Elle ferait très bien de tacher d'engager Mons. le Cons. Pens. de donner à Votre Altesse un cannevas d'un Mémoire sur cette matière qui pourrait être envoyé au Roi de Prusse, ou transformé dans une lettre; pour moi je préfererais un mémoire court et raisonné de la chose, savoir pour autant que la matière fut susceptible, et qu'Elle l'accompagnat d'une lettre, où Elle se recommandait avec sa maison à la protection du Roi. Le temps ne me permet pas de retoucher cette lettre dont je suis honteux, mais je crois qu'il vaut mieux de dire à Votre Altesse naturellement ce que j'en pense. Il serait selon moi absolument nécessaire qu'avant que Votre Altesse envoye une lettre déjà écrite au Cons. Pens. elle le concerte premièrement avec lui à tête reposée, sans quoi Elle aura de la peine à savoir son avis.

Bijlage VI bij Hoofdstuk XIII.

Ontcijferde brief van Fred. II.

22 Jan. 1779. — Dagboek (Arch. Wolf.)

La situation embarrassante dans laquelle se trouve la République

de Hollande dans la guerre présente entre l'Angleterre et la France, vient de ce que la Grande-Bretagne s'arroge par des interpretations un peu arbitraires du traité de 1674, le droit d'enlever et de confisquer les vaisseaux Hollandais, qui portent des munitions navales à la France, et que celle-ci au contraire prétend que la République ne doit pas se prêter à des pretentions pareilles, mais soutenir plutôt la liberté de son pavillon par des convois à donner aux vaisseaux Hollandais, et que si elle ne le faisait pas, la France priverait les Hollandais des privilèges de commerce, dont ils jouissent dans le royaume. Il est vrai que les deux partis à prendre dans des positions si critiques sont également dangereux. Si la République cède aux menaces de la France, elle fait tort a son independence, et s'expose a une contestation avec l'Angleterre, qui peut avoir des suites. D'un autre coté, si Elle se refuse aux menaces de la France, il est très vraisemblable, que celle-ci viendra a réaliser ses menaces, et ôtera effectivement aux Hollandais la jouissance de leurs privilèges de commerce en France, ce qui peut produire des conséquences en Hollande. Les interêts de Mons. le Prince-Stadhouder en sont affectés de la manière la plus immédiate, et c'est à lui proprement à choisir et à présenter les résolutions et les remèdes les plus propres et les plus efficaces, dans une circonstance si délicate. Il semble qu'on pourrait en trouver, tachant de gagner du temps, et en mettant toute l'affaire dans une double negociation. Le ministre de la République à Londres pourrait être chargé de représenter en secretesse au Roi d'Angleterre la situation dangereuse dans laquelle le Prince-Stadhouder se trouverait reduit par cette contestation, que la Grande-Bretagne était essentièlement interessée à la conservation du Stadhouderat, qu'Elle ne doit pas l'exposer sans nécessité à une révolution, qu'elle pourrait écarter le danger présent en ne pas soutenant avec roideur une interprétation arbitraire et unilatérale du traité de 1674, qui était contraire du moins à la lettre de ce traité, et qu'elle pourrait sauver ses principes en limitant les instructions de ses armateurs, et en leur donnant ordre de ne visiter et de ne saisir que ceux des vaisseaux Hollandais qui porteraient des munitions navales aux ports de France, qui étaient effectivement blocqués par quelque flotte Britannique.

D'un autre coté, l'ambassadeur de la République pourrait être chargé de représenter à la cour de France, que ce qu'Elle deman-

dait à la République allait trop loin, que cela dérogeait à son indépendance, et la mettrait dans la nécessité de se brouiller avec l'Angleterre, et d'abandonner la neutralité; mais que la République pour faire tout ce qui était compatible avec ses intérêts les plus précieux avait entamé une négociation avec la cour de Londres, pour la porter à ne pas regarder comme des effets de contrebande que ceux qui seraient porté à quelque port de France effectivement bloqué; que par là la France obtiendrait en effet son but. Par des négociations pareilles on pourrait peut-être émousser la pointe des prétensions françaises et appaiser aussi les clameurs d'un certain parti.

En temporisant et entrainant la négociation on gagnerait peut-être une partie de l'armée, quand même elle ne réussirait pas en tout. Il n'y a pas d'ailleurs à croire que la France voudra pousser la République à bout et la forcer à s'unir à l'Angleterre, ni qu'un nombre médiocre d'esprits remuants pourrait se porter a l'extrémité de songer à une révolution, ou qu'il pourrait l'effectuer.

Bijlage VII bij Hoofdstuk XIII.

De hertog wantrouwt Fred. II.

Woensdag 13 Oct. 1779. — Dagboek (Arch. Wolf.)

De hertog heeft aan Z. H. rapport gedaan van de conversatie welke hij gisterenavond met den heer Thulemeyer gehad heeft; bij die occasie heeft de hertog aan den Prins gezegd, dat men zeer voorzichtig in die zaak met den Koning van Pruisen behoorde te handelen, dat deze demarche van den Koning den hertog zeer bedenkelijk voorkwam, dat Z. H. bekend was, dat in 't geen betrekkelijk was tot de successie der bisdommen in Westphalen men altijd met den Koning van Engeland de concert gegaan was, als hebbende daarin in kwaliteit als keurvorst van Hannover, hetzelfde interest met den Staat, en dat in vorige tijden wanneer de Koning van Pruisen zich daarin heeft willen meleeren, men altijd getracht heeft, hem met beleefdheid daar buiten te houden, dat het bedenkelijk was dat de Koning van Pruisen thans onverwacht dezen bal opwierp, in een tijd daar Z. M. daarvoor uitkwam de partij van Frankrijk te hebben omhelsd, en alles de concert met

die Kroon te doen, dat de hertog derhalve op de gedachte gekomen was, dat wanneer de Koning deze demarche met het hof van Frankrijk geconcerteerd mocht hebben, misschien daaronder kon schuilen om deze bisdommen aan een Prins uit het Huis van Saksen te procureeren, daar Frankrijk nog altijd de keurvorstelijke familie in Saksen protegeerde, daar de moeder van den tegenwoordigen Koning eene Prinses van Saksen is geweest, dat het keurhuis Saksen thans met het hof van Weenen ten eenenmale gebrouilleerd en in de nauwste alliantie met Pruisen zijnde, het niet onnatuurlijk was (vele Prinsen in dat huis zijnde), dat de Koning van Pruisen zich kon geëngageerd hebben, een van die Prinsen tot deze importante bisdommen te helpen. Dat het aan de Republiek zoo min zou convenieeren een Prins uit het Saksische als Oostenrijksche Huis aldaar te hebben, dewijl de eerste absoluut aan Frankrijk zoude geattacheerd zijn, en aan de Republiek even zoo veel ombrage verwekken als een Oostenrijksche Prins. Bovendien heeft de hertog nog de bedenkelijkheid geopperd dat in de eerste brieven van den Koning aan de Prinses hij steeds geraden heeft tegen eenige vermeerdering van troepen en alleen in den laatsten tijd, daar hij wel zag dat zulks geen ingang vond, hij deze representatien langzamerhand heeft laten zakken, dat echter de Koning er wel zijne bijzondere redenen voor zou hebben, waarom hij de Republiek zoo gaarne ongearmeerd zou houden, dat Z. M. niet onbekend kon zijn, dat wanneer deze bisdommen te beurt vielen aan personen welke of van de Republiek afhingen, of met dezelve gelieerd waren, de Republiek tractaten met hun kon maken, om zooals het de noodzakelijkheid vereischt een goed aantal troepen aan den Staat te fourneeren en dat deze bisdommen zoo gesitueerd waren, dat wanneer zij in handen waren van iemand welke geen verplichting aan de Republiek had, of van andere mogendheden dependeerden, zij de transporten van recruten voor de Republiek of hulptroepen, zouden kunnen beletten als ook van alle munitie van oorlog welke de Staat langs den Rhijn en Maas uit Duitschland moet laten komen, en dat het derhalve te vreezen was, dat wanneer de Koning van Pruisen de handen in de electie tot die bisdommen had, hij wel zorg zou dragen, dat mocht ook geen Saksische prins daartoe verkozen worden, de keuze op een subject viel van wien hij zeker was, dat hij staat op hem maken konde.

Zijne Hoogheid was eenigszins gefrappeerd over deze reflexie, maar zei dat hij reden had te gelooven, dat de Koning niet zulke serieuse inzichten met die zaak had.

Bijlage I bij Hoofdstuk XIV.

Papieren van Laurens.

17 Oct. 1780.

Je fais mes très humbles remercîments à V. A., pour la communication qu'Elle a bien eue avec Mons. le Cons. Pens. au sujet des papiers que Mons. Yorke a communiqué à V. A. En communiquant ces papiers à Mons. Temming, il me semble qu'on doit bien être sur ses gardes que V. A. ne perde pas l'avantage que la Providence vient de lui mettre entre les mains de triompher sur ses ennemis. Je souhaite avant tout que Mons. le Cons. Pens. sera trop attaché à sa patrie et à V. A., pour ne pas prévenir les ennemis de l'Etat et ceux de la maison de V. A. qu'une grande partie de leurs trames est découverte et que les preuves en sont entre les mains de V. A. Car si Mons. Temming est averti d'avance de ce que V. A. veut lui communiquer, il viendra préparé chez Elle et il sera à craindre que l'on n'en retirera aucun fruit. Je serais d'ailleurs d'opinion, que si V. A. veut avoir l'indulgence et l'attention pour Mess. d'Amsterdam, de ne communiquer provisionnellement qu'a eux ces pièces, qu'Elle fasse venir chez Elle, comme cela était sa première idée, toute la députation d'Amsterdam a l'exclusion de van Berckel, et qu'Elle ne communiquat provisionnellement que le plan du traité signé à Aix-la-Chapelle au mois d'Août 1778 et la Lettre de Neufville du mois de Juin 1779 et de garder encore le reste en reserve, ce qui les rendrait plus craintif sur les autres notices que V. A. pourrait avoir de leur complot. Il me semble que V. A. pourrait leur demander cathegoriquement, si leur ville ont (sic) donné à Mons. van Berckel des autorisations à negocier un traité pareil avec les colonies sous le titre d'un Etat Indépendant et qui ne sont pas encore reconnu pour tel ni par l'Etat ni par la majeure

partie du globe, en y ajoutant que comme V. A. ne peut pas croire que Mess. d'Amsterdam soyent capable de donner les mains à une pareille mesure à l'inscu des autres membres de l'Etat et de V. A. Elle s'attend qu'ils considéreront Mons. van Berckel comme un sujet indigne de leur confiance et qu'ils prendront à cet égard les mesures les plus convenables contre lui, conforme à la constitution du gouvernement.

Je ne sais, s'il ne serait pas bon, après que V. A. leur aurait fait un pareil discours, de leur faire sentir que l'affaire est de trop grande importance pour ne pas pouvoir la cacher aux autres membres de l'union, surtout vu la manière dont le Gouvernement Brittannique l'envisage et alors il me semble qu'on pourrait leur lire l'extrait de la lettre de lord Stormont.

Effectivement je crois que V. A. doit être bien sur ses gardes, que Temming ne tache pas de surprendre une sorte d'engagement de Sa part, de ne pas faire ces communications à d'autres membres, sous le spécieux prétexte d'être entendu premièrement dans leur défense.

Il me semble que si on doit tirer avantage de cette découverte, qu'il ne faut pas tarder, d'en informer d'autres, surtout comme toutes les provinces sont assemblées actuellement; ce sera peut-être le meilleur moyen d'éviter à faire la déclaration aux puissances belligérantes, parce qu'après cette découverte l'Etat ne peut selon moi jamais faire cette déclaration, et cet évenement pourrait peut-être occasionner du changement dans les instructions à donner à nos ministres à Petersbourg et servir d'argument à nous tirer de l'embarras où la France et son parti nous ont embarqué. Je ne doute pas qu'on aie averti Harris de tout ceci et qu'il en fera bon usage auprès de l'Impératrice de Russie. Au reste, je ne conseillerais jamais à V. A. de laisser ces papiers Anglais entre les mains de Temming ou de Mess. d'Amsterdam; mais il serait très nécessaire qu'on en tirait incessament et le plus tost possible des copies exactes à l'exception des lettres de Capellen et de Gillon qui ne méritent pas la peine.

Bijlage II bij Hoofdstuk XIV.

De hertog dringt aan op afkeuring van de daad van Amsterdam.
(Huisarchief.)

27 Oct. 1780.

J'ai l'honneur de restituer la lettre que V. A. se propose d'écrire a Mons. le Cons. Pens., qui prouve suffisamment la nécessité de désavouer la démarche de Mess. d'Amsterdam avec les Américains et surtout que ce désaveu aie lieu avant la déclaration qu'on veut faire aux puissances belligérantes. J'ose me flatter que cela ne rencontrera point de difficulté parce que si on ne voudrait pas laisser le désaveu aller devant, il est clair qu'on veut la guerre avec l'Angleterre, et si cela est le seul but du parti dominant, à la tête duquel est Mons. le Cons. Pensionnaire, il voudrait alors mieux de la déclarer d'abord, que d'attendre qu'on nous la déclare. J'espère que la lettre de V. A. puisse effectuer ce désaveu du moins.

Bijlage I bij Hoofdstuk XV.

Over de vrijheid der drukpers.

16 September 1769. — (Huisarchief.)

Lorsque j'ai reçu la lettre de V. A. je n'avais pas encore lu le plan de Mess. de la cour pour renverser de fond en comble la liberté de la presse dans ce pays-ci, je me suis d'abord mis a lire cette pièce, mais ma surprise, en lisant cette production, fut extrême et je suis indigné de voir qu'on a osé produire un projet pareil dans un pays de liberté. Quelle tirannie et quelle arrogance de Mess. d'Amsterdam de vouloir être les seuls arbitres de la presse, car il ne s'agit pas tant dans ce plan de livres, qui parlent contre la religion, mais de tous les livres en général, et en tout ceci il n'y a d'autre but que Mess. d'Amsterdam seront seuls les maîtres de faire imprimer tout ce qu'ils jugeront à propos de faire connaître au public et empêcher que le public ne puisse jamais être

instruit, comme ci devant, de la vérité des choses, ni de savoir le pour et le contre, mais qu'il ne voie que par eux; cela deviendrait un véritable tribunal d'exquisition avec le temps, et qui ne tend qu'a miner l'autorité et le pouvoir de V. A.; il me semble que tous ses vrais amis devaient s'opposer avec force et vigueur à une entreprise si hardie de Mess. d'Amsterdam, l'intérêt de chaque membre d'Etat exige qu'il s'oppose a ce despotisme d'Amsterdam; je suis outré, affligé et alarmé au-dela de l'expression de cette affaire. Comment est il possible que le président de la cour, sans communication préalable avec V. A. a osé présenter un pareil plan aux Etats. Je tacherai de parler le plutôt que je pourrai à Bleiswijk sur cette affaire; je suis curieux de voir ce qu'il en dira et de quel bois il se chauffe, je ne lui cacherai certainement pas mes sentiments là-dessus et je ne manquerai pas d'en faire rapport à V. A.

13 Sept. — *Over ditzelfde plan.*

J'ai parlé à Bleiswijck très sérieusement sur ce projet de tribunal d'inquisition qu'on veut établir à Amsterdam, et je lui ai représenté avec les couleurs les plus vives, les suites que l'exécution de ce plan doit avoir naturellement et combien il importe aux fidèles serviteurs et amis de V. A. et à tout bon habitant du pays à s'opposer à un dessein si pernicieux; je me flatte que cela aura fait effet sur lui, pour qu'il agisse avec vigueur pour s'y opposer.

Bijlage II bij Hoofdstuk XV.

De hertog en de magistraat in den Bosch. (Huisarchief.)

Bois-le-Duc 7 Aug. 1776.

A mon arrivée ici à Bois-le-Duc au mois de Juin, le magistrat me fit connaître que comme le 4 Août, j'étais ici 25 ans gouverneur, qu'ils avaient intention de donner le lendemain 5me une fête pour célébrer les cinq lustres que j'étais gouverneur, j'ai prié Mess. du magistrat, de ne pas vouloir prendre cette peine en leur déclarant que j'étais au désespoir de leur causer la moindre dépense, et que je désirais qu'ils voulussent passer cette époque

sans en prendre la moindre connaissance. Je cru que l'affaire était terminée par la, mais vendredi dernier deuv Echevins avec le Pensionnaire sont venu me demander la permission que le magistrat put me féliciter dimanche a l'occasion de cette époque par une députation; je les remerciai de rechef pour cet honneur; ils me demandèrent alors, quand ils pouvaient donc me féliciter; le 7. a l'occasion de l'anniversaire de la naissance de S. A. R., je les ai appointé comme de coutume aux autres années a 10 heures du matin. A l'occasion de cette députation, après le compliment du jour, on m'a harangué aussi sur l'époque des cinq lustres, et à la fin du discours, ils m'ont remis une boite émaillée renfermant 25 médailles en or, que le magistrat avait fait frapper a ce sujet, avec une assignation de *f* 3000 ce qui est la bien-venue qu'on est accoutumé à donner aux nouveaux gouverneurs. Je ne m'étais pas attendu a cette galanterie de leur part, et si je l'aurais pu prévoir, je l'aurais sûrement décliné, mais cela a été tenu si caché, que je n'en ai été instruit que hier au soir, qu'on me destinait ce présent; j'ai fait encore ce matin avant la réception de la députatîon des démarches auprès du President Echevin, pour tacher de les en détourner, mais je n'ai pas pu y réussir sans les chocquer, ainsi j'ai cru devoir accepter cette marque de leur amitié pour moi. J'ose me flatter que Votre Altesse sera persuadée que c'est bien malgré moi, que j'ai été dans le cas, de ne pouvoir éviter cette histoire. Votre Altesse me connait assez, à ce que j'espère, pour ne pas croire, que ni le vil intérêt, ni envie de paraître, ni autre chose au monde aie pu me tenter d'accepter ce présent; mais d'un autre côté ces gens s'étant déja avancé dans cette affaire a mon insçu, et sans les prostituer, je ne pouvais bonnement pas les renvoyer avec leurs offres, ce qui me faisait de la peine, j'ai cru dans ce dilemme, ne pouvoir prendre d'autre parti, que d'accepter cette galanterie.

En attendant, cette affaire m'a fait bien de la peine intérieurement; et m'a beaucoup embarrassé, j'aurais mieux aimé donner le triple aux pauvres, si j'aurais pu détourner à temps cette demarche. Votre Altesse permettra-t'Elle, que je lui offre en attendant cinq de ces medailles pour Elle, S. A. R. et ses chers et serenissimes enfants pour le garder comme un souvenir, d'un vieux et ancien serviteur de sa maison, etc.

Bijlage III bij Hoofdstuk XV.

Titels van eenige pamfletten tegen den hertog van Brunswijk.
(Kon. Bibliotheek.)

1. Tzamenspraken tusschen de WelEd. Gestr. Heer W. Tzlanski, gouverneur en opperdirecteur van alle de zaken benevens eerste en voornaamste voogd van den hooggeb. grave V. E. N. N. enz. en tusschen den Heer L. Sphthasha, bevelhebber van alle de loontrekkende knegten van welgemelden grave. Uit het Poolsch Antw. 1781.

2. Factum pour Mr. E. de Vrij Temminck, J. Rendorp en C. W. Visscher contra L. de Brunswijk.

Bij uitzondering waardig geschreven.

3. Io Triumph, gezongen door Louis hertog van Brunsw.-Lun. Spotvers op den hertog.

4. Echte tijding uit het vorstelijk 's-Grav. Amst. 1781.

5. Het hof van Philips Prins van Wolvestein in de rouw over de victorie door de Holl. behaald 5 Aug. 1781. Ouderkerk 1781.

6. Aanspraak van den hertog aan Willem V, bij gelegenheid van het nemen van zijn afscheid en vertrek naar den Bosch.

7. Veldgesprek tusschen een Brunswijk-Wolfenbutteler en een Amst., toonende het onderscheid van 's lands kennis van den inboorling van Welderen en den vreemdeling Brunswijk.

8. De ware aart des geschils tusschen de regenten van Holland en den hertog aan de HH. van Amore Veri, door Ossentongenhart. Zwolle 1781.

9. Leencedul om in staatsie en goede orde te volgen: Het lijk van den ouderwetschen Ned. Patriot (Tijdschrift van van Goens), overl. 17 Dec. 1781.

Daaronder 3. Dunne Louis in een rijspak, 4. 100 bedienden van Louis den Dunnen, 5. 999 Brunswijk-Wolfenbuttelers, enz.

(Van eenig verband tusschen R. M. van Goens en den hertog is mij niets gebleken).

10. Levensbeschrijving van Prins Ernst Louis van Brunswijk-Wolfenbuttel. Daarin worden allerlei leugenachtige schandalen van hem verteld.

11. Brief van een heer uit Leeuwarden aan Z. H. den hertog. Verbrugge, een uitnemend kanongieter, zou expres door hem aan Engeland gegeven zijn.

12. De listen van Louis van Brunswijk aan 't licht gebracht.

13. De Mof Meesterknecht of de Vader met zijn 7 dochters, door Contraduc.

14. Het Brunswijk-Wolfenb. monster, enz. enz. enz.

Bijlage IV bij Hoofdstuk XV.

Over dat te verwachten bezoek schrijft de Prins des ochtends aan Bleiswijk het volgende [1].

WelEd. Gestr. Heer,

Op heden verwagte ik eene zeer onaangename conferentie en dat het resultaat daarvan geene vermeerdering van harmonie met de stad van Amsterdam zal uitleeveren. Ik hoore, dat zij mij willen engageeren dat om alle mistrouwen weg te neemen, ik geene communicatie meer zal hebben over affaires met Zijne Hoogheid de heer Hertog. Ik heb nimmer eenige rede gehad, om hoogstdezelve te mistrouwen en ik zoude oordeelen een allerondankbaarst schepsel te zijn [2], zoo ik om de wangunst van die heeren en misschien van meer andere ooit resolveerde, om gem. heer Hertog aan de woede zijner vijanden over te geeven en te sacrifieeren. Want men begint met te vragen zijn eloignement en zoo men daarin reusseert en ik de zwakheid had, van zulks toe te staan, zal het altijd verder en verder gaan. Dus ben ik vastelijk geresolveert om dit point te souteneeren, daar mag van koomen, wat er van koomen wil. De Hertog weet niet, dat ik deeze missive aan UEd. schrijve. Ik ken zijne gebreeken zoowel als iemant, maar zoodra als ik zie, dat een eerlijk man gepersecuteerd word, zal ik altoos in de bresse voor dezelve springen. Zijn eloignement kan ik nu in gemoede niet toestaan, wijl ik alsdan tacite zoude schijnen te confirmeeren de valsche geruchten, die men uitgestrooit heeft, alsof hij het land verraden wilde en omgekocht was. Kan men

---

1) Naar het eigenh. M. S.

2) Die laatste woorden waren doorgehaald en in plaats daarvan stond: « Ik zou mij zelf aanzien als een monster van ondankbaarheid. »

het bewijzen, dan is het plichtelijk van zulks te doen, maar zoo niet, behoort hij van deeze blaem gejustificeert te worden en dat de inventeurs van die lasterlijke uitstrooysels nagespoort en tot derzelver condigne straffe gebracht werden. Ik heb niet willen afzijn UEd. van mijne wijze van denken in deezen te prevenieeren, waarvan niets al was het dat het verlies (*doorgehaald:* verlies van mijn leven, van mijne ampten of) van al wat ik bezitte, er mede gemoeit was, mij zal kunnen doen afzien, waarmede blijve met achting,

WelEd. Gestr. Heer,

UEd. Dien.,
W. Prins v. Oranje.

's-Hage 8 Juni 1781.

Men heeft overal gedebiteerd, dat de stad van Amsterdam meester was geworden van de bewijzen, dat de hertog geld getrokken hadde en dat de heer Temmingh ze mij ter hant hadde gesteld. Zoo hooggemelde heer Hertog nu van de affaires werd geëloigneert, zal een ieder, zoo binnen als buytenslands moeten denken, dat waerheit aan dit verdichtsel is geweest. Zijne vijanden, diergelijke zaeken gedebiteerd hebbende, zijn oorzaak, dat ik nu, zonder mij te deshonoreeren, niet nalaeten kan, om hem te souteneeren. Ik ben bereid, om alles te doen wat van een eerlijk man kan gevergt worden, en wat mogelijk is, om de goede harmonie te herstellen maar zoo een lachiteit moet nimmer van mij verwagt worden, dat ik een onschuldige, die mijn tweede vader is geweest, abandoneeren zal, nadat men hem door allerhande valsche uitstrooisels gehaat heeft zoeken te maken en daar maar al te wel in gereusseert is. dat zal ik nimmer doen.

Ik ben overtuigt, dat UEd. Gestr. met mij zal begrijpen, dat zulks niet geschieden kan, behoudens mijn eer, die mij meer als het leven ter harte gaat.

Excerpt-Verslag.

Ik zeide ook, dat de Heer Hertogh invloed op mij hadde, wanneer ik vond, dat zijn raed goed was, zooals ik meest altoos hadde gevonden en dat ik niet blindelings de advisen van wie het ook was, volgde en dat zij niet moesten denken, dat zij met

een kint te doen hadden, dat ten opzichte van de traegheit der equipagien en van het uitrusten der scheepen, zulks niet aan Zijne Hoogheit den Heer Hertogh was te attribueeren, met wien ik nimmer daarover hadde gesproken of hij was van gedachten, dat zulks gepresseert moest worden, dat twee pointen waarop wij niet van hetzelve begrip waeren geweest, was het werk der Schotse Brigade, die de Heer Hertogh niet van gedachte was om aan Engeland te leenen, en de onbepaalde convooyen, waaromtrent hij van gedachten was, dat ik eerder had moeten toegeeven, dat zij dus zagen zeer verkeerdelijk aan Z. Hoogheit den Heer Hertogh te attribueeren zaeken, die zelfs tegen zijn advys waeren geschied en dat, zoo ik toegaf, ik zoude ondervinden de gevolgen van mijn laegheit.

Bijlage V bij Hoofdstuk XV.

Anonieme brief aan den Prins (Huisarchief.)

Op 13 Aug. zendt de hertog aan Larrey een copie van een anoniemen brief aan den Prins, waarin gewezen wordt op het niet zich voegen bij het convooi uit Texel van de schepen van de Maas en Zeeland, waardoor de kans op de buit van 100 koopvaardijschepen van de Engelschen is verkeken. De Prins wordt geraden, om den hertog te verwijderen. Ja de briefschr. zegt zelfs: «Het is volstrekt nodig, dat Uw Doorl. Hoogh. voortaan andere en betere maatregelen laat bezigen, of Uw Doorl. Hoogh. is in 't kort niet meer in het land der levenden.

«'t Zal dan beeter zijn, dat een vorst dan dat een geheel land verlooren gaat. Dit schrijft men aan Uwe Doorl. Hoogh. als een laatste waarschuwing uit een wezenlijke achting en liefde voor uw persoon.»

(get.) Burgers.

Bijlage VI bij Hoofdstuk XV.

Uit de corresp. van Wilh. met Frederik II.

26 Juin 1781. — (Geh. Staatsarchief, Berlin.)

Le duc Louis a presenté une lettre aux Etats-Généraux pour demander la juste satisfaction des imputations odieuses que les

bourguemaîtres d'Amsterdam ont elevés contre lui, le Prince a assisté à la delibération des Etats et a appuyé la sollicitation du duc, comme étant un acte de justice en demandant que sa lettre fut envoyée aux Etats de chaque province pour en faire un objet de déliberation, insistant sur la satisfaction à laquelle le Prince a droit de s'attendre vu le poste qu'il occupe dans la République et les services qu'il lui a rendu.

3 Juillet. — Je ne doute pas que Mons. de Thulmeyer aura mis sous les yeux de V. M. la lettre qu'il a reçu du duc Louis avec la traduction de la lettre de ce Prince aux Etats-Généraux, par où Elle sera informee de ce qui s'est passé. Ce ne sont point les Etats-Généraux ni les Etats de Hollande, mais uniquement les bourguemaitres regnants d'Amsterdam qui sont allés en avant sans alléguer, bien moins prouver aucun fait en sa charge. Les fastes de l'histoire de cet Etat ne fournissent pas d'exemple qu'on aye exigé l'éloignement d'un homme (d'état) sans alléguer des faits à sa charge qui pourraient autoriser une telle demarche.

7 Juillet 1781. — J'ose assurer V. M. que tels sont les sentiments du Prince et quoique déterminé à soutenir le duc dont il a cru devoir prendre l'affaire à cœur, comme si l'attaque avait été dirigé directement contre lui-même, ni les egards qu'il lui doit, ni ses justes sujets de mecontentements contre ceux qui contrecarrent toutes les sages mesures qu'il a proposé depuis quelques années pour la défense du pays, ne l'engageront jamais à agir par animosité on par ressentiment.

14 Sept. 1781. — Le Prince se met aux pieds de mon cher oncle, il me charge très expressement de l'assurer que les bruits qu'on a répondus contre le duc Louis sont denués de fondement, qu'il est persuadé que ce Prince n'a pas une trop grande partialité pour l'Angleterre, qu'il ne s'en est pas aperçu dans les conseils qu'il lui a donné, qu'il supplie V. M. de croire qu'il ne cédera jamais par faiblesse à l'avis de qui que ce soit dans des affaires qui peuvent intéresser le bien-être de la patrie et que s'il croyait que le duc eut des sentiments trop partials, soit en faveur de l'Angleterre, ou de quelque autre puissance que ce sôit, nonobstant toutes ses relations avec ce Prince, il n'aurait plus aucune confiance en lui.

Bijlage VII bij Hoofdstuk XV.

Brieven van den Prins van Oranje aan den Hertog. (Huisarchief.)

28 Avril 1782.

Je crois de mon devoir de ne rien cacher de ce que j'apprens qui puisse interesser V. A. et de devoir lui marquer ce qui parvient à ma connaissance quand même cela lui devait être desagréable. J'apprens de différents cotés qu'il se trame des attroupemens pour faire signer des Requêtes et même cette infame concept-requête que V. A. a lu. J'ai des fortes raisons de croire, que c'est Mr. van Berckel qui joue la dessous, et qu'il vise à une Revolution contre le Stadhoudérat, en prenant pour prétexte l'influence de V. A. sur mon esprit, afin d'exciter le peuple à me mettre à l'exemple de mon cousin le Roi d'Angleterre en tutêle et que lui soye nommé Pensionnaire d'Hollande. Le plan étant d'écarter aussi bien Mr. de Bleiswijk que V. A. sur ceci je crois pouvoir faire fonds, mais on ajoute que l'on veut choisir la semaine de la Kermis, pour l'exécution de ce plan. V. A. m'a demandé l'autre jour de lui dire ce qui en etait, je ne puis rien dire, parce que je ne savais rien de positif, j'en avais entendu parler, mais je ne savais, si je devais y ajuster foi ou non. L'affaire me parait très importante et mérite le plus mûr examen. V. A. peut être sur que je ne l'abandonnerai jamais et que je prouverai toujours les sentimens de la reconnaissance que j'ai pour toutes ses bontés depuis mon enfance.

Mais il s'agit de bien peser quel parti il faut prendre. Il n'y en a point sans inconvéniens; d'un coté en cédant au Torrent on peut jouer le jeu de ses ennemis, mais de l'autre se tenant ferme, il est à craindre, que l'on doive employer des moyens violens et verser le sang et de pareils moyens sont bien dangereux; et s'ils ne reussissent pas, tout est dit. Si V. A. prend le parti de ceder au Torrent, je crois qu'il faut absolument que cela ne se fasse pas par capitulation, en acceptant les offres de ses ennemis, ce que V. A. reste toujours la maitresse de revenir du jour au lendemain et pour lors je crois que V. A. pourrait prendre l'un ou l'autre prétexte pour aller passer quelque tems à Bois le Duc dans son gouvernement dans le courant du mois prochain ou vers celui de Juin. Si V. A. croit qu'il vaut mieux qu'elle reste, il sera bon de

former un plan, comment agir en cas de désordre, afin de prendre de bonnes mesures pour éviter autant que possible l'effuson du sang humain et empêcher nos ennemis communs de se rendre les maitres absolus de ce pays.

Je suis fort embarassé de tout ceci et si V. A. me demandait en honneur et en conscience ce que je crois qu'elle devrait faire dans ces circonstances fâcheuses, je ne saurais en vérité quel conseil lui donner. Peut-être est ce un jeu afin de faire peur, et de jouer autant mieux leur jeu, quand V. A. ne serait plus ici; peut-être n'est-ce malheureusement que trop vrai. Quoiqu'il en soit, j'ai cru devoir avertir. Personne au monde ne sait que j'écris ceci à V. A., je n'ai rien contre qu'elle communique ce billet à telles personnes en qui V. A. pourra se confier, et qu'elle leur en parle, car je ne veux pas prendre sur moi de conseiller seul à V. A. la conduite qu'elle aurait à tenir et je me reprocherais éternellement, si j'avais eu le malheur d'être la cause par un conseil trop timide ou par une fermeté mal placée et mal calculée que V. A. se trouva mal d'avoir suivi mon avis. Je me flatte que V. A. connait assez mes sentimens pour elle, pour être persuadée que je ferai tout ce que je pourrai pour le soutenir, pour le défendre. Quelque part qu'elle prenne, soit de rester ici soit d'aller passer quelque tems à Bois le Duc et que ce n'est que l'intéret que je prends à Elle et à sa conservation qui m'a fait Lui écrire des nouvelles aussi fâcheuses, que j'aurais bien voulu lui épargner, mais en le faisant j'aurais crû le trahir.

Signé

PR. D'ORANGE.

La Haye, 1 May 1782.

J'apprends pour sur que le Pensionaire van Berkel ne viendra pas à l'Assemblée cette fois, Mons. Hooft n'a pas eu le credit de le faire reparaitre. J'ai eu la Deputation de Schiedam qui pretendent ne rien savoir de la reception de Mons. Adams dans leur ville. Le Greffier et le Tresorier-General Gilles m'ont dit que V. A. avait été chez eux, et qu'Elle leur avait parlé de son dessein d'aller à Bois le Duc à la fin de May ou dans le mois de Juin. Je crois que cette démarche a été très bonne, et qu'elle est très-utile pour empecher les mauvais desseins des Esprits

remuants et pour couper court aux Trames. J'espère que par la les desseins des ennemis de V. A. et de moi pourront être confondus, et que V. A. pourra revenir bientôt avec l'affection de cette même nation qui est séduit à présent par quelque méchant esprit.

Il m'a été proposé de faire une proposition pour nationaliser la Brigade Ecossaise, ou de moins pour leur faire faire le serment que l'on leur a fait preter dans les guerres précedents avec la Gr. Bret. Je crois que cela ne serait pas mauvais et oterait aussi un grand prétexte de clabouder aux ennemis.

Verder zegt de prins daarin, dat hij wil toonen aan het volk dezelfde te blijven, of de hertog er is of niet, opdat men niet zou meenen, dat deze de oorzaak was van den slechten gang der zaken, noch dat de hertog hem belet had anders te handelen.

Bijlage VIII bij Hoofdstuk XV.

Brief van de Prinses aan Frederik II (Geh. Staatsarch. Berlin).

21 Août 1783.

Quant à ce que V. M. me fait l'honneur de me dire au sujet du Duc Louis, j'en sens toute la justesse, mais de ce coté, si je ne vois aucune possibilite de l'engager à s'éloigner, je pensais qu' une insinuation de sa famille qui lui fit sentir que pour son propre honneur et sa tranquillité, il devrait demander sa retraite après les injustices qu'il a essuyés, serait le seul moyen d'y parvenir d'une manière, qui ne put lui être désagreable; je sais qu'autrefois on lui aurait accordé d'ici en cas qu'il demande sa retraite, tout ce qu'il aurait voulu, peut-être cela se pourrait-il encore, mais si mon cher oncle ne juge pas une telle insinuation convenable, il faut renoncer à cette idée; tout ce que je supplie c'est de ne faire aucune mention du Duc Louis dans sa lettre au Prince et dans celles dont Elle m'honorera, à moins qu'Elle ne m'écrive encore par un Canal secret et sur et que jamais on ne sache que j'aie ouvert l'idée d'une telle démarche.

Bijlage IX bij Hoofdstuk XV.

Brief van den hertog aan ?

11 Mei 1784. — (Rijksarchief.)

Je suis des plus sensibles aux nouvelles preuves que vous voulez bien me donner de votre amitié par la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire . . .

Je ne disconviens point que je suis des plus affectés de tous ces choses que je dois essuyer dans mes vieux jours; mais il faut se soumettre aux décrets de la divine Providence. Une conscience nette, une confiance entière dans le soutien de l'Etre Suprême, un courage et mâle fermeté me soutient contre toutes ces injustes attaques.»

«Si depuis peu d'années, j'ai eu le malheur qu'une partie de la nation ne m'a plus témoigné les mêmes sentiments, j'en suis au comble du chagrin; mais je ne puis l'attribuer qu'à la faiblesse du coeur humain, qui est toujours plus on moins porté à ajouter foi à la calomnie qu'à la vérité.

Cette derniere viendra surement tôt au tard au jour par la grâce de Dieu, si ce n'est pas avant la fin de ma carrière (ce que je désirerais beaucoup) du moins après que je n'existe plus, pour l'honneur et l'amour de la maison, dont je suis né.»

Bijlage X bij Hoofdstuk XV.

Missive van den Hertog aan Chalmers en van de Spiegel [1]).

26 Aug. 1784. — (Huisarchief.)

WelEd. Gestr. Heer!

Nooit heb ik mij kunnen voorstellen, dat Hun Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland en Westfriesland of de meerderheid derzelve een zoodanige resolutie ten mijnen laste zouden

1) (cf. Bijdragen Vad. Gesch. 1873. p. 76, 77.) Deze brief behoort dus bij het briefje daar vermeld.

nemen, als ik op 21 Aug. door een Staten Bode heb moeten ontvangen; eene resolutie van zoo een zeldzamen inhoud als ik niet geloof dat er een wederga zoo lang deze Republiek gestaan heeft, genomen is; eene Resolutie nog eens, waarbij ik als hoogst misdadig met de allerhatelijkste en voor mijn persoon en karakter zoo laesive beschuldigingen werd beladen en op een geheel ongehoorde wijze van mijne charges ontzet, voor zooveel de provincie van Holland aangaat, met een bepaald opzet en voornemen om dit ter generaliteit te doen gelden, en de andere provinciën daarin te laten concurreeren en coöpereeren.

Ik protesteer dat ik mij geheel vrij ken van alle de accusatiën en illatien, welke bij die resolutie mij ter zake van het aangaan der acte van 3 Mei 1766 met Z. Hoogheid den heer Erfstadhouder te laste geleid worden.

Nooit heb ik getragt te misbruiken den invloed, welke ik op Z. Hoogheid den heer Erfstadhouder moge hebben gehad; nooit heb ik mij opgeworpen om als raadsman van Hooggem. Heer Erfstadhouder te ageeren, maar ben daartoe door Hooggem. Heer Erfstadhouder en verscheidene andere voorname staatspersonen aangezocht geworden, nadat H. H. M. te voren gedeclareerd hadden, dat Hoogstdezelve met aangenaamheid waren ontwaar geworden, dat Z. H. de heer Erfstadhouder gaarne nog eenigen tijd van mijn raad en assistentie gediend zou worden, zooals ik dit naar waarheid breeder heb opgegeven bij het kort voorstel wegens hetgeen aanleiding gegeven heeft tot het passeeren dier acte aan het publiek meegedeeld en van welke ik de vrijheid genomen heb, eenige exemplaren aan UwEd.Gestr. te presenteeren.

Nooit heb ik reden gegeven, om mijne conduites zoodanig te dirigeeren en mijn oogmerken in een zoo hatelijk daglicht te stellen, als bij die Resolutie gedaan werd; met geen schijn van billijkheid kan uit eene instructie, die temporeel was en aanstonds bij de meerderjarigheid van den heer Erfstadhouder cesseerde, de intentie der Hooge Bondgenooten afgeleid worden, van hetgeen mij daarna te doen stond; en ik kon mij niet anders van de intentie van de hooge Bondgenooten voorstellen, als het hiervoor gemanifesteerde declaratoir van HH. MM.

Maar dat alle geloof te boven gaat, is dat Hun Ed. Gr. M. bij die resolutie mij te laste leggen dat ik mij op eene clandestine wijze in de directie van zaken heb ingedrongen met uitsluiting van

de Hooge Bondgenooten en dat na alle klachten over de ongelukkige directie van zaken, niet langer kon getwijfeld worden aan den schadelijken invloed van zoodanig een raadsman, als ik daarbij word beschreven.

Eindelijk weet ik niet, dat het met de gronden van billijkheid en recht overeen te brengen is, dat ik onverhoord van al mijne charges zou moeten worden ontzet en dat ter zake omdat ik mij aan mijn gewezen hooge pupil heb verbonden gehad, om Hoogstdenzelve met mijn raad naar mijne beste conscientie ten gemeenen beste en tot bevordering van het meeste welzijn dezer landen bij te staan en omdat deze niet genegen is zijne affectien en hooge gunsten te mijwaarts te abandonneeren en weigert uit de allereerlijkste en braafste principes mij van een vriend en voorstander in een vijand te verkeeren.

Ik heb al deze gravamina thans maar aangestipt, om UW. Edg. niet door langwijligheid te vervelen.

Maar als ik WelEd. Gestr. Heer, dit alles eens voor een oogenblik ter zijde stelde en *toegave*, *dat door het aangaan en passeeren van die acte iets onvoorzichtigs of berispelijks gepleegd ware*, dan nog vermeen ik waarlijk nimmer een zoo harde beleedigende en ongehoorde behandeling te hebben mogen verwachten, zoo ter zake van mijne geboorte, van mijn lange en getrouwe diensten en voorheen door de hooge bondgenooten betuigde goedkeuring aller mijner handelingen als ter zake van het deel dat Hooggem. Heer Erfstadhouder in het aangaan en passeeren van die onschuldige en thans zooveel aanstoot gevende acte gehad heeft.

Weshalve ik zeer instantelijk verzoek, dat UEg. door derzelver veelvermogende intercessie gelieve mee te werken en te effectueeren, dat de HH. Staten van de provincie van Zeeland niet copereeren in het nemen van zoodanige allergrievendste en fletrissante resolutien tegen mij, enz.

L. H. DE BR.

Bijlage XI bij Hoofdstuk XV.

Brieven van de Prinses aan Frederik II.

(Berl. Geh. Staatsarch.)

In de maand Juni 1784 zendt Wilh. copien van de brieven van den Prins aan de St. Gen. en aan de Staten van Holl. over de acte v. consulentschap, alsook copie van die acte zelf aan Frederik.

Deze schijnen Fr. niet geheel te hebben behaagd. Althans Wilh. schrijft 1 Jun. '84:

V. M. aura reçu les lettres etc., le contenu de ces pièces est dans l'exacte verité, mais s'il n'a pas entièrement satisfait V. M., si peut-être en particulier Elle aurait souhaité que le Prince donne uue tournure différente à sa lettre aux Etats Généraux, qui accompagne le fameux acte, je me flatte que prêtant l'oreille à mon humble prière, mon cher oncle ne perdra pas de vue les obligations que le Prince croit avoir à son ancien tuteur et les sentiments de reconnaissance qui l'animent pour lui, sentimens, qu'il croit devoir doublement manifester à proportion que la Cabale prepondévante exhale sa haine et qu'ainsi V. M. daignera juger ces pièces avec tout l'indulgence qui la caractérise. Mais si d'un cote on ne peut nier que cette Cabale accable le Dnc de mauvais procédés, de l'autre on doit convenir que l'animosité contre lui est devenu génerale. Tous les partis désirent également son éloignement. . .

Ne serait-il pas possible qui V. M. en applaudissant aux sentimens du Prince qui ont dicté cette dernière démarche en faveur du Duc, insinua en même tems qu'Elle espère que le Prince n'ira pas au delà, puisqu'il s'exposera lui-même et sa famille, sans pouvoir sauver le Duc et que V. M. compte qui celui-ci pense à sa retraite . . . . De telles insinuations de V. M. au Prince et au Duc pourraient peut-être avoir leur effet. Je ne me fais pas illusion au point de m'imaginer que nous serioms tirés de peine, sitôt que le Duc serait parti: je suis très convaincu du contraire; mais toujours ce sera un acheminement au retablissement de l'harmonie et j'avoue que cette mesure me parait d'une nécessité indispensable depuis que je vois la sensation que la lettre du Prince fait dans le public.

1 Juli 84. — . . . Je ne crois pas, que le Duc Louis puisse se soutenir, l'animosite est trop violente et trop générale, mais quelle

tournure cette affaire prendra, c'est ce que je ne saurais encore déterminer, si le sentiment de plusieurs membres éclairés du gouv. prévaut, si on donne le choix au Duc du service dans lequel il veut rester, ne pouvant dans les circonstances actuelles servir l'Empereur et la Republique, je me flatte que tout s'arrangera avec autant de décence que cela est posible après tout ce qui s'est passé et j'ai lieu de croire que le Prince même le faciliterait, mais si l'on prend la résolution de le démettre directement de ses emplois, sans autres formes de procès, la chose tombe dans le cas que le Pr. expose à V. M. dans sa lettre; une telle resolution étant à ses yeux inconstitutionel par ce qu'elle n'est pas unanime, causera beaucoup de troubles. Le Prince protestera fortement contre elle, il y voit sa propre cause intéressé et pas sans quelque fondement, mais il est certain que cela exigera toujours de sa part beaucoup de sagesse et de prudence, s'il ne veut absolument se perdre et sa famille . . .

12 Juli. — . . . Il est moins question à présent de savoir si l'on est du système français ou anglais que de savoir, si l'on est pour ou contre le prince.

. . . . Le Prince tache actuellement dans cette conjoncture infiniment délicate d'allier autant qu'il lui est possible les devoirs de la reconnaissance envers le duc et ce qu'il doit à lui même, à l'Etat, et à sa famille. . . .

On assure même (mais j'ai peine a le croire) que le Duc, s'il etait denué de ses charges, il resterait cependant dans le païs; ces facheuses circonstances rendent la situation du Prince, on ne peut pas plus désagreable et vraiment digne de compassion.

Il est en même temps très douloureux pour nous que l'empire du Duc Louis sur son esprit, quoique diminué, conserve toute son influence, lorsqu'il est question de défendre sa cause.

11 Aug. — Connassant l'ascendant que le duc conserve sur l'esprit du Pr.

22 Sept. — La malheureuse affaire du Duc Louis reste toujours dans les même termes, toutes les résolutions des différentes provinces ne sont pas encore conclus, mais elle ne peut pas prendre une tournure qui lui soit favorable.

In een brief van 22 Nov. 84 erkent W. de waarheid van de anecdote, dat zij aanwezig was bij de conferentie van den Prins met de afgev. v. Dordrecht enz.

«Le Prince selon l'usage établi, qu'il ne pouvait guère changer vis-à-vis de ces Mess., les reçut seul et comme il importait de se rappeler leur discours, il a désiré que je fusse dans l'apartement voisin afin de suppleer à sa mémoire. Il est vrai aussi que j'ai trouvé qu'ils avaient assez bien parlé, mais j'ignore d'où ils savent ceci, ils peuvent avoir soupçonné, je ne crois pas avoir donné à eux la certitude.

Bijlage XI bij Hoofdstuk XV.

Brief van den gezant Hertzberg aan Frederik II, in antwoord op een brief van 23 Mei 1784.

(Berl. Geh. Staatsarch.)

Il est notoire et incontestable, que le gros de la nation Hollandaise est très prévenu contre S. A. S. le duc Louis de Brunsvic et désire ardemment sa démission et sa retraite du territoire de la République. Je suis très convaincu que c'est très à tort qu'on ne rend pas justice à la conduite et aux grands services que ce digne Prince a rendu à la République et que le parti ennemi de la maison d'Orange et du Stadhoudérat, a inspiré à la nation ce préjugé, cette opinion injuste et cet éloignement par des artifices frauduleux et illicites; mais cette malheureuse prévention existe une fois; il n'y a pas la moindre apparence qu'on puisse l'éteindre si tôt; elle va plutôt toujours en augmentant. Il semble donc que le S. Duc ne saurait mieux faire pour lui-même et pour la S. maison d'Orange que de céder du moins pour le moment au torrent et à l'orage, de quitter volontairement le service et le territoire de la République et d'accepter les offres avantageuses qu'elle lui fait. Sa réputation n'en souffrirait surement pas; elle est pleinement justifiée par son apologie, publiée nouvellement et elle est établie et soutenue par des faits généralement notoires ainsi que par la connaissance et les suffrages de toute l'Europe. Le S. Duc en cédant aux circonstances, loin d'avouer des fautes, ne ferait que suivre l'exemple louable des plus grands hommes de l'antiquité, d'un Aristide, d'un Themistocle, d'un Pelopides et d'autres hommes illustres, qui se sont exilés volontairement, quand ils ont vu la nation prévenue contre eux, pour lui conserver la tranquillité intime. Ce serait un

exemple moderne de la modération et d'un sacrifice par lequel le S. Duc associerait sa mémoire à celle des susdits grands hommes et la ferait passer à la postérité la plus reculée, qui reconnaitrait toujours en admirant une telle résignation, pendant que les causes et les auteurs de cet exil seraient bientôt oubliés ou méprisés.

Je comprends bien par mon propre sentiment combien il doit en couter au cœur généreux et vertueux de Mons. le Prince d'Orange d'abandonner ainsi son tuteur, son second père, son bienfaiteur et son parent aux injustices et aux cabales d'un parti persécuteur et je sens également combien il doit être dur et sensible au S. Duc de Brunsvic, de se voir persécuté et maltraité aussi cruellement malgré toute son innocence et aux mépris des grands services rendus à la République, mais c'est là selon l'expérience presque générale le sort des hommes de mérites éminents, qu'on ne peut pas toujours éviter par une résistance ferme et vigoureuse et qu'on fait quelquefois mieux d'adoucir et d'affaiblir en cédant pour quelque temps aux injures du temps et des hommes. Il semble que c'est pleinement le cas du S. duc Louis.

S'il s'obstinait à ne pas vouloir accepter la retraite avantageuse à ses intérêts particuliers qu'on lui propose, on peut prévoir que le parti prépondérant dans les provinces lui fera donner la démission contre son gré en le privant des avantages offerts et l'obligera même de quitter le territoire de la République. Il s'en servira en même temps pour faire croire au public que Mons. le Prince-Stadhouder soutient le S. Duc Louis contre le gré, le cri et le vœu général de la nation et la crise présente de la contestation survenue entre la cour de Vienne et la République lui fournira des prétextes d'autant plus plausibles d'accréditer cette opinion ainsi qu'un autre soupçon injurieux que M. le Prince-Stadhouder suscite et entretient la querelle présente de l'Empereur, et de faire autoriser en même temps la maxime apparente que la République ne peut pas conserver en son service un général qui sert en même temps à une puissance, avec laquelle elle peut avoir une guerre et contre laquelle le S. Duc Louis aurait à défendre une place frontière. Ce sont des raisonnements trop spécieux dans la crise présente pour ne pas faire une impression très vive sur une nation une fois prévenue, pour ne pas envelopper le Duc Louis et le Prince d'Orange dans les mêmes embarras et disgrâces et pour ne pas faire confondre leurs intérêts et leurs causes . . . . .

De Prins moet derhalve den hertog in hun beider belang tot vertrek persuadeeren. De eendracht in het land zal er wel niet door worden hersteld; maar het voornaamste voorwendsel zal men daardoor aan de kwalijkgezinden hebben ontnomen, om het volk in animositeit te houden.

Hertzberg twijfelt niet, of de Koning zal wel met deze meening instemmen.

Bijlage XII bij Hoofdstuk XV.

14 Oct. 84.

Doorlugtigste Vorst en Heer!

Ik heb de Eer Uw Doorlugtige Hoogheid bij deezen kennis te geeven, dat ik heden alle mijne militaire charges in dienst van deezen Staat in handen van H. Hoog Mogendh. hebbe geresigneert en neeme de vrijheid, U Doorlugtige Hoogheid hier benevens te laten toekomen Copien der Missives welk ik ten dien effecte zoo aan Haar Hoog Mogende Heeren Staeten Generaal der Vereen. Nederlanden, als aan de Edele Mogende Heeren Raden van Staeten, hebbe laten afgaan; terwijl ik het commando van 't garnizoen aan de General Major en Commandant Douglas heb overgegeven alsmede ook alle Mijne Papieren, Caarten en Plans tot dit Gouvernement specteerende.

Ik kan teffens niet voorbij Uw Doorlugtige Hoogheid mijne dankbaarheid te betuigen voor het vertrouwen en de blijken van hooge goedkeuring waarmede Uw Doorlugtige Hoogheid mij in het waarnemen mijner voorz. militaire charges heeft gelieven te honoreeren, waarvan de levendige gevoelens bij mij nimmer zullen worden uitgebluscht.

Terwijl ik de eer hebbe met alle hoogagting eerbiedig te blijven.

Doorlugtigste Vorst en Heer,

Uw Doorl. Hoogheid ootmoedige
en gehoorsame Dienaar,

L. H. van Brunswyk.

's Hertogenbosch, Oct. 84.

Bijlage XIII bij Hoofdstuk XV.

In 1785 schreef de Prins niet aan den hertog. Daarover zegt de Prins het volgende:

De commies Blanken wordt gelast, om, wanneer hij aan den heer Haenichen (secretaris van den hertog) de quitantiën van de papieren van den hertog overhandigt, te betuigen, dat het alleen uit discretie is, dat ik in de actueele omstandigheden niet aan Z. H. schrijve; dat ik altoos behoude de vriendschap, liefde, dankbaarheid en achting, zooals ik gehad heb voor den heer Hertog en dat ik niets meer wensch, dan daarvan preuves te geven, dat ik ook er altoos voor uitkome, dat ik detesteere de manier, op welke de heer Hertog hier te lande bij veele menschen behandelt is, en dat ik niet schroome om zulks opentlijk te zeggen, maar dat in de actueele omstandigheden waarin de republiek zich ten opzichte van Zijne Keizerlijke Majesteit bevindt, ik meene geen aanleiding te geeven aan mijne vijanden om mij suspect te maeken over het houden van correspondentie; dat ik evenwel mij vleye, om in de maent van September a.s., hoe de omstandigheden ook zijn, aan Z. H. den heer Hertog, ter gelegenheit van zijn verjaardag te schrijven en dat zoo de zaeken zich tusschen zijne Keizerlijke Majesteit en de Republiek in het vriendelijke schikken, ik hoop, dat Z. H. den heer Hertog wel zal willen toestaan, om weder met hem te correspondeeren en dat het mij geoorlooft zal zijn, om in den boezem van mijn tweeden vader mijn hart te ontlasten, van welk genoegen ik nu sints zoo een langen tijt ben verstooken.

's-Hage 30 Mei 1785.

(was get.) W. Pr. v. Orange.

INHOUD.

VERBETERING.

Blz. VII, laatste regel v. o. staat: gaan, lees: gaande.
» IX, regel 10 v. b. staat: Frederik I, lees: Frederik II.
» 149, staat: Hoofdstuk XIII, lees: Hoofdstuk XII.

INHOUD.

3 2044 037 775 251